

4 - 5 - 6

udk 3 1974

* sociologija in alienacija ob
narkomaniji

* ameriška nova levica

* estetika v arhitekturi

* znanost in apologija k
adornovemu stilu

→ ČASOPIS za KRITIKO ZNANOSTI,
DOMIŠLTIJO in NOVO ANTHROPOLOGIJO

11. 263330
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo
letnik II., številka 4-5-6

IZDAJA:

Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije Ljubljana in Maribor; revijo sofinansirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

UREDNIŠTVO:

Franko Adam, Mladen Dolar, Pavel Gantar, Primož Južnič, Tomaž Mastnak, Jadran Sterle, Leo Šešerko (odgovorni urednik), Darko Štrajn, Drago Urbanc (glavni urednik), Slavoj Žižek.

OBLIKOVALEC:

Andrej Trobentar

LEKTOR:

Bora Zlobec-Jurčič

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Trg Svobode št. 1, tel. 21-280

NAROČNINA: Cena te trojne številke je 30.- din. Letna 50.- din, cena posamezne številke 10.- din.

Številka žiro računa: 50101-678-47303

ZSMS, Univerzitetna konferenca, predsedstvo,
Ljubljana, Trg osvoboditve

Rokopise za naslednjo številko sprejemamo do 15. februarja 1975

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

//263332

PO 1810/1976

UDK 140.8:301

DANE SATAR

SOCIOLOGIJA IN ALIENACIJA⁺

J. Israel, švedski sociolog, je tisti, ki nas bo uvedel v sociološki del našega razpravljanja. Že zdaj nam mora biti jasno, da govorjenje o odtujitvi ne implicira odtujevanja od nekakšnega imaginarnega človeškega bistva, ampak kaže na odtujevanje od človekovih (in družbenih) konkretnih (sicer potencialnih) možnosti in zmožnosti. Razodtujitev ne implicira cirkularnega značaja zgodovine in vrnitve na nekoč ide alno stanje ter konec zgodovine(1), temveč sugerira kreiranje projekta, o čemer bo več govora v zvezi s tezo mi ameriškega sociologa Etzionija.

J. Israel(1) začenja svojo študijo v spoprijemu z Althusserjem in z opozorilom na relevantnost Marxovih zgodnjih spisov. Odtujitev implicira tri epistemološke in metodološke nivoje: psihološki, sociološki, filozofsko-antropološki (sovjetski teoretiki, kolikor je pojem odtujitve za njih relevanten, pristajajo le na sociološki aspekt in negirajo pomen psihološkega, npr. Ogurcov). V empirični sociologiji termin odtujitve označuje določeno subjektivno stanje individua. Seeman npr. loči pet dimenzij odtujitve: nemoč, nesmiselnost, odsotnost norm, izolacijo, samoodtujitev. Nasprotno pa se pojem anomalije nanaša na objektivne družbene pogoje in procese. R. Merton, izhajajoč iz Durkheima, opredeljuje anomalijo kot zlom kulturne strukture, katere vzroki so, v nastanku diskrepance med družbeno, kulturno pripoznanimi normami in cilji na eni strani in pa socialno strukturiranimi možnostmi članov skupine, da bi delovali v skladu s temi normami, na drugi strani.

Makrosociološke teorije vsebujejo tri podmene v zvezi z odtujitvijo: o človeški naravi, o naravi družbe, vizijo o razvojnih tendencah bodoče družbe; teorije o človeški naravi pa so empirične, normativne in filozofsko-antropološke. Po Coserju obstajata dve družbeni teoriji, prva, ki izhaja iz konsensusa in stanja odtujitve, in druga, ki gleda na konfliktno stanje kot na normalno. Če to bolj konkretiziramo, bi lahko rekli, da se teorije o naravi družbe razlikujejo v teh vprašanjih: kako gledajo na vlogo konsensusa in konflikta, kako na prisotnost ali odsotnost potrebe po integraciji, ali je zaželeno bolj konformistično ali nenkonformistično obnašanje in inovacije, ali smatrajo slojna (razredne) razlike za funkcionalne in kako sploh ocenjujejo egalitarnost, se zavzemajo za stabilnost ali socialne spremembe, je dotična družba v osnovi množična ali pluralistična družba, itd. Osnovne hipoteze metodološke narave, ki jih je postavil Israel, so vsekakor neopogrešljive pri nadaljni analizi, zato jih bomo grafično prikazali:

⁺Pricujoči zapis je del obsežnejše razprave

Teorije o vzrokih odtujitve	Teorije o človeški naravi	
	sociološko-	filozofsko-
	-psihološka	-antropološka
I. družbeno orientirana (konflikt človek - družba)	Weber Durkheim	Rousseau
II.a) individualno orientirana (konflikt človek - družba)	Simmel Mills	Rousseau Marxova prva teorija Marcuse Fromm
II.b) konflikt znotraj družbe	Marxova druga teorija	

Pet elementov je, ki sestavljajo diagram odtujitve: določeni družbeni pogoji, določeni psihični pogoji, vrsta družbenih procesov, družbeni pogoji, ki nastopajo v določeni družbeni strukturi, pojem človeške narave in potreb kot njenega izraza.

Pri individualno orientirani teoriji gre za diskrepanco med aktualnim psihičnim stanjem in zahtevami človeške narave oziroma potreb; razodtujitev je možna sprememba družbenih pogojev, ki so izzvali to diskrepanco. V družbeno-orientirani teoriji gre za prepad med aktualnimi družbenimi pogoji in idealno družbeno strukturo, vzrok je v deviantnem, socialnem vedenju posameznikov ali skupin. Za prve je odtujitev posledica določene družbene strukture, in zato poudarjajo spremembo družbe, za druge pa je poudarek na posamezniku, njegovi družbeni adaptaciji.

Kot vse klasifikacije, definicije, sistematizacije ipd., je tudi opisano Israelovo metodološko izhodišče enostransko, zoženo in pomanjkljivo. Ne da bi se spuščali v podrobnejšo kritiko njegovih bazičnih socioloških postavk, je treba reči, da je blizu marksizma (vendar bolj reformistično orientiran); njegove interpretacije Marxovega koncepta odtujitve in postvarjenja so konfuzne, čeprav se, kot bomo videli, ne morem strinjati z vsemi implikacijami in posledicami, ki jih je potegnil iz analize tako Marxove kot drugih socioloških teorij alienacije. Po drugi strani pa je treba opozoriti na njegov epistemološki eklekticizem. Po Habermasu namreč obstajajo trije tipi sociologij, ki se centrirajo okrog treh medijev, nujnih za ohranitev družbe: dela jezika, gospostva (Herrschaft), s temi sovpadajo trije tipi interesov, ki motivirajo: raziskovanje: tehnični, interpretacijski (hermenevtski) in emancipatorni. Iz tega sledijo trije načini spoznavanja: informacija, interpretacija, kritika in trije tipi znanstvenih idealov, ki so prisotni v družbeni znanosti: naravoslovni (pozitivizem), hermenevtski (strukturalizem), kritični (kritična teorija družbe).

Israel se zavzema za takšno sociologijo, ki naj bi bila kombinacija vseh treh tipov. Odveč je dokazovati, da je takšna kombinacija le malo preveč notranje protislovna, saj so ti tipi med sabo večkrat (ne vedno!) diametralno nasprotni. Sociologija naj bi bila več kot pozitivistična znanost, več kot razumevalna znanost in več kot kritična znanost; le tako se lahko izogne padcu v postvarjeno znanost (primer: ekonomski determinizem, je tisti, ki dela določene marksistične teorije, oziroma razlaga postvarele).

Kot že rečeno, naj ostane, za zdaj povedano, brez kritičnih komentarjev in se spustimo raje v sledenje Israelovi interpretaciji Marxa, oz. njegovi teoriji odtujitve.

Po novoveškem filozofu Langsletu je po drugi vojni diskusija o mladem Marxu šla v dve smeri, prvo, ki je pojmovala odtujitev kot ontološko-etično kategorijo (eksistencialisti; teologi, npr. Tillich), in drugo, ki jo je pojmovala psihološko-sociološko. Sam Marx je po Israelu razvil dve teoriji, prvo v Manuskriptih, ki bazira na filozofsko-antropološki podmeni o človeški naravi in vsebuje normativne sodbe, ki so etičnega in humanističnega značaja ter drugo, ki je sociološka in tudi ta vsebuje normativno-etične aspekte (s tem se v glavnem strinjam, saj sem to v zapisu o Marxu skušal pokazati). To pa tudi pomeni (tako nadaljuje Israel), da je Marx kategorijo odtujitve, ki jo je opustil v Nemški ideologiji, (in s tem filozofsko-antropološko podmeno o človekovi naravi), nadomestil v poznejših spisih z kategorijo postvarjenja (Versachlichung, Verdinglichung). Ko se sprašuje, če je "odtujitev teoretično ploden pojem", ugotavlja večpomenskost in pomanjkljivost preciza čije tega pojma. Vprašuje se, zakaj npr. Seeman pet dimenzij odtujitve subsumira pod pogojem odtujitve in zakaj jih ne uporablja posamično, ali pa so isti fenomeni pojasnjeni enkrat z odtujitvijo, drugič z anomijo. Če je prvi argument proti odtujitvi logično-semantičnega značaja, sta druga dva teoretskega: Teorije odtujitve so večkrat enostransko normativne, kot takšne so nerealistične, ker ne upoštevajo dovolj družbenih pogojev; po drugi strani obravnavajo individua in družbo na abstrakten način, se pravi izhajajo iz enega ali od drugega, zato konstruirajo konflikt med posameznikom in družbo, ki naj bi bil, s sociološkega stališča, irelevanten. Po Israelu nastopajo konflikti samo znotraj določenega družbenega sistema. Kategorija postvarjenja v nasprotju z odtujitvijo označuje družbeni proces, ki meri na odnose med ljudmi in na odnose do njihovih objektov. Konflikti se lokalizirajo znotraj družbe, težišče se premakne od psihološke k sociološki naravnosti. Prehod od teorije odtujitve k teoriji postvarjenja naj bi imel za posledico osvoboditev od metafizičnih predpostavk, določene domneve in predstave o človeški naravi in družbi postanejo odvečne. Ta avtorjeva teza pa se zdi, da je močno problematična, saj sam pravi, da vse sociološke teorije (tudi njegova!) vsebujejo normativne postavke. Marxova zgodnja teorija odtujitve po njegovem vsebuje vrednostne premise, ki so se oblikovale v dobi prehoda od obrtne k industrijski proizvodnji. To pokaže na konceptu dela, Marx ima na, reč določeno predstave o idealnem človeku in idealnem delu. Ker delo ne odgovarja osnovnim potrebam tega idealnega človeka, se le-ta čuti odtujen. Tako gledanje pa je še romantično, saj po Israelu temelji na predkapitalističnem in predindustrijskem pojmovanju dela; v industrijski družbi je delo le maloštevilnim vir za samorealizacijo, za večino je utrudljivo in rutinersko. Ni toliko odvisen odnos posameznika do njegovega dela, temveč njegova pozicija v procesu produkcije in izmenjave. Po Marxu obstajajo trije pogoji, ki izzovejo odtujitev: privatna lastnina, blagovni karakter delovne sile in delitev dela. Za Israela pa je le obstoj privatne lastnine odvisen od družbene strukture, ostala dva pogoja pa sta produkt industrializacije in ju je moč zaslediti tudi v socialističnih državah, čeprav Israel pristaja na domnevo, da so le-te državno-kapitalistične. Zato uvaja razen distinkcije socialistično-kapitalistične družbe tudi distinkcijo tehnološko-razvite tehnološko-nerazvite.

Aplikacijski obseg kategorije postvarjenja je večji, kot ga ima odtujitev, čeprav je prva kategorija ožja od druge. Vsebinska postvarjenja je v tem, da družbeni odnosi prevzamejo karakter odnosov med stvarmi. Berger in Luckman sta (v knjigi *The social construction of reality*)

pokazala na paradoksalno situacijo, da so ljudje sposobni ustvariti kompliciran svet, po drugi strani pa ga doživljajo kot nekaj neosebnega, kot nekaj, kar eksistira neodvisno od njih in njihove dejavnosti. Sam Marx je večkrat opozoril na dejstvo, da se ljudem pojavlja družba oziroma družbeni procesi kot od narave dani. To pa je takšna družba, v kateri produkti dela postanejo blago in to postane tudi delavec sam (o tem smprecej povedal že v prvem delu in ker tudi Israel sledi Marxovi misli iz Grundrisse, se bom omejil le na konsekvence). Transformacija uporabne vrednosti v menjalno je vzrok postvarjenja, blaga so tisti objekti dejavnosti, ki imajo menjalno vrednost. Človek ni le delovna sila, ampak tudi potencialni konzument. Kot delovna sila ima delo za delavca, ki ga prodaja, menjalno vrednost, v manjši meri pa uporabno, delo ga namreč le redko zadovoljuje, ne more si prilastiti rezultatov svojega dela. Kot konzument postane kupec menjalne vrednosti. Prodajalec (kapitalist) gleda nanj le kot na sredstva v distribuciji. Ljudje se počutijo v vlogah producentov in konzumentov kot objekti, stvari; prispeli smo do psihičnega aspekta postvarjenja. Predpostavka je koncentracija moči v eliti in na drugi strani nemoč ljudi. Človek ni rezultat družbenih odnosov, je družbeni odnos sam. Če se človek čuti v svojih odnosih do drugih kot objekt na ta način, da se mu pojavlja zaznavanje postvarjenja kot normalno stanje, govorimo o postvarjeni zavesti. V produkcijskem procesu tak človek ne more zadovoljevati potrebe po samopotrejevanju (ki implicira, da je cenjen v očeh drugih), niti v prostem času, kjer živi izolirano. Kriterij za samovrednotenje in samopotrditvev tako postanejo stvari, ki jih poseduje; določen socialni status implicira posedovanje določene količine teh stvari. Tako se te stvari paradoksalno spreminjajo iz menjalne v uporabno vrednost, ker zadovoljujejo (sicer ne neavtentičen način) osnovne potrebe. Vendar pa gre tu, kot je pokazal Goldmann, za dominacijo kvantitativne vrednosti predmeta, kar je posledica postvarjenja. Analogno predmetu tudi ljudje posedujejo menjalno vrednost (kot lastniki potrošnih dobrin) in uporabno vrednost, ki se nanaša na inteligenco, lepoto, solidarnost, simpatičnost ipd. Postvarjeni odnos do neke osebe je tak odnos, v katerem se ta oseba pojavlja kot blago z visoko menjalno vrednostjo in nizko uporabno vrednostjo. Medčloveški kontakti bazirajo tako na vrednotenju menjalne vrednosti, ali je uporabna vrednost posredovana z menjalno. Iz povedanega sledi, da je fenomen postvarjenja določen s tremi procesi: ustvarjanjem vedno novih potreb, ki nimajo zveze z individualno strukturo potreb, s pretvorbo človeka v delovno silo in z birokracijo kot postvarjeno koncentracijo družbene moči nad človekom. Birokraciji se v glavnem pripisuje štiri pomene. Prvi se nanaša na birokracijo kot administrativno osebje v organizaciji, drugi na birokracijo kot sistem vrednot, tretji pa na birokracijo, utelešeno v ljudeh, ki v nekih organizacijah ali družbi razpolagajo z močjo, in četrti v Webrovem smislu kot funkcioniranje birokratske organizacije, ki je najbolj racionalna oblika organizacije. Po Webu tvorijo vrednostni sistem birokracije uspešnost, formalizacija pravil, neosebni odnosi, akceptiranje hierarhičnih osebnih odnosov, ki so avtoritarnega značaja. Po Mertonu disciplina in konformnost do pravil omogočata delovanje organizacije (birokracije). Zdi se mi, da imamo opraviti z Marxovo dihotomijo med občansko družbo in državo, le da prva tu nastopa pod imenom potrošniška družba, druga pod imenom birokratske organizacije. V prvi je človek, egotistični l'homme, blago in medčloveški odnosi so postvarjeni, v drugi pa nastopa kot lojalni državljani (le citoyen), ki pa je v bistvu izročen istim silam, proti katerim je večkrat nemočen kot v prvi sferi. Rešitve Israel ne vidi v likvidaciji birokracije, ampak v njeni kontroli, po drugi strani pa v nevtralizaciji tržnega sistema. V diagramu, ki opisuje nepostvarjene procese, stoji individuum v središču in je ustvarjalec svojih

materialnih, duhovnih in družbenih eksistenčnih pojavov. Ta individualni ni izoliran, ampak je družbeno bitje, ki je oblikovano z družbenimi procesi, skozi katere tudi deluje: ti družbeni odnosi niso enostransko kavalni, gre za medsebojne vplive z vgrajenim feed-back mehanizmom. Da bi prenegal postvarjenje, izhajajoče iz obeh sfer, mora človek v demokratičnem procesu definirati svoje cilje in jih v družbeni akciji realizirati.

Če se povrtno na začetek tega dela, ali ni Israel obstal končno na poziciji individualne orientacije, ki jo je v začetku odklonil, in ali njegova izvajanja ne implicirajo določeno predstavo o naravi človeka in njegovih potreb ter družbo? Sam sugeriram afirmativni odgovor. Nepostvarjena sociološka teorija mora izhajati iz treh predpostavk hkrati: da je družba človeški produkt, da je objektivna realnost in da je človek družbeni produkt.

Naredimo povzetek: izhajamo iz razlike med popredmetenjem (Vergengstandlichung) in postvarjenjem, reifikacijo (Verdinglichung, Versachlichung). Prvi označuje proces, v katerem človek producira objekte za zadovoljitev svojih potreb, in na kognitivnem nivoju pomen, ki ga ti predmeti dobijo od ljudi³. Postvarjenje je samo specialna oblika popredmetenja. Le-ta je splošen antropološki pojav, postvarjenje pa je odtujena metoda, ki ljudem omogoča, da se zavejo svoje dejavnosti in predmetov te dejavnosti. Samo tako dolgo, dokler ljudje gledajo na takšen svet kot na svoj svet, lahko to eksistira. Družba namreč kontrolira posameznika s posredstvom socializacijskih instanc, s pomočjo katerih prodre v zavest posameznika in jo formira⁴.

Znano sociološko teorijo odtujitve je formuliral že omenjeni ameriški sociolog A. Etzioni⁵. Njegovo teorijo bi Israel uvrstil v individualno orientirano teorijo, ker gre tu za konflikt človek-družba.

Biti adekvaten pomeni znižati stopnjo alienacije. Vsebina tega pojma je v neodzivnosti sveta do človeka-akterja in izpostavljenost le-tega silam, ki jih ne razume in ne more voditi. Odtujitev ni le neko individualno občutje ali izkustvo, v bistvu je izraz objektivnih pogojev - ima strukturalno bazo in psihične posledice. Zato je treba ločiti dva aspekta odtujitve: družba je alienirajoča (alienating), njeni pripadniki pa alienirani (alienated). Vzroki odtujitve niso v interpersonalnih relacijah ali interpsihičnih procesih, ampak v družbenih in političnih strukturah. Sta pa obe skupini, izključena in izključujoča, tangirani, prva, ker je družba neodzivna do njenih potreb, in druga, ker proces izključitve deformira socialni svet, ki se mu ne morejo izogniti (tržni sistem deformira vse pripadnike, ne samo delavce). Odtujen človek se obnaša pasivno ali aktivno; pasivni človek se spoprijazni s svojim položajem, aktivni pa ga hoče spremeniti, vendar pa je aktiviranje v odtujenih razmerah omejeno. Le individualna aktivacija je predpogoj za proces transformacije družbenega sistema.

Da bi še bolj specificaliziral pojem odtujenosti in hkrati nakazal distinkcijo med različnimi družbami, uvaja Etzioni pojem neavtentičnosti (inauthenticity) kot subkategorijo. Neki odnos, institucija ali družba so neavtentični, če obljublajo odzivnost, v resnici pa so fundamentalne razmere alienirajoče. Odtujen človek čuti, da nima moči, neavtentični pa kot da je povlekel pretrgani vzvod, ne da bi vedel kje in kako, videz in realnost sta pomešani. Odtujen človek je ujet, neavtentični opravlja Sizifovo delo, v primerjavi z odtujenim človekom je tudi bolj nevrotičen in anksiozen. S problemom neavtentičnosti so se ukvarjali eksistencialistični filozofi, blizu mu je tudi pojem napačne zavesti v marksizmu. Etzioni iz eksistencializma "vzame" dva ključna pojma, avtentičnost in projekt, in ju aplicira oziroma vgradi v svoj teoretiki koncept. Paradoks eksistencializma je spoznan v inkompatibilnosti individualnega voluntarizma s socialno makro determi-

niranostjo. Artikulacija individualnega, kolektivnega in socialnega projekta lahko premosti prepad med posameznikom in družbo. Neavtentična družba je manj odzivna od alienirajoče. Če je moderna družba arhetip alienirane družbe, je postmoderna (potrošniška) družba model neavtentičnosti in je bolj neodzivna. To pomeni, da se v enih družbah da bolj zadovoljiti temeljne človeške potrebe (ki so sicer fleksibilne in "adaptilne" prej kot subverzivne) kot v drugih. Kaže, da se odtujitve ne da ločiti od sistema človeških potreb. Pretežni del ameriške akademske sociologije na čelu s Parsonsom⁶ govori dosti o deviantnih posameznikih, subkulturah, socialnih gibanjih, nikdar pa o deviantni družbi. Koncept deviantne družbe, to je družbe, ki ne dopušča zadovoljitve osnovnih človeških potreb, je centralnega pomena za teorijo odtujitve (Etzioni in Fromm sta tako precej blizu). Etzioni navaja tako šest potreb, ki niso determinirane niti po družbeni strukturi niti po kulturni organizaciji, niti po socializaciji. Teh hipotetičnih šest potreb imenuje univerzalne bazične človeške potrebe. To so:

1. Potreba po afekciji (affection), nanaša se na potrebo po solidarnosti, koheziji ali ljubezni
2. Potreba po priznanju (recognition), nanaša se na potrebo po samospoštovanju, uspehu
3. Potreba po kontekstu, nanaša se na potrebo po orientaciji, konsistentnosti, sintezi, smislu, občutku celote

Človek je s svojimi vlogami v odnosih z različnimi sektorji in nivoji družbe. Le-ti delujejo na njegov način spoznavanja emocij, verovanja; človek čuti potrebo po določeni stopnji harmonije med temi različnimi družbenimi območji in njihovimi zahtevami.

4. Potreba po večkratnem zadovoljevanju, preveliki presledki so frustrirajoči
5. Potreba po neki stopnji stabilnosti v načinu frekvence v distribuciji priznanj (nagrada); če te stabilnosti ni, naraste nivo anksioznosti in možnosti manipulacije s to osebo, se pravi, da se to osebo lahko mobilizira za vloge, ki so inkompatibilne z njenimi potrebami.
6. Potreba po raznolikosti v socialni strukturi

Ker so člani vsake družbe rojeni in socializirani v različnih socialnih statusih, so poti, po katerih se bazične potrebe specifizirajo v ljudeh, različne; nekompletna ali nereflektirana socializacija pripomore k tej raznolikosti. Skratka, gre za potrebo po različnih socialnih vlogah in normah. Odtujenost je večja, čim večji je prepad med dejansko raznolikostjo ljudi in togostjo (specificiranostjo) norm.

Vidimo, da Etzioni ne govori o bioloških potrebah (primarnih), ampak o tistih, ki bi jim nekateri rekli sekundarne.

(Antropolog Malinowski je npr. klasificiral potrebe v tri vrste: temeljne potrebe - te so biološke (metabolizem, razmnoževanje, varnost, zdravje); instrumentalne (ekonomski interes, vzgoja, navade, zakon, politična avtoriteta); izpeljane potrebe ali kulturni imperativi, ki so vezane na instrumentalne.⁷ Začetnik humanistične psihologije Maslow je sestavil drugačno hierarhično listo potreb oziroma motivov. Na dno je dal "motive pomanjkanja": biološke potrebe, nato motive varnosti, socialno potrebo po afekciji in pripadnosti. V vrh je postavil "potrebe po rasti", potrebo po znanju, po estetskih izkušnjah, po kreativnem delu, samorealizaciji. Višje potrebe naj bi nastopile po zadovoljitvi nižjih.⁸) Čeprav je razpravljanje o človeških potrebah na nek način neprijetno opravilo, se mu kar ne da izogniti; res je, da je pojem potrebe večsmiseln, toda zaradi tega ga ne gre preprosto "vreči" iz znanosti, kot je to storil antropolog in sociolog Redcliff-Brown (začetnik modernega funkcionalizma).

Po Etzioniju razen aktivne participacije članov ni druge poti, da bi

"razkrili" svoje potrebe socialni strukturi, da bi se ta njim prilagodila. Toda popolna zadovoljitev potreb ni možna; zadovoljitev enim potreb zmanjša možnost zadovoljitve drugih zaradi omejitev in pomanjkanja ter zaradi "devalvacije", ki jo povzroča prepogosto nagrajevanje. Področje socialnega življenja vedno vsebuje nekaj frustracije in elementov potlačitve. Gre za stopnje v porazdelitvi alienacije. Če je neka oseba socializirana v vlogah, ki vodijo k nizki in nekoordinirani zadovoljitvi, so posledice za sistem zelo "drage". Tak sistem se lahko ohrani le z rigidno socializacijo in socialno kontrolo. Cena je ogromna, individuum investira vso svojo energijo v zadovoljitev svoje emocionalne stabilnosti, namesto da bi del nje "odvajal" v obliki socialne aktivnosti. (Wilhelm Reich je prišel do podobne ugotovitve, ko je proučeval pojav seksualne frustriranosti pri delavcih in mladini malo pred nastopom fašizma v Nemčiji). Potrošniška družba se iz tega aspekta pojavlja kot iracionalna, naravne in zlasti človeške resurse izkorišča na najbolj brutalen in nespameten način. Individuumu nalaga delo, ki je neavtentično, plačilo izdaja za financiranje neavtentičnega prostega časa, za nevrotični statusni simbol in potrošniško obsedenost. Alkoholizem, nevroze, zasvojenost z drogami, kriminal, samomorji so simptomi, ki pričajo o globoki alienaciji. Pa tudi če ti simptomi niso tako očitni in se jih ne da "izmeriti", kot bi hoteli nekateri sociologi, temveč se lahko le občutijo, alienacija vendarle obstaja. Res da je bolj "stvar" radikalnih intelektualcev in družboslovcev, pa podrobnejši vpogled odkrije indikacije za njeno prisotnost tudi pri delavcih, ki izjavljajo, da so zadovoljni s svojim delom. Odtujeni človek (o čemer so pisali eksistencialisti) ne more izbirati, izgubi možnost odgovornosti in se ne more angažirati s svojim projektom. To je vzrok, da se ljudje prej priključijo kolektivnemu kot individualnemu projektu. Kolektivni nivo zadovoljuje nekatere temeljne potrebe in nekatere ljudi odvrča od adaptacije oz. konformnosti. O tem je podrobneje pisal sociolog Schwendter v svoji knjigi o teoriji subkulture; nasploh je skupina tista baza, okrog katere se koncentrirajo naporji večjega dela emancipatorne družbene znanosti. Kolektivni projekt se bolj nanaša na subkolektivnost kot na družbo. Primer so "otopične" naselbine, kot jih imenuje Etzioni, ki jih prakticirajo nekatere skupine Nove leve. Te skupine so sicer bolj avtentične in manj odtujene, imajo pa majhen družbeni efekt. Glavna baza neavtentičnosti, komunikativni sistem in politična moč, ostaneta nedotaknjena in stalno ogrožata avtentične "otoke". Vendar pripadniki teh skupin - "retreatists" ("bohemi", radikalni intelektualci) ustvarjajo bazo za socialno akcijo; v njih je upanje, da bodo inicirali socialni projekt. "They are the active ones" - tako se konča 655 strani obsegajoča Etzionijska knjiga.

Za Marxa je neopredmeteno delo bitje ne-bitja, zakaj: "Neposredno je človek naravno bitje. Kot naravno bitje in kot živo naravno bitje je deloma opremljen z naravnimi močmi, z življenjskimi močmi, dejavno naravno bitje; te moči bivajo v njem kot zmognosti in sposobnosti, kot nagoni; deloma je kot naravno, telesno, čutno, predmetno bitje trpeče, pogojeno in omejeno bitje, kakršna sta tudi žival in rastlina, to je predmeti njegovih nagonov bivajo izven njega kot od njega neodvisni predmeti, toda ti predmeti so predmeti njegove potrebe, za udejstvovanje in potrjevanje njegovih bitnih moči nepogrešljivi, bistveni predmeti... Biti predmeten, naraven, čuten in prav tako ineti izven sebe predmet, naravo, čut, je istovetno... Človek kot predmetno, čutno bitje je zategadelj trpeče bitje in ker je bitje, ki občuti svoje trpljenje, je strastno bitje. Strast, passion je človekova bitna moč, ki energično teži k svojemu predmetu... Toda človek ni samo naravno bitje, ampak je človeško naravno bitje... zatorej generično bitje... (MEID I, str. 384-385).

Sledili bomo analizam odtujitve v spisih Odtujeno delo in Privatna lastnina in komunizem. V delu (obdelavi predmetnega sveta) obstaja človek kot generično bitje. Odtujitev človeka od lastnega bistva (narave) zato ni v popredmetenju, ampak v nečloveških pogojih popredmetenja, to je dela. Odtujeno delo tako človeku odtuja njegovo lastno telo, naravo izven njega, njegovo lastno duhovno bistvo. Odtujen pa je človek tudi proizvodu svojega dela, kot od njega neodvisna stvar zavlada nad njim, tako da čimveč proizvede, bolj je siromašen. S tem je odtujen svojem generičnemu bistvu, se pravi sočloveku. "Z uvrednotenjem sveta stvari raste v premem sorazmerju razvrednotenje sveta ljudi." Tudi delavec postane blago med blagi.

Po Marxu je vsebina komunističnega človekovega bistva (to je razodtujenega človeka) v emancipaciji vseh človeških čutov in lastnosti. To pa je možno le s pozitivno odpravo privatne lastnine, pod vplivom katere so človekovi čuti zreducirani na en sam čut, čut posedovanja. Marx je svoj naturalizem-humanizem gradil na vzajemnem delovanju človeka in narave. Čutnost, ki jo po prvi tezi o Feuerbachu družbeni produkt, v rokopisih takole opredeli: "Izgradnja petih čutov je proizvod cele dosežanje svetovne zgodovine." Čutnost je torej zgodovinska in družbena, telo kot človeško telo je zgodovinska tvorba. (Najvišja funkcija telesa pa je za Marxa spolna dejavnost.) S tem smo navidez prišli v nasprotje s prejšnjo tezo o naravnosti človeka, vendar res samo navidezno, saj Marx pravi, da je "zgodovina resnična naravna zgodovina človeka". Čutnost mora postati osnova vse znanosti, zakaj "družbena dejanskost narave in človeško naravoslovje ali prirodna znanost o človeku so istovetni izrazi". Postajanje potreb za človeka kot človeka, se pravi njih človeško zadovoljevanje, je možno uvideti samo v zgodovinskem kontekstu.

Marx tako dokončuje tisti tok libertinizma, ki je videl smisel človeške osvoboditve v svobodni zadovoljitvi naravnih človeških potreb. Izvor libertinizma je v srednjeveškem hiliizmu in valdenstvu, od tu ga je sprejel Rousseau, jakobinci ter mladi Marx. Marksizem in anarhizem sta dve osnovni varianti plebejskega libertinizma. Ta libertinizem je romantičen (za razliko od renesančnega hedonizma) in njegov rodovnik seže še nazaj v zgodovino do stoičnega ideala prvotne človekove svobode in enakosti, ki je nepovrnljiv. Tako se rodita kategoriji "človekovega bistva" in "odtujitve". Patristika je likvidirala hiliastično futurologijo, hkrati pa je sprejela ta stoični ideal. V srednjeveškem nekonformističnem krščanstvu pa je konservativni element odpravljen. Ne gre samo za "odpad od bistva", ampak tudi za "vrnitev k bistvu" (prva stopnja: idealno prvotno stanje; druga stopnja: razpad tega stanja in nastop gospostva in neenakosti; tretja stopnja: povrnitev svobode in enakosti). Nastop tretje faze preneha biti odvisen od božjega posega. Izraz tega spoznanja je verska sekta taboritov v 15. stoletju (pa tudi husitov), kasneje se pojavi v Muentzerjevem nauku. Ta revolucionarni hiliizem odigra važno vlogo v nizozemski in angleški revoluciji, v Franciji doživi sekularizacijo v obliki socialističnega in komunističnega nazora. Antinomija bistva in odtujitve, tako pravi Kalivoda, je romantičnega značaja (Marx govori o "ponovni najdbi človeka"). Vendar Marx na nekaterih mestih presega to pojmovanje, ko pravi, da se bistvo komunističnega človeka pripravlja že v dobi odtujenosti. Kalivoda je iz tega razmišljanja, kot bomo pozneje videli, prehitro izvedel sklep, da je pojem odtujitve filozofsko in sociološko neuporaben. Vidimo lahko, da pojem odtujitve ni produkt novoveške filozofije, temveč da njegovi izvori segajo mnogobolj nazaj v zgodovino, mogoče ne toliko v zgodovino filozofije (čeprav Kalivoda govori o Platonu kot začetniku tega pojma) kot v zgodovino progresivnih subkultur. (Glej R. Kalivoda: Marksizem in moderna duhovna stvarnost, CZ 1969)

V Nemški ideologiji, kjer uporabljata pojem odtujitve da bi "ostala razumljiva filozofom", se prvič pojavi v razpravljanju o ideologiji

kot napačni zavesti navezava le-te na delitev dela, na razcep na komando in izvršilno delo, ki da je bila prvič izvršena v spolnem aktu, to je družini. Nasproti ideološkemu pojmovanju odtujitve (odtujitev od abstraktnega možnega človeka) je postavljeno produciranje lastne zgodovine kot tuje sile zoper ljudi.

V Grundrisse se osnovna teza glasi: "Individui so subsumirani pod družbeno produkcijo, ki kot usoda eksistira zunaj njih."

Meščanska družba je zasnovana na menjalni vrednosti in v tej se družbeni odnos ljudi spremeni v družbeni odnos stvari.

... "Vsak individuum poseduje družbeno moč v obliki neke stvari. Odvzemite stvari to družbeno moč in morali jo boste dali ljudem nad ljudmi." Lucidno opozorilo vsem tistim, ki menijo, da odprava privatne lastnine že pomeni nastop socialistične družbe (situacija po oktobrski revoluciji in današnje stanje v večini socialističnih dežel je dobra potrditev). Iz te misli, v kateri je skrita izredna psihološka ostrina, se nam v malo drugačni luči pojavlja t.i. potrošniška družba in fenomen "silent majority" v njej...

Da je meščanska družba zasnovana na menjalni vrednosti, pomeni, da namen produciranja ni zadovoljevanje človeških potreb, ampak ustvarjanje menjalne vrednosti. Zaprti krog produkcije, distribucije, menjave in konzumpcije ima en cilj: oploditev kapitala. Živo delo se pojavlja le kot brezsubstancna v potrebi se nahajajoča sposobnost za delo. Eksistenca človeka je eksistenca proizvajalca menjalne vrednosti, ki je vzrok osiromašenja njegove kreativnosti in duhovne izpraznjenosti; predpostavka je delitev dela, v katero individuum vstopa neodvisno od svoje volje in hotenja, "je zgodovinska in postavlja individua kot že določenega z družbo".

Na kapitalu utemeljena proizvodnja ustvarja po eni strani višek (delo, ki ustvarja), na drugi strani pa pogojuje "splošno eksploatacijo naravnih in človeških lastnosti". Tako znanost kot fizične in duhovne sposobnosti so suženj take proizvodnje, izven te ne pomenijo nič. V takem sistemu je narava podvržena čistemu utilitarizmu, je goli predmet, in znanost je znanost le toliko, kolikor služi njeni eksploataciji. Želo blizu smo osnovni misli Adornove in Horkheimerjeve Dialektike prosvetljenstva: človekova moč nad naravo se sprevrže v moč narave nad človekom.

Aktualen je tudi Marxov opis odnosov med produkcijo, distribucijo, menjavo in konzumpcijo v Uvodu h Grundrisse. Tu nadaljuje tisto misel iz Manuskriptov, v kateri pravi, da vsak špekulira na to, da bi drugemu ustvaril novo potrebo in ga s tem postavil v novo odvisnost, nov način uživanja in slednjič pripeljal v ekonomski propad. Vzajemnost produkcije in konzumpcije se kaže v tem, da brez potreb ni produkcije, potrebe pa ustvarjajo konzumpcijo, se pravi konzumpcija ustvarja potrebo nove produkcije (prim. z Marcusejevim Enodimenzionalnim človekom!). Produkcija določa konzumpcijo na trojen način: 1. da ji naredi predmet; 2. določi način konzumpcije; 3. vzbuja pri konzumentih potrebo. Represivna družbena pogojenost strukture potreb stopa na dan iz analize temeljnih ekonomskih kategorij. Lahko rečemo, da je malokateri Marxov tekst tako aktualen, tako nabit z ugotovitvami, s katerimi se srečujemo tudi sami zdaj in tu.

Marx sam je domneval, da se bo totalni človek (t.j. razodtujen človek) formiral znotraj produkcijske sfere, se pravi, da bo le-to podvrgel svoji kontroli (govori o asociaciji svobodnih proizvajalcev), vendar je to zamisel opustil že v Grundrisse, čeprav je dopuščal možnost, da bo produkcijski proces izgubil obliko "nujnosti". V Kapitalu je o tem povedal: "Kraljevstvo svobode se dejansko začne tam, kjer preneha delo, ki ga določujeta stiska in zunanje prisiljevanje; po naravi stvari je torej onstran območja prave materialne produkcije. Z razvo-

jem se razširi kraljevstvo naravne nužnosti, ker se povečajo potrebe; hkrati pa se povečajo produktivne sile, ki te potrebe zadovoljujejo. Svoboda na tem področju je lahko v tem, da podružbljeni človek, da torej asociirani producenti racionalno urejajo snovno presnavljanje z naravo, da jo podredijo skupnemu nadzorstvu, namesto, da bi jih obvladala kot slepa sila; da snovno zamenjavo z naravo izvedejo z najmanjšim naporom in v okoliščinah, ki so najbolj vredne njihove človeške narave in tej najbolj ustrezajo. Onstran tega se začinja resnično kraljevstvo svobode, ki se lahko razcveti le na temelju kraljevstva nuje. Skrajšanje delovnega dneva je temeljni pogoj." Jasneje ni mogoče govoriti...

Dodatek:

VIBRACIJE

V pričujoči študiji smo se seznanili z nekaterimi teorijami in koncepti odtujitve. Zdaj ko končujemo razpravo, smo mogoče še pred večjimi vprašanji in dvomi kot na začetku. Nasprotja med posameznimi avtorji in koncepti niso tako velika, prej bi rekli, da obstaja nekakšna notranja povezanost, koherentnost med njimi. Razpravljane in razmišljanje o odtujitvi in razodtujitvi nas neusmiljeno postavlja v samo žarišče zelo važnih modelov, idej, pojmov. Naštajmo jih nekaj: potrebe, vrednote, motivi, interesi, ideologija, postvarjena in nepostvarjena znanost, vprašanje tehnologije in znanosti, vprašanje "napredka", problem bodočnosti (futuurologija), model odzivne in avtentične družbe, konkretne alternative v seriji produkcije, konzumpcije, politike, kulture, vsakdanjega življenja (stanovanjski problem, seksualnost, vzgoja otrok), novi modeli vzgoje, šolstva, univerze, razmerje med individualnim in kolektivnim zadovoljevanjem potreb, ekologija, samoupravljanje, možnost revolucije in reform itd.¹⁰ Tisto, kar je najbolj usodno: postavljeni smo pred sami sebe, pred lastni bodoči projekt; toda nas ni ravno že prej projektirani projekt postavil tja, kjer smo zdaj. "Sestop v temelje" odtujitve je možen samo skozi individualen projekt, ki mora voditi k revolucioniranju vsakdanjega življenja na kolektivnem nivoju (prezentno je, da druge nivoje in aspekte odtujitve prebije le socialna akcija). Analiza, ki smo jo naredili, naj služi kot teoretska predpostavka - kot vpogled v "situacijo", da se ne bomo izgubili, misleč da smo v samem jedru alternativnega življenja, pa smo v resnici samo tam, kjer se to začinja.

In slednjič, kako je z našim povpraševanjem po teoretski plodnosti in aplikabilnosti samega pojma odtujitve? Kljub vsem argumentom za in proti: obstaja blagovni fetišizem in iz njega izvirajoče postavrenje človeka in interpersonalnih odnosov (Marx, Israel), obstaja neodzivnost družbene strukture in s tem neavtentičnost (Etzioni), anomija (Merton), enodimenzionalnost misli in obnašanja (Marcuse), seksualna represija (Freud, Reich) družinska matrika, ki serializira in konformira ter s tem zavira poizkuse osvobajanja (Cooper), družbene norme in vrednote onemogočajo "potovanje" v notranji svet izkustva in s tem avtentičnosti (Laing). Vse to so različni modusi in pojavnosti oblike odtujitve. Ta pojem je brez dvoma večsmiseln in neprecizen, zato zahteva vsaka diskusija o odtujitvi predhodno definiranje in preciznejšo eksplikacijo. Če se pojem odtujitve z logično semantične strani kaže kot teoretsko irelevanten, je njegova antropološka relevantnost toliko večja. Töne pomeni stalnega operiranja s to kategorijo (to vodi v njeno devalvacijo), čeprav kognitivne strani ne gre zanemarjati, temveč

gre za "sestop v njene temelje" - predrugečenje človeka in njegovega okolja, postavljanje konkretnih alternativ in eksperimentiranje v njih. Pričujoča študija je, kot je bilo že povedano, teoretska mreža, ki nam vsaj delno omogoča orientacijo v večkrat "neočividnem svetu", o katerem ja Laing povedal tole: "Ne moremo imeti zaupanja v vlado papeža, politiko znanstvenikov - ertiditov, pa če so naši največji sovražniki ali pa naši najboljši prijatelji. Z največjo pazljivostjo se lahko zaupamo nekemu izvoru, ki je mnogo globlji od našega jaza - če lahko zaupamo sebi, da smo ga našli, ali pravzaprav, da je on nas našel. Očividno je skrit, toda kaj je in kje je, ni očividno." To je edini način, da se zoperstavimo poslušnosti - ideologiji.

Ko se kot pisec te razprave znajdem pred toliko vprašanji in nejasnostmi, spoznam, da je sam ta spis, produkt moje teoretske prakse in individualne angažiranosti, del odtujenega dela. Zakaj? Spis je nastal v dobršni meri v stanju izolacije, pisal sem ga kot privatnik, intelektualno ločen od tistih, ki bi lahko sodelovali v tem "projektu". Vzrok za to po mojem ni samo v neadekvatnem in avtoritarnem sistemu univerze - tovarne kadrov, temveč v splošni atmosferi našega življenjskega okolja. Tolikokrat izpričana neodzivnost institucionalne mreže nasproti naporom posameznikov ali skupin po transformaciji se tu sooča s svojim novim "kliničnim primerom". Namesto, da bi bila puritanska ekonomija mišljenja, ki je značilnost sedanjega univerzitetnega študija, nadomeščena z obiljem različnih idej, zamisli, predlogov, projektov, je opaziti zdolgočaseno intelektualistično dejavnost izoliranih "teoretikov". Namesto impulzivnega interdisciplinarnega "metaseminarja",¹² ki prek posebnih oblik skupinske dinamike izziva našo kreativnost, imaginacijo in ne nazadnje ekstatičnost in odprtost do soljudi, smo soočeni z neko inertno situacijo (ki spominja na K_ofko), ki nas vse, študente in profesorje peha v izolacijo.

Morda pretiravam, morda sem na "napačni poti" (imam napačno zavest). Dejstvo je, da sem posameznik - v - svetu in da emancipacija vseh ni možna ali pa je nepopolna in definirana brez emancipacije posameznika. Tisto očividno je najti samo s spregledanjem navidezno očividnega; ko smo se razkrili pred njim in on pred nami, takrat potrebujemo svobodni prostor, da ga osvobodimo.

PROTIKULTURA KOT MOŽEN PROSTOR EMANCIPACIJE (razodtujevanja)

Mnogo indikacij in simptomov kaže na patološki karakter obstoječega sveta. Neokapitalizem in z njim povezana storilnostna (Leistungsgesellschaft) in konzumentska družba, preživlja agonijo, ki pa lahko traja še eno stoletje.¹³

Socialistična družba naj bi postopoma pripravila teren za prehod od načela "vsakemu po sposobnostih" k načelu "vsakemu po potrebah".¹⁴ Socialistična družba naj bi bila per definitionem potrošniška družba. Pri tem je izpuščena iz horizonta vprašljivost potreb. Teza, da je "kontrarevolucija vsidrana v potrebah"¹⁵, je vsakodnevno verificirana. To potrjujejo tudi vse teorije o odtujitvi, ki sem jih obravnaval. Konzumpcija diktira produkcijo in obratno, dihotomija producent - konzument (je enako tehnološko-industrijski progres --- naraščajoči življenjski standard), ki je globoko vsajena v sodobnega človeka in družbo, je substrat vsake represije. Osvobajanje človeka kot producenta, ki ni hkrati osvobajanje človeka kot konzumenta, se končuje v slepi ulici samoobetavnih političnih fraz. Za kar bi moralo iti, je likvidacija obeh bazičnih vlog, za katere je socializiran današnji človek.

Takšna likvidacija implicira odpravo denarnega gospodarstva (in s tem kapitalizma), ki se lahko realizira po fazah.¹⁶ Blokade psihološke narave so ogromne, spomnimo se na Marxove misli v Grundrisse. Šele družba obilja daje "realno gledano" možnosti za samonegacijo; da bi se naveličali in nasprotovali potrošnim dobrinam, jih moramo prej posedovati. Je pa takšno rezoniranje dvorezen meč, ker enkrat bo prepozno... Tako imenovana ekološka kriza je razkrila katastrofalne posledice, ki se porajajo iz fantazma "napredka". Nus-produkti v obliki ekološke in duhovne polucije presegajo zmožnosti tehnološke rešitve. Ni govora samo o ogrožanju biosfere in porušenju eko-sistemov, akcent je na določenem načinu potrošnje in reprodukcije, na proizvodnji povezani z razsipništvom in izčrpavanjem naravnih resursov.¹⁷

Decentralizacija družbenega sistema, kot ena političnih predpostavk, ki lahko zavre ekološko kataklizmo, rehabilitira idejo manjših skupnosti ali komun, ki nasproti odprtemu, ekspanzivnemu industrijskemu sistemu predstavljajo relativno zaprte in avtokratične družbene celice.¹⁸

Kdo in kako naj inicira realizacijo vseh teh predlogov? Že ves čas se vrtimo v začaranem krogu, stalno se srečujemo z neodzivno družbeno strukturo, ki diktira in definira represivne cilje in potrebe, in na drugi strani z odtujenim in adaptiranim posameznikom.*

Merton je (v delu Social theory and social structure) predložil tipologijo individualne prilagoditve znotraj družbenega sistema.¹⁹ Posameznik reagira in se orientira na pet možnih načinov: da sprejme tako družbeni cilj kot institucionalna sredstva za doseg tega cilja (konformizem), da cilj sprejme in sredstva zavrne (inovacija), da cilj zavrne in sprejme sredstva (ritualizem), da oboje zavrne (unik), da oboje sprejme, toda prizna nove cilje in sredstva (uporništvo). Zadnji štirje načini mu veljajo kot vzorci deviantnega obnašanja. Pozneje uporništvo izloči od ostalih načinov in ga imenuje nekonformistično obnašanje, ostale tri tipe pa proglasi za aberantno obnašanje. Razlike med nekonformističnim in aberantnim obnašanjem se v precejšnji meri ujema z razlikovanjem med progresivno in regresivno subkulturo.²⁰

Subkultura (ali protikultura, ta dva termina tu uporabljamo sinonimno) kot del družbe, kot subsistem, se v bistveni meri v svojih institucijah, običajih, normah, vrednostnih sistemih, preferencah, potrebah loči od vladajočih institucij, običajev... v celotni družbi. Tako definirana subkultura ni samo podkultura, ampak zametek nove svobodne družbe. Progresivne subkulture formirajo lastni kontekst, ki je relativno avtarktičen, toda še vedno so v interakciji z drugimi konteksti in metakonteksti. Posameznik se lahko izogne pritisku po popolni adaptaciji, če se ima možnost vključiti v kako subkulturno skupino. Smisel subkulture je spoznan v kreiranju protiokolja (svobodne univerze, komune, komunikacijski centri), protijavnosti (underground časopisi, revije, knjige), samoorganizacije potreb ("Free clinics", release centri, kontakt med urbano subkulturo in agrarnimi komunami v oskrbi z biološko zdravo hrano, različni načini medsebojne pomoči in kooperacije, nove družinske oblike in s tem specifično reševanje stanovanjskega problema). Ta socialni kontekst šele omogoča zadovoljevanje kvalitativno novih potreb: potrebe po avtentični samoaktualizaciji, solidarnosti in kooperativnosti, senzibilnosti. Vse te potrebe imajo na voljo odprt prostor za samoizražanje v mnogoterih oblikah. Eksperimentiranje v različnih socialnih vlogah, raznolikost eksistiranja in doživljanja ter ekstatičnosti, potovanja in spoznavanja drugih ljudi

* Seveda je treba pripomniti, da je samoupravno organizirana družba tista, ki ima možnost, da postane bolj odzivna, kar je tudi njen namen.

in kultur, mnogotera mistična, umetniška, znanstvena, erotična izkustva dajejo pripadnikom subkulture poseben psihološki in eksistencialni status. Oni so tisti aktivni (Etzioni); v njih so prisotni "prevratni fermenti" nove kolektivne zavesti (M. Schneider); vse velike spremembe v zgodovini je sooblikovala subkultura (R. Dubos, Nobelov nagrajenec za biologijo). Skupina je tista eksistenčna faza, ki je postala upanje tudi za dovršen del radikalne družbene znanosti. Omenil bi antiavtoritarno pedagogiko in vzgojo, antipsihiatrijo, shizo-analizo, kritično futurologijo in ekologijo, subkulturno arhitekturo. In nenazadnje pomen bazičnih skupin znotraj političnega dela Nove levice.²¹

"Zame je revolucionarno dejanje, če v nekaj mesecih ali letih človek transcendirata glavne dele svoje mikro in makro pogojenosti v smeri spontanе zagotovitve, polne osebne avtonomije, kar je po sebi odločilno dejanje protinasilja proti sistemu."²² To je možno v avtentični skupini-komuni.²³

Protikultura ni geto, enklava (čeprav je stalno v nevarnosti, da to postane) sredi nesvobodne družbe, ki jo v večji ali manjši meri tolerira, je prototip bodoče bolj svobodne in bolj avtentične družbe.

"Ceux qui parlent de révolution ... sans se referer explicitement à la vie quotidienne ... ont dans la bouche un cadavre."

(R. Vaneigem)²⁴

1. G. Petrovič: Filozofija i revolucija (Naprijed, 1973, str. 95)
2. J. Israel: Der Begriff Entfremdung - Makrosoziologische Untersuchungen von Marx bis zur Soziologie der Gegenwart (Rowohlt, 1972), zlasti str. 309-414
3. Berger, Pulberg: The concept of reification, New Left Review št. 35 1966
4. Prav tam
5. A. Etzioni: The active society, Free Press, 1968, zlasti str. 618-655.
Prim. tudi članek B. Pavličeve: Potrebe in vrednote v samoupravni družbi (Tip 8/9, 1972), kjer se delno naslanja na Etzionija.
6. Več o tem: S. Vrcan: Sociologija između represije i emancipacije - sociološka misao A. Gouldnera, Naše teme, 11/1972,
in E. Schwanenberg: Psychoanalyse versus Sozioanalyse oder die Agression als kritische Problem im Vergleich von Freud und Parsons, v: Psychoanalyse als Sozialwissenschaft (Suhrkamp, 1971)
7. Nav. po B. Pavlič, prav tam
8. Nav. po V. Pečjak: Nove teorije motivacije, Anthropos 3/4, 1972
9. Z. P. Golubovič: Antropologija kao društvena nauka, Beograd, 1967
10. Glej obe knjigi, ki ju je izdal pri isti založbi H. Bussiek: Wege zur veränderten Gesellschaft in Veränderung der Gesellschaft - sechs konkrete Utopien (Fischer V., 1970) ter R. Garaud: Kakva danas može biti jedna revolucija, Ideje, 1972
11. R. Laing: Očividno v Dialektiki oslobođenja, Praxis, 1969
12. R. Lenz: Das Meta-seminar oder die Rolle der Subjektivität für die Ausbildung sozialer Phantasie v Ansichten seiner Künftigen Futurologie (Hanser V., 1973)
13. H. Marcuse: prav tam, str. 154
14. S. Šuvar: Sociološki presjek jug. društva, Školska knjiga, 1970, str. 171
15. H. Marcuse: Esej o oslobođenju, Stvarnost, 1972
16. R. Schwendter: Zwanzigjährigenplan zur Abschaffung der Geldwirtschaft, Kursbuch, 14, 1969
17. R. Supek: Ova jedina zemlja, Naprijed, 1973
18. Prav tam
19. Glej tudi: P. Jambreč: Od ritualov do upora, Ljubljana, 1973
20. R. Schwendter: Theorie der Subkultur (Kipp. und Witsch, 1971)
21. Samo nekaj najvažnejših del: F. Menne (izd.): Die neue Sensibilität (Luchterhand, 1974)
H. Cyzicki: Aufbruch aus dem Neandertal-Entwurf seinen neuen Kommune (Luchterhand, 1974)
J. Lyons: Experience (Harper and Row, 1973)
T. Ebert: Basisgruppen im revolutionären Prozess, v že omenjeni knjigi Wege zur Veränderten Gesellschaft
22. D. Cooper: The Death of family, str. 62
23. Prav tam, poglavje Dva obraza revolucije
24. Cit. po D. Cooper, prav tam, str. 97

O(B) NARKOMANIJI

Za malo sonca
bi živeli.
Za malo vetra,
ki v dolino veje,
za malo sonca,
ki srce greje.

Pa ste prodali nas...
(Srečko Kosovel, Razočaranja I)

Narkomanija je pojav prisoten v celotni človeški predzgodovini. Zaradi velike razširitve tega pojava, razširjenosti, ki je danes večja kot kdajkoli v preteklosti evropske civilizacije, se srečujemo z inflacijo pisanega in govornega o narkomaniji. V kolikor pri nas nekateri še oklevajo, privzgojeno tercialno obračajo dogajanju hrbet - da morajo potem obtoževati življenje zahrbtnosti, so se na zahodu spustile v akcijo tudi najokorelejše žrtve naše civilizacije. Naenkrat je jemanje mamil postalo osrednji problem današnje pan-meščanske družbe: temna sila, pošast, ki se je vgnezdila v drobovju samozadovoljnosti razkrajajoče se človeške skupnosti. Pri vsem vpitju in tarnanju je malo razsodnih besed.

I. ZAKAJ BOLEČNOST?

1. K d o j e n a r k o m a n

Kolikšna hinavščina je potrebna, da narkomanska družba označi, in s to označbo svareče izolira, določeno družbeno skupino za "narkomansko"?!

Vse jasneje postaja, da "staromodni organski procesi" ne odговarjajo več, niso primerni "zahtevam sodobne civilizacije".¹ Ob tem je iluzorno pričakovati dilemo, omahovanje med naravnim organskim življenjem in civilizacijo. Če bi ne živel več takšen, kakršen je, današnji človek misli, misli tako, ker mu je tako namišljeno, da bi sploh ne živel. Zato se "civiliziran človek", v želji, da bi ostal "civiliziran", up to date, brez oklevanja odloča za tim. civilizacijo. Samo, da je pri tem vedno manj človek. Znotraj civilizacije ni prostora za naravnost: dominacija zaradi dominacije, katere rezultat je ne obvladovanje, temveč dušenje, pohabljanje narave v človeku in zunaj njega, je njen temelj. Civilizacija je civilizacija represije. Najudobnejša pot narediti si življenje znosno, ob imperativu nesprenjanja danega stanja stvari, ob samoumevnosti ohranjanja vrednot eksploatorstva, je "zakrpati organizem" z množico "farmakoloških obvez".²

1967 so Amerikanci konzumirali 800 000 funtov barbituratov, za protiučinkovanje tem pa lo bilionov amfetaminskih tablet. Vsak četrti je redno uporabljal pomirjevalna sredstva. Istega leta so v Veliki Britaniji "razkrili", da je bilo v treh letih izdanih 43 milijonov receptov za psihotropne preparate (pri pribl. 50 mil. prebivalcev), pri čemer niso všteta antidepresijska, pomirjevalna ipd. sredstva, rabljena v splošnih in duševnih bolnišnicah ter v privatni praksi, temveč samo tiste, ki jih je delil National Health Service.³ vse za zdravje ljudstva!

Ob tem, ko so bedenje in spanje, zaspanje in prebujanje, počivanje ("sprostitve") in delovanje, prebava in seksualna potencia, čustveno razpoloženje itd. uravnani z bogato izbiro kemikalij, kljub neizmernim količinam tobaka, kave ipd., zlasti pa alkohola, ki jih dan na dan troši osamljena množica (vse te stvari, ki pripomorejo, da se dnevi polni napetosti, tesnobe ipd. spreminjajo v znosno mineva-jočo, omrtvičeno vsakdanjost, so ali v prosti prodaji ali dobljive s posredovanjem kapitalu hlapčevsko pomagajoče medicine, tim. zdravstvenega varstva!), je jemanje ostalih mamil (derivatov indijske konoplje, opiatov, halucinogenov ...) podvržena ostrim negativnim sankcijam družbe. Tako družba, ki dopušča in vedno bolj vsiljuje "uživanje"⁴ najraznovrstnejših "odganjalčkov" napetosti, nelagodja (tendanca, ki obljublja skorajšnjo obvezno narkomanijo), policajsko - v teh primerih odkrije svoj obraz - nastopa takoj, ko odganjanje napetosti postane hkratno "odganjanje" družbe, ki te napetosti povzroča in perpetuira. "Narkomani", ki so pod udarcem skrbeče velike matere (vendar: zase skrbeče!), so tako v večini primerov uživalci cannabisa med nezadovoljno, upirajočo se mladino - kaznovanja vredna je upornost, ne morda "zakajenost" - torej ljudje, katerih zločina ne prizadeva, če naj verjamemo izsledkom številnih raziskav, nobene od štirih točk definicije narkomanije ekspertov WHO.⁵

2. N o r m a l n o s t - d e v i a n t n o s t - p a t o l o š k o s t
Kajti ne samo, da čudak ni vselej nekaj oddaljenega in osamljenega, ampak narobe, zgodi se tudi, da katerikrat nosi v sebi stržen celote, med tem ko so se ostali ljudje njegove dobe - kakor da jih je pograbil nenaden piš - začasno, bog si ga vedi zakaj, odtrgali od njega.

(Dostojevski, Bratje Karamazovi)

Govoriti o normalnosti pomeni, v kolikor še preostane kakšna poveza-va med govorjenjem in mišljenjem, misliti o družbenih normah, ocen-jevati te norme, ne le skladanja z njimi, oziroma večjega ali manj-šega odstopanja od njih. In ne več tolerantnega (toleriranega) odstopanja, označenega tako s stališča zavržene ali vsaj zavračane norme, ne enostavno proglasiti za nenormalno oziroma patološko, in s tem opravičiti poseg v imenu prvotne norme, ki naj (poseg) odsto-pane normalizira, ne da bi pri tem postala vprašljiva norma, ki sebe samo obravnava kot počelo normalnosti in odtod samoumevno zahteva normalnost kot prilagojenost, podvrženost sebi, temveč proble-matizirati naravo zavržene norme ter morebitne na novo vzpostavl-jene, razmisliti o razlogih in posledicah ter smislu odstopanja, oziroma neodstopanja, o naravi, kvaliteti deviantnosti same.

"Znanstveniki se navadno ne vprašajo o oznaki 'devianten', kadar je uporabljena za določena dejanja ali ljudi, ampak jo raje vzamejo kot dano. Tako sprejemajo vrednote skupine, ki odloča."⁶

Deviantnost, kot družbena abnormnost, ni lastnost določenega dejanja, ki ga posameznik stori. Njegovo dejanje pridobi oznako deviantnosti šele v procesu, ki vključuje odgovore ostalih ljudi na to dejanje. Določeno dejanje je označeno za deviantno, če se zaplete v pravila in zakone, ki so jih vzpostavile družbene skupine, da bi ohranile svoje interese, v kršenje teh pravil, zakonov, norm ali že samó v kazanje nedovoljnega spoštovanja do njih.⁷

V interesu nemotenega funkcioniranja dane družbe sloji, razredi, ki imajo od dane družbene ureditve koristi in so zato za ohranitev le-te življenjsko zainteresirani, ter sloji, razredi, ki so absorbi-rani v totalnost dane družbe tako, da čeprav izkoriščani, v nasprotju s svojimi avtentičnimi potrebami in interesi, ravno tako kot privili-

girani varujejo status quo, kvalificirajo vsako družbeno abnormnost za duševno in jo s tem kvalifikativom izločijo iz družbenega dogajanja - jo "zdravijo".

Odstopanje od danih družbenih norm, vrednot, konvencij, oziroma od norm, vrednot dane družbe, je predstavljeno v sfero (psih-)patološkega; patološka je, po definiciji, lahko samo posameznikova duševnost: z lokacijo "napake" v posameznika je družbi ohranjena njena krepotna čistost.

Takšno funkcionalistično stališče ne upošteva:

a) da samo organske duševne motnje in endogene psihoze nastanejo neodvisno od družbe, pa še na izbruh (na nastanek!) teh večkrat vpliva provokacija družbenega okolja;

b) etiopatogenetske vrednosti družbenih dejavnikov na nastanek duševnih abnormnosti psihosocialne skupine;

c) kvalitativnih različnosti deviantnega vedenja, ki jih je v interesu ločevanja družbeno progresivnih od družbeno konzervatorskih, reakcionarno restavracijskih pojavov nujno upoštevati.⁸

Ob koncu takih razmišljanj moramo, pa četudi nehote, podvomiti v normalnost "normalnega" in patološkost "patološkega": zastavi se vprašanje, koliko je normalnost patološka in koliko patološkost (kot družbena abnormnost) normalna.

Končna resnica obstoječega kot "normalnega" je izkoriščanje, dominacija, vljudnostno lakirana (pa to ne povsod) vojna vseh proti vsem; kapitalizem, socializem (v zdajšnji še-vedno-etatistični obliki) itd. so samo različni načini vljudnosti.

Bistvo "patološkega" je nezmožnost sprejemati modele, s katerimi kultura oskrbuje svoje žrtve, da bi jim omogočila živeti z defektom, ne da bi prepoznali bolezen. Patološko - kot družbeno abnormno - v svoji nekonformistični obliki je afirmacija možnosti transcendiranja, nepriznanje (nujnosti) načina življenja, ki ga živi eksploatatorski razred in imitira večina ljudi. Je, kot je M. Troute označil revolt mlade generacije proti potrošniški družbi, "nič drugega kot intelektualna manifestacija želje iti onkraj industrijske (tj. kapitalistične) ere, nič drugega kot iskanje novega profila družbe onkraj družbe producentov."⁹

V kolikor gre za vprašanje duševnega zdravja, bi označili za duševno bolnega tistega človeka, "ki zaradi pritiska zavestnih in nezavestnih, znanih in neznanih psiho-socio-somatskih mehanizmov svojemu odnosu do stvari, drugih ljudi in samega sebe, daje takšen značaj in pomen, ki mu onemogoča sebe stalno uresničevati kot človeka".¹⁰

Tako kot za deviantnost - da namreč ni preprosta kvaliteta prisotna v nekaterih vrstah vedenja, odsotna v drugih, ampak izid procesa, ki vključuje odgovore drugih ljudi na določeno vedenje, ravnanje, naravo vedenja, ravnanja samega in odnos storilca tega dejanja do lastnega početja in do reakcije drugih ljudi - velja tudi za patološkost, da "ni po sebi normalnih ali patoloških oblik človekovega odnosa do stvarnosti v najširšem pomenu besede. Te oblike morajo kvalifikativ normalnega ali patološkega dobiti šele v kontekstu njihove funkcije, v svetu možnosti, ki jih njihova uporaba odpira ali negira na planu človekove samouresničitve, realizacije zgodovinsko danih potencialov človeškega bitja".¹¹

Kakorkoli, "večina ljudi je normalna samo zato, ker niti ne razodeva niti ne namerava razodevati takih misli in potreb, ki bi se bolj ali manj odklanjala od socialno pričakovanih modelov mišljenja in delovanja".¹²

O b s o d b a

The police don't bust Mafia dealers. The cops are too busy playing games with little people who just like go home and smoke a joint.

(Erich Goode)

Zakaj tako ostrá reakcija današnje družbe na uživanje marihuane? Kolikšna pokvarjenost je potrebna, da dvojnost meril, prisotna tako-rekoč v vsaki obsodbi uživalcev cannabisa, velikih obsojevalcev ne moti? Hinavščino razkriva, npr. M. Meadova, ko pravi, da je marihuana manj toksična od tobaka in pohlevnejša od pijančevanja, potem pa "odrasli s cocktailom v eni roki in cigareto v drugi pripovedujejo otroku 'Ne smeš'".¹³ Hinavščina je premišljena. Zakonska prepovedanost enači z drugimi daleč nevarnejšimi mamili, po drugi strani pa ločuje od alkohola in ostalih legalnih narkotikov (tudi nevarnejših od marihuane). Bolj kot primerjamo marihuano in njene efekte z ostalimi mamili in njihovimi efekti, posledice njih jemanja in obravnavanje obojih, pa četudi upoštevamo, da je na kriminalizacijo cannabisa v ZDA vplival korupcionizem lobbijev industrije alkohola; bolj postaja jasno; da družbene sankcije niso usmerjene proti marihuani, uživanju le-te, temveč proti življenjskemu stilu, načinu življenja, ki ga živi večina uživalcev marihuane - uporna mladina. Uživanje marihuane je tesno povezano z novim načinom življenja, je ena osnovnih komponent, vsaj značilnosti protikulture; ritual solidarnosti vseh, ki nasprotujejo establishmentu, je ritual izražanja nasprotovanja establishmentu: mnoge je ravno marihuana pripeljala na pot političnega aktivizma.

"Težko preseneča, da mnogi ljudje močno želijo, naj bo kriminalizacija marihuane ohranjena, čeprav samo kot svarilo uživalcem marihuane - in dejansko mnogim, ki marihuane ne uživajo, so pa uživalcem podobni v drugih pogledih - da so njihov stil življenja in njihove vrednote manjvredni."¹⁴

Dokler je bilo jemanje mamil v glavnem omejeno na etnične manjšine (črnce, Portoričane v ZDA), "privilegij" jazz glasbenikov in drugih umetniških krogov, je bil malokdo v skrbeh za "ljudsko zdravje" in - ker so bile omenjene skupine že brez mamil "fucked-off" - za obstoj družbe same.

Stanje se je spremenilo, ko so se uprli, globoko nezadovoljni z njo, sami otroci družbe izobilja. Njihovo zavračanje družbe, ki je stabilizacijo in gospodarsko rast po II. vojni dosegla in ohranjala, da bi mogla obdržati svoje osnovne značilnosti, da bi se ubranila bistvenih sprememb, z agresivnim imperializmom in hladno vojno, ki je notranji položaj perpetuirala v nespremenljivosti, nespremenjenosti z manipulacijo človeških potreb in reformo izobraževanja v produkcijo visokokvalificiranih neoporečnih državljanov - avtoritarnih borcev za status quo, odraža, izraža in razkriva, od prvih hipsterjev, beatnikov do nove levice, v kulminaciji revolucionarnosti v študentskih (in ne le študentskih) nemirih konec 60-tih let, v zgodovinskem letu '68, kot tudi v zdajšnjem obdobju represije, in to vztrajno naraščajoče represije, v pogojih svetovne "preventivne kontrarevolucije", temeljna nasprotja sodobnega kapitalizma, okrašenega še s tradicionalnimi problemi kapitalizma (problemi tradicionalnega kapitalizma), osnovna protislovja današnje pan-meščanske družbe. Ta "opozicija privilegiranih" je zavračanje samega sistema, ki ji to privilegirano daje, je zavračanje "celotnega way of life tega sistema...", ki z represivno in destruktivno proizvodnjo vse bolj nečloveško vse degradira v blago."¹⁵

S tem, da so si vzeli "privilegij" upornišтва, so revoltirajoči otroci družbe izobilja zavrnil vso množino ugodnosti, ki jim jih sistem daje: véliki sistem izgublja prihodnost.

Odsev Ginsbergovega Howla je bilo hropenje ranjenega Moloha.

Žal je revolucije vedno bolj revolta, upor bolj odpor: odsev umiranja, odsev odmeva. Kjer kraljuje smrt, še huje: kjer umira celo smrt, je novo življenje že ob rojstvu zaznamovano. Pohabljenost toliko bolj; kolikor bolj želi rasti - nanj se zgrudi vsa gomila represije, dominacije. Kjer nikdar nihče ni živel, ampak so vsi samo umirali, leži tradicija vseh mrtvih pokolenj "kakor mora na možganih živih ljudi."¹⁶ Čuvaji sistema, kot čuvaji te (takšne) tradicijel¹⁷, so nasledniki kastiljske kraljice Ivane Nore, ki je za zastorom skrivala razpadajoče truplo svojega oboževanega moža.

Uporniki v takih pogojih so nehote žrtve zlobne matere rojevalke: nikoli ne pozabijo rodnega jezika.¹⁸

Horror grips us as we watch you die.
All we can do is echo your anguished cries.
Stare as all human feelings die.

Tako D. Crosby in S. Stills v *Wooden Ships*. In dalje:

We are leaving, you dont need us.

Kdo koga (ne)potrebuje, bi mogli domisliti drugače: družba uporništvu potrebuje kot vezni element (gl. str.), dokler uporništvu ne zavzame prevelikega obsega. Še bolj potrebuje mlade ljudi, ki se nikoli niso upirali, oziroma so se upirali samo dokler jih ni "srečala pamet" (razumevajoče srce in trezna glava sta skonstruirala tisto znano, da kdor ni levičar pri dvajsetih, nima srca, kdor je pri štiridesetih, nima pameti. Rek bi nekoliko popravil: ..., kdor ni levičar pri štiridesetih, nima niti pameti.) - kot perspektiv(n)o(st) samohranitve.

"Avtoritarni sistem ne more obdržati svoje družbene ureditve drugače, kot da prisilno rekrutira vsakega posameznika, ne glede na njegov interes, za ekonomski sistem."¹⁹

Po drugi strani Great Refusal kaže, da uporniki družbe, proti kateri se upirajo, ne potrebujejo: zapuščajo jo ne zato, ker jih družba ne potrebuje, marveč zato, ker oni družbe²⁰ ne potrebujejo.

Kakorkoli, jemanje mamila je del, spemljevalec ali privesek vélikega Odbijanja. To družbi omogoča, da ohrani eno svojih temeljnih kvalitét: hinavščino. Na področju družbene teorije je sociološko-politološko laž generacijskega konflikta zamenjala druga, ki je potencialne sovražnike sistema številčno še zreducirala ter s tem sistemu podarila novo dozo samozavesti in samozadovoljnosti: "generation gap" nadomesti "drug gap", na mesto let kot kriycev motenja sicer nemotnega delovanja Mašinerije stopijo mamila. Čast družbe, družine, celo otrok, ki so mladi in zato nespametni, je obranjena. Navidez: ko obsoja mamila, obsoja družba samo sebe, vse obstoječe, celotni meščanski svet.

II. IZOBČENCI

Tendenca po ohranitvi trdnosti danega družbenega sistema, njegove kohezivnosti, vodi v izoliranje in izključevanje tistih članov tega sistema, ki so se v svojem vedenju, s svojim vedenjem in delovanjem

"prehudo" prekršili zoper obstoječe norme. Paralela med iztrebljanjem Židov, Ciganov itd. - s ciljem ohranitve čistosti arijstva nekega volka - in anatemo izrečeno nad današnjimi heretiki - s ciljem ohranitve produkcijsko-potrošniške miselnosti - ne more biti neupravičena.

Kakšna je pot, ki vodi v izobčenje?

Prvi korak v tej smeri je storitev deviantnega dejanja, deviantnega, kot že rečeno, bolj zaradi reakcije javnosti ("javnost" uporabljamo z njeno današnjo vsebino - kot manipulirano in zmanipulirano javnost, ki je zaradi takega značaja antipod demokracije) kot kvalitete inherentne temu dejanju. Gre za izkustvo "biti ujet in javno označen za devianta."²¹

Prepoznanje nekega dejanja za deviantno (naj gre v tem primeru za je-manje mamil) za kar niti ni nujen direkten poseg javnosti, sproži v posamezniku, gledano s socialno-psihološkega vidika, subjektivno obdelavo storjenega dejanja, "posameznik skuša lažno uživanje droge interpretirati in 'psihološko' organizirati".²² Znotraj svojega subjektivnega sveta skuša zavzeti do deviantnega akta kot deviantnega akta določeno stališče. S tem klone pod pritiskom družbe, ki od njega zahteva, ravno to, namreč priznanje deviantnosti njegovega dejanja. Posameznik začne samega sebe obravnavati kot prestopnika - nevarnost je odbita od družbe.

Najpogostejša reakcija "je poskus deviantnemu postopku, poslužujoč se določenih obrambnih mehanizmov, otopiti ost deviantnosti - 'grešnosti' - in na ta način ustvariti pogoje, da ta še nadalje obstaja ravno kot devianten v osnovnem dinamizmu doživljanja samega sebe in okolice." Na ta način človek-deviant doseže, "da more deviantni postopek koeksistirati z ostalimi, ne-deviantnimi, konformnimi aktivnostmi," s celotno njegovo osebnostjo.²³

Ta oblika simbioze, ko "posedovanje" enega ali več deviantnih postopkov ne onemogoča funkcionalne vklopljenosti v sistem, je imenovana za primarno deviacijo (narkomanijo).²⁴

"Posedovanje enega deviantnega ravnanja more imeti generalizirajočo simbolično vrednost"²⁵, nosilec tega ravnanja je obravnavan kot leglo vseh možnih nezaželenih lastnosti.

Narašča tudi notranja psihična napetost kot posledica igranja dvojih diametralno nasprotujočih si vlog. Individuum je vedno teže konformen do pravil, vrednot, ki jih ni imel namena kršiti. Izgublja prepričanje vase, osebno in družbeno identiteto. "V taki situaciji neprijetne, z izjemno anksioznostjo obravnavane notranje razcepljenosti, v kateri se izpod površine racionalizacije ponovno prebija ostro devianten karakter narkomanske manifestacije, je osebnost prisiljena reorganizirati se."²⁶ Na tej prelomni točki se more individuum ponovno oprijeti "normalne" družbene vloge, se resocializirati, oziroma socializirati svojo deviantnost. Vendar družba sama s svojim okolnim javnim mnenjem - "once a junkie, always a junkie" - otežkoča, če ne že onemogoča vrnitev izgubljenih sinov.

Druga pot, dokaj pogost izid personalne reorganizacije, je prevzetje socialne vloge devianta: sekundarna deviacija (narkomanija).

Individuum začne "uporabljati svoje lastno deviantno obnašanje kot sredstvo obrambe ali prilagajanja povečani intrapsihični tenziji, ustvarjeni z neadekvatno rigidno družbeno reakcijo na to obnašanje."²⁷ Naslednji in končen korak v karieri devianta je pristop v organizirano deviantno skupino.

Deviantna družbena skupina oblikuje, na osnovi skupne usode, ob spoprijemanju z istimi problemi, posebno kulturo: deviantno subkulturo, ki označuje njen odnos do družbe legalnih institucij.. Osnovna poteza deviantne subkulture je splošno in temeljito zavračanje sklopa

konvencionalnih institucij, konvencionalnih moralnih standardov, celotnega konvencionalnega sveta.

Tako stališče, podkrepjeno z vrsto racionalizacij in opravičil, ki jih razvija deviantna skupina - in sprejemajo novinci v njej - ter uporablja za razlago bolj ali manj pogostega deviantnega delovanja, vodi v označevanje vseh neoporečnih državljanov, ki skrbno dan za dnem reproducirajo veliki sistem, ki niso posvečeni v deviantno subkulturo, za outsiderje. Družbi je vrnjena etiketa, ki je bila z njene strani prilepljena njim (deviantom) samim.

Vprašanje, ki ostaja neodgovorjeno, na katero lahko odgovarja samo človeška zgodovina, je, kdo ima v sebi stržen celote, celote, ki ni lažna. S subjektiv(istič)nega stališča more vsakdo tiste, ki niso njegovi somišljeniki, soborci, simpatizerji itd. imenovati za outsiderje ipd.. Pa četudi gre na obeh straneh samo za lažne potrebe in zadovoljevanje le-teh, in ravno v tem primeru!, kdo more trditi, da so tiste, ki jih reklamira državna televizija "boljše" od tistih lumpenproletarskega alkoholika ali sužnja heroina ali skrunilce nedoletnih deklet? Gledano nezgodovinsko je področje družbeno deviantnega področje egocentrizma in socialnega solipsizma.

III. MAMILO KOT SIMPTOMATSKA TERAPIJA

Jemanje mamil je odgovor, eden odgovorov, na krizo, ki prežema današnji svet, razkriva simptome te krize. Od mnogih takšnih pojavov, ki napolnjujejo življenje nas vseh, kolikor pač živimo ali se vsaj trudimo živeti, sta nakazana le dva.

Č a s

Čas je bogastvo v izmenjavi ali v parodiji ure je le zamenjava in ne bogastvo.

(Tagore, Ptice selivke)

The flux of time is society's most natural ally in maintaining law and order, conformity, and the institutions that relegate freedom to a perpetual utopia; the flux of time helps men to forget what was and what can be: it makes them oblivious to the better past and the better future.

(Marcuse, Eros and civilization)

Fetiški značaj blaga je neločljivo povezan s fetiškim značajem časa. Skupaj z izginotjem "koristnega značaja produktov dela" in z njim posledično povezanega izginotja "koristnega značaja raznovrstnega dela", ki ga ti produkti vsebujejo, je izginil tudi konkretno-vsebinski značaj časa. Abstraktno delo vloženo v produkte-menjalne vrednosti more biti merjeno samo z abstraktnim časom. Abstraktno delo in abstraktni čas sta enako brezvsebinska. Njuna kvaliteta je linear-
nost - kvaliteta, ki onemogoča, zanikuje samo sebe.

Odmerki abstraktnega časa, kot skupni imenovalci abstraktnega dela, so družbeno določeni in kot taki določajo velikost menjalne vrednosti produktov dela. Čas postane podrejen blagovni proizvodnji. Postane družbeno potrební delovni čas in je kot tak vključen v sam temelj eksploatacije.

Njegovo linearnost - najodkriteje utelešeno v tekočem traku - preneso z brezvsebinskim delom okuženi človek v čas brezdelja; linearni čas v brezvsebinski neprekinjenosti prečrta prosti čas kot deklarirani rezervat (človeške) svobode. Prosti čas postane družbeno potrební

prosti čas.

Ljudje, nosilci abstraktnega dela stopajo v meščanskem svetu (blaga) v medsebojne odnose pod tiranijo abstraktnega enodimenzionalnega časa. V svetu, kjer je predmetno dejavni odnos degradiran v produkcijo blaga, kjer predmeti-produkti dela pro-dajo v stvari ter postajajo, ti reificirani predmeti, edina stvarnost, v tem svetu so tudi medčloveški odnosi ožigosani z merili abstraktne časovnosti menjalnih vrednosti, človek je obravnavan z istimi merili kot v stvari osamosvojeni produkti njegovega vse prej kot človeškega, nečloveškega, še-nečloveškega, dela. V družbi enorazsežnega časa se pojavijo in potem vseskozi ponavljajo, ker drugačni ne morejo biti - ne morejo biti drugačni v kapitalski družbi, "stvarni odnosi med ljudmi in družbeni odnosi med stvarmi".²⁹

Meščanska družba je družba stvari in človek, kot "družbeno bitje", more biti njen član samo kot postvarjeni človek. Da bi ohranil svoje filogenetično bistvo, se more odpovedati (svojemu) ontogenetičnemu (bistvu); s tem se, posredno, odpoveduje filogenetičnemu, generičnemu bistvu samemu.

Civilizacija vztrajno briše svojega tvorca. S tem nujno možno, še vedno možno, pot v človečansko družbo in se obrača, s kozmetičnim obrazom - da bi (njegovo) ostudnost prikrila, v barbarstvo. Abstraktni linearni čas je čas civiliziranega barbarstva.

Enorazsežni čas zahteva totalno podrejanje svojemu toku, popolno osredotočenje na sedanost. Je čas, katerega mehanični tok sproti briše pretklost in katerega prihodnost je, da bo naslednji trenutek enako dolg kot prejšnji in bo, enako brevsebinski, ravno tako zahteval tase vso človekovo energijo. Je kontinuum brisanja. In s tem kontinuum pozabljanja.

V brisanju spomina je zaveznik represivne družbe: "sposobnost pozabiti ... je duševna sposobnost, ki ohranja podrejenost in odpovedovanje. Pozabiti pomeni ... oprostiti tisto, kar bi se ne oprostilo, če bi prevladovali pravica in svoboda".³⁰

Z devizo "čas celi rane" narekuje družba pozabljanje preživetih krivic in preteklega trpljenja ter s tem odpuščanje silam, ki so trpljenje, krivice povzročile ali povzročale; te sile z argumentom opravičila ostanejo nedotaknjene in s svojim nadaljnim obstajanjem podpirajo družbo, ki jim je v imenu žrtev oprostila. Velja ravno nasprotno: rane celijo čas.³¹

Na drugi strani, pozabiti radost in srečo pomeni zavreči pogoje njunega cvetenja, možnost ohranitve teh pogojev ali njih ponovitve v prihodnosti. Pozaba je zanje pozeba; Klima jim je scela sovražna. Toda brez spomina niti tako ahistorična družba, kot je današnja, ne more obstajati: izurila je selektivnost spomina za ohranjanje zavesti dolžnosti, zakonov in pravil. Tako je kljub historičnosti ostala skrajno protizgodovinska.

Vendar že s tem, da je spomin ohranjen, čeprav le kot pozitiven spomin, o(b)staja možnost rešitve njegove skrite vsebine, obujenja negativnega spomina. Kot jedrnato pravi Ernest Bloch: arhé sama ni arhaična.³² Boj za spomin je boj proti anestetičnemu optimizmu meščanske družbe, boj proti dominaciji, tudi proti dominaciji abstraktnega enodimenzionalnega časa. Je boj proti stalni vpreženosti v kočijo eksploatorjev, vseeno v kateri podobi nastopajo, boj proti stvarnosti (ravno stalna mobilizacija in brezvsebinska stvarnost, mobilizacija za takšno stvarnost, je imperij linearnega časa).

Gledano zgodovinsko, nastopa človek kot prekinitev in kasneje kot prekinitelj evolucije; revolucija je boj za diskontinuiteto, je diskontinuiteta. Zgodovina je boj proti linearnemu času, je revolucija.³³ Človek je možen le kot nosilec revolucionarnega delovanja in le v

revolucionarnem dogajanju, delovanju: človeški čas je čas revolucije, je utopični čas³⁴, čas intenzivnega in intenziviranega dogajanja človeškosti, ter v tem smislu - zaradi svoje temeljne revolucionarnosti - višja kvaliteta od zgolj spominske rešitve preteklosti, ki more biti nepristna tudi kvietistična.³⁵ Ker spomin odkuplja preteklost, življenje utopičnega časa, razumljivo ne brez preteklosti, pa (rešuje) prihodnost.

x x x

("Terapija":) Being high ... it's like you have much more time or something.³⁶

K o m u n i k a c i j a

V svetu, ki mu vladajo sredstva komunikacije, ljudje nimajo kaj reči niti kaj slišati. (Henry Michauld)

V družbi, kjer se lomijo vrednote, kjer so stare norme modificirane ali zamenjane z novimi, nastajajo tudi spremembe v občevanju med ljudmi. V družbi, kjer morebitna revolucija postane "revolucija, ki teče", kjer se kriza razvoja nagne v razkroj, se kriza zagriže tudi v komunikacije.

Kriza komunikacij rojeva poskuse izvleči se iz nje. Ljudje poskušajo na različne načine, tudi z mamili.

Poskusi z alkoholom so tolerirani, njihov rezultat je navadno pretirana komunikativnost, oziroma pretirana želja po komuniciranju, vendar je dosežena komunikacija kot komunikacija bolj ali manj brezvsebinske, ker se vsebine alkoholnih spovedi ne srečujejo - komunikacija pravzaprav ni niti vzpostavljena. Sodobna inačica babilonskega primera; kot pravi Brecht v eni svojih zgodnjih pesmi:

Ta babilonska zmešnjava besed
Prihaja odtod ker so taiste jezik
Tistih ki propadajo.

"Morda bi bilo pretirano reči, da je alkoholizem iskanje skupnega jezika, povsem ustrezno pa je imenovati ga nadomestitev za izgubljeno besedo."³⁷

Pitja kave, npr., je paranoična imitacija vzhodnjaške čajne ceremonije.³⁸ Poskusi s halucinogeni pogosto končujejo v komunikaciji s kozmosom, v kreiranju kozmične zavesti. Pri tem daleč transcendirajo ozko polje konvencionalnega komuniciranja, a le-tega ne ogrožajo. Besedam ne vračajo izgubljenih pomenov: jezik vsakdanjega občevanja ostaja ne le enako enodimenzionalen - kot vzrok in posledica enodimenzionalne misli, "poražene logike protesta" - temveč vedno bolj računalniški, vedno revnejši³⁹, po eni strani, po drugi pa, paradoksalno, vedno bolj "paradoksalen". Toda to je orwelloska paradoksalnost, racionalizator obstoječe temeljne ekstremne iracionalnosti. Ob neverjetni absorpcijski moči aktualnosti ne preseneča, da je odgovor iskalcev - molk. Kajenje cannabisa že zdavnaj ni več združevanje tistih, "ki mislijo drugače". "Joint" je (postal) primer zgoraj omenjene paradoksalnosti. Gre samo še za prispevek stanju, ki ga je Ginsberg označil kot public loneliness, za ohranjanje le-tega.

IV. MAMILO KOT ETIOLOŠKA TERAPIJA

Kdor preveč dobro dela, nima časa biti dober.
(Tagore, Ptice selivke)

Of all things, hard work has become a virtue instead of the curse it was always advertised to be by our remote ancestors... Our children should be prepared to bring their children up so they won't have to work as a neurotic necessity. It is an attempt to make oneself feel valuable even though there is no particular need for one's working.
(C.B. Chišholm)

Avtoritarni sistem se lahko obdrži, kot že rečeno, le s prisilno rekrutacijo vseh človeških moči za ekonomski proces. Smoter mobilizacije in rezultat služenja ekonomskemu procesu je ohranjanje statusa quo. Status quo je status človekove smrti: da je in da bi bil, mora biti žrtvovan človek.

Tu je tudi temeljno protislovje (Zahodne) civilizacije: obstaja lahko le tako, da propada: ubija možnost ustvarjanja in ustvarjalnost svojega tvorca ter s tem sama tvorca in tvornost.

Gonilna sila propada je delo (včasih imenovano odtujeno delo, produkcija presežne vrednosti). S tem da je postavljeno za temeljno vrline meščanske (kot kapitalske) družbe, je nakazana nujna prekletstvo razplojevati.

Zavračanje dela povezano z jemanjem mamil je najhujši udarec vrednostnemu sistemu in samemu temelju aktualnosti. Ne glede na to, koliko je to zavračanje zavestno in hoteno ter ne glede na dejansko vlogo mamil pri tem zavračanju, je to, po mojem mnenju, poglavitni in osrednji povod, vzrok tako ostrih sankcij proti uživalcem mamil (ne pa toliko proti prekupčevalcem, ki so edini zločinci, povezani z mamil, produkt kapitalne družbe) in tistim, ki mamil sicer ne uživajo, so pa "narkomanom podobni". Ti so leglo okužbe, utelešenci zla.

Ko so tako obravnavani, tj. kot norci ali gobavci v prejšnjih stoletjih, se razkriva mračnjaško-inkvizitorska mentaliteta današnje družbe; ko so uživalci mamil bolj samaritansko-civilizirano obravnavani, kot bolniki, družba nehote izdaja svojo bolezen. Pogosta raba mamil povzroča nezmožnost dela. V kolikor je narkoman še nadalje vključen v proizvodni proces, pada njegova delovna storilnost - ranjeno je zlato tele meščanske družbe.

V kolikor mamila destruktivno učinkujejo na organizem (glede na znanstvene ugotovitve je marihuana izjema. Je tudi edino mamilo, ki ni rabljeno v medicini!), delovna sposobnost nujno pada: zavračana je skrb za zdravje - zdravo osnovo eksploatacije.

Pada vestnost, odgovornost, skrbnost⁴⁰. Stalna "zavest" in samokontrola sta vrednoti preživelosti - spremljevalki stalne vpreženosti v delo, izunljanje vedno novega garanja, perpetuiranja živinske eksistence. Z zavračanjem dela je neizogibno povezano zavračanje ("odtujenemu") delu podrejene čutnosti, degradacija človeka na brečutnostno bitje⁴¹, oziroma, rečeno pozitivno: iskanje, kreiranje nove čutnosti, ki nakazuje možnost (in nujnost) erotizacija človeškega telesa (kar je danes, pod strahovlado kapitala, ko je telu samo instrument dela, bolen "privilegij vlačug, degenerikov in prevermežev"), odnosa človeka do soljudi in do narave. Le tako bo mogla biti človeška dejavnost predmetna dejavnost, predmet pa "čutno človeška dejavnost".

Kreiranje nove čutnosti je nemogoče brez oblikovanja nove racionalnosti. - Mamilo ruši danes, dominirajočo tehnološko racionalnost, etos družbe proizvajalcev.⁴²

Pragmatizem in utilitarizem, dobro hranjena svetnika moderne družbe, izgubljata podanike. Ne le da mladi "preverznejši" prosti čas, oddiha namenjen nabiranju moči za efikastnejše delo, izživijo v "drug-pleasures"; to isto počeno tudi, ko bi morali (!) delati. Užitek, pa četudi le užitek dosežen z mamili, je z delom nezdružljiv, nepomirljiv.

V družbi industrijskega asketizma, tj. odpovedovanja vsemu, kar ne proizvaja viška vrednosti, asketizma, ki ga blaži playboy permissiveness, je epikurejska etika, tudi njena izkrivljanja v vulgarne hedonizme, večkrat združena s potrošniškim asketizmom, destruktivni element.

Baudelaire je v eni svojih pesmi napisal:

Resnično, jaz bom veselo in zdravo
zapustil svet, kjer sen in delo nista brata.

V. ETIOLOŠKA TERAPIJA NARKOMANIJE

Ali človek može da istrčava samo napred.
(Svetozar Stojanović, Između ideala i stvarnosti)

Narkomanija je odraz nečloveškosti človeške predzgodovine. Je beleženje simptomov permanentne krize.

Sirjenje narkomanije in jemanja mamil sploh do zdajšnjega obsega je indikator zaostrovanja krize, njenega razširjanja v vse sfere človeškega življenja. Rastoče nezadovoljstvo kaže, da se človeštvo krize začenja zavedati. Od tega, koliko je to zavedanje izraz težnje po premagovanju nezadovoljstva ali težnje po prikrivanju le-tega z anestetičnim (in sintetičnim) zadovoljstvom, ki ga ponuja, vsiljuje družbena stvarnost, je odvisno, katero dveh alternativ bo človeštvo izbralo. Odpravljanje simptomov krize, toliko manj skrivanje le-teh, krize same ne more in ne bo moglo odpraviti. Velja nasprotno; tudi za narkomanijo.⁴³

Boj proti narkomaniji je, kot se morda čudno sliši⁴², boj za socializem; ne za socializem kot "prehodno obdobje" izrabljeno za opravičevanje vseh vrst neuspehov, zmot, napak, zlorab vladajoče elite, ne za etatizem in odlaganje kvalitativno drugačne družbe v nikoli dosegljivo meglenost prihodnosti, temveč za "končni stadij" socializma, boj za komunizem. Je boj za osvobajanje človeka.⁴⁵ Osvobajanje človeka, njegovo samoosvajanje, ni mogoče brez osvobajanja posameznika podreditve deliti dela, njegovega osvobajanja in osvoboditve od privatne lastnine in dela samega. Najradikalnejšo rešitev nakazuje Marx: "ukinitev dela."⁴⁶

VI. H KRITIKI MAMIL

Družbena abnormnost kot disfunkcionalni element družbe

- Do podrobnosti programirano delovanje družbenega mehanizma je najhuje ogroženo, ko zadene ob nepredvidljivost delovanja;
- Družbena abnormnost problematizira in negira aktualno sliko človeka - nosilca dane družbene ureitve ter s tem (sliko) družbe same;

c. Družbena abnormnost daje nove pomene elementom, pojavom okolja, ki ga živimo (življenju samemu), preteklosti in (viziji) prihodnosti.

Družbena abnormnost kot funkcionalni element družbe

a. Določitev in družbena izolacija neke relativno najhne skupine žrtev omogoča simbolično osvobajanje krivde vseh drugih; gre za kanalizacijo agresivnosti, nezadovoljstva, (razrednih) sovraštev;
b. Deviantna obnašanja, ki izžovejo reakcijo organov družbene kontrole 1) predstavljajo naš osnovni izvor informacij o normativih, konturah, predpostavkah družbe; 2) omogočajo identifikacijo normalnega-patološkega, zdravega-bolnega, zaželenega-nezaželenega, dovoljenega-nedovoljenega itd., prepoznanje lastne skupine, svojega mesta v njej in njenega mesta v družbeni strukturi, razmejitev od "škodljivih pojavov".

Uživanje mamil kot družbena abnormnost

Uživanje mamil samo po sebi ni družbeno abnormno delovanje (dejanje), oziroma to je, v kolikor je aberantno. Takoj ko se začne nagibati v nekonformizem, nastopijo drugi elementi, ki samo jemanje mamil transcendirajo, in obratno.

V prejšnjem stoletju tudi meščanstvu sovražni uživalci mamil niso bili angažirani v družbeno revolucionarnih gibanjih (npr. francoska neoromantika, Gautierjev Club des hachischins). Bolj kot revolucionarji so bili osamljeni manihejci, boreči se v lastnem infernu, sicer pa le opazovalci družbenih dogajanj. Viktorijanska Anglija je tolerirala široko razširjeno uživanje opiatov.⁴⁷

Pitje alkohola kot "obredni zakrament" židovsko-krščanske kulture je postalo "neločljiv del veleprodukcije, robotske civilizacije, ki podpira in malikuje sredstva nasilja".⁴⁸ Znana je uporaba mamil v vojski, ko jih dajejo vojakom "za hrabrost".

Baudelaire je, verjetno neodvisno od za/proti-narkomaniji ideologij, tudi ne brez izkušenj, priznal, da so les paradis artificiels v končni instanci beg pred brezupno temoto navadnega vsakdanjega življenja.

Naj ponovim: To, kar je pri jemanju mamil družbi nevarno, kar je abnormno, revolucionarno, je povezanost s poskusi prakticiranja novega življenja. Ti poskusi so, v primerjavi z nekdanjimi herezami, bohemii, ekscentriki, čudaki itd., za katere so bili pripravljene ali vojska ali grmade ali norišnice ali umetnostni rezervat, zavzeli dokaj velik obseg, kar pa v skrajnem primeru vseeno ne bi oviralo uporabe tradicionalnih načinov obračunavanja, če ne bi šlo za ljudi nemenjene perpetuiranju meščanske družbe. Ta je, sicer dosledno pozitivistično zavzeta samo in edinole s sedanostjo in za njo, prelomila zaobljubo, pogledala v prihodnost in se zbalala zanjo: "Družba zgleda da se ukvarja z uživanjem marihuane v prvi vrsti, zaradi njegove povezanosti z drugimi družbenimi problemi."⁴⁹

Ne le, da mamila niso osrednji del protikulture, da so bolj ali manj privesek, so njen nerevolucionarni, večkrat reakcionarni element. Med tistimi elementi, ki jih more družba najlaže absorbirati; vključiti v sistem, ne da bi se struktura le-tega (bistveno!) spre-

menila, 50

Bližamo se koncu utopije, toda vedno bolj grozeče je to leto 1984, nič manj verjetno Krasni novi svet. Jemanje mamil je krasen primer represivne desublimacije. Z možnostjo biokemične spremembe psihe se ne ukvarja Le Leary, patron LSD generacije (pri nas ga časopis navadno povzdigne kar za izumitelja liserginske kisline), temveč zelo vestno tudi vojaški možgani.

Uradni zahodni tisk (Rozsak navaja Time-Life; str. 173) že več kot dvajset let piše o mamilih, podrobni in z ilustracijami - razen kadar so mamila v zvezi z "razuzdanimi bohemi".

Pučne so zahteve za legalizacijo marihuane: v ZDA je glavni pobornik teh zahtev tobačna industrija, nasprotnik št. 1 pa industrija alkohola. Čuvaji sistema spoznavajo, da prepovedanost uživanja marihuane kaže na represivnost in iracionalnost celotne zakonodaje. Je tista špranja, skozi katero se kaže resnični obraz "zakona in reda" in vsakdo, ki je kdajkoli kadil marihuano itd., je pogledal skozi njo. Legalizacija bi marihuani odvzela njen simbolični pomen - vlogo identifikatorja vseh, ki nasprotujejo establishmentu. Zaprta bi bila najširša vrata, skozi katera so vstopali mladi v protikulturo. Matere obtožujejo vlado, da razbija družine, policija bi hotela sredstva, porabljena v boju proti jemanju mamil, preusmeriti proti nevarnejšemu sovražniku. Vlada prepričanje v moč sistema: legalizacija bi bila integritivna za sistem. 51

Nasprotniki legalizacije so ravno tako v skrbeh za sistem kot (nekatere) njeni zagovorniki. Priznanje iracionalnosti, neupravičenosti: enega zakona bi potrdilo dvom še v druge, postavilo pod vprašaj celotno pravno zgradbo. 52

Legalizacija bi potrdila krivičnost obsodb izraženih zaradi kršenja zakona o marihuani, s tem pa krivičnost celotnega (obsojevalskega) sistema po eni in njegovo neresn(ič)nost po drugi strani. Poleg tega bi establishment izgubil najpogostejše opravičilo za zapiranje aktivistov mladinskega gibanja. 53

Brezmiselno je trditi, da ima mamilo kritičen in subverziven karakter. Mladina ne prenehala verovati v "ameriški način življenja", ker se je vdala uživanju mamil, narveč uživa mamila, ker je prenehala vanj verovati in tipajoče išče drugega. Položaj mladine je razumljiv le v splošnem kontekstu revolta proti družbi izobilja in njenih moralnih in političnih načel. 54

Zavračanje institucij meščanske družbe, prestiža, denarja, olikanosti in dostojnega (zunanjega) videza, zdravorazumarstva, moralnih norm in tabujev, falocentrizma in pornografske zavesti, avtoritet, hierarhije, samo verbalnega izkustva 55, karierizma, tekmovalnega duha, (etike) dela, itd., oziroma spoštovanje individualnosti, spontanosti, veselja do življenja, ljubezni, medsebojne enakosti, iskrenosti, neposrednosti itd., končno vzpostavljanje različnih oblik protiorganizacije, kot so komune, organizacija zdravstva, transport, preskrba s hrano, politično delovanje 56 itd., so vse prej kot zgrajene na mamilih. Kar je novo in resnično, ali kar je tako bilo vsaj v izvorni, še ne zmanipulirani obliki in vsebini, je bila "človeškost, ki je rasla iz razpok v skorji" 57.

V družbi, kjer pomeni politično udejstvovanje kulturno revščino, kulturno življenje pa politični pasivizem, je upor združil sferi političnega in kulturnega -: (proti)politični aktivizem je (bil) obarvan z značilnim kulturnim etosom, (proti)kulturn(išk)a dejavnost pa hkrati politična - v sfero velikega zavračanja.

Končno, so ljudje, ki ne uživajo mamil, ali pa jim to pomeni obrobnost, akcidenčnost, če ne spoznane ovire pri vzpostavljanju svobod-

nejšega, če že ne svobodnega življenja, pa so in ostajajo prepričani uporniki, kot so na drugi strani tisti, in teh je mnogo več, z je- manjem mamil, ali temu navkljub, gnojijo obstoječe v nespemenjenosti in nesprenmenljivosti.

O d r e v o l u c i j e k r e v o l t i

Jemanje mamil se sprevrže v narkomanijo, ko mamila v posameznikovem življenju zavzamejo osrednje mesto. Osrediščenja življenja na uživanje mamil, iz tega sledeče druženje s "sozavrženci", rezultira v splošni pasivnosti in apatičnosti, v umiku iz družbenopolitičnega dogajanja, iz(o)puščanju legitimnih in nelegitimnih možnosti.

D r o p o u t - i d e o l o g i j a , i d e o l o g i j a i n d i f e r e n t i z m a

Upor proti sistemu pomeni marginalizacijo upirajočega se posameznika, skupine. Edino kvalitativno različnost današnji družbeni stvarnosti predstavlja dropout.

Kot izhod iz brezizhodka je dropout pot k "molzenju kozla"; ne le zapuščanje sistema, temveč tudi opuščanje boja proti sistemu. Je (vse prevečkrat) "dejanje pasivnega tihega odpora" (konzervativna terminologija reakcionarne Learya) izkazano z zaužitjem mamil. Ta eskapizem, velikokrat le psihični eskapizem, si lasti revolucionarnost: kot psihedelična revolucija. Temelj te revolucije: preprosti silogizem zavest spreminja sveta-droga spreminja zavest-droga spreminja svet, človeka nedejavno zapira samega vase, je antipod vulgarnega ekonomizma in sam ravno tako smrdljivo antihuman.

Ideologije indiferentizma so ideologije kvietizma. Tako kot Molinos v samostan zlahka zaprte v ječo meščanstva, meščanskosti. Ni svoboda plevel, ki se ga ne da iztrebiti in vedno znova požene, kot skuša biti globokoumen popularni slovenski socialni realista, marveč so plevel institucije eksploatorstva, celotni zatiralski sistem-plevel na polju človeške svobode. Ne-pletje tega dragocenega polja, na katerem edinem bi mogli več kot samo bivati, je vedno znova zločin, edini resnični in neopravičljivi zločin.

Kvintesenca indiferentizma je priznanje poraza pred bojem, v naj-častnejših primerih pa panfilizem.

F o r m a l i z a c i j a u m a i n k v a z i s u b j e k t i - v i z e m

Propadajoči meščanski svet naganja človeka v lažna zavetja; skrit pod subjektivistično masko fenomena krize je (človek) nesposoben zaobjeti objektivnost, objektiviteto objektivnosti, ali jo kot do-zdevnost zanikuje, nezmožen je anticipirati resničnost. Zatekanje pod razdrto streho subjektivnosti je, danes, dirigirana tragikomedi-ja. Posamične realnosti ožigosane z lažnostjo celote, osnovni pojmi oropani svoje vsebine, so kulise.

Subjektivizirani um, se, brez opore v stvarnosti, opoteka v svetu dej- stev, postaja sam razbit na dejstva - zbir dejstev. "Abstraktni pred- met menjave (se) sprejema kot model za vse predmete izkustva v dani kategoriji."

tem, ko se prilikuje dejstvom, goji subjektivizirani um iluzije o sebi in onaravi dejstev. Objektivno zlo, krivice itd. postajajo

samo iluzije: kriterij resničnosti postane zadovoljstvo posameznika, zadovoljstvo represivne desublimacije. Odvzeta je možnost kritike katerekoli dejavnosti, ki posameznika navdaja z zadovoljstvom. Zaprt sam vase, oziroma v posameznikove internalizacije dejstev, (postvarjenih) zakonov postvarjanja, ter izpostavljen mrzličnemu izmenjavanju doktrin, ki se kljub svoji kratkotrajnosti vešče izrabljajo za dominacijo in diskriminacijo, um izgublja sponatnost, ustvarjalnost, inovativnost. Odnos subjektiviziranega uma do vsega izven njega je odnos instrumentalizacije. Formalizirani um je um sveta in um v svetu všenamembnosti. Kriterij namembnosti je, kot opravičilo, zunaj delovanja in delujočega, v končni instanci ekonomski proces.

Gonilni (življenjski) princip sveta formaliziranega uma je dominacija, osnovno metodološko načelo pa brezobzirno podjarmljanje vsega obstoječega, brezobzirno v tem smislu, da se ne boji posledic podjarmljanja.

Družba se atomizira. Kadar vsak človek deluje le zase in samo zaradi sebe, individualnost slabi.

Proces, ki se odvija samo v mišljenju, tudi končuje v mišljenju. Konec procesa je hkrati konec mišljenja. Mišljenje je nadomeščeno s kolekcijo stereotipnih idej. Tak proces vodi v "sistem prepovedi mišljenja in mora nazadnje končati v subjektivni neumnosti predvideni v objektivnem idiotstvu celotne življenjske vsebine."⁵⁹

Nedoumevanje resnične podobe družbe ima za nujno posledico in nujno za posledico nemoč, izgubljenost ter zapravljjanje priložnosti in možnosti v kriznih obdobjih te družbe. Formalizirani um ne zavrača stvarnosti, temveč objektivno možnost resničnosti.

Filozofije (oz. "filozofije") notranje osvoboditve, zaposlene samo s tem ciljem, še pogosteje pa same s sabo, "končujejo kot prazne ideologije."⁶⁰

V sebe zaprto bivanje je bivanje praznega bitja. Utelesenost mentalitete muh enodnevnice. Zapečatenost z ideologijo smrti. Zabarikadiranje in zabarikadiranost v "privatum Existere", vseprisotna neprijetnost, sam sebe plačujoči morilec process, miner mostu, s heroizmom partizanskih filmov, ki vodi iz sebe (njega) v more-bit. Jezuitsko življenje tihega pasivnega ne upora temveč odpora, zazidanost v zidovje, lahko monumentalnih, (tako ali drugače) samostanov in izpadi same v časih krvi žejnih gonj ter ob svečanostih zažiganja grmad. Playboy permissiveness in nasveti fašistoidnega časopisja establishmenta, časopisja fašistoidnega establishmenta, to ždenje žabe v usmajeni vodi mlake in njeno perspektivo navdaja s ščegetajočo vrtoglavico in bojaznijo pred pokončno hojo. Da so odvzeti, izbrisani še obrisi mogočega, je bojazen modificirana v strah. (anksioznost).

Tako "bitja kratkega življenja in stalni delavci na komad" (Bloch) zastavljajo prestrašujoče retorično vprašanje: čemu pogled tako daleč? Retorično zato, ker si ga zastavlja in v isti nadušljavi sapi nanj odgovarja "men-se-jebe"- ideologija indiferentizma ali "žret-pit-fukat"- ideologija industrijskogostilniškomentaletnega hedonizma.

Danes, ko so vprašaji vse bolj podobni železnim križem na že tako premajhnih oknih velike ječe, klicaji bajonetom. Tudi ni dveh enakovrednih alternativ, da bi človek mogel biti Buridanov osel.

Eden v Eldoradu

Ništa nije dano kao gotovo. Naprotiv! Novi svijet treba ponovo izboriti.

(Milan Kangrga, Etički problem u djelu K. Marxa)

Marcuse pravi, da je zavest o potrebi revolucije v zaznavi, novega sensoriuma, verjetno srž resnice psihedeličnih iskanj. Hotenje in iskanje nove čutnosti, ki skoraj nujno vključuje tudi poskuse z mamili, je nezavesten-pogosteje kot zavesten izraz-nestrinjanja in zavračanja današnje družbene stvarnosti, ki čutnost, ker je le-ta vklopljena v predmete zaznavanja, ti pa so družbeno proizvedeni, tj. nosijo pečat konkretne (pred)zgodovinske družbene situacije; pohablja, izkrivlja z obstoječimi standardi eksploatacije in dominacije.

Mamilo uspešno razbije običajno, prinavajeno, tj. stvarnosti odgovarjajočo urejenost in selektivnost zaznave, prebije zid dovoljenega izkustva. Vendar stanje stvari ostaja nespremenjeno in s tem vedno bolj nespremenljivo, predmetnost predmetnosti ostaja nedotaknjena: človeška dejavnost ni predmetna, predmetnost ni čutna (čutno človeška dejavnost). Gre v najboljšem primeru za en pol revolucije. Še ta revolucionarnost to preneha biti, ko se zahteva po novi čutnosti izteče v občasne odrešitve, odpotovanja, katerih narkotični (in nar-komanski) karakter, cvet brez stebila in brez korenin, je obstoječi družbi nekoristen, je pa niti ne ogroža, ker ravno tako nič ne prispeva, in ravno to je pomembno!, boju za spremembo obstoječega sistema, izgrajevanju nove družbe, osvobajanju resničnosti. Zavračanje obstoječega ne doseže zavesti boja in zavestnega boja za novum.

Gre za negativno svobodo. Svoboda od je v osnovi človekova nesvobodnost, izraz njegove nesposobnosti, ne(z)možnosti vplivati na, preoblikovati, graditi itd. tisto, od česar je svoboden: svoboden zaradi svoje nedejavnosti v tistem, ki tako tako ostaja, traja dalje, v svoji neogroženosti določa človeka - svoboda-od je ogrožanje svobode; zanikanje same možnosti osvobajati se: tj. stalna odvisnost od nečesa, kar ni človekovo delo, česar ne more spreminjati, spremeniti.

Jemanje, uživanje mamil ostaja Eden v Eldoradu.

O P O M B E :

- 1) Theodor Roszak: the Making of a Counter Culture. Anchor Books, Doubleday and Company, Inc., New York 1969, str. 170
- 2) Roszak, str. 171. In dalje: "Koliko nas je, ki se moramo danes - v pomanjkanju časa, v pomanjkanju miru + zatekati k piluli ali injekciji, da bi nam uspevale najnavadnejše organske funkcije?"
- 3) Roszak, str 170. Gl. tudi Joseph Berke: Revolucija na zapadu - stvaranje protikulture. Praxis 5-6/1969, str. 846.
- 4) S pripisovanjem užitka takim, tako malovrednim početjem, je degradiran užitek sam, z njim povezana sreča ter s tem osnovno načelo etike socializma, ki more biti le humanistični hedonizem, degradiran je "afirmativni materializem"; torej še ena, na videz drobna, pa zato toliko nevarnejša, subverzija možne kvalitativno drugačne prihodnosti.
- 5) Narkomanija je a) pretirana želja oz. potreba po nadaljevanju jemanja mamila in nabavi le-tega s kakršnimikoli sredstvi in za vsako ceno; b) tendenca k povečanju doze mamila; c) psihična in splošna fizična odvisnost od delovanja mamila; č) destruktivno delovanje na posameznika in družbo. Cit. po Dušan Kecmanović: Uživaoci marihuane narkomani ili ne? Pregled 9/1972, str. 1265
-) Roszak pravi, da predstavljajo največjo od mamil odvisno družbeno skupino starejše ženske.
- 6) Howard S. Becker: Outsiders. Studies in the sociology of deviance. The Free Press of Glencoe, New York, 1963, str. 3-4
- 7) "... one may be labeled as deviant not because he has actually broken a rule, but because he has shown disrespect to the enforcer of the rule." Outsiders, str. 158
- 8) Klasifikacijo duševnih abnormnosti povzemam po Lev Milčinski: Družbeni aspekti duševnih abnormnosti v Bavcon, Kobal, Milčinski, Vodopivec, Uderman: Socialna psihiatrija, MK, Ljubljana 1969, str. 215-25
Klasifikacija družbeno abnormnih obnašanj:
 - 1) aberentna obnašanja: sprejemajo ali vrednote, cilje dane družbe ali družbeno prakso, sredstva, oz. zavračajo cilje in sredstva, ne uvajajo pa ne novih vrednot, ne nove prakse
 - 2) nekonformizem: zavračanje vrednot, ciljev in prakse, sredstev dane družbe, toda uvajanje novih.
- 9) Cit. po H. Marcuse: The Movement in the New Era of Repression: An Assesment. Berkeley Journal of Sociology, Vol. XVI, 1971-72, str. 8
- 10) Dušan Kecmanović: Između normalnog i patološkog. Mala edicija Ideja, Beograd 1973, str. 172
- 11) isti vir, str. 13
- 12) isti vir, str. 99. Ali kot pravi Becker: "There is no reason to presume that only those who finally commit a deviant act actually have the impulse to do so." Outsiders, str. 26
- 13) Cit. po John Kaplan: Marijuana - The New Prohibition. Pocket Books, New York
- 14) Kaplan, str 5
- 15) Herbert Marcuse: Kraj utopije, Stvarnost, Zagreb 1972, str. 42

- 16) Marx: Osemnajsti brumaire. MEID III, CZ, Ljubljana 1967, str. 452
- 17) O revolucionarnem značaju tradicije gl. Milan Kangrga: Smisao povijesnoga, Razlog, Zagreb 1970, str 45-54
- 18) Tako prevaja začetnik, ki se je naučil novega jezika, ta jezik vselej spet v svojo materino govornico; toda duha novega jezika si je prisvojil in svobodno lahko ustvarja v njem šele, kadar se izraža v tujem jeziku, ne da bi se spominjal materinščine in ko pozabi v njem na svoj rodni jezik. Osemnajsti brumaire, str. 453
- 19) Herbert Marcuse: Um i revolucija, Logos, Sarajevo 1966, str. 369
- 20) Zločinsko je, gledano zgodovinsko, enačenje, istovetenje današnjega bivanja posameznika z individualnostjo, globalne institucionaliziranosti (institucije) z družbo. V kolikor je to istovetenje znanstveno, filozofsko izpeljano, utemeljeno, imamo opravka s kriminalizacijo znanosti, oz. filozofije. Nič manj umazano, ena največjih svinjarij današnjosti, ni istovetenje individualnega interesa z družbenim.
- 21) Outsiders, str. 31
- 22) Kecmanović: Između normalnog i patološkog, str. 62
- 23) prav tam
- 24) izraz prevzema Kecmanović po E. M. Lemertu, jaz po prvem
- 25) Outsiders, str. 33 in dalje.
- 26) 27)Kecmanović, str. 39
- 28) gl. Becker, str. 39
- 29) Marx: Kapital I., CZ, Ljubljana 1961, str. 85
- 30) H. Marcuse: Eros i civilizacija. Naprijed, Zagreb 1965, str. 186
- 31) Prim. Marcuse: The woundus that heal in time are also the wounds that contain the poison. Eros and civilization. Beacon Press, Boston 1966, str. 232
- 32) K ontologiji još-ne-bitka. Forum 11-12/1966, str. 415
- 33) W. Benjamin piše, da pripada revolucionarnim razredom v trenutku akcije "zavestna želja prekiniti kontinuum zgodovine". To zavest ilustrira z Julijsko revolucijo, ko so "na prvi dan boja, istočasno, toda neodvisno, na nekoliko krajih streljali na ure na pariških stolpih".
Cit. po Marcuseju: Eros i civilizacija, str. 187
- 34) Govoreč o udejanjeni utopiji (neke generacije), festivalu v Woodstocku, Abbie Hoffman piše: "... nothing that happened in WOODSTOCK NATION goes by Fascist Clock-Time."
Woodstock Nation. A talk-rock album. Vinatge Books, New York 1969, str. 4
- 35) Gl. Eros and Civilization, str. 232 : Izgubljeni paradiži so edino resnični ne zato, ker, v retrospektivi, minula radost izgleda lepša, kot je resnično bila, temveč zato, ker samo spominjanje zagotavlja radost brez strahu, da bo prešla, in ji tako daje sicer nemogoče trajanje.
- 36) Cit. po Becker: Outsiders, str. 51
- 37) Henry Michauld: Mamillo kot kritika linearnega časa. Tribuna 12-13/1970

- 38) O čajni ceremoniji gl. Suzukijev prikaz v D. T. Suzuki-Fromm: Zen budiizam in psihoanaliza. Nolit, Beograd 1969, str. 177-8
- 39) Lingvistična antropologija ugotavlja, da bolj kot je jezik razvit, manj besed ima. Sicer sama kvantiteta še ne določa kvalitete, vendar mislim, da je pod udarcem predvsem slednja: besede, ki ostajajo, imajo natančno določen pomen, izgubljujejo vsako dvoumnost, nekdanjo večpomenskost; kategorialni aparat sodobne totalitarne družbe zahteva kruto preciznost doseženo s črtanjem od stvarnosti odstopajočih pomenov. Bolj kot je družba razvita (razvoj je danes po definiciji mehanično-časovno določen), večja kot je njena sposobnost dominacije in kontrole, revnejši je (njen) jezik. Ali, če naj ostane "razvoj": takšen razvoj jezika je regresijski razvoj.
- 40) "Vestnost" aktualnosti je slabo-vestnost, slaba vest. O "skrbi" pravi Marx, da "ni nič drugega kot potrto in preplašeno razpeloženje, ki je v meščanstvu nujni spremljevalec dela, malo-vredne dejavnosti bornega zaslužka." Nemška ideologija, MEID II, CZ, Ljubljana 1971, str. 171
- 41) Vse fizične in duhovne čute je zatorej zamenjala enostavna odtujitev vseh teh čutov, čut posedovanja. Marx: Pariški rokopisi, MEID I, str. 337
- 42) L.W. Hedley, npr., v članku The Minority of One, Vol. X, No 6/68, ogorčeno ugotavlja, da je "norost, za to novo radikalno generacijo, postala zadnja svoboda". (str. 12) Liberalni kritiki novejšega mladinskega gibanja, predvsem kulturniškega "dela" nove levice, nekako ne doumejo, kako je mogoče odbijati (raz)um in svobodo. Ne da bi se, ti kritiki, poglobili v aktualno vsebino teh dveh pojmov. Današnja "racionalnost" je pač združljiva samo z aktualno "svobodo", nikakor pa ne s svobodo anticipirano v "utopični zlati osnovi", in obratno. Uporniška mladina to spoznanje izraža v "norosti", ekstazi itd.
- 43) "Odprava" narkomanije ne pomeni nujno "odprave" mamil. Trditev cilja ne možnost, da uživanje mamil, lahko povsem drugih kot danes, v nerepresivni družbi ne bi imelo obeležja narkomanije. Ilustracija ob Aldousu Huxleyu: V Krasnem novem svetu je cilj uživanja some oblikovati "zdrave ljudi, ubogljive ljudi, trdne v njihovi zadovoljnosti". Na Otoku, v Huxleyevi "pozitivni" utopiji, poznajo mokša-lek, naravno halucinogeno sredstvo, ki razširja zavest, odpira nova obzorja izkustva, omogoča globlje (s)poznavanje življenja. Uživajo ga vsi prebivalci Otoka, prvič pri obredu iniciacije, kasneje približno enkrat na leto. V Vratih zaznave pa Huxley, na osnovi lastnih izkušenj z meskalinom, predlaga, da bi odvrnili ljudi od destruktivnih sredstev, oz. od destruktivne uporabe le-teh, s katerimi stopajo "skozi vrata v Zidu, kot edino umno rešitev iznajdbo novega mamila: "What is need ia a new drug which will relieve and console our suffering species without doing more harm in the long run that it does good in the short." (Doors of Perception-Heaven and Hell. Penguin Books 1960, str. 53) Kljub temu, da se je Huxley izgubil v misticizmu, bi morali njegova spoznanja, razpajčolanjena, upoštevati. Ker njegov misticizem je mnogo manj mističen kot današnja družbena stvarnost s svojim zdravim razumom!
- 44) Politički pragmatizem, koji je upao u vulgarno-ekonomski materijalizem, pa ističe danas samo materijalna dobra i njihovo stjecanje na način koji se ne razlikuje bitno od buržuaskoga, oduzima mla-

dim generacijama svaku šansu da socijalizam shvate kao bitni sadržaj svojega života.

Marksizam i društvena svijest, Uvod. Praxis 3-4/1972, str. 311
Isto velja za socializem anticipirajuća teorijo-prakso, za marksizem, ki je, kot ogorčeno ugotavlja Milan Kangrga, "jednom dijelu mlade naročito intelektualne generacije postao odbojan, katkad čak i pri samom njegovu spomenu, budući da su ga političari i ideolozi birokracije i srednje klase, pozivajući se verbalno-ideološki nanj, sistematski u praksi i teoriji totalno kompromitirali".
Fenomenologija ideološko-političkog nastupanja jugoslovenske srednje klase. Praxis 3-4/1971, str. 432

- 45) "Osvobajanje" uporabljam kot konkretnosti utopije ustrezajoč pojem; proti absolutizaciji prihodnosti ("osvoboditev", ki jo bo "nekoč" poslušnemu delovnemu ljudstvu podaril veliki brat; še verjetneje pa ne). Prim. S. Stojanović: Između ideala i stvarnosti. Prosveta, Beograd 1969, str. 36 op.
- 46) Gl. o tem Nemška Ideologija, str. 47, 79, 83, 89-94, 156, 171.
Gl. tudi Marcuse: Um i revolucija, str. 258-264
V povsem drugo smer rine socialna psihiatrija (izjeme, predvsem antipsihiatrija, so redke): cilj terapije je devianta zopet privaditi, usposobiti za delo - in s tem za "normalno življenje".
Pri nas je na ta problem: protislovje "zdravljenja" z delom, za delo, opozoril Kecmanović. Gl. O naravi dela. (po Odjeku) Delo, sobotna priloga, 9. marec 1974, str. 29
V bistvu tragično je, kako so ljudje, ki so se odpovedali /skoraj/ vsem ugodnostim meščanske družbe, kljub svojemu dropoutu, ostali zvesti temeljnemu principu družbe, ki jo zavračajo. Mislim na Children of God, ki so se sicer odpovedali tudi mamilom.
"Jesus considered His disciples workmen (Mt. 10.10-11), and labourers (Mt.9.37-38), so never tell people we don't work. The main difference is that we work for the Lord and don't get paid money." Revolution for Jesus! How to do it! Children of God Publications 1972, str. 49.
Na drugi strani upora O. Castro, eden vodij gibanja 22. marec med majskimi "neredi" v Pariz '68 pravi "We are not interested in transforming of economic labor." The Student revolt. Panther Book 1968, str. 91
- 47) Med aristokracijo in umetniki (Tennyson, Dickens, Coleridge idr.) na eni strani in med proletariatom na drugi. V sedanjem primeru kot blažilo pred socialnimi problemi!
Splošna praksa med delavskimi materami je bila, da so lačne otroke "od zibke naprej" tišale z močnimi dozami laudana- "mother's blessing it was called". (Roszak, cit. delo, str. 174)
- 48) Timothy Leary: Nasilje je ubijanje s stroji od daleč. Tribuna 20/1971
- 49) Marihuana: A Signal of Misunderstanding. First Report of the National Commission on Marihuana and Drug Abuse. Washington 1972, str.96
Ni prvič, da so konzervatorsko-reakcionarne sile globlje v poznavanju stvarnosti: revolucionarno nevarnost zanesljivo odkrijejo in pravilno locirajo; tako jo morejo uspešneje eliminirati.
- 50) Moloh se je že polastil oblačnja, gledališča, filma, predvsem pa glasbe, morda najpomembnejšega komunikacijskega medija protikulture. (Na nek način je to kača v nedrih). Tisti, ki se te eksploatacije zavedajo, so zelo redki. Npr.: What we mean by rock and roll imperialism is simply the process by which our music in particular and our culture in general, at the very least in their

51) Ilustracija trditev:

Some of the radical movement's leaders... (pointed out)... the alleged irrationality and unfairness of the marijuana laws to recruit members to their ranks. (Marihuana: The Symbol etc., str. 100)

Matere v Michigan Marijuana Initiative utemeljujejo zahtevo za legalizacijo marihuane: "... irrational marijuana laws... send hundreds of our sons and daughters needlessly to jail. Our children should not be harassed and subject to prison life for smoking a harmless herb. Families have been torn apart by these unfair and unnecessary laws; mothers have been the victims of untold anguish as their children are taken away from them by the state." (Ann Arbor Sun. Issue 32, May 26 - June 9, 1972, str. 1)

Senator (Ferency): Prosecution of this type are a tremendous waste of police resources that need to be redirected. (prav tam)
It is unlikely that marijuana will affect the future strength, stability or vitality of our social and political institutions. (Marihuana: The symbol..., str. 102)

52) Vodja US Bureau of Narcotics: All I can say is that it will be a sad day when somebody decides to legalize marijuana, because what is the next step? What do we legalize next?

53) Leta 1968 je bilo v ZDA 250 000 aretacij zaradi kršenja zakonov o narkotikih, v glavnem zaradi marihuane. Kazni so (bile) visoke: "They have increased the penalties to fascist proportions. They have used busts to attack WOODSTOCK NATION." (A. Hoffman, cit. delo, str. 62-63)

54) Michauld, cit. članek

55) Huxley v Otoku piše: V šoli, katero sem obiskoval, se nismo nikoli učili spoznavati stvari, učili smo se spoznavati samo besede. (jug. prevod, str. 295)

56) Oris norm, samoorganizacije, zadovoljevanja potreb etc. subkulture gl. v prikazu knjige Rolfa Schwendterja (Teorija subkulture) v prispevku F. Adama: Subkultura in nove dimenzije zavesti in akcije. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, št. 1, leto 1973-74

57) Razgovor s Ch. A. Reichom. Tribuna 18/1971

58) 59) Max Horkheimer: Pomračenje uma. Logos, Sarajevo 1963, str. 75,72

60) isto delo, str. 159

61) Esej o oslobođenju, str. 161

Kot je iz teksta razvidno, sem pod mamili skoraj vedno mislil na tim. lahke droge.

Pod težo stvarnosti vidim, da sem o uporništvu in revolucionarnosti enostransko pisal, tj. pretiraval sem v pripisovanju tako lepih lastnosti mladi generaciji: sistem je Upor večje izkoristil v svoje name-ne, ga zmanipuliral, skopil. Danes o uporni mladini skoraj da ni sledu (niti o kakšni drugačni revolucionarni subjektivnosti); Sicer pa so resnični uporniki vedno bili v izraziti manjšini. Bili so pa le!

UDK 32 : 17

PRIMOŽ JUŽNIČ

NEKAJ MISLI O DEVIANTNOSTI IN NJENEM POMENU ZA DRUŽBO

Tisti, ki želi vse urediti z zakonom, bo verjetneje vzpodbudil zločine, kot pa jih poboljšal.

SPINOZA

Za današnjo sodobno družbo je poleg vse večjega tehničnega napredka značilen, med drugimi, še en pojav, ki pa nikakor ne more biti celotni družbi v prid; to je vse večje število deviantnih dejanj - to se pravi dejanj, ki nasprotujejo družbeno priznanim normam in vrednotam. "Negativne" družbene pojave bi na grobo razdelil v naslednje štiri skupine (ki sicer ne zajemajo vseh deviantnih dejanj):

- negativna dejanja do sočloveka; uboji in umori
- negativna dejanja do lastnine; kraje, ropi, gospodarski kriminal...
- negativna dejanja do družbene ureditve; upori, protesti, demonstracije
- negativna dejanja do samega sebe; samomori, alkoholizem, nar[okoni]ja...

Vse družbene skupine postavljajo svoje zakone in pravila zato, da bi se le-ti spoštovali. Zakoni določajo, kaj je "pravilno" in kaj ni. Seveda moramo takoj v začetku razjasniti dve stvari. Zakoni niso vedno postavljeni v skladu z željami cele skupine in navadno ni cela skupina zainteresirana za njihovo spoštovanje. Toda ne glede na vse, zakoni-pravila obstajajo, in tisti, ki se jih ne drži, je navadno pojnovan kot nekaj posebnega, "nenormalnega", skratka deviant-zločinec. Toda stvar ni tako preprosta, ker verjetno lahko tudi deviant gleda na tiste, ki so ga izobčili, kot na "nenormalne" oz. deviantne. To bi pojasnili kasneje. Seveda niso vsa pravila enaka in ni vsak, ki jih krši deviant, (recimo skok čez čisto tan, kjer ni dovoljeno, ne moremo sprejeti kot deviantno vedenje). Tukaj bi se lahko že ustavili. Kaj devianca resnično je? Devianca in deviantno obnašanje je dobilo danes že ničkoliko definicij. Največkrat se vse vrtijo okoli spoštovanja zakonov, o čemer sem tudi v začetku govoril. Vsako nespoštovanje je deviantno, družbi škodljivo in ker normalni človek tega ne bi počel mora biti kršilec nujno "nor". Pri vsakem "zločinu" se vzroki iščejo v neprištevnosti obtoženca, v skrajnih primerih duševni zneđenosti. Alkoholizem, homoseksualnost, prostitucija, kraja, umor, vse to so posledice določenih frustracij, kompleksov in podobnih abnormalnih stanj. To je več ali manj sprejeta formulacija pri nas in v svetu. "Zločince", ki so pravzaprav bolniki, je treba zdraviti in jih ozdraviti ter jih znova vključiti v našo "zdravo" družbo. Toda ali je družba res zdrava? 1)

Če še enkrat vse ponovim: Mnogi bistveni in obči problemi naše družbe se prikazujejo kot psihiatrijske kategorije, torej nenormalne, ter se pod krinko "znanstvenosti" pogosto skušajo obiti bistvena vprašanja in problemi sodobne družbe. Dejansko je res, kar stalno poudarjajo,

da človek vse bolj "čuti", da se v njem skrivajo "neke mračne sile", ki pa jih ne znorejo točneje določiti". Seveda pa ne drži, "da je človek sam, sebi največji sovražnik in da je njegova največja nevarnost prav njegova nepremagljiva narava". Nasprotno, človekovo največjo nevarnost predstavljajo danes neprenagane sile sodobnega sveta, med njimi tudi način proizvodnje v sodobni družbi, ki človeka odtuja od produktov svojega dela, sistemske metode politične dominacije; prav tako pa tudi človekova notranja razkrojenost, skratka vsi nogoči načini transformiranja njegove "narave" v "zadovoljnega in veselega robota".

Klasični marksizen pravi, da se zaradi odtujenosti človekovega dela pojavljajo tri karakteristične vrste odtujenosti: odtujenost proizvodnega dela od proizvajalca, odtujenost generičnega bistva od človeka in odtujenost človeka od človeka. Marx in še nekateri sodobnejši marksisti so ilustrirali posledice odtujenosti v industrijski družbi in pokazali, da problema odtujenosti ne postavljajo iz spekulativnih namenov, ampak kot problem sodobne družbe.

Čeprav se pri nas usmerja v preseganje tega nasprotja veliko naporov, kakšnih posebnih vidnih rezultatov ni. Zato lahko tudi ta problem vzamemo kot osnovo dokazovanja, kaj problem deviance je, ni pa noj namen, da bi tukaj o tem podrobneje razpravljali. Marxov pojem odtujenosti dobi pravi in popolni smisel šele v sferi družbenega življenja. Mislin, da danes sega do najglobljih plasti modernega človeka in je najbolj primeren za obravnavanja medsebojnega učinkovanja družbeno-ekonomske in psihološke strukture posameznika. Samo nakazl bi, v kateri smeri bi lahko potekalo raziskovanje, ki bi globalno zajelo problem alienacije, njegove izvore in posledice, to je ravno deviantno obnašanje, ki so najbolj vidne in raziskovanju dostopne:

1. Definicija alienacije v novih okoliščinah graditve socialistične družbe; v kolikšni meri je še prisotna, kje in zakaj.
2. Kje so stične točke in neposredni vplivi alienacije ter vse večjega števila deviantnih pojavov.
3. Sodobna, v materialni standard usmerjena družba forsira in ponuja človeku nekatere cilje in ideale, ki nastopajo kot odsev vedno bolj razvijajočega se potrošniškega mišljenja.
4. Dejavnost zavestnih družbenih sil pri vprašanju moralnih, idejnih in političnih vrednot. Včasih je prevelika razlika med razglašanimi normami in vrednotami ter njihovo realizacijo ali celo dejanji tistih, ki jih razglašujejo. Vsi, ki mislijo in delajo drugače; so včasih nepotrebno ostro kaznovani in predvsem moralno diskvalificirani (kar se v vsakdanji praksi najpogosteje dogaja), nekateri zakoni pa so neprimerno blagi.
5. Razvijajoča se sodobna potrošniška družba tudi stalno zahteva in se trudi doseči "vse večjo srečo in zadovoljstvo". Ker pa javno proklamirani cilji niso vedno dosegljivi - bodisi po krivdi "družbe" bodisi posameznikov, se vse bolj uporabljajo "instantni sreče in zadovoljstva", ki pa povzročajo alkoholizem, razne tabletonanije, narkomanije...

Vse to pomeni, da devianca ni pojav sam po sebi. Če parafraziram znani izrek A. Bebla o revolucijah, lahko rečemo, da devianco (nenormalnost) ustvarjajo normalni (ne deviantni) oziroma "normalna" družba. Predvsem se morano zavedati, da družba ni monolitna. Poleg razredne delitve, po kateri bi sicer težje dobili deviantni razred²⁾, gledano tudi na širšo slojevitost družbe itd. Človek je tudi kot posameznik član več manjših skupin, podskupin i.p.d. Ko krši norme, jih večkrat zato, ker spoštuje norme neke druge skupine ali celo sloja, razreda

in ne tistih, ki so trenutno "vladajoče". Če ekstremizirano, je vsaka revolucija devianten akt (ker zanika nekatera dotedanja pravila vedenja) in revolucionarji devianti, da bi se stvari zopet obrnile v prineru uspeha. Seveda je to nanj ali več teoretično. Tako smo prišli do pomenbnega faktorja v genezi deviantnega obnašanja, "procesa, v katerem se ljudje osvobodijo kontrole družbe in postanejo odgovorni kontroli najhne (ali večje) grupe." V svojem pisanju izhajam predvsem iz določenih deviantnih pojavov. Ta dejanja so sicer kazniva z zakoni in prepovedana s pravili, a drugače ljudem neposredno neškodljiva (zločini brez žrtev, kot bi jih malce literarno imenoval). Taki devianti naj bi škodovali predvsem samim sebi, in sem jih v začetku dal v posebno skupino. To so na primer: prostitucija, homoseksualnost, narkomanija itd. Zakaj ravno to? Ker mislin, je ta vrst deviance še posebej zanimiva za določeno razlago trenda v razvoju družbe.

Deviantne subkulture

Kakor sem že rekel, inajo "zločini brez žrtev" najbolj zanimive specifičnosti za vsakovrstno družboslovno raziskavo in predvsem za naše razmišljanje. Poleg tega, da navadno sočloveku neposredno ne škodujejo, so še posebno zanimivi zaradi neke posebne tvorbe (ki je za vse več ali nanj značilna) - deviantne subkulture. Če bi si na kratko ogledali njene značilnosti, bi lahko podali naslednjo definicijo. Deviantna subkultura je navadno sprememba glede na vladajoče "kulturne tradicije" in neredko obstaja v neposrednem nasprotju s to tradicijo. Deviantna skupina mora vzgajati novince v svoji posebni tradiciji, privzgojiti jim mora svoja prepričanja, vrednote in norme. Če je deviantna subkultura nasprotnik vladajoče tradicije (kot smo že rekli, navadno je), "si mora skupina prizadevati, da obdrži svoje ideje in prepričanja zoper nasprotno vplive vladajoče kulture" in s tem brez dvoma v nanjši ali večji meri ogroža vladajočo kulturo.

Želel sem na plastičen način nakazati obstoj deviantnih subkultur in njihovih pravil, zato sem "deviantno subkulturo" vzel kot osebo, to pomeni kot vzgojitelja novincev. Seveda tu mislin na njene predstavnike, ki pa tega ne delajo nanerno (kot nekateri mislijo), ampak nastopa le kot posledica tistega, kar sami mislijo in verujejo.

Če si to ogledamo na primeru: Deviantna subkultura užívalcev mañil - zatrjuje novincem, ki na različne načine prihajajo (začenjajo užívati mamila), da užívanje ne škoduje, da je preganjanje užívalcev "zločin nad nedolžnimi", da so policaji in podobni sovražniki, ki jih je treba vsaj prezirati, in še stotinami večjih ali manjših trditev jih privzgaaja. Nobeden seveda tega ne trdi "zavestno" in ne vzgaaja novincev. Ta prepričanja norme in vrednote nastopajo, se razširjajo in izginjajo na različne načine.

Pa še nekaj. Pristop, zadnje čase zelo popularen (izhaja verjetno iz pravnih zakonov), ki ločuje med (v ten primeru) užívalci "nedolžne" ovčke, ki so padle v roke "grdim" zavajalcem, starejšim pokvarjencem, je v tej luči popolnoma zgrešen in nilo rečeno neunen. Kot tak lahko naredi veliko škode. Umetno deli dve močno ločeni aktivnosti - sam deviantni akt in nagovarjanje nanj - in je v popolnem nasprotju z dejanskim stanjem. Seveda je to le hipoteza, ki pa bi, mislin, celo v empiričnem raziskovanju dobila svojo potrditev.

Jasno je, da taka deviantna subkultura močno privlači mlade ljudi, ki so že nekako "predestinirani" za nasprotje s "starejšo" obstoječo kulturo. Tako pride do pojava, ko mladi ljudje, ki jih skušajo nasilno obvarovati pred "krininalizacijo" - deviantnim vedenjem, naravnost

silijo vanj, ker jih nani draž prepovedanega sadu (na žalost že tisočkrat ponovljena fraza).

Nedeviantnost

Zanimivo in pomembno je še neko vprašanje: Zakaj kdo ne postane deviant, zakaj ne prekrši obstoječih pravil? Mogoče je to malo neobičajna pot, vendar nislin, da kljub svoji neobičajnosti lahko da nekatere zanimive rezultate. Na kratko bi orisal tri skupine razlogov, med seboj močno povezanih, zakaj kdo ne stori takega prepovedanega dejanja:

1. Strah pred zakonskimi sankcijami (policija, zapor)
Ne delati stvari, ki so prepovedane, ne kršiti zakonov zaradi morebitnih sankcij.
2. Javno mnenje, okolica
Človek ima preveč različnih interesov, dolžnosti in pravic, da bi vse to žrtvoval za trenutne, minljive užitke. Služba ali šola, družina in prijatelji so preveč pomembni, da bi jih izgubil.
3. Najpomembnejše je verjetno mnenje o škodljivosti deviance
Pravzaprav je to zbirka verovanj, ki so nastala na različne načine, največkrat prek sredstev javnega obveščanja, pogosteje posredno kot neposredno.⁴⁾

Problem občutka normalnosti in nenormalnosti, pravilnosti in nepravilnosti, deviantnosti in nedeviantnosti, ni problem, ki zadeva samo našo duševnost. Občutek biti "normalen" je mnogokrat prekrit z iluzijo individualnosti in svobodne odločitve, kar pa same stvari nič ne spremenijo. Potreba po občutku pripadanja neki skupnosti izvira iz pogojev človekovega obstoja in je izvor njegovih največjih želja. Ker ne moremo ostati normalni, duševno zdravi brez občutka pripadnosti, smo prisiljeni storiti "vse", da bi si ga pridobili. Ozadje teh "močnih strasti po konformizmu" je prav ta potreba in je navadno nočnejša kot vse skrite želje po drugačnem, novem. Ljudje smo voljni delati vse, odpovedovati se svojih misli, odpovedovati se svobodi, samo, da bi pripadali množici. Tako bi lahko vse tri začetne skupine, ki so vzrok nedevianci, dali pravzaprav na isti imenovalac. Kar je najbolj absurdno in nesmiselno: velik del "deviantov" postane devianten za široko družbo ravno zaradi tega občutka. Nihče pa še ni zadovoljivo pojasnil, kdo pa so tisti, ki so resnično deviantni, ki so to namensko postali, ki se deviantne tudi počutijo. Ali je med nami sploh kdo, ki se namensko odloča za "nenormalnost" izobčenost iz družbe. Vsak "normalen" človek bi odgovoril, da je takšen človek nor. Toda v vsakem človeku je nekaj "norega"; nekaj, kar se upira obstoječemu, nekaj kar je zadržano v kali, toda še vedno tu, deviantnost, ki se vedno znova podžiga. Za dokaz take trditve lahko vzamemo zgodbe o vseh mogočih nenormalnih, duševno zmedenih, zgodbe o kriminalu in zločincih, ki polnijo vse oblike javnega komuniciranja in so nam v zabavo v naših brezdelnih trenutkih. Vse te zgodbe nosijo žgečkljivo radovednost kakor potopisi nevarnih eksotičnih krajev, kamor si večina ljudi ne upa, a o njih vseeno želi "vedeti". Zato nas ne sme čuditi takšno poročanje, ki samo pogreva, kar bi bralci ali poslušalci radi slišali.

Tako lahko vidimo, da je strah pred deviantni in obenem želja vseh "normalnih" o njih čim več zvedeti, le normalen izraz enega osnovnih družbenih zakonov: strogega spoštovanja med normalnim in patološkim, funkcionalni izraz družbene vloge devianta kot nenormalnega. To na nek zanimiv način pokaže družbeno distanco do deviantnosti in jasno mejo med normalnim in nenormalnim, ki ni nič drugega kot družbena distanca do deviantnega kot abnormalnega - bolnega.

V skladu s tem se lahko vprašamo, zakaj je v družbi ta distanca potrebna, v čigavem interesu je postavljena in kdo jo obdržuje. Ali ne bi bilo pravilno, če bi si kot predmet proučevanja zastavili tudi ta del družbenega dogajanja, ne pa da svet postavljamo kot "gol objekt naše stvarnosti".

Pomen raziskovanja deviance

Zakaj so bili v naši družboslovni znanosti ti problemi do danes manj ali več zanemarjeni ali celo obdelani le površno? Mislim, da je bilo to predvsem zaradi nerazumevanja pomena deviance za celotno družbeno dogajanje. Deviantna dogajanja so barometer družbe. To je prvi operacionaliziral že veliki francoski sociolog Durkheim v svoji študiji o samonorih in anoniji. Toda dober vzgled je bil na žalost manj ali več pozabljen. Devianco so si, seveda razen nekaj izjem, razdelili kot predmet raziskovanja psihologi, ki celotno družbo abstrahirajo, pravniki, ki predpisujejo kazni, in miličniki, ki deviante lovijo (naj mi vsi oprostijo te poenostavitve, za katere pa mislim, da v grobem držijo). Nujno je zato, da ta del družbene stvarnosti zopet postane celota skupnega raziskovanja vseh družbenih ved.

Predvsem moramo opustiti nekaj, kar se sicer sliši nenavadno; opustiti moramo vsakršno moraliziranje že pred pristopom k raziskavi. Taka raziskava, pri kateri nas že a priori vodi misel o devianci kot nečem negativnem, nas ne more daleč pripeljati. Zelo dobre primere za to imamo v razvitih socioloških (in drugih) raziskavah, ki ravno zaradi te "moralizatorske" komponente nemalokrat preskočijo direktno v apologetiko obstoječega. Na devianco moramo gledati kot na nekaj posebnega, ampak le kot na način obnašanja, ki ga nekateri odobravajo, drugi pa ne. Moralno ali nemoralno lahko postavljajo le takrat, ko so vsaj nekateri pojmi razjasnjeni. Tu niti najmanj ne mislim na "konec ideologije", ampak na družbeno angažiranega raziskovalca, ki ne bo nobene sodbe postavljajal vnaprej glede na dosedanje znanje (ki je lahko napačno), ampak bo kot marksist proučeval glede na dosedanje domneve in jih tudi kritično preučil ter zavrgel, če so neustrezne resničnemu stanju.

Omenil bi še težave, ki nujno nastanejo zaradi pomanjkanja literature. S tem ne mislim reči, da je ni, toda večinoma je teoretična, ki pa včasih ne pomaga veliko. Napisana je največkrat akademsko, včasih brez pravega stika s stvarnostjo. Seveda je jasno, da je tako znanstveno delovanje nujno, toda jasno je tudi, da je samo tako teoretiziranje nezadostno. Potreben bi bil nov "Malinowski". Razlika je le-ta, da je bilo naše področje proučevanja tik pred nami in ne oddaljeno, nekje v pragozdu. Metoda, ki bi jo bilo treba uporabiti, bi bila t.in. opazovanje z udeležbo. Edino s trajnim opazovanjem, se lahko dobi celovita predstava o "naravni materialni družbeno-organizacijski in kulturnim pogojem življenja neke skupnosti ali neke organizacije in o ljudeh, ki v njih živijo in delujejo".

Tu nastopijo še nekatere druge težave. Deviantne skupine ne spoštujejo nekaterih zakonov, kar nosi s seboj sankcije. Zato se čutijo in so tudi ogroženi. Navadno želijo ostati skriti; raziskovalec zelo težko pride do njih. Lahko ubere dve poti: ali jih skuša prepričati, da zaradi njegovega delovanja ne bodo trpeli škode, ali kar je še boljše, da se vključi na tak način, da sploh ne pokaže, da je raziskovalec. Seveda njegovo delovanje ne sme nikomur škoditi; to pomeni, da podatke, do katerih je prišel in za katere ve, da bi komu škodovali, če bi prišli v "neprave" (represivne) roke, obdrži kljub svojem nestrinjan-

ju; to z eno besedo pomeni, da ne sme postati vohun - ker ne bo ničesar popravil s "popravljanjem" posameznikov. Ravno tako ne sme nekritično sprejemati mnenja deviantov, kakor tudi ne tistih, ki jih obsojajo. Če bo v svojem delu zašel v eno ali drugo smer, se mu lahko zgodi, da bodo rezultati neresnični in kljub trudu ne bo uspel v poskusu objektivnega dela.

Poleg etnično-moralnega je tu še, lahko bi ga imenovali tehnični problem. Raziskava tako ne bi potekala v uglednih institucijah ali znanstveno-varstvenih ustanovah, kot si večina, posebno psihologov želi, ampak v "naravnem" okolju, ki ga raziskovalec ni vajen in se ga mogoče celo boji. Preveč ostro bi bilo in tudi neresnično, če bi rekel, da bi edino tako delo dalo objektivne rezultate. Kljub napakam, ki jih taka metoda lahko ima, mislin, da bi bile take raziskave posebno pri nas nujne. Trdim, da bi vsaka drugače zasnovana raziskava verjetno dala nerealne, le delno resnične in za prakso neuporabne rezultate. Ravno tako mislim, da bi to bil eden izmed načinov za večjo družbeno angažiranost družboslovja, boljšo vključitev njenih raziskav v družbeno stvarnost in izkoriščanje njenih dosežkov za nekaj, kar si vsi želimo. (Raziskave ne pojmujem kot empirično, skupinsko ampak kot vsako dejavnost družboslovcev, ki služi k spoznanju stvarnosti.)

Opombe:

- 1) Spomnimo se le na družboslovna dela, ki razpravljajo ravno o temi duševnega zdravja družbe. Zanimiv primer je knjiga jugoslovanskega družboslovja, D. Kecmanović: "Izmedju normalnog i patološkog".
- 2) Ko pride do večjih družbeno-ekonomskih transformacij, revolucionarni razred ukine norme, pravila in zakone (nikdar ne vseh, kakor tudi ta proces ni trenuten), ki so vladali do tedaj.
- 3) Zelo zanimivo poda ta razvoj H.S. Becker v svoji odlični (na žalost premalo znani) knjigi "Outsiders".
- 4) Seveda so teh informacij deležni vsi. Zakaj jih nekdo sprejme in jin verjame, drugi pa ne, skušam pojasniti ravno tukaj.

UDK 659.11

IRENA SZARVAŠ

I. DEFINIRANJE EKONOMSKE PROPAGANDE

Za začetek bomo skušali razjasniti pojem ekonomske propagande. Najprej se ustavimo ob pojmu propagande same. Josip Sudar in Mate Oreč ga takole definirata:

"Sam termin propaganda označuje organizirano širenje pojedinih ideja, principa, doktrina pomoću istinitih ili lažnih argumenata u svrhu predobivanja pojedinaca ili grupe ljudi, da budu daljnji nosioci tih ideja."¹

Oreč citira več definicij in pravi:

"Ono što je zajedničko svim definicijama i u čemu se gotovo svi slažu, to je, da je propaganda sredstvo uticaja obradjivanja, kontrole, manjanja, nagovaranja ili obezbedjenja da se prihvati dato mišljenje, držanje, akcija ili ponašanje, ili promeni već usvojeno mišljenje ..."²

"Ono što propagandu razlikuje od "informacije", sastoji se u cilju koji se pred njih postavlja. Ako imamo čistu informativnu delatnost, što je veoma retko, pred nju se ne postavlja zadatak uticaja na mišljenje i ponašanje, što je glavni cilj propagande. Zbog toga je teško, skoro nemoguće povući razliku između informacije i propagande. Svaka informacija može biti i propaganda ali ne mora. Tako na primer, ako se iznose podaci o životnom standardu u jednoj zemlji, broju automobila, televizora itd. bez ikakvih komentara i obrade, to može biti itekako jako propagandno sredstvo, iako je na prvi pogled to "čista informacija". Ovo nas nagoni da zaključimo, da je skoro nemoguće povući razliku između informacija i propagande ...

Propaganda bi se mogla definirati kao planski organizovano, smišljeno širenje raznovrsnih političkih, privrednih, kulturnih, religioznih i drugih vesti, ideja, mišljenja, podataka itd. u cilju uticaja na mišljenje i ponašanje ljudi."²

Mi bomo poskusili definirati propagando na ta način, da se bomo potrudili čim jasnije pokazati razliku med PROPAGANDO in INFORMIRANJEM.³

Op. 1: Josip Sudar, Ekonomska propaganda, Organizacija i ekonomika poduzeća, 7-8, Zagreb, 1963, str. 9.

Op. 2: Mate Oreč, Sloboda informacija i propaganda, Institut društvenih nauka, knjiga 3, 1966, str. 79, 85.

Op. 3: Med propagando in informiranjem zato: ker propaganda, informiranje je aktivnost, medtem ko je informacija samo podatek.

Oboje je podajanje podatkov, vendar z različnim namenom.⁴ Informiranje ima namen splošno človeško koristiti. Pri propagandi pa je le-ta sekundarnega značaja. Njen namen je velikokrat očitno v nasprotju z informiranjem. Bistven namen propagande je: s pomočjo propagande človeka ali skupino ljudi izkoristiti, jih pripraviti do tega, da mislijo in ravnajo v skladu z ozkimi ali kratkoročnimi cilji, ki jih želi doseči druga oseba ali skupina ljudi.

Iz različnih namenov izhajajo razlike:

- Informiranje je, po mnenju tistega, ki informira, podajanje resničnih podatkov. Propaganda pa, po mnenju tistega, ki propagira, podaja tudi neresnično.
- Če so podatki kake trditve, skušajo biti pri informiranju argumentirane, pri propagandi pa se te trditve naslanjajo na že priznane edino veljavne "resnice" ali dogme, prepričljiv slog pripovedovanja, ponavljanje...
- Pri informiranju trditve dopuščajo tudi dvom možnosti drugih alternativ. Pri propagandi pa se z bleščečim videzom skuša odstraniti dvom v trditve ter možnost obstoja kake alternative.
- Informiranje kot neka trajajoča dejavnost dopušča neprestane popravke in spremembe podatkov. Propaganda se tega poslužuje le v primeru, ko ji koristi: podatke skuša tudi obdržati nespremenjene, kljub temu da so se medtem dokopali do drugih.
- Pri informiranju so podatki podani na tak način, ki omogoča treznejšo presojo in odločanje. Pri propagandi pa to ni nujno; največkrat se celo teži, da se tistega, na katerega je propaganda usmerjena, onemogoči pri trezni presoji.

Tudi sam izraz ekonomska propaganda bomo obravnavali v skladu z navedenimi značilnostmi propagande nasploh.

IZRAZ EKONOMSKA PROPAGANDA

malo pove o predmetu, ki ga označuje. Termin ekonomski nič ne pove, za kakšno vrsto ekonomije gre (ekonomija je lahko: politična, tržna, planska, socialistična, kapitalistična itd.). Ne pove, kakšna je ta ekonomija, in s tem daje vtis, kar je sploh značilno za propagando, da je možna samo ena vrsta ekonomije. Zdi se, da je to kozmična zakonitost, in ničesar ne pove o tem, ali je ta ekonomija in s tem tudi propaganda pozitivna ali negativna, dobra ali slaba. Izraz torej daje vtis, da je to nekaj samo po sebi umevnega, nujno potrebna in splošno koristna stvar. Citirajmo, kako se navadno opredeljuje in definira ekonomsko propagando:

"Ekonomska propaganda je skup djelatnosti, odnosno svaka djelatnost koja pomoću vizuelnih, akustičnih i kombiniranih sredstava informira potrošače (kupca) o određenim proizvodima ili uslugama i utječe na njih da slobodno izaberu i kupe te proizvode (ili koriste usluge) kako bi time počela, povećala ili nastavila njihova prodaja, a poslovanje učinilo što uspješnijim."⁵

Propaganda ne informira, ampak propagira. Če pa propagira, potem izbira ni svobodna. Svobodna ne more biti, ker je namen propagande kupiti in pri tem kupiti prav določen proizvod. Svoboda ne more

vključevati "vpliva z določenim namenom". Avtor skuša z izrazi "slobodno izaberu", "informira" zamegliti pravi namen ekonomske propagande, ki pa je v bistvu razviden iz drugega dela definicije. Namen je namreč povečati prodajo in večja poslovna uspešnost. Ekonomska propaganda se torej opravlja z namenom večati dobiček.

Če Sudarjevo definicijo primerjamo z nekaterimi ameriški, ugotovimo, da ameriške definirajo ekonomsko propagando bolj odkrito. Pomembno je namreč dejstvo, da se s strani ekonomista, ekonomije, ekonomsko propagando smatra kot neoporekljivo, kot obče nujno in koristno za človeka.

"Enciklopedija za ekonomsku propagandu (Encyclopedia of Advertising - Irvin Graham, New York, 1952) definira ekonomsku propagandu ovako: Ekonomska propaganda je saopćenje (prenošenje) prodajnih poruka stvarnim ili mogućim kupcima od strane osobe ili organizacije, koja prodaje neki proizvod ili uslugu pomoću plaćenog medija u svrhu utjecaja i predobivanja."⁶

"Ekonomska propaganda je plaćeno širenje informacija u svrhu prodaje ili pomaganja prodaje ili usluga sa svrhom da se predobiju ili prihvate ideje, koje mogu utjecati na potrošače, da misle i djeluju unaprijed smišljenim putem." (Palmer, -Brewster- Ingraham, Introduction to Advertising)⁶

Starch: "Ekonomska propaganda je plaćeni prikaz nekog poduzeća ili organizacije putem štampe ili radija, kojemu je svrha da utječe na ljudsko mišljenje ili akciju."⁶

Marcelin: "Ekonomska propaganda je skup metoda i postupka, pomoću kojih se promišljeno djeluje na održenu publiku sa svrhom, da se održe i zadrže mušterije."⁶

Borey: "Ekonomska propaganda je dio komercijalnog pođovanja, kojoj je cilj, da to poslovanje učini što uspješnijim. Ona je u prodaji isto ono što je stroj u proizvodnji - stroj koji proizvodi kupce."⁶

Sudar razlikuje ekonomsko propagando od REKLAME:

"Za razliku od reklame koja bi se svojim sajamskim izvikivanjem, neistinitim i pretjeranim isticanjem kvalitet, koja ne postoji, htjela što prije riješiti nekurentne robe, te se kao takva diskreditirala i u svijetu i kod nas moderna ekonomska propaganda na temelju istraživanja tržišta te plana propagande ostvaruje čvrstu vezu između proizvođača i potrošača."⁷

Nam bo izraz reklama pomenil posamezno propagandno akciju.

OKOLIŠČINE, v katerih ekonomska propaganda funkcionira, in NAMEN

Ekonomske propagande ne moremo obravnavati, ne da bi omenili tržno gospodarstvo. Pojavi se s trgom kot njegov funkcionalni del. Trg je mesto menjave dobrin. Odkar je denar posrednik menjave dobrin, obstaja težnja prodati proizvode po čim višji ceni, s tem pa tudi težnja propagirati lastne proizvode. Tej težnji so služile različne ideje, ki so včasih že same po sebi pripomogle, da se je proizvode dobro prodajalo. Za ilustracijo primer, ki ga navaja avtor Slavko Stanič v knjigi "Veština prodaje i reklame":

"Nikada neću zaboraviti gotovo fantastične prizore iz najsiromašnije četvrti Londona - iz Whitechapella - kada se je ovim ulicama

velikovaroške bede, i čemera, valjala pored vašarskih štandova masa radoznalog sveta, željna samo da gleda posmatra ili da nešto kupi. Odjednom je jedan čovek počeo da baca srebrnjake, šilenge i druge sitnine po asfaltu. Masa prolaznika iznenađeno stane, njegov reklamni trik već je stupio u dejstvo. Čovek je počeo da govori, da izpriča najpre jednu šaljivu priču, kojoj su se svi smejali, i da na kraju iz kofera izvadi ženske čarape sa rečima: "Evo kao što sam ja bacao na zemlju pare, tako vi bacite pare na ulicu, ako ne kupite ove moje čarape." I svet je kupovao. Svet je kupovao već zato što mu se dopala originalna ideja prodavca..."⁸

V tržišnom gospodarstvu zakonitosti trga uravnavaju odnose med proizvodnjom i potrošnjom. Temeljno merilo za gospodarske odlučitve je dobiček, proizvaja se tisto, kar se bo dobro prodajalo. Dobiček je torej temeljna motivacija prodajalca. Težnja za dobičkom se pojavlja zaradi tega, ker so posamezni proizvajalci med seboj v konkurenčnem odnosu. Profit jim omogoča, da konkurirajo. Ni pa dobička brez prodaje, kot ni prodaje brez dobre propagande. Dokler tehnologija še ni bila tako razvita, da bi se proizvodjalo več, kot se je rabilo, ni bilo potrebno umetno pospeševati prodajo, in propaganda je sicer obstajala, vendar še ni bila sistematična. S pojavom serijske proizvodnje, posebno pa še avtomatizacije postane proizvodnja dobrin večja od človeških potreb. To poveča potrebo po permanentni in sistematični ekonomski propagandi. Ekonomska propaganda je prilagajanje človeka in njegovih potreb povečanju proizvodnje. Povečevanje proizvodnje zahteva povečevanje potrošnje. Mehanizem, s katerim ekonomska propaganda prilagaja človeka in njegove potrebe oz. potrošnju povečani proizvodnji, je ustvarjanje umetnih potreb. Ker so človekove potrebe zadovoljive,⁹ se jih umetno povečuje na ta način, da se človeku prizadeva vzbuditi potrebo po nekem predmetu ali usluzi zaradi predmeta samega. Umetne potrebe so človeku privzgojene, se torej razlikujejo od naravnih potreb, ki so prirodne. Umetne potrebe se ustvarjajo na ta način, da se propagirajo določene vrednote, ideali, določen stil življenja, nato pa še sredstva, ki naj bi te vsiljene simbole srečnega življenja realizirala. To je neposredno povezano tudi s proizvodnjo kratkotrajnih dobrin in z umetnim zastarevanjem, s čimer se tudi zagotavlja povečana potrošnja.

Viktor Papanek navaja primere umetnega zastarevanja.

"Po svojoj prilici počelo je s automobilom. Boje, alat i kalupi koji se koriste u proizvodnji automobila istroše se nakon otprilike tri godine. To je omogućilo proizvađačima automobila u Detroitu da tempiraju raspored svog "stilskog ciklusa". Sitnije kozmetičke promene obavljaju se jednom godišnje. Zbog potrebe da se preprave i ponovno dizajniraju kalupi, veće se promjene stila ubacuju svake dve i po ili tri godine. Od kraja drugog svetskog rata proizvađači automobila uvejavaju američku javnost da je moderno i "na nivou" da se kola mjenjavaju makar svake tri godine. Ova neprestana promjena dovela je do površne izrabe i gotovo nepostojeće kontrole kvaliteta. Četvrt stoljeća američka je državna administracija prešutno odobravala ili čak davala oduševljenu podršku ovom sistemu zastarevanja. Ono što je ovde u pitanju jest širenje ovog sistema: od mjenjanja automobila svakih nekoliko godina do tretiranja svega kao artikla koji se odbacuje i uvjerenja da je sve potrošna roba, pa čak da je i veći na ljudskih vrijednosti prolazna i odbaciva.

Kad se ljudi nagovaraju reklamom, propagandom i dosađivanjem da odbacaju svoje automobile svake 3 godine, odjeću dva puta godišnje, svoje kuće svakih 5 godina (dok sam pisao ovu knjigu prosječna se američka obitelj selila jednom u svakih 56 meseci) onda možemo i mnoge druge stvari smatrati potpuno zastarijelim. Odbacivanje namještaja, prijevoznih sredstava, odjeće i raznih uređaja može nas ubrzo dovesti do uverenja da su brakovi (i ostale intimne veze) isto tako stvari za odbacivanje i da se, na globalnom planu zemlje, pa čak i čitavi potkontinenti mogu odbaciti poput papirnatih maramica." 10

Ekonomska propaganda na osnovi ideološke in drugih propagand tudi sama propagira in ustvarja vrednote, stil življenja; ustvarja potrebe po proizvodih, ki jih človek ne potrebuje in ki v bistvu niso delani za človeka, ampak pogosto celo proti njemu. Iz vsega sledi, da se ne proizvaja in troši zaradi človeka, ampak zaradi proizvodnje same; človek pa je le v službi tako organiziranega sistema.

Ekonomska propaganda kot posledica določenih teženj in pogojev:

Videli smo, da ima ekonomska propaganda v proizvodjalno-potrošniškem sistemu družbe, kjer se masovno proizvaja in masovno troši, dvojno funkcijo:

- s stališča globalne družbe oziroma gospodarskega sistema povečuje potrošnjo, ki izzove tudi povečanje proizvodnje, ta pa spet zahteva večje trošenje;
- s stališča proizvajalca pa povečuje dobiček proizvajalca.

Da bi se ti dve težnji čim bolje zadovoljevali, je omogočil razvoj tehnike in znanosti, ki je ustvaril materialne pogoje za povečevanje proizvodnje in nastanek potrebe po sistematični ekonomski propagandi. Drugi pogoji za njeno funkcioniranje pa se ustvarjajo tako znotraj novega načina proizvodjanja (mehanizacije in avtomatizacije) kot v družbi nasploh:

1. Pogoji, ki nastajajo v proizvodnji, pri delu in
2. v družbi, se medsebojno prepletajo, dopolnjujejo, so neposredno povezani, zato jih jih je težko razmejiti:

Prva sprememba, ki jo povzročijo stroji, je da delavca razbremenijo težjega fizičnega dela, skrajšajo njegov delovni in povečajo njegov prosti čas; ta pa že sam po sebi nudi možnost večje potrošnje dobrin-za zapolnitev prostega časa. Stroj predpostavlja za človeka nekaj zelo pozitivnega, saj je v bistvu podaljšek človekovih organov (avtomobil-podaljšek človekovih nog, računalnik-podaljšek človekovih možganov, cela vrsta strojev kot podaljški človekovih rok itd.). Vendar pa je v določenem sistemu družbe stroj izgubil svoje prvotne in najbistvenejše funkcije in je povezan s celo vrsto za človeka negativnih posledic. Čim bolj so se stroji izpopolnjevali, tem bolj je rasla specializacija človeka, z njo pa atomizacija in odtujitev od dela, ker je izgubljal pregled nad celoto dela. Človek je vse bolj podaljšek stroja in ima vse manjšo vlogo pri ustvarjanju proizvodov. Stroj je s človekovo pomočjo v bistvu proizvajalec, človek sam pa je zreduciran v prvi vrsti na funkcijo potrošnika. To je njegova funkcija v sistemu, to je človek, kakršnega družba potrebuje za svojo organiziranost. Tako organiziran sistem družbe predpostavlja

tudi take družbene mehanizme, ki človeku vsiljujejo način življenja in vrednotenja. Ponujene vrednote vzbujajo potrebe po posedovanju določenih dobrin in s tem potrebe po trošenju, ki pomeni zadovoljevanje teh vrednot. Da te vrednote postanejo človeku lastne, skrbi poleg masovnih medijev, ki te vrednote vsiljujejo, še cela vrsta ideoloških in drugih pritiskov. Posledica teh je, da je človek atomiziran in nemočen ter tak slepo in nezavestno sledi diktatom skupnosti. Če bi se temu ne želel oz. ne znal prilagoditi, bi ga ta skupnost izločila ali prisilila, kakor se npr. izloča ali na silo prilagaja marginalne skupnosti in sploh drugače misleče in živeče, kot narekuje družbeni standard (norme). Družbene norme narekujejo, kako mora človek opravljati svoje življenjske vloge in s tem se ustvarja edino možen način življenja. Vse ostale alternative postanejo nesmiselne in jih obstoječa družba negira.

Tudi ekonomska propaganda je eden od tistih družbenih mehanizmov, ki propagirajo in vsiljujejo edino možne alternative v sedanji družbi, in ta je: proizvajati in trošiti. V skladu s tem edino možnim načinom življenja se vsiljuje in vzgaja edino možen način življenja, ki v družbi krepko prevladuje in daje odprte možnosti potrošniški družbi, vse ostale poizkuse pa proglašaja za nenormalne in jih preganja. Da se človek prilagaja potrošniški družbi, ne poskrbi zgolj vrednotni sistem, ampak mu tudi mehansko delo, odtujeni in atomizirani odnosi v proizvodnji vzbujajo potrebe po izživetju. Ker znotraj proizvodjalnega procesa ne najde zadovoljstva, ga skuša nadomestiti v prostem času s povečanim trošenjem.

Potrošniške družbe in potrošniškega človeka vidimo v novi luči, v novih vidikih odtujenosti. V potrošniški družbi, "družbi preobilja" se problem odtujenosti dela in razrednosti kaže drugače kot npr. v "družbi revščine, pomanjkanja", kjer sta izkoriščeni in izkoriščevalski razred jasneje vidna. Stroji po eni strani zmanjšujejo razlike med načrtovalcem in realizatorjem, med umskim in fizičnim delom, kajti odvzemajo tako funkcijo fizičnega kot umskega dela (računalniki) in od človeka zahtevajo izobrazbo za ravnanje s stroji, v bistvu zgolj rutine. Zato se tudi problem odtujenosti dela in izkoriščanja človeka omejuje predvsem na problem kreativnosti dela, dela, ki človeku nudi ali ne nudi užitka, ne pa zgolj na to, ali je nekdo lastnik proizvodjalnih sredstev in ali dela umske oz. fizične. Možnost kreativnega dela tako v delovnem kot v prostem času je bistveni faktor pri ocenjevanju človekovega položaja v družbi.

Današnji človek je specializiran proizvajalec in specializiran potrošnik, ki opravlja odtujeno delo tako v delovnem kot v prostem času: - Dokler je delo sredstvo za dosego ciljev, ne pa sam cilj, je možnost odtujenega dela velika in ostaja kreativna težnja sekundarnega značaja.

- Dokler so človekove funkcije zožene, točno določene, zahtevajo pa zgolj temeljitost opravljanja, človek ne more izkoristiti vseh svojih ustvarjalnih potencialov.

Specializiran človek nima možnosti spoznavanja in kreiranja življenja na osnovi lastnih spoznanj, ker je vnaprej predvideno, kaj bo v življenju potreboval in dđal. Možnosti izbire so majhne, največkrat jih sploh ni. Družbene vloge so vnaprej predvidene in vključujejo tudi norme in željene načine obnašanja, ko se jih realizira.

Tako tudi tisti z boljšim družbenim statusom¹¹ predstavljajo specializirane, odtujene posameznike, v družbi pa atomizirane potrošnike (ki prispevajo, da se proizvedene dobrine potrošijo. Pri čim večjem proizvodjanju le čim večje trošenje zaključuje krog usklajenosti

proizvodnje in potrošnje. V to "zakonitost" so zapeti vsi družbeni, politični, ekonomski in drugi odnosi, le s to razliko, da imajo več finančnih in drugih družbenih možnosti za zapolnjevanje prostega časa in da obenem predstavljajo in ustvarjajo ideal za ostale, ki imajo teh možnosti manj in se jim zato želijo približati. Konkurenčni boj atomiziranih potrošnikov omogoča, da človek pozablja nase, da nima možnosti zavedati se, da je odtujen, da nima lastnih potreb in življenja, da je manipuliran.

Funkcioniranje same ekonomske propagande in PSIHOLŠKI VPLIV REKLAME NA ČLOVEKA

Povezanost reklame oziroma proizvodnje s potrebami, ki so reklamirane kot potrebne, se stopnjuje v skladu s proučevanjem in spoznavanjem človeka z interdisciplinirano natančnostjo. Psihologija in sploh znanost, ki ni v službi človeka, temveč je uperjena proti njemu, je pripomogla k temu, da imamo pred seboj človeka potrošnika, ki je pripravljen oziroma prisiljen sprejeti proizvod ne glede na to, ali ga bo v resnici potreboval. Prek masovnih medijev, ki so "dovolj velika" garancija za kvaliteto proizvoda, spozna, da mu je proizvod pač potreben. Proizvajalec ima za to posebne oddelke, ki skušajo s pomočjo znanstvenih izsledkov doseči tako reklamo, ki bi zagotovila čim večjo prodajo. V skladu s tem so razvili specialne znanosti, ki naj bi jamčile uspeh. Sem spada tudi PSIHLOGIJA REKLAME; ugotavlja, kakšen je človek in na kakšen način bo lahko dosegla, da bo ta človek ustregel želji proizvajalca. Poleg nje sodelujejo še tehnika, poezija, umetnost, statistika, matematika, psihiatrija, likovna teorija itd. Na osnovi čim popolnejših spoznanj o človeku si je ekonomska propaganda ustvarila ... mehanizme svojega funkcioniranja, prek katerih si s pomočjo masovnih medijev in drugih posrednikov prilagaja in podreja človeka. Propagandist zato programira reklame, ki bodo:

1. VZBUDILE ČLOVEKOVO POZORNOST

Človekovo pozornost bodo vzbudile za oči, ušesa, občutke in okus privlačne stvari. Barva, ilustracija, fotografija, naslov naj zaposlijo človekovo pozornost.

2. ZAINTERESIRALE ČLOVEKA

Interes zadovoljujejo tiste stvari, ki zadovoljujejo družbene ideale. Ti so človeku prikazani v takšni luči, da se jim vselej želi in trudi približati, čeprav so v bistvu postavljeni proti njemu kot norme, zakoni.

3. REKLAMA NAJ IZZOVE ŽELJO

Interes naj se potencira do želje po predmetu oziroma, reklama mora človeku sugerirati, da je neobhodno potrebno, da predmet ima.

4. POTREBA po predmetu naj vodi do AKCIJE in s tem izpolni cilj reklame.

Reklama torej vzbudi interes, sugerira željo in potrebo po predmetu, ta pa naj vodi do akcije in z nakupom sklence željeni krog.

Da bi se dosegel cilj, se skuša apelirati na lastnosti človekove psihe. Psihologija reklame razlikuje dve vrsti duševnih procesov: splošne in posebne. Splošni so skupni vsem ljudem, ne glede na spol, starost, družbeni sloj itd. K splošnim duševnim procesom sodijo npr. težnja za imitiranjem, radovednost, ljubezen... Posebni pa se omejujejo na posamezne družbene kategorije potrošnikov, kot npr. najsiromašnejši, ženske, moški, otroci itd. Revnejši bodo reagirali na cenenost, ženske na proizvode, ki se posvečajo ženski, otroci na igrače ipd. Tako so ugotovili, na kaj je potrebno apelirati, da bo reakcija potrošnika čim bolj potrošniška:

APEL NA SEKS

J. Sudar:

"Ljubav je vječno mlada i lijepa", te inspirira mnoge propagandiste, da tim apelom djeluju i tječu na osvajanje potrošača. Samo, to je često "klizak tečaj", jer katkad dovodi do neukusnosti, lascivnosti i vulgarnosti. Ljudskom oku ugodno djeluje samo ono što je estetsko i u mjeri izraženo i doneseno. Pretjerivanje može više štetiti no koristiti. Apel na seks upotrebljava se u propagandi gotovo svih artikala široke potrošnje, pa i artikala za reprodukciju. Naročito se primjenjuje za propagandu kozmetičke i drogerijske robe, sredstava za održavanje higijene, odjeće i obuće. Najumjesnije ga je koristiti kao prikaz djelovanja propagiranog artikla koji muško i žensko čini ljepšim, skladnijim i privlačnijim ili uljepšava i upotpunjuje bračni i porodični život. Ne valja ga upotrebljavati samo zato da bi se skrenula pažnja na vlastiti proizvod bez obzira na njegovu namjenu. Apel na seks može se uspješno koristiti i u propagandi turizma".¹²

Ob receptu, ki ga navaja J. Sudar, človek dobi občutek, da je dejstvo, da se v reklamah in v življenju sploh apelira na seks in podobne stvari, nekaj povsem normalnega. Poudarja namreč, da je pri tem treba imeti čut za estetiko. Če ga propagandist torej ima, potem lahko po mili volji dela iz tega denar. To ni nekaj normalnega. Seks je aktualen in ga je v te namene mogoče uporabljati, le zato, ker je njegov spontan in naraven tok oviran s strani družbe in njenih norm. Naravni tok je torej zaviran, v zameno za to pa imamo določene ventile, ki sproščajo zavrto energijo in združujejo prijetno s koristnim na ta način, da iz seksa delajo denar. Ti ventili so poleg reklame še filmi, pronomografija itd. Zavore so tiste, ki pogojujejo frustracije v družbi, na račun katerih seksualnost dobi nenaraven prizvok, ki daje odprte možnosti raznim "ventilatorskim mehanizmom". Eden teh je npr. reklama z apelom na seks, ki poleg tega, da je učinkovita z dražljivostjo teme same, vsiljuje še pojem o sreči. Človekova sreča se giblje v smeri tistih sredstev, ki bodo zadovoljevala propagirane vrednote (najlepši, najelegantnejši, moderen...). Propagirana estetika je tista, ki z umetnimi sredstvi dosega "nadnaravno" čistočo; prikazuje le ljudi, katerih videz je za določene pojme edino lep, in skratka, prek reklame vnaša v družbo hierarhični okus. Da takoj naravne vrednote v konkurenci z umetnimi izgubljajo tekmo, se kaže v tem, da

zaradi propagiranih vrednot ljudje nimajo več pravega čuta za naravnost, za naravo, za soljudi in navsezadnje tudi sami zase. Pomembnejše je ustrezati hierarhičnim vrednotenjem bolne družbe in na račun neustreznosti temu vrednotenju doživljati travme, frustracije, sovražititi konkurenco - soljudi in z umetnimi maskami konkurirati naravi.. Posledica tega so npr.: mrtve reke zaradi pralnih praškov in lepotnih kemikalij, velika smetišča sredi gozdov, kjer je uskladiščena izrabljena roba, itd. Človek ustvarja individualno čistočo, estetiko na račun onesnaževanja vsega ostalega; za kar smatra, da se ga ne tiče.

Reklamiranje z apelom na seks pomeni obdržati obstoječe norme zavrtosti v pogledu seksualnosti, obdržati frustriranega človeka zato, da bo lahko reklama z apelom na seks še smeraj učinkovita; in pomeni obdržati nesvobodnega človeka ter ga manipulirati.

2. APEL NA VARČNOST

J. SUDAR:

"U večine nas prirodni je osjećaj za štednjo u svakodnevnom životu, bilo u pogledu novca, bilo u čuvanju stvari, odjela, alata i drugih proizvoda. Svaka propagandna poruka koja obećava potrošaču neku štednjo ili mu daje specijalnu pogodnost (duže trajanje, izdržljivost nekog proizvoda) ili uslugu uvijek privlači pažnju zainteresiranog kupca. Već je poznata i stara trgovačka praksa pri isticanju cijene, npr. da 99 dinara daje dojam povoljnije cijene nego 100, ili 485 dinara umjesto 500."¹³

S psihološkima metodama samoopazovanja ali introspekcije in opazovanja lahko ugotovimo, da varčnost človeku ni prirodna, temveč privzgojena. -Otrok nima potrebe po posedovanju, dokler se ne nauči, da ima to neke koristi.

Posedovanje česar koli je privzgojena lastnost in je v skladu z naravno potrošniško miselnostjo ljudi. Človek lahko poseduje znanje in material. Če poseduje znanje, ga lahko uporablja na dva načina: Prvič, ga kreativno uporablja v svoje in v zadovoljstvo soljudi, brez konkurenčnega prizvoka; drugič, znanje mu je le pot do imetja, oziroma ga prodaja in si z izkupičkom kupi hišo, avto, pohištvo, ugled itd. Večina ljudi živi predvsem na ta drugi način: skrbe zase, za svoj obstoj, v kar jih v veliki meri sili sistem atomiziranja. Ta privzgojena lastnost odtuja in atomizira celo najbližje si ljudi, kot so starši in otroci. Starši vzgajajo svoje otroke brez prave ljubezni, čustva so materializirana. Ne znajo nuditi brez občutka, da so nekaj izgubili in da so za to sami prikrajšani, sicer bi ne občutili, da otroci "stanejo", da si je za otroke treba trgati od ust, da od njih nimaš nobene koristi ipd.

Proizvodi, ki se prodajajo in reklamirajo na apelu na varčnost, imajo zaradi potrebe ljudi, da imajo in dobe čim več, od sebe pa dajo čim manj, velik uspeh, ter nudijo lepe možnosti zaslužka, česar se propagandisti zelo zavedajo, kar ve povedati tudi J. Sudar. Izložbe z napisi LETNI POPUST, NOVOLETNO ZNIZANJE ipd. vzbudijo veliko zanimanje.

Če se apelira na varčnost, pomeni, da je ta privzgojena lastnost ljudi - pogojena z določeno organizacijo in dojemanjem materiala - nekaj povsem normalnega, kljub temu, da neugodno vpliva na skupnost, na ljubezen med ljudmi. To torej pomeni, naj bodo atomizirani, naj jih apel

na varčnost zainteresira in naj kupujejo in trošijo...

3. APEL NA PONOS

J. Sudar:

"Mnoge ljude obuzima u večoj ili manjoj mjeri osjećaj ponosa kad posjeduju nešto što drugi nemaju. Vole pokazivati susjedima i prijateljima novokupljene stvari, ispriповijedati svoje uspjehe u poslu: ponose se svojim talentom, i drago im je kad ga mogu na bilo kojem mjestu istaknuti.

Na tom psihološkom momentu izradene su mnoge propagandne poruke a naročito propagačne poruke za poznate i skupe proizvode. Iako je taj apel suprotan apelu štednje, on ipak potvrđuje, da mnoge stvari imaju prođu upravo zbog toga što su skupe. Npr. kod kozmetičkih proizvoda ispitivanja su pokazala da cijena nije igrala ulogu, ukoliko se ženama obećavala neka specifična prednost u proizvodu." (str. 38)

Ponos je privzgojena lastnost in je tesno povezan z imetjem, znanjem, talentom, materialom in KONKURENČNOSTJO. Konkurenca je ena tistih faktorjev, ki ljudem od majhnega privzgaja ponos in obenem vedno znova razvršča družbo po hierarhičnih vrednotah. Tisti, ki so se imeli in se imajo možnost na kakršen koli način izkazati pred soljudmi, so za to nagrajeni, so boljši od drugih, so pametnejši od drugih, so "večvredni", in tako se zopet vsiljuje občutek, da so nekateri ljudje v naši družbi boljši od drugih (nadljudje) in da zasluženno uživajo svoj položaj na "vrhu". In potemtakem naj bi bilo povsem normalno tudi to, da vsi, ki se nimajo s čim izkazati, ali pa je tisto, kar znajo ali imajo, nekaj nepomembnega, doživljajo travme, da so nevoščljivi, sovražni, neiskreni in da na ta račun počno tudi dejanja, zaradi katerih jih ta družba kaznuje in izloča.

Imamo torej ponosne ljudi in jih ob reklami z apelom na ponos lahko tudi uporabimo v potrošniške namene. Tisti, ki so ponosni, želijo najbrž takšni tudi ostati. To v potrošniškem smislu pomeni, da nabavljajo več kot drugi, "boljše" proizvode kot drugi, dražje proizvode kot drugi. To pomeni, da lahko kupijo nekaj, kar jih bo naredilo ponosnejše, vrednejše in srečnejše od drugih. Posestniška hierarhija omogoča in sili v nenehno približevanje tistemu, česar drugi nimajo. Ta težnja stalno zvišuje nivo, ki se mu človek želi približati. Hkrati pa se tudi z umetnim zastarevanjem proizvodov dosega, da se dosegljivo vedno giblje v nedosegljivosti, oziroma ze doseženo se spreminja v nekaj novega, kar je šele treba doseči.

Če se in se v reklami še bo apeliralo na ponos, to torej pomeni, da je potrebno, da nekateri ljudje žive bolj srečno in zadovoljno kot drugi, čeprav je to zadovoljstvo na račun drugih, in DA JE TO NEKAJ POVSEM NORMALNEGA - NARAVNEGA!

4. APEL NA APETIT

J. Sudar

"Hrana je tjelesna potreba. Ona je dnevna potreba i užitek. Apeli na žedu prikazuje pune čaše limunade, piva i osvježujućih pića. Moge fotografije u boji i crteži prehrambenih proizvoda upravo izazivaju osjećaj gladi i želju za jelom. Taj se apel naročito može i primjeniti kod propagande i publiciteta ugostiteljskih poduzeća i industrije prehrambenih proizvoda. U propagandi turizma mogu se propagirati nacionalna jela, specialna vina, specialna vina i ostala pića koja interesiraju inozemnog turista gurmana." (str. 44)

Prehrambena industrija, katere smoter je izdelovati, prodajati in imeti dobiček ob čim manjših izdatkih, ne more obenem združevati tudi potrebo po zdravi prehrani. Človek je v družbi dobil nove funkcije, ki so postale važnejše od njegovih primarnih potreb. Zaradi njih ljudje nimajo časa, da bi se temeljito posvetili zadovoljevanju primarnih potreb. Tudi prehrana je eden tistih opravkov, ki jih zaradi najnujnejših skrbi prelagajo na kasnejši čas in jih opravijo površno. Da je človek odtujen od skrbi za zdravo prehranjevanje, je krivo tudi dejstvo, da je to skrb prepustil družbenim institucijam, kjer se ne ukvarjajo z vprašanjem, kaj je za zdrav človeški organizem koristno. Cena postaja merilo za kvaliteto in vrsta hrane merilo človekovega statusa v družbi. Taka hrana kot simbol statusa je npr. meso. To dejstvo je povzročilo masovno proizvodnjo mesa, piščancev, hranjenih z geomycinom in drugimi kemičnimi pripomočki za pospeševanje rasti. To je zgolj zadovoljevanje težnje - - proizvesti čim več v čim krajšem času, proizvesti vedno nekaj novega, v novi embalaži, proizvesti tisto, kar bo prihranilo čas, pa čeprav so to nezdrave konzerve, s hormoni hranjeni piščanci, umetno pripravljene osvežilne pijače, cela vrsta juh za hitro pripravo in raznih specialitet, ki imajo to moč, da so privlačne za oči, ali pa jih ljudje kupujejo zato, ker so na razpolago oz. ker jih priporoča televizija. Dejansko pa napolnijo človekov želodec in dajo občutek sitosti.

Tak način proizvodnje je v skladu z družbenim sistemom in krepko pogoduje odtujenost od dela. Človek, odtujen od dela je odtujen od samega sebe, od narave, zgublja občutek za ravnotežje v sebi, zgublja čut za tisto, kar dejansko potrebuje tako za svoje telo kot za svojo psiho. Telo potrebuje zdravo prehrano za svoje zdravo delo, zdrav videz, zadovoljstvo, za sočutje z ljudmi, za ljubezen, za srečo. Malo je bolezenskih primerov pretirane debelosti, suhosti, duševnih bolnikov, srčnih bolnikov itd., ki bi jim bil vzrok za to bolezen prirojen. Večinoma so po sredi družbeni vzroki in nezdrava prehrana. Prehrambena industrija proizvaja za dobiček, je odtujena od zdrave priprave prehrane; tako nima več tiste funkcije, ki jo človeški organizem zahteva, pač pa je njen namen povsem potrošniškega značaja, ki absolutno ruši zakone narave - vendar so ti prisotni v človeku in jih ni mogoče negirati. S tem ko človek izgublja občutek za stik s samim seboj in ravnotežje v telesu, se ruši tudi razmerje med telesom in duhom, kar pomeni preprečevanje kreativnega dela, motnje v razmišljanju. Te posledice pa so seveda koristne za razredno-izkoriščevalsko-nehumanistično usmeritev družbenih sistemov v svetu.

5. APEL NA STRAH

Propaganda bo tako dolgo uspešna, dokler se bo človeka mehaniziralo ter se mu privzgajalo vrsto občutkov in navad. Strah je sicer čisto naravna značilnost živih bitij, toda če je izzvan s pomočjo atomiziranosti in odtujenosti, potem ni več naraven. Najbolj žalostno pa je to, da družba nimá namena človeka pozdraviti, temveč mu z umetnimi pripomočki pomagati k še bolj odtujenemu življenju. Da je to res, nam govori propaganda sama, ki nam ponuja:

- bojite se nesreč -- kupite naše varovalne izdelke
- bojite se bolezni -- na voljo so vam proizvodi LEK-a
- bojite se smrti -- nudimo vam poživila
- bojite se zanositi -- kupite naše zaščitno sredstvo
- bojite se tatov -- kupite ključavnice Titan
- bojite se vojne -- dajte denar za oboroževanje
- bojimo se konkurence, tujcev, golote, ponižanja, laži, sovraštva, nepomembnosti... Družba nudi le pripomočke za pomirjanje strahu, ne poizkuša pa ga odpraviti. Še marsičesa se bojimo - še marsikaj si lahko prodamo.

J. Sudar

"Interesantnan i očit primjer ili ilustracija onoga što bi se moglo desiti ako pojedinac ne upotrebljava propagandni proizvod iako je i djelotvorno oruđe u propagandnim porukama. Slika sudara, prikaz nesreće zbog nezaštitenosti pri radu, ili propusta, koji dovodi do neugodnih posljedica itd., apeliraju na sigurnost i zaštitu ako se upotrebi propagandni proizvod." (str. 49)

6. APEL NA LJUBEZEN DO OTROKA

J. Sudar

"Apel na roditeljsku ljubav je siguran oslonac, s kojim može računati propagandist, koji želi utjecati na roditelje, osobito majke. Roditelji vole vidjeti svoju djecu veselu, zdravu i sretnu, i ništa im nije teško, kad se radi o sreći djeteta. Svi su ti momenti dovoljni, da je poruka uspješna. U propagandnim porukama prikazuju se razne scene iz dječjeg života djetinjstva, prvih koraka - dječjih igara. Takve slike i fotografije snažni su apeli na roditelje, a osim toga testovi su pokazali da se fotografije djece najradije gledaju." (str. 49)

Apel na starševsko ljubezen dokazuje, da se v družbi manipulira z otrokom. Otroke se že zgodaj navaja na potrošniške navade, na denar, na družbene vrednote. Družina je osnovna celica, ki skrbi za takšno socializacijo, ki bo človeka kar najbolje integrirala v že obstoječ sistem družbe.

7. APEL NA NOVOST, APEL NA RADOVEDNOST, APEL NA ZDRAVJE, APEL NA SPO-
MIN, APEL NA ZELJO ZA DOBITKOM, APEL NA ZELJO PO POTOVANJU

Tudi ostali apeli temeljijo na istih družbenih značilnostih, imajo isti namen in enake posledice za človeka kot navedeni oz. obravnavani apeli. Vsi apeli, ki jih propaganda uporablja, stremijo k temu, da bi potrošnik trošil in vzdržuje vrednostni sistem družbe. Ne le da temeljijo na diferenciranosti družbe, pač pa tudi sami ustvarjajo in pogojujejo nove oblike diferenciranosti, kar je pravzaprav značilnost ekonomske propagande nasploh. Na račun človeku privzgojenih in viljenih hib pa ta družba sama sebe dela neelastično, neživljenjsko, odtujeno od narave in zaprto v posebno sekundarno okolje, v katerem vladajo različne oblike odtujenosti človeku in ki zapira možnost zrelejšim alternativam. Dokler bo družba nezrela za sprostitev boljših alternativ, bo ostala toga in bo hranjala tako ekonomsko propagando kot vse ostale mehanizme, ki so v bistvu samo zaviralni mehanizmi človekove dejanske svobode in dezalienacije. Za drugačno vizijo družbe so potrebne korenite spremembe tako organizacije človeka v družbi kot spremembe človeka samega. Medtem ko je materialna podlaga precej dograjena in bi se omogočala takšno izmejavo med človekom in okoljem, ki bi mu nudila zadovoljitev naravnih potreb, so na njej zrasle nove razredne oblike, povezane s PARTIKULARISTIČNIMI interesi. Nove razredne diferenciacije nadaljujejo razdvojenost ljudi tako v medčloveških odnosih kot znotraj njih samih, v njihovem vrednotenju, dojemanju in delovanju. Takšna razdvojenost, ki jo med drugim izkorišča tudi ekonomska propaganda, ne more voditi v svobodo človeka; morda vodi v delno svobodo ali v svobodo le za nekatere ali nekaterih na račun drugih, nikakor pa ne v popolno svobodo človeštva in v humanistično družbo!

UDK 329. 78 (73)

RUDOLF M. RIZMAN

AMERIŠKA "NOVA LEVICA": PREDHODNIKI IN PROFIL GIBANJA

Otroci morajo vzgajati starše.
K. MARX

U v o d

Velik del tistega, kar predstavlja ameriška "nova levica",⁺ se je sklicevalo na marksistične in revolucionarne temelje, ki so tudi stalen izvir naše družbene teorije in prakse. Znaná Marxova misel v "Kapitalu", da se razvita industrijska družba kaže kot ogledalo prihodnosti manj razviti družbi, nas naravnost zavezuje k študiju razvojnih trendov in procesov, s katerimi se srečuje najbolj razvita oz. boljše "najbogatejša" industrijska družba Zahoda - Združene države Amerike. Rezultat tega seveda ne more biti ustvaritev futurološke slike naše družbe, ki bi temeljila na mehanični kopiji razvite industrijske družbe, neke vrste fatalizem, ki bi nam pozitivistično "napovedoval" prihodnost, temveč kritično samoosveščanje o mejah in problemih meščanskega sveta in s tem nastajanje zavesti o možnostih in realnih instrumentih za njihovo preseganje in izogibanje. Opozorilo ali že samo zaznamba simptomov krize ameriške družbe je politično dejanje "nove levice", ki je vredno naše pozornosti. Šli bomo dalje in "novi levici" pripisali več: več ko to, da je gibanje samó izraz "bolezni" družbe ali da le registrira simptome. Ameriška "nova levica" prinaša s seboj zgodovinsko oceno družbe, v kateri živi in dela, in se je do neke mere tudi uspela organizirati v okviru najrazličnejših političnih modalitet, prek katerih je dovolj opazno ovirala popolno sprostitvev nasilja države.¹ Njena moč, kot piše profesor Dedijer, raste iz družbenih in drugih protislovij ameriške družbe.²

SDS je najrazvitnejšo organizacijsko jedro "nove levice", zato tej organizaciji v pričujoči analizi posvečamo največjo pozornost. V tem smislu je SDS sinonima z "novo levico". Seveda pa je slednji pojem mnogo širši in vključuje vrsto (tudi starejših) družboslovcev in aktivistov ter bolj ali manj spontanističnih in organizacijsko nekontroliranih političnih akcij. Proučevanje odnosa med "staro" in "novo" levico v ZDA bi zaslužilo posebno pozornost. Za sedaj zapišimo le to, da je nastanek pojma "nove levice" izrastel iz politične zahteve, da se novo gibanje loči od politične prakse in teorije "stare levice", ki da je obremenjena s politično nemočjo, teoretično stagnacijo in dogmatizmom, odvisnostjo od zunanjih subjektov, frakcijskimi boji in sterilnimi organizacijami. Toda med glavnimi kriteriji "razlike", ki jo je opredelil C.W.Mills v "Pismu novi levici", je zavrnitev apriorne in slepe vere "stare levice" v revolucionarni potencial ameriškega delavskega razreda.

⁺ Pričujoči esej sestavlja študijo z naslovom "Idejnopolitične koncepcije ameriške "nove levice", ki je bila izdelana v okviru Centra za politološke raziskave (CPR) na FSPN in z materialno pomočjo sklada B. Kidriča.

Takšnemu "viktorijanskemu marksizmu" (Millsov izraz) je Mills zoperstavil samozavest revolucionarne mladinske organizacije, ki se naslanja predvsem na svoje lastne sile. Poleg omenjenih, teoretično ne povsem osmišljenih utemeljitev "razlike" so igrali določeno vlogo tudi bolj subjektivni razlogi: psihološki (samozavest, "biti drugačen") in generacijski motivi ("ne po poti neupheha naših očetov").

Teoretične relevantnosti pojava "nove levice" ni treba posebej dokazovati. V svetu, še posebej v ZDA, je študentski protest pritegnil pozornost številnih družboslovcev, tako pedagogov kot raziskovalcev. Najuglednejši in najbolj prodorni od njih se mu niso mogli izogniti. V nekem smislu se je struktura problematike družbenih ved (predvsem sociologije, političnih ved, ekonomije, antropologije in psihologije) premaknila na takoimenovano mladinsko problematiko, še pomembnejše od gole predmetne preusmeritve pa je načenjanje konzervativnih in liberalnih ideoloških in vrednostnih usedlin iz petdesetih let tega stoletja. Vladavina tez, kot so na primer "pomiritev razrednih nasprotij", "konec ideološke epoke", "smrt utopije in radikalizma", "vrednostna osvobodnost" v družboslovju in svetovno-nazorskem opredeljevanju, je bila narušena, če ne porušena, prav z nastopom "nove levice". Fenomen protesta mladine je vnesel v ideološko sterilizirano družboslovje vitalnost, ki jo je danes že mogoče izmeriti s kadrovske (mnogi mladi protestniki so danes najbolj prodorni družboslovci ali pa se odločajo za družbeno zelo vpliven poklic učitelja) in epistemološko-hevristično kvaliteto.

Nekaj več pozornosti moramo posvetiti naslovu študije - do kam meri in kaj nam njen naslov obljublja. V zadregi smo že s samim pojmom "nova levica", ki mu nekateri očitajo konfuznost, drugi pa pojmujejo "novo levico" kot nekaj, kar je popolnoma samoumevno marksistično, anarhistično ali goli spontanizem. Tej zmedi so se pridružila še vprašanja o tem, ali ima to gibanje, če sploh je gibanje, program, ali je imelo sploh kakršenkoli pozitiven učinek, ali pa gre le za nove oblastnike.⁴ Večina teh ocen je nastala iz ne dobro zakritega nezadovoljstva nad pojavom, ki najavlja rušenje obstoječih ideoloških meril in nove družbene alternative. Skušali se bomo izvitji iz objema takšnih in podobnih kritik in iz "nove levice" izluščiti kritične formulacije družbenega stanja, ki se mu je uprla. Sam pojem "idejnopolične koncepcije" v naslovu študije⁺⁺ zajema relativno trajne, stabilne in celovite miselne nazor-pogleda "nove levice" na temeljna področja družbenega življenja oz. ekzistencialno-interesne, politično spoznavne in upravljavske vidike konkretne, to je ameriške družbe.

Ne verjamemo, da je mogoče reči "ne",⁵ ne da bi bila v tem "ne" odsotna sleherna vizija, konstruktivna misel in spoznanje, ki po svoje prispevajo v zakladnico sodobne teoretične misli in usposabljanja človeštva za družbo, ki se bo začela spopadati s poglavitnimi tokovi alienacijske in eksploatorske prakse. Prav tako se zavedamo, da je danes težko anticipirati vse tisto, kar bodo kasnejše generacije morda označile kot posledico "novolevičarskega gibanja". Naša analiza prispevka "nove levice" je zato poleg subjektivnih meja tudi zgodovinsko omejena in nezadostna spričo

⁺⁺ Glej pripombo na prvi strani.

dejstva, da "nova levica" - kot vsako politično gibanje v preteklosti - nima svojega matematično izračunanega začetka in konca, temveč jo še čaka dolga pot zgodovinske verifikacije. Lobkowicz⁶ v analizi pojava "nove levice" ugotavlja problematičnost oz. odsotnost precizne definicije "nove levice". K "novi levici" pa bi po drugi strani tudi težko prišteli samo tisto prakso in teorijo, ki jo je mogoče pojmovati kot levo po definiciji Leszeka Kolakowskega⁷ - praktično in miselno aktivnost, ki pelje k negaciji obstoječega sveta. Spomnimo se, da tudi desnica teži k negaciji obstoječega. Vzemimo na primer Digbyja Baltzella, v delu "The Protestant Establishment" radikalno kritizira družbeni razvoj sodobne ameriške družbe in predlaga, da prevzamejo nadaljnjo usodo družbe v svoje roke izključno visoki sloji na osnovi tradicionalnih moral in avtoritete, ki se jim v celoti pokorava ostali del družbe.⁸ Bottomore je obnovil Millsovo definicijo levice, po kateri je levičarska teoretična in praktična dejavnost tisto, kar negira kapitalistično družbo in "proizvaja" programe za socialistično družbo.⁹ Omenimo še Marcusejevo definicijo levice, ki se ujema z Millsovo: "Upor mlade generacije zoper potrošniško družbo ni nič drugega kot intelektualna manifestacija volje, da bi presegli industrijsko epoko; iskanje novega profila družbe, ki je postavljeno onkraj družbe proizvajalcev".¹⁰

Newfieldova definicija "nove levice" vsebuje naslednjo formulo: v bistvu gre za novo politiko, ki ima etične korene v afirmaciji skupnosti, poštenja in svobode. Gibanje se odvija na treh ravneh: ravnina političnega protesta proti političnemu sistemu in socialnim nepravilnostim v ameriški družbi, ravnina moralnega protesta zoper korumpirano družbo in ravnina ekzistencialističnega revolta proti brezosebni tehnici in birokratskemu aparatu, ki ne odgovarja človeškim potrebam.¹¹ Pribičević¹² kvalificira "novo levico" kot nov družbeni in politični pojav z nesporno levičarsko orientacijo. Definicija "nove levice" kot novega pojava bi zato po njegovem morala zaobseči naslednjih šest komponent: (1) časovno komponento (v relativno kratkem času je prišlo do široke in močne politične preobrazbe med študenti); (2) prostorska komponenta (glede na planetarno razsežnost študentskega protesta); (3) intenziteta protestnih akcij in dejstvo splošnega nezadovoljstva med študenti; (4) širina političnih zahtev; (5) levičarski predznak politične aktivnosti in (6) kritika tradicionalne levice (ortodoksne komunistične, socialdemokratske in socialistične). S socialno-filozofskega vidika je uporabna Kuvačičeva trditev, da je študentsko gibanje izvajalec "diverzantskega proboja v vrednostni sistem poznega kapitalizma".¹³ Connorjeva¹⁴ opredelitev gibanja se naslanja na zgodovinsko kategorizacijo štirih stopenj zavesti gibanja. Prva stopnja te zavesti je "gibanje", ki vključuje vse tiste subjekte, ki so angažirani v teoretični in praktični kritiki buržoaznih družbenih odnosov in sekundarnih institucij. Druga stopnja zavesti se imenuje "revolucionarno gibanje" in vključuje predvsem subjekte kritike buržoaznih produkcijskih odnosov. Le-ti postavljajo v ospredje kategorijo razreda pred kategorijami rase, spola ali starosti. Tretja stopnja je izražena v "nekritičnem revolucionarnem gibanju" in vključuje nosilce kritike buržoaznih produkcijskih odnosov, ki le-to prenašajo na praktično aktivnost - na delo. Gibanje je v tej fazi še neorganizirano, spontano in komajda opazno. Četrta stopnja zavesti je najzrelejša - "socialistična revolucija". Le-ta vključuje vsotisto aktivnost, ki izvaja teoretično in

praktično kritiko buržoaznih odnosov v proizvodnji in menjavi. Kritika se kaže skozi osveščeno atako na celotno buržoazno produkcijo in buržoazno nadstavbo. Kot temeljno družbeno protislovje proglašča mezdno delo in kapital oz. odtujeno delo, kar vse predpostavlja razumevanje, da ljudi ne nadzirajo stroji, temveč kapital-ski odnosi. Connorjeva razčlenitev zavesti se nam zdi zelo popolna in tudi najbližja kriteriju, ki je, če gledamo iz marksistične perspektive, vsebovan v metodološki konstrukciji pričujoče analize. Mislimo na kriterij določevanja manjše ali večje razredno-revolucionarne osveščenosti. Uporabnost Connorjeve in zgoraj omenjenih kategorizacij in definicij bomo preizkusili na nekaterih mestih te študije.

Upamo, da smo s tem, v zadostni meri opredelili delovno usmeritev in idejnopolitično relevantnost tistega, o čemer bo tekla beseda. Prav tako nismo skrivali vrednostne ali ideološke naravnosti našega odnosa do ameriške "nove levice", ki je, kot se kaže že po prvih vrsticah tega pisanja, konstruktiven in prežet z osebno simpatijo.¹⁵

P r e d h o d n i k i

Že več kot sto let igrajo študentska gibanja pomembno vlogo dejavnikov družbenih sprememb. Engels jih je v nekem članku označil kot "nukleus, dejansko moč in revolucionarno silo"¹⁶ v revoluciji leta 1848 na Dunaju. Iz zgodovine jugoslovanskih naprednih gibanj je razvidna velika vloga, ki so jo odigrala mladinska in študentovska gibanja. Omenimo le Mlado Bosno, Preporod in SKOJ. Josip Broz Tito je opisal vlogo mladine v naši revoluciji z naslednjimi besedami: "Mladina je vnesla v našo borbo energijo, voljo za življenjem, iniciativo, težnjo po naprednem." Zopet na nekem drugem mestu je Tito zapisal, da je "mladina po svoji naravi naklonjena, da na poseben način izraža svojo energijo".¹⁷ Tudi Lenin je zelo visoko cenil družbeno in politično vlogo mladine: "Mladina bo odločila o izhodu borbe, prav tako študentovska in še bolj delavska mladina."¹⁸ C.W. Mills je zapisal, da študentje tvorijo pomemben izvor za yodenje in množično podporo antisistemskim gibanjem v 20. stoletju.¹⁹ Lahko gremo dlje, k Hobbesu, ki je v knjigi "Behemoth" kategorično zapisal: "Univerze pomenijo temu narodu isto, kot je Troji trojanski konj... Središče upora, kot je mogoče videti in razbrati iz drugih uporov, so univerze." Samuel Eliot Morison je tipičnega ameriškega študenta iz leta 1970 označil kot "ateista, eksperimentalista v moralnih zadevah in upornika zoper avtoriteto".²⁰

V letih 1830 do 1900 so ameriški študenti sprožili nekaj političnih konfliktov, še več pa zaradi organizacije abolicionističnih klubov in nekonformnega oblačenja na zavodih, administrativnega odločanja, loco parentis, curriculumu, študentske samouprave in podobno. Po letu 1900 so kot odmev na naglo rast socialističnih, progresivnih in populističnih idej v Evropi in Ameriki začeli nastajati socialistični krožki in društva. Leta 1912 je več kot 2000 študentov pripadalo 60 vejam "Meduniverzitetnega socialističnega društva". Okrog 15.000 jih je delovalo v okviru gibanja za izboljšanje socialnega položaja revnih priseljencev v mestnih četrtih.

Prva svetovna vojna je prekinila aktivnosti, toda oktobrska revolucija je znova sprožila simpatije do socialističnih idej. Poglaviti problem je nastal v zvezi s svobodo govora. "Študentje so zahtevali, naj se slišijo vsa in najrazličnejša mnenja; konzervativci so jim nasprotovali, da bi se univerze razvijale v forume za radikalna stališča."²¹

Že v tem času so študentje uperili svojo kritiko zoper nečloveške učinke takratne tehnologije, neustreznost znanstvenega racionalizma in izobraževalne institucije. "New York World je v svojem uvodniku leta 1925 zapisal: "Upor se širi po koledžih in univerzah po vsej državi" - proti ROTC (Reserve Officers' Training Corps - vojaška vzgoja za rezervne oficirje), omejevanju svobode govora, nesmiselnim predmetom, npr. uradni zgodovini in podobno.²² Velika kriza tridesetih let je pospešila pojavljanje novih radikalnih političnih protestov. Najmočnejšo levo radikalno skupino mladih ljudi je predstavljala Komunistična partija, ki pa je ostro nasprotovala vsem oblikam kulturne deviance ali osebnim ekshibicijam nekonformnosti. Te oblike protesta je partija često obsodila kot "infantilno levičarstvo" in jih je celo izenačila z romantičnimi antisistemskimi prepričanji mladih fašistov. Vendar o kakšnem večjem vplivu komunistične in socialistične levice v tem času ni mogoče govoriti.

Mladinska komunistična zveza (YCL), Zveza za industrijsko demokracijo (LID), Mladinska ljudska socialistična zveza (YPSL) in še nekaj anti-stalinističnih političnih sekt so obstajale kot nacionalne organizacije ali pa kot izolirana telesa na večjih univerzah (Harvard, Chicago, Berkeley). Nekoliko močnejše je bilo gibanje v Wisconsinu zaradi močne levičarske lokalne tradicije, medtem ko je o najmočnejši aktivnosti mogoče govoriti na City Collegeu v New Yorku. Velika gospodarska in družbena depresija v ZDA je radikalna gibanja, potem ko jih je porodila, tudi kmalu pokončala. Med študenti je prevladala skrb za materialno varnost, pomiritev z avtoriteto in umik v družinski krog. Uradno režirani strah pred "monolitnim komunizmom" v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja je odigral podobno vlogo kot svoj čas Velika kriza. "Establishment", liberali in nekomunistična levica so sprejeli skupno platformo boja zoper komunistične ideje in organizacije. Vrh politične in fizične represije je bil dosežen z ekstremistično aktivnostjo pokojnega senatorja Joea McCarthyja. McCarthy je v relativno kratkem času, v katerem je obvladoval ameriško javno mnenje, zatrl še tiste skromne oblike levičarske aktivnosti, ki so preživele politično tuhostvo države v obdobju "New Deal" in II. svetovne vojne. Tako se je na primer vpliv KP ZDA na del sindikalnega članstva (dvajset odstotkov ob koncu vojne) skoraj popolnoma izgubil. McCarthyjem je pustil za seboj dolgoročne politične posledice. Poleg odstranjevanja naprednih duhov iz ključnih sektorjev ameriške nadgradnje, med številnimi "čistkami" je moral oditi z univerze tudi C.M. Mills, je McCarthy trenutni vakuum hitro izpopolnil z nosilci desničarskih političnih pogledov. Zasluga za vlogo, ki jo igra ekstremna desnica v ameriškem političnem življenju, pripada predvsem politični aktivnosti tega ekstremističnega senatorja in družbenim krogom, ki so stali za njim. McCarthyjem tedaj ni le trenutna in zaključna epizoda ameriške politike, temveč pojav, ki ima svoje korenine še danes v raznih konstituantah ameriškega političnega sistema. V tej zvezi je David Riesman ocenil, da je desnica v ZDA mnogo šte-

vilnejša in bolj organizirana kot levica. Desnica lahko tudi računala na neprimerno večjo podporo v srednjih slojih.²³ Proces destalinizacije je kmalu načel tudi umetno skonstruirano grozno "komunistične nevarnosti", ki je v poznih petdesetih letih podlegla plazu substancialne družbene kritike, ki ga je sprožila ameriška študentska in intelektualna levica.

V zgodovino "nove levice" so stopili dogodki, kot na primer: Montgomery, avtobusni bojkot v Alabami leta 1955-56, ustanovitev Študentskega nenasilnega koordinacijskega odbora (SNCC) in Študentov za demokratično družbo (SDS) leta 1966, boj južnjaškega gibanja za državljanske pravice v "Mississippiškem svobodnem poletju", pohod na Alabama 1964-1965, klic "black power" (črna oblast) spomladi 1966, "student power", gibanje, ki se je odlikovalo predvsem z berkeleyjskim gibanjem za svobodo govora 1964 do 1965, in upor na kolumbijski univerzi aprila in maja leta 1968, intenzifikacija protestov zoper vojno v Vietnamu itd.²⁴

Naj uporabimo O'Brienovo periodizacijo²⁵ "novolevičarskega" gibanja in jo prikazimo v skrajšanem obsegu. Vsaka periodizacija ima svojevrsten mehanističen pečat in ne more zajeti totalno vsebine nekega dogajanja. Zato je tudi uporabljamo le pogojno. Kritično bi veljalo spregovoriti o tem, da periodizacija ne pove ničesar o tem, da je paralelno potekal proces teoretičnega osveščanja in akumuliranja izkušenj, ki je po našem mnenju pripeljal do kritičnega koncepta ali teorije ameriškega kapitalizma in ki je pretežno predmet naše nadaljnje obravnave.

Prvo obdobje zgodnjih šestdesetih let je prinašalo na površje libertistična vprašanja: segregacija javnih naselij, atomski poskusi, delovanje senatnega odbora za protiameriške ("unamerican") aktivnosti, ogrožanje akademskih svoboščin. Gibanja so se ponavadi osnovala kot je to običaj v Ameriki, na temelju določenega družbenega problema in jih je odlikovalo skupno nezaupanje do tekoče politične ideologije in prakse. Največja študentska protestna organizacija je bila Študentska mirovna zveza (SPU), ki pa se je usmerila izključno na kritiko atomskih poskusov in je tudi prenehala po podpisu sporazuma o omejitvi atomskih poskusov leta 1963.

V letih 1964-65 je prišla na površje problematika participativne demokracije in s tem vzporedno dve novi radikalni gibanji SNCC in SDS z nalogo, da osnujeta široko gibanje, ki bi dajalo povprečnemu ameriškemu državljanu aktivno vlogo v procesu globalnega in lokalnega družbenega odločanja. Nezaupanje in protest sta bila naslovljena predvsem na zvezno (vladno) liberalno birokracijo, personificirano v "oddelku za pravosodje" in organu "vojna revščini", ki sta sprejemala odločitve brez sodelovanja prizadetih.

Tretjo fazo je sprožila eskalacija vojne v Vietnamu leta 1965. Mladina je uperila svojo ost zoper samo vojno in ne le proti vojaški obveznosti in vpoklicu. Na dnevni red je prišla globalna koncepcija ameriške zunanje politike. Četrta faza, ki pa je tesno povezana s tretjo, je prinesla na površje koncept "black power", ki ga je formuliralo gibanje SNCC. Vzporedno se je oblikoval še koncept "student power".

Študentje so začutili, da je prvo nalogo, ki so si jo zastavili v boju zoper družbeni sistem kot celoto, mogoče v prvi etapi uresni-

čiti le tako, da zavrnejo sodelovanje s sistemom, ki ga le-ta formulira pod svojimi pogoji. "Starim ljudem" (liberalcem), ki so se nenadoma prestrašili besede "nova levica" in socialnih posledic gibanja, je C.W.Mills, ki mu lahko rečemo prvi teoretični "prijatelj" "nove levice", zabrusil: "Obdobja samozadovoljstva je konec. Naj se stare ženice modro pritožujejo o "koncu ideologije". Zopet smo se začeli premikati naprej."²⁶

Evolucija in profil SDS

Organizacija SDS je najbližja, če že ne identična s tistim, kar razumemo s pojmom "nove levice". Razvoj te organizacije najpogosteje označujejo s tremi R (reforma, rezistenca in revolucija). Oglejmo si procese prehajanja iz ene v drugo in tretjo kvaliteto.

Med "očete" SDS prištevajo Uptona Sinclaira, Jacka Londona in sina finančnega milijarderja Jamesa Grahama Phelpsja. Ti možje so ustanovili "meduniverzitetno socialistično društvo", ki se je odlikovalo predvsem z intelektualističnim in kabinetnim pristopom. "Društvo" je leta 1912 ustanovilo revijo "Študentski pogledi", ki je skovala pojem industrijske demokracije kot temeljni cilj socializma. 1921. leta se je društvo preimenovalo v "Ligo za industrijsko demokracijo" (LID). Sinclair je kasneje zapisal, da jim je pojem industrijska demokracija pomenil predvsem "proizvodnjo za potrebe in ne za profit".²⁷

LID je imela na svojem čelu močne osebnosti, izvršni direktor je bil Norman Thomas, John Dewey je bil njen podpredsednik. Skupina je bila v marsičem podobna angleškimi fabijancem. Kljub proklamiranim socialističnim in prodelavskim ciljem pa je gojila strastni antikomunizem. Na začetku tridesetih let je LID ustanovila študentsko krilo (SLID). Leta 1935 se je SLID združila z nekaterimi drugimi skupinami v Ameriško študentsko zvezo (ASU), prvo resnično veliko in radikalno študentsko organizacijo v ameriški politični zgodovini. 1939. leta je imela ASU 12.000 članov. Po drugi svetovni vojni se je SLID ponovno pojavila kot samostojna organizacija in jo je bilo po letu 1950 še komajda slišati. Gibanje za državljanske pravice jo je spet prebudilo leta 1955, ko je ustanovila svojo mladinsko sekcijo z imenom SDS.

Al Haber, študent z univerze Michigan, je postal prvi voditelj SDS. Prva konferenca SDS (leta 1960) je obravnavala vprašanje organiziranja protestnih oblik državljanske nepokorščine v Grensborou in Nashvilleu. Prizadevanja so se stekla v tisto, kar je označevalo celotno zgodnjo dejavnost SDS → organiziranje skupnosti belcev na Severu za podporo gibanju za državljanske pravice. Isto leto so bile na Berkeleyu demonstracije zoper dejavnost Kongresnega komiteja za protiameriške dejavnosti. Millsovo "Pismo novi levici", ki ga je objavila angleška revija "New left Review", je med prvimi populariziralo pojem "nove levice" v ameriški družbi. Mills je zapisal, da so študenti po vsem svetu v nekakšnem "moralnem valovanju", in pozval "novo levico" Amerike, da preizkusi svojo ustvarjalnost in gre onkraj klasične marksistične tradicije ter napravi iz sebe silo, ki bo pripeljala do radikalnih sprememb v družbi. Millsovo absolutizacijo teze, da lahko revolucionarno mladinsko

gibanje obstaja brez tesnejše zveze z delavskim razredom, je SDS kasneje razvila v glavno ideološko vprašanje, ki je SDS dobesedno presekal na dvoje.

Junija 1962 sta Tom Hayden in Al Haber na konvenciji SDS v letoviškem mestu ameriške sindikalne organizacije AFL-CIO v Port Huronu, država Michigan, predložila znani "Dokument iz Port Hurona", ki je na 61 straneh začrtal program SDS. Značilne so začetne besede iz "Dokumenta": "Sodimo h generaciji, ki je dozorela vsaj v zmerni blaginji, sedaj domuje po univerzah in ji je tesno, ko gleda na svet, ki ga je podedovala." Leta 1968 so mnogi iz SDS ocenili dokument kot "staromodni" in "še zanimiv". Glavna pomanjkljivost dokumenta da je bila v tem, ker ni jasno opredelil "sovražnika". Temo "participativne demokracije", ki je dobila v dokumentu bistveno vlogo, je SDS vzela kot politično konstanto v vsem nadaljnjem političnem programiranju. "Delo", piše v dokumentu, "bi moralo sloneti na spodbudah, ki presegajo vrednotenje z denarjem ali dejstvo golega obstoja." Delo bi moralo biti izobraževalno, ustvarjalno, samousmerjajoče, moralo bi krepiti samostojnost, spoštovanje dostojanstva drugih in družbeno odgovornost.

Značilna je še teza, ki jo je kasneje SDS zavrnila, da je "nasilje ostudno, ker pogojuje preobrazbo cilja, naj si bo to človeško bitje ali skupnost ljudi, v razosebljeni objekt sovraštva". Antikomunizem LID se je še vedno pojavljal, toda ne več v ekstremni obliki: "Kot demokrati nasprotujemo komunističnim sistemom... Komunistično gibanje ni nikoli uspelo uresničiti proklamiranega, voditi svetovno gibanje v emancipacijo človeštva". Liberalni impulz je bil očiten na koncu dokumenta, kjer je zapisano, da je treba doseči zvezo z liberalnimi silami pri graditvi študentske moči in bolj socialno relevantne univerze. Študentje in profesorji si morajo izboriti kontrolo nad izobraževalnim procesom, ki jo sedaj izvaja administrativna birokracija. "V učne programe je treba vnesti družbene probleme."

"Dokument iz Port Hurona" je zrastel neposredno iz stare ameriške populistične tradicije, po kateri naj bi bila globalna družba bolj odgovorna individualnim članom in po kateri bi bilo treba omejiti število institucij oblasti, da bi se lahko bolje slišal "glas ljudstva". SDS je kmalu spoznala, da populistična vizija tudi v preobleki "korporativnega liberalizma" (J.F. Kennedy, L.B. Johnson - SDS je naslednje leto, 1964 podpirala v volilnem letu z geslom "Part of the way with LBJ") ne načinja bistvenega temelja sistema.

Leta 1963 je sindikat delavcev v avtomobilski industriji daroval SDS 5000 dolarjev, medtem je SDS tudi prejela subvencijo od sindikatov, z namenom, da nadaljuje z organiziranjem boja za državljanske pravice in zoper nezaposlenost. Leta 1970 je avtomobilski sindikat postal eden glavnih objektov napadov SDS, ki je sicer podprla stavko delavcev v avtomobilski industriji. Vzporedno s sodelovanjem s sindikati je prišlo do notranjih konfliktov v SDS ob dveh dilemah: ali naj mladi levičarji omejijo boj na univerze ali pa naj se povežejo s širšimi plastmi ljudstva v boju zoper sistem. Leta 1964 so se v SDS popolnoma odrekli pričakovanjem, da je mogoče dobiti od "establishmenta" karšnekoli koncesije. "Delovanje znotraj" je doživljalo neuspehe (borba za državljanske

pravice, naporu za organiziranje lokalnih skupnosti, nezaposlenost, itd.), preizkusiti je bilo treba novo strategijo - "upor od zunaj". Upor študentov v Berkeleyu (leta 1964) z "gibanjem za svobodo govora" in sočasna eskalacija vojne v Vietnamu pa ameriška agresija nad Dominikansko republiko so krepili pojavljanje teoretičnih analiz narave ameriškega imperializma, kar je še bolj radikaliziralo zavest in akcijo študentov. SDS je dokončno preizkusila meje ameriškega pluralizma in se dokopala do spoznanja, da je Ameriko potrebno "revolucionirati". Odtlej naprej so fotografije s konvencij SDS prikazovale voditelje organizacije s stisnjenimi pestmi.

Do študentskih konfrontacij s policijo in stavke na Berkeleyu je prišlo zaradi sklicevanja študentov na pravico do politične aktivnosti na univerzah. Berkeley je s praktičnim in teoretičnim geslom "neposredne akcije" revitaliziral celotno SDS. Decembra 1964. leta je nacionalno vodstvo SDS podprlo program demonstracij zoper Chase Manhattan Bank in druge korporacije, ki so finančno podpirale južnoafriško vlado. SDS je organizirala množične "teach-ins" zoper vojno v Vietnamu. SDS je postala največja organizacija v okviru tistega, kar imenujemo "nova levica". Imela je že 125 celic in 4000 članov. Prepoved sodelovanja komunistov v SDS, ki je bila zapisana v statutu, ko je LID osnovala organizacijo, je bila preklicana. Članstvo v SDS je postalo odprto za vse tiste, ki se zavzemajo za "demokracijo kot sredstvo in družbeni cilj". Akcijam, ki jih je organizirala SDS, so se začele pridruževati številne "socialistične" skupine: klubi W.E.B. Du Bois - mladinska skupina KP ZDA, Gibanje 2. maja, mladinska skupina Napredne delavske stranke (PLP), Zveza socialistične mladine (YSA) in mladinska sekcija Socialistične delavske stranke (SWP). SDS je prekinila nevšečno zvezo z LID (1966), ki jo je skrbel nenadna "infiltracija" komunistov v SDS; s tem formalnim dejanjem je SDS vstopila v drugo fazo oziroma kvaliteto svoje politične evolucije; svojemu drugemu R - rezistenci nasproti.

V SDS so začeli prihajati na površje prvi konflikti ob vprašanjih, kaj je sploh "establishment" in "struktura oblasti", o katerih so sicer toliko govorili; ali naj organizacija zavzame strogo antiimperialistično stališče ali zgolj tekoče stališče "proti vojni". Še preden je prišlo do teoretičnih razjasnitev, je prišlo do premika v političnih akcijah. Na številnih univerzah se je pojavilo geslo "študentske oblasti". Več kot 800 demonstrantov je jeseni 1966 na Harvardu obkolilo avtomobil, v katerem se je peljal tedanji obrambni minister Robert McNamara. Naprej so ga spustili šele, ko je dekan izjavil, da lahko študente obtoži "fizičnega ogrožanja življenja" zoper drugo osebo. Univerza Queens v New Yorku je bila priča množičnih demonstracij zoper rekrutacije v vojsko, medtem ko so se po drugih univerzah odvijale demonstracije zoper rekrutiranje v CIA in za Dow Chemical Company (proizvajalec napalma za Vietnam). Univerza v Wisconsinu je prepovedala delovanje SDS na svojem ozemlju zaradi aktivnosti zoper Dow Chemical; to je bil prvi primer, da je neka univerzitetna administracija menila, da delovanje SDS ogroža univerzo, in je s prepovedjo upala osamiti SDS od študentskih množic. SDS na univerzi Pennsylvania je zahtevala od univerze, da se odpove raziskavam kemičnih in bioloških vojaških sredstev. Profesorji so se strinjali z zahtevo SDS, vendar je univerzitetna administracija vseeno obnovila pogodbo v višini 900.000 dolarjev z Inštitutom za kooperativno raziskovanje.

Carl Davidson je v tem času v nekem eseju pozval k ustanovitvi študentskega sindikalističnega gibanja, ki bi izhajalo iz ideje Uptona Sinclaira, da so "univerze korporacije in tovarne znanja, ki usposablajo korporativno državo za rast in izkoriščanje v domačem okviru in v tretjem svetu". Davidson je predlagal, naj bi radikalni študenti prevzeli kontrolo nad izobraževalnimi zavodi preko zato posebej organiziranih študentskih zvez in študentskih političnih partij. Obstoječe oblike protesta je razširil na zasedbo univerzitetnih administrativnih poslopij, bojkote predavanj, okupacijo "bank podatkov" (IBM) in podobno. Predlagal je tudi, da bi morali študentje slej ko prej sodelovati pri načrtovanju učnih načrtov, zavezati bi se morali za odpravo ocen, zmanjševanje števila študentov v enem razredu in za samoupravljanje v študentskih domovih. Pozimi 1966/67 je nacionalno vodstvo SDS sprejelo sklép, da se mora SDS na vseh univerzah upreti naboru študentov. Naslov sklepa se je glasil: "SDS in nabor: od protesta do rezistence."

Na tej stopnji politične evolucije SDS je že prišlo do prvih medlih govorjenj o revoluciji. Voditelji SDS so začeli imenovati sami sebe "revolucionarje", uporaba besed, kot so "radikalna družbena sprememba" in "radikalna ali revolucionarna zavest", je bila vse pogostejša. Odpor zoper nabor - tako so menili - vodi do pojava "revolucionarnih kadrov". Člani SDS so začeli prebirati Marxa, Lenina in Mao-Ce-Tunga, Guevaro, pa še Marcusejevega "Enodimenzionalnega človeka" oziroma njegovo tezo o tem, da bo "novi delavski razred" nadomestil Marxovega klasičnega proletarca. Prav ob tej zadnji tezi je kasneje prišlo v SDS do ostrih ideoloških spopadov, bolj ko se je v SDS krepil tisti del leveice, ki je verjel v industrijske delavce. Za SDS je sedaj delalo že več kot 30.000 študentov, 6.000 pa je bilo vpisanih v članstvo. Na vojno v Vietnamu niso več gledali kot na "napako po naravi sicer dobre oblasti" (liberalistično gledanje), temveč kot na "logično delovanje oblasti, ki zatira ameriške množice tretjega sveta". SDS je prav tako izrecno podprla upore v ameriških getih: "Radikalci - belci, ki zavračajo napore organiziranja revnih v getih ameriških mest, ubijajo samo možnost za radikalno gibanje v Ameriki. Pomagajo tudi, da je genocid nad črnimi še bolj resničen."

PLP je v tem času dosegla večje uspehe v povezovanju z delavstvom. Na univerzi Queens v New Yorku so se člani SDS pridružili stavka-jočim prometnim delavcem. 1968. leto je navrglo veliki upor študentov na Kolumbijski univerzi, ki ga je povzročil namen administracije, da bi zgradili telovadnico na zemljišču revnih ljudi (Harlem park). Gibanje je uspešno pokazalo na moralno korupcijo, nepravilnosti in rasistično politiko univerzitetne administracije. Demonstracije na Kolumbiji so bile uperjene tudi zoper Institut za obrambne analize in druge projekte, povezane z vojaškimi interesi. Študentje so zavzeli pet poslopij in tako segli v samo osrčje univerzitetne strukture oblasti. Policija je bila brutalna: 712 aretiranih, 148 ranjenih. Predavalnice na Kolumbiji so se zaprle, ne da bi administracija oziroma politični "establishment" dala kakršenkoli konstruktivni odgovor na upravičene zahteve študentov za demokratično univerzo in proti podrejenosti univerze vojnim interesom. SDS je na nasilje na Kolumbiji odgovorila z geslom, ki ga je navdihnil Che Guevara: "Naredite dve, tri, mnogo Kolumbiji!"

Teme razkola - med slepim spontanizmom in neuresničeno revolucionarno organizacijo

Kot smo videli v prejšnjem poglavju, je šele v drugi fazi političnega razvoja (rezistenca) SDS prišlo do izrazitejšega ideološko-političnega angažiranja. V obdobju "reformne" politike, ki je prišla jasno do izraza v "Dokumentu iz Port Hurona", je večji del vodstva SDS zagovarjal proticentralistično in protiideološko stališče (ideologija protiideologije). Iz Port Hurona sta izšli predvsem dve ključni ideološki zahtevi: organiziranje v skupnostih in participativna demokracija. Sovraštvo do vsakršne ideologije je odsevalo predvsem začetno taktiko usmeritve na konkretne probleme ("issue orientation"), ki se ji ni izneverila tudi do današnjega dne. Marksizem je še sodil v arhiv "stare levice", delavski razred ni obstajal ali pa so ga označevali za korumpiranega. Thomas Hayden je v "Pismu novi (mladi) levici" leta 1961 jasno označil "radikalni program" kot "radikalni slog", ki skuša spreminjati praktično življenje. Ameriška "nova levica" se morda prav zaradi te pragmatične ali specifične ameriške naravnosti političnega delovanja ni mogla dokopati do relativno emotne ideologije in množične revolucionarne organizacije, ki sta druga z drugo tesno povezani.

Zgodnja protiteoretična naravnost voditeljev gibanja ni dovoljevala, da bi na osnovi teoretičnih sodb iz preteklega obdobja revolucionarnih gibanj prišlo do zgodovinske uporabe teoretičnih zaključkov takšnih evropskih mislecev, kot so Lenin, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht ali Antonio Gramsci. V tej zvezi naj takoj aktualiziramo znano Leninovo stališče iz spisa "Kaj delati?", da se lahko delavska množica razredno osvesti le, če preseže ozke vidike in parcialen boj, če torej centralizira izkušnje.

V drugi fazi ideologija protiideologije ni več ustrezala, prišlo je do kvalitativnega skoka v ideologijo "iskanja ideologije". To pa je hkrati nujno pomenilo, da organizacija ne more dalj časa vzdrževati popolne odprtosti, ki se je kazala v že skoraj doktrinirani toleranci do razlik v temeljnih ideoloških pogledih med članstvom. Ohranjanje stališča popolne tolerance je postalo nesprejemljivo še posebno takrat, ko je SDS proglasila povsem konkretni akcijski cilj - "revolucijo". Že skoraj romantična navezanost večine v SDS na Castra, Che Guevaru, Ho Ši Minha, Mao Ce-Tunga, Regisa Debraya, Fanona in deloma na Marcuseja je pogojevala proces formuliranja na temeljna vprašanja teorije in taktike.

V tem času je prišlo do vstopa PLP (Progressive Labor Party) v SDS. PLP je bila ustanovljena iz prokitajske frakcije KP ZDA. V ZDA je bila neke vrste predstavnik maoizma s sindikalistično perspektivo (brezmejna vera v revolucionarno poslanstvo in zavest ameriških delavcev), ki jo je podedovala od stare KP. Z vstopom PLP v SDS je tema delavskega razreda postala resen in kritičen predmet razprav znotraj SDS. Zakaj in s kom se naj povezuje SDS? PLP je vztrajala, da se je treba boriti za tovarniške delavce, tako črne kot bele, ki da niso, kot so mnogi trdili v SDS, "fašisti", "konzervativci" od režima. Na površje je vedno bolj prihajala tista zlovešča predhodnica, ki napoveduje smrt vsakemu revolucionarnemu gibanju - frakcionaštvo. Člane PLP ni razločevalo v SDS le drugačno politično-praktično stališče, temveč tudi organizirani

nastop v SDS, katerega posledica je bila, da so bili v SDS zaznamovani kot "disciplinirani zunanji kader". Medsebojne obtožbe, kot so na primer "paranoja PLP" ali "antikomunizem", so postajale sestavni del dnevnega reda debat na letnih konferencah in konvencijah.

V nacionalnem vodstvu sta obe skupini vztrajali na tem, da sta "resnično revolucionarno komunistično gibanje". Globalne teoretične predpostavke so kmalu našle konkretnjša tla. S prokitajsko obsodbo Severnega Vietnama (ker je le-ta prejemal pomoč od Sovjetske zveze) je PLP sprožil nove konkretne obsodbe in nezadovoljstvo v SDS. Del SDS, ki ni bil naklonjen PLP, je politiko PLP do delavskih štrajkov (PLP je v glavnem praktično deloval le na tem sektorju), ocenil kot omejeno politično aktivnost; kot "ekonomistično dejavnost", pri čemer so prvič začeli "odkrivati" Lenina. Mike Spiegel iz anti-PLP frakcije na Harvardu je opozoril, da "se je treba organizirati na osnovi razrednega interesa in ne samointeresa ... Gre za borbo zoper vrednote kapitalizma na vseh ravneh družbenega življenja in ne le na ekonomskem."

PLP je medtem utrjeval "Delavsko - študentsko zvezo" (WSA) s ciljem, da organizira študente ob zahtevah, ki so v interesu delavskega razreda. Na drugi strani je drugi del SDS ustanovil Revolucionarno mladinsko gibanje (RYM) proti imperializmu, ki se je le verbalno sklicevalo na delavski razred. Celice SDS so se začele deliti na WSA krožke (pro-PLP) in na anti-WSA krožke z zelo majhnimi medsebojnimi povezavami. Decembra 1968 se je v Ann Arboru zbral ves SDS. Ponovno je prišlo do nasprotij s PLP, tokrat ob "nacionalnem vprašanju". PLP je bila deležna kritike zaradi svojega kritičnega stališča do "črnega nacionalizma" in "nacionalizma" vietnamske FNO. Anti-PLP sile so se sklicevale na Mao Ce-Tunga, češ da je "nacionalno osvobajanje" pozitivna faza na poti vzpostavitve svetovne socialistične družbe. Slednji so trdili, da je boj črncev v ZDA v bistvu "antikolonialnega" značaja; črnici v getih so zatirani, kot da bi bili v koloniji. Sestanek se je končal z vzklikanjem "Ho - Ho - Ho Ši Minh" (anti-PLP) in "Mao - Mao - Mao Ce-Tung (PLP). Ko so na koncu vsi skupaj zapeli "Solidarity for ever" ("živela solidarnost", pesem ameriškega delavskega gibanja); to ni moglo skriti dejstva, da gre za krhko enotnost, ki utegne že na naslednji konvenciji pripeljati SDS do razkola.

Nacionalna konvencija v Chicagu leta 1969 ni več razpravljala o konkretnih političnih vprašanjih; nasprotno, obe frakciji sta posamezne probleme (problem osvoboditve žen, rasizma in imperializma) reducirali na gole napade in protinapade, na klice in protiklice. Razprava se je tudi dalj časa sukala ob vprašanju "pussy power"; teza, ki jo je že pred časom uvedel v gibanje Eldridge Cleaver. Teza pomeni program za ženske, ki da bi najbolj pomagale revolucionarni stvari s tem, da bi šle v posteljo le z revolucionarnimi moškimi, in ki jo je tudi takrat konvencija zavrnila z vzkliki "moški šovinizem". PLP je ponovno zavzel čvrsto stališče, da sicer podpira osvobodilni boj zatiranih narodov v svetu, da pa je nacionalizem sam po sebi reakcionarna tendenca. "Kulturni nacionalizem črnih panterjev" izpušča "resnične" vidike zatiranja črncev. Tu in tam je medtem prišlo do pretefov med člani nasprotnojučih si frakcij.

Konvencija in s tem tudi SDS sta prišla do usodne točke ob nastopu predstavnika črnske revolucionarne organizacije "Črni panterji" (Black Panthers), ki je prebral stališče svoje organizacije, da PLP odstopa od marksistično-leninistične linije v nacionalnem vprašanju in pravici do samoodločbe za vse zatirane narode. "Črni panterji" da bodo poslej sodili SDS po dejanjih - po tem, kako se ta organizacija ravna do "buržoaznih frakcij" in "kontrarevolucionarnih izdajalcev". Zaključil je v oratorskem stilu: "Nekaj vam bom povedal, vi motherfuckers. Črnici imamo pravico do samoodločbe. Delujete kot policaji in kontrarevolucionarji, ste reinkarnacija Leona Trockega (simbol ideološke degeneracije za dogmatičnega marksista-leninista v ZDA, op.p.)." "Črni panterji" so tako za frakcijo RYM (pred konvencijo je le-ta označila "Črne panterje" za avantgardo v boju zoper ameriški kapitalizem) opravili posel, ki bi ga RYM težko sama uspešno zaključila. Konvencija je skoraj eno-dušno obsodila PLP, ki je bil kmalu potem izključen iz SDS.

Med redkimi "treznimi" člani SDS so odmevale cinične besede Jerryja Rubina, ki je o poteku frakcijskega boja v SDS izjavil: "Kdorkoli dobi, bo izgubil." Cinizem se je preselil tudi v frakcije, ki so ostale pri geslu "dva, tri, mnogo SDS", in morda je bilo to tudi vse, kar je ostalo v spominu frakcij od Guevare. Stalinizem in mc-carthyzem sta se prav tako preselila v proceduro zasliševanj v frakcijah, ki so svoje člane spraševali: "Ali si sedaj in ali si sploh kdaj bil član PLP (oziroma RYM)?" RYM se je začela označevati z imenom "Weathermen", naslonila se je na teroristično taktiko, ki ji je tuje vsako intelektualno razmišljanje, nekako v stilu znane izjave nekega francoskega revolucionarnega sindikalista: "Če preveč misliš, se ne boš nikoli ničesar lotil...." Voditeljica "Weathermen" je oboževala dejanja Charliea Mansona, uboj igralke Sharon Tate in njenih gostov, pač v stilu miselnosti, ki jo je izrazil anarhistični aktivist z besedami: "Kaj me brigajo žrtve, gesta je bila lepa." 28 Ker je teroristična taktika RYM I odvrnila delavski razred od gibanja, je del članstva organiziral RYM II, frakcijo frakcije, ki se je nato razdelila še na dodatne tri manjše frakcije. RYM I ali "Weathermen" je bilo mogoče spoznati po tem, da so njeni maloštevilni člani vadili karaté, nosili so motociklistične čelade in zastave Vietkonga ter na veliko uživali mamila. Ted Gold, član RYM I je nekoč zavpil: "Če bo potreben fašizem, se bomo pač morali iti fašizem."

RYM I in RYM II sta projicirala revolucijo kot neke vrste moralno obvezo in internacionalizem kot spokoro po storjenem grehu. Ameriškega delavcu sta dopovedovali, da pripadajo njegov televizor, avto in osebna garderoba ljudstvom tretjega sveta, delavci da so roparji. Koncept participativne demokracije je usmerjen zoper internacionalizem; frakciji trdita, da je samoupravljanje zgolj nacionalno-šovinistična in social-demokratska ideologija. Na drugi strani je PLP z definicijo tistega, kar je "levo", mislila vedno in izključno le naše; "center" so vsi tisti, ki delajo pod hegemonijo PLP, "desno" ali "levo" od PLP je vse samo protikomunizem. PLP je na primer nasprotovala odprtemu vpisu na univerze, češ da to krepi iluzije v delavskem razredu, da sistem uresničuje njihove zahteve (čeprav bi se tudi zahteve PLP za višje mezde delavcem lahko tako označile). PLP je gledala na univerzo izključno kot na instrument za rekrutiranje kadrov v delavski razred. Frakcija RYM I se je za nekaj časa celo umaknila v "podzemlje", toda kmalu je spoznala, da ne more ničesar doseči brez podpore množic. Spoznala je tudi, ko se

je vrnila na "površje", da jo je bilo sedaj pripravljeno poslušati le majhno število ljudi, mnogo manjše kot pa v trenutku, ko je odhajala v "podzemlje".

Odnos med obema frakcijama v SDS lahko v najboljšem primeru označimo kot simbiotično zvezo. PLP bi bilo mogoče v grobem orisati kot ekstremno dogmatično, sektaško in antiintelektualistično gibanje, medtem ko bi lahko rekli za RYM, da je antiorganizacijska in brez prave ideologije. Toda tako označevanje je že vzeto iz slovarja obeh frakcij. Nastanek SDS si moramo razložiti s potrebo radikalnih ameriških študentov po organiziranem političnem nastopanju, po revolucionarni organizaciji. Toda SDS ni uspela uresničiti cilja, da bi bila oboje: politični izraz študentske aktivnosti in tudi organizacija kadrov, ki se zavzemajo za uresničitev revolucionarnih ciljev. Kot smo videli iz kratkega in nepopolnega zgodovinskega orisa političnih procesov v SDS, je slepi spontanizem obstajal ob prav tako slepem terorizmu; na drugi strani je mit organizacije in discipline pripeljal do pragmatizma in brezteoretičnosti. Teh slabosti seveda ni mogoče pripisati zgolj subjektivnemu faktorju. Slabosti in skrajnosti so tudi same izraz protislovij globalne ameriške družbe, ki na tragičen način mečejo sence na poizkuse radikalnega organiziranja in teoretične osmiselitve.

Če pustimo ob strani kompleksnost družbenih ali objektivnih faktorjev, ki določajo meje političnega organiziranja revolucionarnega gibanja v ZDA, ne moremo mimo praktičnih izkušenj in teoretičnih formulacij v evropskih marksističnih gibanjih. Merimo na že enkrat omenjena imena, kot so Marx, Engels, Lenin, Luxemburg, Liebknecht, Gramsci, Tito in še kdo. Ameriška "nova levica" se je mnogokrat sklicevala na te mislece, čeprav ne s takšno idolatrijo, kot jo je bilo mogoče zabeležiti, ko je šlo za imena Guevare, Mao Ce-Tunga, Ho Ši Minha in druge. Naloga, ki jo je ameriški "novi levici" postavil C.W.Mills, naj gre "onkraj klasične tradicije marksizma", je bila očitno pretežka, saj je šlo pogosto za teoretično nazadovanje in ne za napredovanje. "Onkraj" bi morali brez dvoma v obliki sinteze in konstruktivno nadaljevati na usedlinah bogatih spoznanj evropske radikalne politične misli. Problem dialektike in narave odnosa med organizacijo in množicami je bil osrednjega pomena za vse zgoraj naštetih klasike. Nekritično sprejemanje znanega Blanquijevega poziva "Passion d'abord, nous verrons la-bas" ni preneslo zgodovinske preizkušnje v smislu vzpostavitve organizirane razredne zavesti.

Opornejšo točko revolucionarne zavesti bi "nova levica" lahko našla na primer pri Rozi Luxemburg: "Vsaka resnična razredna borba predpostavlja podporo in sodelovanje najširših množic" strategija razrednega konflikta, ki ne vključuje takega sodelovanja in se zozina dobro orkestrirani pohod male disciplinirane sekte proletariata, je že vnaprej obsojena na tragični polom."²⁹ Revolucija je kompleksni proces, ki vključuje sovpad številnih dejavnikov. Lenin je pravilno ugotovil, da so v trenutkih velikih previranj "revolucije narejene z razredno zavestjo, voljo, strastjo in imaginacijo več deset milijonov".³⁰ Tudi jugoslovanska praksa in teorija lahko predstavljata dragocen izvir. Mislimo predvsem na Titovo dosledno protisektaško usmeritev. Iz Titove bogate protisektaške dejavnosti smo izdvojili le en primer, ki lahko pomaga razsvetliti zgodovinski parohializem sektaške politike v ameriški "novi levici". Leta 1937

je Tito kritiziral SKOJ, češ da je le-ta "ignoriral tista vprašanja, ki zanimajo najširše mladinske sloje", skojevci da so se "s prezirom obnašali do vsega tistega, kar ni bilo stoođtoto revo-lucionarno in s tem ustvarjali jez med njimi in mladinskimi mno-žicami". Tito se je ob isti priložnosti prav tako zavzel za to, da se enkrat za vselej prekinē s "sektaškimi pogledi, kar se tiče organizacijskega vprašanja".³¹

Ne gre zanikati, da je ameriška "nova levica" izpolnjevala mnoge, vendar ne tudi vse pogoje, ki bi lahko pripeljali do revolucionar-nega preobrata. Črna podoba in rezultati frakcionaške borbe pa nam vendarle ne bi smeli zapreti oči pred raznolikostjo uporabljē-nih metod in vsebine političnega dela, pred silnim izbruhom domi-šljije.

M e t o d e p o l i t i č n e g a d e l a

Na kratko bomo opisali nekatere značilne metode političnega dela, ki na specifičen način vzpodbujajo akcijsko motiviranost kot prvi pogoj na poti oblikovanja razredne zavesti. Vzemimo na primer organizacijo SDS na Kolumbiji. Le-ta vsako leto razdeli novim štu-dentom informacijo, ki zavrača uradno tezo univerzitetne administra-cije, da je Kolumbija institucija, ki je ideološko nevtralna ("value free"). Informacija navaja naslednja dejstva:

1. Kolumbija izobražuje diplomate in kadre za CIA - v oddelku za mednarodne zadeve;
2. Kolumbija proizvaja v "šoli za upravljanje organizacij" bodoče direktorje in menežerje ameriških korporacij;
3. Kolumbija je sklenila vrsto pogodb z vojaškimi institucijami. Informacija v nadaljevanju razlaga stališča SDS do možne spremembe na univerzi. Potem, ko SDS na Kolumbiji ni uspela pritegniti štu-dentov ob problemu vojne v Vietnamu in represivne vloge univerze v globalnem sistemu, je razobesila plakat z naslovom: "Pridite. Sežigali bomo psa." Ob določeni uri se je zbralo veliko število lju-di, ki so si želeli ogledati "sežiganje psa". Predstavnik SDS pa jim je raje govoril o vojni v Vietnamu in domačih problemih. Na koncu je obsodil "prisotne", češ da so prišli gledat "sežiganje psa", da pa jih prejšnja zborovanja na temo sežiganja prebivalcev Viet-nama z napalom niso zanimala. Taka drastična metoda je za daljši čas mobilizirala študente in o politični pasivnosti od takrat naprej ni bilo več slišati. Tudi popularna glasba je bila vključena v strategijo politizacije. Pesem "Beatlesov" z naslovom "I want to Hold Your Hand" je dobila novo besedilo: :

Southeast Asia's got that something big business understands.

Cheap labor, and resources on which to lay our hands, Invest in Vietnam, invest in Vietnam.

Invest your energy, your money and your sons.

And you'll protect all your investments,

With our guns, with our guns, with our guns.

SDS je celo na sodiščih uspevala propagirati svoje poglede, ki so se potem še enkrat pojavljali v tisku, v običajnih kronikah s sodnih razprav. Ogledali si bomo le en primer:³²

Obramba: Kaj so kričali?

Priča: Da so sodišča v rokah Harvarda (prisotni se muzajo, ker priča ponavlja kritiko na pravem mestu).

Obramba: Ali vas je to prizadelo?

Priča: Ne, mislim, da bo držalo.

Sodnik: Ne vmešavajte tega v razpravo!

Obramba: Povejte, kaj se je pravzaprav dogajalo?

Priča: Menimo, da so sodišča dejansko vmešana pri napadih policije na študente Harvarda, MIT-a in prebivalce Cambridgea. Zelo je znano na primer ...

Sodnik: Tega je dovolj!

Obramba: Poizkušamo identificirati motive za ...

Sodnik: Vem, kaj nameravate.

Obramba: (Se obrne nazaj k priči) Ali ste videli karkoli nespodobnega?

Sodnik: Da, rekli boste, da je bila edino nespočobna policija in njena brutalnost (prisotni v dvorani kažejo znake strinjanja).

Obramba: Ali veste za katerega koli drugega člana, ki so ga zaprli...

Sodnik: Prosim, naj gre to ven iz zapisnika.

Obramba: Ali gre za sistematične napade na ...

Sodnik: Tudi to ne gre v zapisnik!

Pokličejo novo pričo. Gre za neko drugo obtoženo osebo.

Obramba: Povejte nam, kaj se je dejansko dogajalo?

Priča: Sodišča so napadla študente.

Sodnik: Nobene filozofije. Povejte samo tisto, kar ste videli in slišali. Nimate pravice do govorov.

Obramba: Kaj so rekli policaji, ko so vas aretirali?

Priča: Eden od njih, ki mi je razbil očala, je rekel drugim: "To so zopet tisti 'zajebani' zidovski rdečkarji. Kaj sem ti rekel! 'Zajebani' zidovski rdečkarji zopet prihajajo. Neznansko si želim, da bi bil tu nekje Hitler."

Naslednji dan je sodnik razglasil, da obtoženi niso zagrešili napada na uradno osebo. To so pokazale fotografije. Toda študenti so vnašali nemir, zato je bil vsak obtoženi kaznovan z 200 dolarji. Obramba je takoj in jasno sporočila, da se bo pritožila.

Študentje so s pridom nabirali izkušnje, do katerih so prišli med svojo politično aktivnostjo. Izkušnje iz politične aktivnosti zoper ROTC so v aktivistih razvile čut pred nevarnostjo kooptacije. Univerzitetna administracija se je namreč pogosto zatekala k navidezno demokratičnim potezom. Na primer, ko je videla, da je prisotnost ROTC na univerzah vznemirila večino študentov, je administracija prišla na dan z idejo referendumu, ki bi odločil o tem, ali naj bo ROTC obvezni ali neobvezni predmet. SDS je takoj odločno odgovorila: "ROTC ubija, pa naj si bo kot obvezen ali neobvezen predmet."

Frakcijsko izrojevanje je imelo negativne posledice na učinkovitost političnega dela. Na sestankih SDS je prevladoval naravnost paranoični strah pred možnostjo "manipulacije" ene skupine, navadno vodstvene, nad drugo. Frakcijska metoda političnega dela je gledala na razprave predvsem skozi zorni kot "kdo bo koga". Člani frakcij so zatem glasovali predvsem za "svoje" predloge, vsi drugi predlogi si imeli zanje le "manipulantsko" obeležje. Kompromisi so dobivali (pre)veliko teže na račun načelnosti. In ker so uspe-

vali predvsem tisti politični predlogi, ki so bili "nevtralni" v odnosu do interesov vsake posamezne frakcije, je to tudi vodilo v entropijo politične učinkovitosti. Dolge proceduralne razprave in "izdelovanje" kompromisov so na koncu pripeljali do tega, da so si politične frakcije še naprej absolutno nasprotovale tako v temeljnih strateških kot tudi v konkretnih ideoloških pogledih. Zato ne preseneča, da se je kot odgovor na tako stanje nekaj časa vztrajno pojavljala parola "manj govorjenja in več akcije". Na sestankih SDS so začeli spoštovati določena pravila, da bi bilo tako omogočeno učinkovito načrtovanje političnih akcij, politično odločanje in administriranje v konkretni politični skupini. Kot osnovni politični imperativ je bilo postavljeno načelo discipline na sestankih. Sestanki ne smejo biti neformalni, nihče ne sme govoriti, dokler se mu to ne dovoli. V obdobju vladavine frakcij so bila ta politično-metodična načela kratkomalo pozabljena.

SDS je organizacija odprtega tipa, čeprav so burzoazni komunikatorji v javnosti neredko ustvarjali vtis, da gre za konspirativno, teroristično organizacijo (kar bi veljalo kvečjemu za skupino "Weathermen"). Ena od posledic take odprtosti je bila v tem, da je policija lahko uspešno nadzorovala in prisostvovala sestankom organizacije. Policijski infiltratorji so celo v nekaterih primerih igrali vlogo ekstremnih aktivistov, ki so zagovarjali individualni teror. Namen je bil očiten - diskreditirati gibanje očeh javnosti. Bostonska organizacija SDS je še pred nedavnim izključila iz svojih vrst policijskega agenta, ki je zagovarjal bombardiranje javnih poslopij.

SDS se vzdržuje s samofinanciranjem. Člani organizacije prodajajo doma narejene izdelke, svojo kri, prirejajo piknike in zabave, ki prinašajo skromne dohodka. Aktivisti dajejo tudi svoj zadnji "drobiž" za "stvar" organizacije. Žrtvujejo pa tudi svoje štipendije in denar, ki jim ga pošiljajo starši. Hčerka nekega bogataša iz New Yorka je priznala, da daje organizaciji ves denar, ki ga "izvrta" od očeta. Oče pa je večkrat omenil, da dobiva SDS denar iz Moskve ali Pekinga.

Letaki SDS so v zadnjih letih na skoraj vseh ameriških univerzah postali svojevrsten, skorajda že institucionaliziran komunikator. Aktivisti SDS so pri razdeljevanju letakov običajno pokazali veliko vztrajnost in voljo. Ure in ure, v mrazu in vročini, vztrajajo na ulici, v središču mesta ali pred kakšno večjo tovarno in podajajo letake mimoidočim. Mimoidoči so že navajeni na to in jim le redko naklonijo pozornost. Toda nekateri se le ustavijo in si ogledajo letak. Če razdeli aktivist nekaj tisoč letakov in če mu uspe pridobiti vsaj enega ali dva pristaša za "stvar" ali demonstracijo, se to ocenjuje že kot kar uspešna akcija. Tehnika distribucije letakov se vse bolj izpopolnjuje. Bolj agresivni aktivisti hodijo na primer vstric s pešci in jim tako mimogrede pojasnjujejo cilje in pomen določene demonstracije ali organizacije. Tehnika propagande se dalje izpopolnjuje, ker se je treba večkrat paziti policije, ki je zadolžena, da onemogoča plakativiranje in podeljevanje letakov na določenih mestih ... Vsebina letakov vzbuja večje ali manjše zanimanje. Spominjam se zanimive vsebine, ki je nosila naslednje sporočilo: "Vse, kar je firma Kodak storila dobrega na rasnem področju, je uvedba barvnega filma."

Med člani SDS je veliko otrok iz družin bogatašev. Med njimi se

odvijajo pogovori na primer o tem, kako je oče enega od razpravljalcev "požrl" neki koncern za proizvodnjo aluminija, ali kako je njegova družina razširila svojo dejavnost na Južno Ameriko. Predvsem zaradi cenene delovne sile. Otroci iz bogatih družin ugotavljajo, da njihovi starši vendarle niso srečni ljudje in da sistem ne pri naša odtujenost samo revnim, temveč tudi bogatim. Otroci propadlih kapitalistov, ki na začetku krivijo za neuspeh starše, začnejo kasneje v organizaciji doumevati logiko sistema in njegovo odgovornost za takšno družbeno odtujevanje.

Dogodi se, da kakšna univeza prepove radikalno politično organizacijo. Na primer, na Berkeleyu so prepovedali organizacijo SDS, le-ta se je takoj prelevila v novo organizacijo. Na Kolumbiji, kjer so prav tako prepovedali delovanje SDS, se je organizacija takoj preimenovala v "Zvezo militantnih ateistov". Aktivisti "Zveze" so povedali ljudem, da so "blizu SDS", niso pa povedali, da je organizacijo z istim imenom osnoval Lenin pred več desetletji.

Teoretična razmišljanja aktivistov "nove levice" so posegla na področje sredstev in ciljev političnega boja. Saul D. Alinsky³³ je analiziral pravila političnega dela "novolevičarjev". Prišel je do zaključka, da so le-ta na nov in uspešen način odgovorila na dilemo odnosa med cilji in sredstvi v političnem boju. "Nova levica" da je presegla klasično spraševanje: "Ali cilj opravičuje sredstvo?" Ona se sprašuje: "Ali je ta konkretni cilj opravičil to in to konkretno sredstvo?" Tako zastavljanje vprašanja je dalo niz novih zgodovinskih odgovorov na vprašanje taktike političnega boja. Sinteza politične prakse ameriške levice je tedaj pokazala, da se je le-ta odvijala predvsem v horizontu naslednjih metodoloških pravil. Prvo, nikdar ne uporabljaj izkušenj, ki so tvojim ljudem tuja. Drugič, zoper političnega sovražnika uporabljaj tiste izkušnje, ki so mu tuje. Tretjič, potrebno je izvajati konstanten pritisk na političnega sovražnika. Četrto pravilo, cena za uspešen politični napad je konstruktivna alternativa. Peto, najprej je treba izbrati cilj političnega boja, le-tega je treba zatem fiksirati, identificirati ljudi in izvesti polarizacijo. Šesto, moč ni le to, kar dejansko imaš pri roki, temveč je tisto, kar misli sovražnik, da imaš. Vsa ta pravila političnega dela so se vsakodnevno preizkušala na ameriških ulicah in univerzah v naslednjih oblikah: "sedenje" (sit-in), "antiuniverze", "kultura podzemlja" ("underground culture"), generalni štrajki, ulične borbe, barikade, napadi na policijo in v drugih ustreznih oblikah političnega boja.³⁴

K d o s o a k t i v i s t i " n o v e l e v i c e "

B. Bettelheim meni, da so aktivisti levice družbeno neprilagodljivi ali preprosto rečeno - nori.³⁵ Vrsta konzervativnih psihologov je resno vzela to tezo in se dokopala do ideoloških ocen, ki nimajo nič skupnega z načelom raziskovalne objektivnosti in ki so Bettelheimovo tezo le še razširili. Lahko razumemo, da so se istega posla lotili tudi naprednejši socialni psihologi, ki pa so ovrgli konzervativno tezo. Block, Haan, Smith in Keniston³⁶ so prišli do argumentiranega sklepa, da je za mlade aktiviste levice značilen čvrst in koherenten sklop moralnih in etičnih prepričanj, ki kažejo na njihovo skrajno pozitivno duševno stanje in razvoj značaja.

Tehtnejša so vprašanja, ki sprašujejo po socialno-strukturnem ozadju aktivistov "nove levice". Po običajnem pričakovanju bi jih iskali v nižjih družbenih razredih, kjer bi se le-ti najprej in povsem neposredno seznanili ali izkusili neenakosti, nepravilnosti in podobne probleme. Vendar je večje število raziskav³⁷, ki so preverjale to tezo, ovrglo tako običajno predstavo. Očetje mladih aktivistov so bili najpogosteje uslužbenci (učitelj, socialni delavec) in še več jih je pripadalo tehničnim strokam (kemija, računalništvo). Plače očetov so nad povprečji. Flacks poroča, da so očetje udeležencev "sit-ins" imeli zelo visoke dohodke in izobrazbo, neudeleženci (konzervativci ali pasivneži) so nasprotno pripadali nižjim kategorijam.

Rezultati raziskav nadalje govore o velikih sorodnostih v idejnopolitičnih in etičnih pogledih med starši in aktivisti. Flacksova študija ugotavlja, da so levo usmerjeni študenti po večini otroci levičarskih ali vsaj liberalnih staršev. Zadnja Harrisova anketa med udeleženci velikih demonstracij iz leta 1970 zoper agresijo nad Kambodžo prihaja do istega spoznanja - sorodnost med političnimi stališči staršev in udeležencev demonstracij je več kot očitna. Podobno zaključujejo analize konzervativne mladine (na primer Goldwaterjeva "Young Americans for Freedom") - ugotavljajo, da so njihovi starši - konzervativci najpogosteje iz delavskih družin, republikanskega poslovnega sveta in protestantske veroizpovedi.

Zanimiva je korelacija med politično usmerjenostjo in akademskimi disciplinami. Levičarji prihajajo predvsem iz družbenih in humanističnih ved in bolj teoretično opredeljenih naravoslovnih ved (teoretična fizika, teoretična biologija itd.), le izjemoma iz bolj praktičnih, uporabnih in eksperimentalnih disciplin. Westly in Braungart³⁸ sta primerjala delegate, ki so prihajali na konvencije SDS in YAF. Večina delegatov YAF je izvirala iz družin konzervativnih podjetnikov in ena petina iz delavskih družin. SDS skorajda ni vključevala delegatov delavskega porekla, temveč predvsem mladino iz družin "izobilja",

Peter Blau in Ellen Slaughter³⁹ sta anketirala prek tisoč šol in ugotovila očitno zvezo med radikalnim protestom in birokratskim obojejem univerze. Uporaba računalnikov za administrativne namene ("index of impersonality"), visoka kapaciteta intelektualne inovacije, velikost univerze in odprte možnosti za vrednotenje učiteljevega dela korelirajo z intenzivnim študentskim protestom in demonstracijami. Zavodi, ki ne uporabljajo računalnikov, imajo manjšo verjetnost protesta. Največja pozitivna korelacija je po teh raziskavah med velikostjo univerze in političnim protestom. Zgodovinski podatki potrjujejo današnje teze družboslovcev o socialno-strukturnem ozadju mladih aktivistov. Članstvo KP ZDA so leta 1930 v glavnem sestavljali premožnejši študentje. "Vzgoja se je odvijala v razkošju. Bili so otroci uslužbencev, uspešnih poslovnih ljudi, bančnikov in duhovništva."⁴⁰ Študentje, ki so pred prvo svetovno vojno pomagali ubožnim v revnih četrtih, so prav tako izvirali iz visokih in srednjih razredov. Mnogi od njihovih staršev so sami sodelovali v kakšnem reformističnem gibanju ali akcijah za pomoč revnim.

Nekoliko se bomo oddaljili od dosedanjih razmišljanj s predstavitvijo teze, ki v literaturi o "novi levici" in protestnem obanšanju mladine gre najdlje - v smislu radikalnega in razrednega zaostrovanja

odgovora na vprašanje, kdo so aktivisti oziroma socialno-razredni okvir ameriške mladine, Merimo na znani esej dveh avtorjev, Johna in Margarete Rowntree,⁴¹ ki postavljata tezo o razrednem položaju mladine ali točneje: mladi kot mladi, vojaki, študenti in učenci, so razred zase in potencialna revolucionarna sila v ZDA. V ameriški ekonomiji prevladujeta predvsem dve področji: vojaška in izobraževalna industrija. Mladi v teh dveh vejah predstavljajo večino delovne sile, več kot polovica mladine med 25. in 18. letom je v šoli ali v vojski (v vojski je 75 odstotkov ljudi pod 30 leti, 56 odstotkov celo pod 25, v šoli jih je 95 odstotkov med 14. in 24. letom in je v obeh vlogah v položaju objekta, izkoriščanega. Vsi klasični atributi izkoriščanja, ki so veljali v XIX. stoletju za evropski delavski razred, so sedaj tukaj z ameriško mladino. Med nezaposlenimi je 44 odstotkov mladine (od 14. - 24. leta), čeprav so v celoti delovni sili udeleženi le z 20. odstotki. Vse tri kategorije mladih so v teh institucijah brez kakršnekoli formalne, kaj šele dejanske možnosti odločanja o bistvenih zadevah, ki vplivajo na njihovo življenje.

Teza zakoncev Rowntree ima mnoge pomanjkljivosti. Najpogosteje ji očitajo časovni parohializem, glede na to, da je položaj mladih v omenjenih institucijah zgolj prehodnega značaja - kaj potem? Prav tako je iz analize oz. iz integralnega razrednega položaja izpuščena vrsta drugih socialnih kategorij, ki so izkoriščane in brez pravic; naštejmo: revni delavski razred, položaj črncev in drugih etničnih skupin (Portoričani, Mehikanci itd.). A vendar nosi teza s seboj tudi pozitivne težnje. Ponovno prinaša na površje bolj ali manj utemeljeno razredno analizo, ki se je v množici elitnih, pluralističnih, konsenzualnih in interesno-skupinskih pristopov v etabliranem družboslovju skorajda izgubila. Teza načenja tudi mit, da gre v uporabi mladine le za generacijske spopade⁴², ne pa za izraz določene socialne napetosti in realnih spopadov z razrednimi obeležji.

Politično delo v "novolevičarskih" organizacijah zahteva od aktivistov veliko predanosti in poguma. Ves razpoložljivi čas posvečajo izgrajevanju organizacije in političnemu boju. V večini gre za zelo inteligentne študente, ki tudi na najbolj zahtevnih univerzah brez težave izpolnjujejo študijske obveznosti. Razočaranost nad strukturo študija in vlogo univerze v političnem svetu je najpogosteje vzrok, da aktivisti zapustijo univerzo in se popolnoma posvetijo organizaciji. Neredko pa se dogodi, da jih univerzitetna administracija izključi z univerze, kajti to je njeno najmočnejše orožje, ki ga ima pri roki v konfliktih z radikali. V nekem smislu dokazuje že samo dejstvo obstoja radikalnih študentov, da je v krizi sistem in ne ljudje, ki tak sistem kritično reflektirajo. Da ne bi nizanje karakteristik aktivistov ostalo zgolj na abstraktnem nivoju, si bomo konkretnije ogledali politično dozorevanje oziroma evoluiranje tipičnega "novolevičarskega študenta."⁴³

Njegovo ime je Stephen Simon. V šoli je odličnjak, toda tudi vedno kritičen in komunikativen. V šestem razredu osnovne šole je povsem slučajno srečal besedo socializem. Izvedel je tudi, da je to "prepovedani sad", pa ga je prav to gnalo naprej v poizvedovanje. Začel je prebirati "Komunistični manifest" in je kasneje zatrdil, da ni razumel pojma razrednega boja, toda v trdnem spominu mu je ostala ideja o tem, da bi lahko vpeljali namesto privatne lastnine družbeno. V desetem razredu se je srečal z Leninom, z njegovo teorijo imperializma, ki jo je tudi apliciral v seminarski nalogi o vzrokih prve svetovne vojne. Učitelja je takšen pristop naravnost šokiral in prizadel.

Njegove starše, ki se uvrščajo v bogati poslovni svet, je močno prizadela Stephenova ignoranca v oblačenju. Ni se podrejal modnim stilom in podobnim "substitutom" lažne sreče v kapitalistični družbi. Nato jih je zaskrbelo analiza psihiatra, ki je označil Stephena za "antiavtoritarca". V šoli je pisal najboljše eseje in seminarske naloge. Stephen je v tem obdobju opazil mnoga protislovja, njihovo rešitev je tedaj že videl v racionalni razpravi. Ljudi je treba preprosto dobiti skupaj in če bo razprava temeljila na racionalnem kriteriju, bo tudi konec konfliktov in družbenih protislovij. Stephen se je v tem obdobju že prišteval k "intelektualnemu razredu".

Prve počitnice pred vpisom na univerzo je delal kot grobar na pokopališču v New Yorku. To je bil njegov prvi tesnejši stik z delavskim razredom. Stephen je pripadal bogatemu razredu, življenje se je pred njim šele odpiralo. Njegovi sodelavci, delavci, so bili revni, starejši ljudje. Opravljali so težko delo brez slehernega upanja na drugačno življenjsko in delovno alternativo. Nasprotje med njegovim in njihovim življenjskim položajem je Stephena močno pretreslo. Doumel je, da gre za razredno razliko in da ni delavec v drugem razredu kot on zaradi svoje nesposobnosti, temveč najpogosteje zaradi logike kapitalističnega sveta.

Leto 1968 je še bolj radikaliziralo njegova družbeno-politična stališča. Maja so se pariški študentje borili s polkijo v znameniti "Latinski četrti". Francoski delavci so stopili v splošno stavko in se pridružili študentom. De Gaulle je poslal na ulico vojsko, ki pa je odpovedala poslušnost. Vse je bilo tako blizu revoluciji. Istega meseca je završalo na Kolumbiji. Stephenu je takrat ostal v spominu naslov članka: "Študentski uporniki so zavzele univerzitetna poslopja". Odločil se je, da bo študiral na Kolumbiji.

Na Kolumbiji se je takoj povezal s SDS, ki je na univerzi vodila boj proti ROTC in univerzitetnim povezavam s korporacijami in uradnimi političnimi institucijami. Oče je nenadno doživel finančni polom. Prvotna liberalna predstava o tem, kako nekaj malopridnežev nagaja dobrim ljudem, se je zrušila. Spoznal je, da so vsi izkoriščevalčki in odtujevalni procesi družbe predvsem posledica delovanja kapitalističnega sistema. Znova se je poglobil v študij marksistične ekonomske literature. Medtem se je SDS na kolumbijski univerzi povezal z delavci tovarne "Figure Plattéry", organiziral je podpore njihovi "divji stavki". Delavci so uspeli s svojimi zahtevami. V Stephenu se je utrdilo spoznanje, da lahko študentsko gibanje uspe le v primeru, če se bo tesno povežalo z delavskim razredom in njegovimi interesi. Zaradi radikalne politične dejavnosti ga je univerzitetna administracija pognala z univerze, svoje življenje namerava zato v celoti posvetiti revolucionarni politični dejavnosti. Da bi se lahko preživljal, se je zaposlil kot dokumentarist v neki mestni knjižnici. Branje Lenina ga je pripeljalo do ideje, da bi bilo potrebno ustanoviti revolucionarno partijo. Vpisal se je v PLP, za katero je menil, da je še najbližja takšnemu tipu revolucionarne partije.

O P O M B E :

- 1 Ta pozitivni vidik delovanja ameriške "nove levice" zagovarja Noam Chomsky (Hamparts, maj 1972, str. 14) in opozarja, da imperializem še ni izkoristil vsega svojega represivnega potenciala v Jugovzhodni Aziji in doma prav zaradi naraščajočega nezadovoljstva in opozicije doma.
- 2 Vladimir Dedijer, "A Letter to Jean-Paul Sartre", New York Times, 4. feb., 1971.
- 3 Dejansko je šlo za prikrivanje konzervativno naravnane ideologije in ne za izpraznitev vsakršne ideologije iz družbenih ved, kar je absurdno stališče, ki si spodkopuje možnost objektivnega spoznanja s tem, ko ne reflektira lastnega ekzistencialnega (razrednega, ideološkega in vrednostnega) vira.
- 4 Znana kritika "bivših marksistov", kot so M. Dilas, J. Burnham in podobni. G. Kennan je razširil tezo o "brezprogramski" "novi levici".
- 5 L. Kolakowski v eseju "Pojem levice" utemljuje levo stališče kot negacijo. Negacije pa ne razume kot nekaj, kar je nasprotno konstrukciji, temveč kot nasprotje uveljavljenim obstoječim pogojem. Citat je vzet iz knjige cit. pod 7. A. Camus v "Uporniku" pove na začetku, da "ne" implicira "da", afirmacija meje opozarja, da je tudi na tej strani nekaj, kar je vredno ohraniti.
- 6 N. Lobkowicz, "Der Wissenschaft begrieff der Neuen Linken", Polit. Stud., München, julij-avgust, 1972, str. 369.
- 7 L. Kolakowski, "Pojem levice" - "The Concept of New Left" - v C. Oglesby ed., The New Left Reader (Grove Press, Inc., New York, 1969/, str. 145-146.
- 8 T. B. Bottomore, Critics of Society, str. 80.
- 9 Ibid., str. 77.
- 10 H. Marcuse, Counter-revolution and Revolt (Beacon Press, Boston, 1972/, str. 20.
- 11 M. Komnenić, "Studentski pokret u svetu 1968", Gledišta, 1969, str. 121.
- 12 Branko Pribičević, "Uzroci, značenje i domašaji savremenog studentskog pokreta", diskusija, Gledišta, Beograd, 1969, str. 940-944.

- 13 Ivan Kuvačić, Obilje i nasilje, Praxis, 1970, Zagreb, str. 159.
- 14 Glej njegov esej z naslovom "Merging Thought With Feeling" v G. Fischer ed., The Revival of American Socialism, str. 38-39.
- 15 V tej zvezi opozarjam na stališča, ki sem jih zapisal v eseju z naslovom "Študentski protest", Problemi, 1969, št. 75. Zelo poučen se mi je zdel tudi eden zadnjih intervjujev G. Lukacsa, kjer je sedaj že pokojni prodorni mislec grajal marksiste, češ da so do študentskega revolta pokazali komajda kaj več kot "racionalizacijo" presenečenja.
- 16 Henry M. Christman ed., The American Journalism of Marx and Engels New York, NAL, 1966, str. 40.
- 17 Prvi citat: J.B. Tito, Govori i članci, knj. II, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 75.
Drugi citat: J.B. Tito, Proleter, organ CKKPJ, leto XIII, maj, 1937, štev. 5, str. 6.
- 18 Lenin o omladini, ured. Putnik Dajić, Mladost, Beograd, str. 7.
- 19 C.W. Mills, Power, Politics and People (New York, Ballantine, 1963) str. 56-59.
- 20 S.E. Morison, Three Centuries of Harvard (Cambridge: Harvard Univ. Press, 1963), str. 185.
- 21 E. Earnest, Academic Profession (Indianapolis, Bobs-Merril, 1935), str. 265.
- 22 S.M. Lipset, Youth And Politics v R.K. Merton ed., Contemporary Social Problems) New York, H.C. Jovanovich inc., 1971), str. 757.
- 23 David Riesman, "America Moves to the Reight", New York Times Magazine, October 27, 1968.
- 24 Izčrpno kronologijo dogodkov v zgodovini "nove levice" vsebujeta P. Jacobs ed., The New Radicals: A Report With Documents, v reviji Radical America, maj-nov., 1968. V teh številkah revije je objavljena tudi bibliografija, ki jo je sestavil J. O'Brien.
- 25 J.O'Brien, "The New Left, 1967-68", Radical America, Nov.-dec., 1968, str. 42-43.

- 26
C.W. Mills v P. Long ed., The New Left (Ext. Horizons Books, Boston, 1969), str. 25.
- 27
Informacije v tem in naslednjem poglavju se opirajo na naslednje vire:
P.Long ed., The New Left, A. Adelson, SDS - A Profile, T.B. Bottomore, Critics of Society - Radical Thought in North America, J. Hindels, Was ist heute links, Sozialistische Strategie im Spatkapitalismus, G. Fischer ed., The Revival of American Socialism.
- 28
Značilne anarhistične izjave smo našli v knjigi Aprila Carterja, The Political Theory of Anarchism.
- 29
Roza Luxemburg, Schriften zur Theorie der Spontanität, München, 1970, str. 135.
- 30
V. I. Lenin, Left-Wing Communism - An Infantile Disorder, Collected Works (London, 1969) str. 474-475.
- 31
J.B. Tito, Proleter, organ CK KPJ, leto XIII, maj 1937, št. 5, str.6
- 32
A. Adelson, SDS - A Profile, str. 189-190.
- 33
S.D. Alinsky, Rules for Radicals, predvsem poglavji "On Means and Ends" in "Tactics".
34.
I. Kuvačić, Obilje i nasilje, str. 157-159.
- 35
B. Bettelheim, "Encounter", Sept., 1968, str. 29.
- 36
J.H. Block, "Rebellion Reexamined: The Role Of Identification and Alienation (Psychiatry Conference on Adaptation and Change, Puerto Rico, June, 1970);
N. Haan, J. Smith, J. Block (Journal of Personality and Social Psychology, 10, 183, 1968);
K. Keniston (American Journal of Orthopsychiatry, 40, 577, 1960).
- 37
Glej na primer R. Flacks, "The Liberated Generation: An Axplanation of the Roots of Student Protest", Journal of Social Issues, vol. 23, No. 3 (1967), pp. 66-68. Opozorimo še na to, da je v nekaterih študijah opozorilo, da je odgovor na to vprašanje drugačen v Evropi, kjer da levičarski študentje skoraj obvezno prihajajo iz delavskih družin.
- 39
Prikaz se opira na analizo S.M. Lipseta, Youth and Politics, v R. K. Merton ed., Contemporary Social Problems, str. 778.

38

D.L. Westby in R.G. Braungart, "Class and Politics and the Family Backgrounds of Student Political Activists", ASR, vol. 31, str. 690-692.

40

Domhoff G. William: The Higher Circles, The Governing Class in America, Vintage Books, New York, 1971.

41

Domhoff G. William: Who Rules America? Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1967.

42

Draper Hal: Berkeley: The New Student Revolt, Grove Press, Inc., New York, 1965.

43

Edwards C. Richard, Reich Michael, Thomas Weisskopf, eds.: The Capitalist System, A Radical Analysis of American Society Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1972.

Herbert Marcuse:

NARAVA IN REVOLUCIJA¹

I.

Nov zgodovinski model prihajajoče revolucije se verjetno najbolje odraža v vlogi, ki jo igra nova senzibilnost v radikalnem spreminjanju "stila" opozicije. To novo dimenzijo sem načrtal v Eseju o osvoboditvi²; tukaj pa bom poskušal naznačiti, kar je v vprašanju, namreč novo razmerje med človekom in naravo - njegovo lastno in zunanjo naravo. Radikalna transformacija narave postaja integralni del radikalne transformacije družbe. Daleč od tega, da bi bila goli "psihološki" fenomen skupin ali individuov, je nova senzibilnost medij, v katerem postaja socialna sprememba individualna potreba, meditacija med politično prakso "spreminjanja sveta" in težnjo (drive) po osebni osvoboditvi.

To, kar se dogaja, je odkritje (ali bolje - ponovno odkritje) narave kot zaveznika v boju proti izkoriščevalskim družbam, v katerih nasilje narave zastruje nasilje človeka. Odkritje osvobajajočih ali narave in njihove vitalne vloge v konstrukciji svobodne družbe postaja nova sila v družbenem spreminjanju.

Kaj je vpleteno v osvoboditev narave kot nosilca človekove osvoboditve?

To pojmovanje se nanaša na (1) človeško naravo: primarne človekove impulze in čute kot osnovo njegove racionalnosti in izkustva ter na (2) zunanjo naravo: človekovo eksistenčno okolje, "boj z naravo", v katerem oblikuje svojo družbo. Od začetka mora biti poudarjeno, da je narava v obeh manifestacijah zgodovinska bitnost: človek se spopada z od družbe transformirano naravo, podvrženo racionalnosti, ki je postala, v vse bolj naraščajočem obsegu, tehnološka, instrumentalistična racionalnost, naklonjena zahtevam kapitalizma. Ta racionalnost pa je vplivala tudi na človekovo lastno naravo, na njegove primarne težnje. Spomnimo se le dveh karakterističnih sodobnih oblik prilagoditve primarnih teženj potreban vzpostavljenega sistema: družbeno usmerjanje agresivnosti s prenašanjem agresivnega akta na tehnične instrumente, s čimer se zmanjšuje občutek krivde, in družbeno usmerjanje seksualnosti skozi kontrolirano desublimacijo; industrija plastične lepote, ki vodi k zmanjševanju občutka krivde in tako poviša "legitimno" zadovoljitev.

Narava je del zgodovine, objekt zgodovine; zato "osvoboditev narave" ne more pomeniti vrnitve na predtehnološko stopnjo, temveč napredovanje do uporabe dosežkov tehnološke civilizacije za osvobajanje človeka in narave od destruktivnih zlorab znanosti in tehnologije v službi eksploatacije. Tedaj se lahko določene izgubljene kvalitete rokodelstva spet pojavijo na novi tehnološki bazi.

V vzpostavljeni družbi je (vedno bolj uspešno kontrolirana) narava sama po vrsti postajala druga dimenzija človekove kontrole: podaljšana roka družbe in njene moči. Komercializirana narava, onesnažena narava, militarizirana narava je strla človekovo življenjsko okolje ne samo v

ekološkem, temveč tudi v povsem eksistenčnem smislu. Blokira erotični cathexis (in transformacijo) njegovega okolja: človek ropa njegovega samonajdenja v naravi onstran in tostran odtujitve; prav tako pa mu preprečuje prepoznati naravo kot subjekt v njeni lastni upravičenosti -- subjekt, s katerim naj bi živel v skupnem humanem univerzumu. Odpiranje narave masovnemu razvedrilu in spontanim kot tudi organiziranim družčinam ne razveljavlja te preprečitve -- je le spregled frustracije, ki samó še poveča nasilje narave.

Osvoboditev narave je ozdravitev življenja stopnjujočih sil v naravi, čutno estetskih kvalitete, ki so tuje življenju, zapravljenemu v neskončnih tekmovalnih izvrševanjih: te dajejo slutiti nove kvalitete svobode. Nič čudnega potem, da "duh kapitalizma" zavrača ali smeši idejo osvobodjene narave, da odriva to idejo v pesniško domišljijo. Naravo, če ni nedotaknjena in varovana kot "rezervat", se obravnava na nekakšen agresivno znanstveni način: obstaja zaradi gospostva, je snov brez cene, material. Tako pojmovanje narave je zgodovinsko a priori pripadajoče specifični obliki družbe. Svobodna družba ina lahko prav zelo različen a priori in zelo različen objekt; razvoj znanstvenih konceptov lahko temelji tudi na izkušnji narave kot totalnosti življenja, s čimer bi bila varovana in "kultivirana", in tehnologija bi prilagodila to znanost rekonstrukciji življenjskega okolja.

Gospostvo človeka skozi gospostvo narave: konkretna vez med osvoboditvijo človeka in osvoboditvijo narave se je danos pričela kazati v vlogi, ki jo igra ekološka akcija v radikalnem gibanju. Onesnaženje zraka in vode, hrup, poseganje industrije in trgovine v odprt naravni prostor imajo fizično težo suženjstva, ujetništva. Bój proti njim je politični boj; očitno je, da katere razsežnosti je nasilje narave neločljivo od ekonomije kapitalizma.³ Obenem pa je politično vlogo ekologije vseeno zlahka "nevtralizirati", tako da služi olepšanju Establisementa. Vendar se nora tukaj in zdaj bojevati s fizičnim onesnaževanjem, ki ga prakticira sistem, prav tako kakor z njegovo mentalno polucijo. Pripeljati ekologijo na točko, kjer ni več obvladovana znotraj kapitalistične zgradbe, pomeni najprej razširiti akcijo znotraj kapitalistične zgradbe.⁴

Odnos med naravo in svobodo je redko pojasnjen v družbeni teoriji. Tudi v marksizmu je narava predvsem objekt, nasprotnik v človekoven "boju z naravo", prostor za vedno bolj racionalen razvoj proizvodjalnih sil.⁵ Toda v tej obliki se narava pojavlja kot žisto, kar je kapitalizem naredil iz narave: snov, surovina za razširjajoče in izkoriščajoče upravljanje ljudi in stvari. Ali je ta predstava narave v skladu z ono svobodne družbe? Ali je narava samo proizvodjalna sila -- ali obstaja tudi "zaradi nje same" in -- na ta način eksistence -- za človeka?

V obravnavanju človeške narave kaže marksizem podobno tendenco: zmanjšati vlogo naravnih osnov v družbeni spremembi -- tendenco, ki ostro nasprotuje Marxovim zgodnjim delom. Nedvomno bi bila človeška narava drugačna v socializmu na stopnji, na kateri bi moški in ženske, prvič v zgodovini, razvijali in izpopolnjevali svoje lastne potrebe ter sposobnosti v asociaciji eden z drugim. Toda ta sprememba lahko nastopi kot skoraj stranski produkt novih socialističnih institucij. Marksistični poudarek na razvoju politične zavesti kaže majhno zanimanje za korene osvoboditve v individualih, tj. za korene družbenih odnosov tam; kjer individui najbolj neposredno in globoko izkušajo svoj svet in sebe same: v svoji senzibilnosti, v svojih instinktivnih potrebah.

V Eseju o osvoboditvi sem opozoril, da bi bil brez spremembe v tej

dinenziji stari Adam reproduciran v novi družbi in da zgraditev svobodne družbe pogojuje prelom s familiarnim izkustvom sveta: s po-
habljeno senzibilnostjo. Čutno izkustvo, ki ga pogojuje in "obvladuje"
racionalnost vzpostavljenega sistema teži k "imuniziranju" človeka
pred zelo nefamiliarnim izkustvom možnosti človeške svobode. Razvoj
radikalne, nekonformistične senzibilnosti prevzema vitalen političen
vpliv glede na neprecedenčni obseg družbene kontrole, kot jo je izpo-
polnil razviti kapitalizem: kontrola, ki sega do instinktivne in psi-
hološke ravni bivanja. Obratno pa se tudi odpor in upor usmerjata k
aktiviranju in delovanju na tej ravni.

"Radikalna senzibilnost": pojen poudarja aktivno, konstitutivno vlogo
čutov v oblikovanju uma, to je v oblikovanju kategorij, s katerimi
svet odredjamo, izkušamo, spreminjamo. Čuti niso samo pasivni, recep-
tivni: imajo svoje lastne "sinteze", katerim podrejajo primarna izkus-
tvena data. In te sinteze niso samo čiste "forme institucije" (prostor
in čas), ki jih je Kant prepoznal kot neuklonljivo a priori urejanje
čutnih data. Mogoče so tudi druge sinteze, daleč bolj konkretne, da-
leč bolj "materialne", ki lahko konstituirajo empirični (t.j. zgodov-
vinski) a priori izkustva. Naš svet se ne pojavlja samo v čistih ob-
likah časa in prostora, temveč tudi in istovčasno kot totalnost čut-
nih kvalitet - ne samo kot objekt očesa (sinopsis), temveč vseh člo-
veških čutov (sluh, voh, tip, okus). To je ta kvaliteten, elementaren,
nezavesten ali bolje predzavesten sestav izkustvenega sveta, to je to
primarno izkustvo samo, ki se mora radikalno spremeniti, če naj bo
družbena sprememba radikalna, kvalitativna sprememba.

II.

Subverzivni potencial senzibilnosti in narava kot prostor osvoboditve
sta centralni temi Marxovih Ekonomsko-filozofskih rokopisov. Spet in
spet so bili brani in interpretirani, toda ti temi sta bili zelo za-
nemarjeni. Rokopisi služijo zadnje čase kot zagovor koncepta "huma-
nističnega socializma" v nasprotju z birokratsko-avtoritarnim sovjet-
skim modelom; zagotovili so močno vzpodbudo v boju proti stalinizmu
in postalinizmu. Mislim, da se ti spisi, kljub njihovemu "predznan-
stvenemu" karakterju in kljub prevladovanju Feuerbachovega filozofske-
ga naturalizma, zavzemajo za najbolj radikalno in integralno idejo so-
cializma, in da najde "narava" prav tukaj svoje mesto v teoriji revo-
lucije.

Na kratko bom obudil vodilno misel Rokopisov. Marx govori o "popolni
emancipaciji vseh človeških čutov in lastnosti"⁶ kot značilnosti so-
cializma: samo ta emancipacija je "transcendena privatne lastnine".
To pomeni odkritje človeka novega tipa, različnega od človeškega sub-
jekta razredne družbe, v njegovi pravi naravi, v njegovi fiziologiji:
"čuti družbenega človeka (so) drugačni od čutov nedružbenega človeka".⁷

"Emancipacija čutov" nakazuje, da čuti postajajo "praktični" v rekon-
strukciji družbe, da porajajo nove (socialistične) odnose med človekom
in človekom, človekom in stvarmi, človekom in naravo. Toda čuti, osvo-
bojeni prejšnje eksploatorske, postajajo tudi "viri" nove (socialis-
tične) racionalnosti. Emancipirani čuti bi zavrnilo instrumentalistič-
no racionalnost kapitalizma ob ohranjevanju in razvijanju njenih do-
sežkov. Ta cilj bi dosegli na dva načina: negativno - v kolikor Ego,
drugo in objektivni svet ne bi bili več izkušani v kontekstu agresiv-

nega pridobivanja, tekmovanja in branjenega lastništva; pozitivno - skozi "človeško prilastitev narave", t.j. skozi transformacijo narave v okolje (medij) človeškega bitja kot sposobnosti: kreativnih, estetskih sposobnosti.

"Šele s pomočjo predmetno razvitęga bogastva človeškega bistva se deloma izoblikuje, deloma ustvari bogastvo subjektivne človeške čutnosti, muzikalno uho, oko za lepoto oblike, skratka, se šele izoblikujejo, deloma ustvarijo človeških užitkov zmožni čuti, čuti, ki se potrjujejo kot človeške bitne moči." ⁸ Emancipirani čuti bi skupaj s prirodno znanostjo, nastajajočo na njihovi osnovi, vodili "človeško prisvojitvev" narave. Nato bi narava "izgubila svojo golo koristnost", ⁹ pojavila bi se ne samo kot roba - organska ali anorganska snov, temveč kot življenjska sila v svoji lastni pravici, kot subjekt-objekt; ¹⁰ borba za življenje je človeku in naravi skupno bistvo. Čuti bi bili "do stvari v odnosu zaradi stvari..." ¹¹ In to lahko storijo samo, v kolikor je stvar sama opredmetno človeško Verhalten: opredmetenje človeških odnosov in tako sama v človeškem odnosu s človekom. ¹²

To nezaslišano, neznanstveno, metafizično pojmovanje označuje dozorelo materialistično teorijo: svet stvari zapopada kot opredmetno človeško delo, ki ga je oblikovalo človeško delo. Če sedaj ta oblikujoča človeška dejavnost proizvaja tehnično in naravno okolje lakomne in represivne družbe, bo proizvodila tudi razčlovečeno naravo; in radikalna družbena sprememba bo inela za posledico radikalno transformacijo narave.

Tudi prirodoslovne znanosti? Narava kot manifestacija subjektivnosti: ideja je videti neločljiva od teleologije, ki je od davnega tabu v Zahodni znanosti. Narava kot objekt per se se je tako dobro prilagodila svetu kapitalističnega obravnavanja snovi, da omogoča zavračanje tega tabuja. To je videti popolnoma upravičeno ob bolj učinkovitem in donosnem obvladanju narave, ki je bilo doseženo pod tem tabujem.

Ali je spoznanje narave kot subjekta res metafizična teleologija, nezdržljiva z znanstveno objektivnostjo? Poglejmo izjavo Jacquesa Monoda o pomenu objektivnosti v znanosti:

Kar sem želel pokazati... je, da znanstveno vedenje nakazuje to, čemur pravim postulat objektivnosti - to se pravi, osnovni postulat: o tem, da ni v svetu nikakršnega plana, nikakršne intence. ¹³

Ideja osvobodjene narave ne stipulira nikakršnega takšnega plana ali intence v svetu: osvoboditev je možen plan in intenca človeških bitij; ki so se uveljavila nad naravo. Stipulira pa to, da je narava dovzetna za tako nalogo in da so v naravi sile, ki so bile sprevrnjene in zatrte - sile, ki bi lahko podkrepile in stopnjevale človekovo osvoboditev. To zmožnost narave lahko imenujemo "možnost" ali "slepo svobodo" in tako lahko poda pravi pomen človeškim naporom po odreditvi, da te slepote - v Adornovih besedah: pomagati naravi "odpreti njene oči", pomagati ji, "da bi na ubogi zemlji postala, kar bi mogoče želela biti". ¹⁴

Narava kot subjekt brez teleologije, brez "plana" in "intence": to pojmovanje sovпада s Kantovo "namenskostjo brez namena". Najbolj razviti pojmi Tretje kritike še niso bili raziskani v svojem resničnem revolucionarnem pomenu. Estetska oblika v umetnosti ima kot svoj korelat ali boljše desideratum estetsko obliko v naravi (das Naturgchöne). Če se ideja lepote nanaša na naravo kot tudi na umetnost, to ni zgolj analogija ali pa naravi vsiljena človeška ideja - to je prepoznanje tega,

da je estetska forma kot znak svobode način (ali moment?) eksistence človeškega kot tudi naravnega sveta, da je objektivna kvaliteta. Tako pripisuje Kant lepo v naravi naravnini "zmožnosti, da formira sama, v svoji svobodi, tudi na estetsko namenski način, v skladu s kemičnimi zakoni..."¹⁵

Marksistični pojem razume naravo kot univerzum, ki postane za človeško zadovoljitev primeren medij na tisti stopnji, na kateri so naravi lastne zadovoljujoče sile in kvalitete nadomeščene in sproščene. V ostrem kontrastu s kapitalistično eksploatacijo narave bi bila njena "človeška prilastitev" nenasilna, nedestruktivna: usmerjena k življenju stopnjujočin, čutnim, estetskim kvaliteta in inherentnim naravi. Tako transformirana, "počlovečena" narava bi se odzivala človekovemu prizadevanju po dovrstitvi, ne, to zadnje sploh ne bi bilo možno brez prvega. Stvari imajo svojo "inherentno mero" (inhärentes Mass):¹⁶ ta mera je v njih, je potencialno priložena v njih; samo človek jo lahko osvobodí in s tem osvobodí svoj lasten človeški potencial. Človek je edino bitje, ki lahko "oblikuje tudi po zakonih lepote".¹⁷

Estetika osvoboditve, lepota kot "forma" svobode: videti je, kot da je bil Marx zaprepaščen nad to antropomorfistično, idealistično predstavo. Ali pa je to očitno idealistično pojmovanje raje razširitev materialistične osnove? "Neposredno je človek naravno bitje", ki ina za predmete svojega življenja "dejanske čutne predmete".¹⁸ In njegovi čuti ("razen teh neposrednih organov se zategadelj stvorijo družbeni organi, v obliki družbe...")¹⁹ so aktivni, praktični v "prilastitvi" predmeta sveta; izražajo socialno bivanje človeka, njegovo "opredmetenje". To ni več Feuerbachov "naturalizem", temveč nasprotno, razširitev Zgodovinskega materializma na dimenzijo, ki naj igra življenjsko vlogo v osvoboditvi človeka.

Seveda pa obstaja dokončna limita ideje o osvoboditvi narave skozi njeno "človeško prilastitev". Res je, da je estetska dimenzija svobode; res je, da zavrača nasilje, krutost, brutalnost in prav s to označbo bo postala bistvena kvaliteta svobodne družbe; ne kot ločena domena "višje kulture", temveč kot gonilna sila in motiv v konstrukciji take družbe. In vendarle: nekaj surovih dejstev, nepremaganih in mogoče nepremagljivih dejstev kliče po skepticizmu. Ali lahko človeška prilastitev narave kdaj doseže odstranitev nasilja, krutosti in brutalnosti iz dnevnega žrtvovanja živalskega življenja za fizično reprodukcijo človeške rase? Obravnavati naravo "zaradi nje sane" se sliši dobro, toda gotovo ni zaradi živali, da jo pojemo, niti verjetno zaradi rastline. Konec te vojne, popolni mir v živalskem svetu - ta ideja pripada orfičnemu mitu in ne kaki zamisljivi zgodovinski dejanskosti. Vpričo trpljenja, prizadetega človeku po človeku, je videti vse "prezgodaj" početi kampanjo za univerzalni vegetarianizem ali za sintetična živila; čeprav je svet, mora biti prioriteta na človeški solidarnosti med živimi bitji. In vendarle: ne moremo si zamisliti nobene svobodne družbe, ki se pod svojo "regulativno idejo uma" ne bi sporazumno potrudila dosledno zmanjšati trpljenja, ki ga človek vsiljuje živalskemu svetu.

Marxovo pojmovanje človeške prilastitve narave zadržuje nekaj hubrisa²⁰ gospostva. "Prilastitev", ne glede kako človeška, ostaja prilastitev (živečega) objekta po subjektu in žali tisto, kar je bistveno različno od prilastajočega subjekta in ki obstaja ravno kot objekt v svoji lastni pravici - to je kot subjekt. Človeku je lahko sovražen - v tem primeru bi šlo za nek odnos, a boj lahko tudi poneha in tako napravi prostor za mir, pomiritev, dovršitev. V tem primeru neeksploativni odnos ne bi bil v prilastitvi, temveč v njeni negaciji: prodaja, "naj-

- bo" ("letting-be"), sprejem... Toda taka prodaja se srečuje z nedo-
umnim odporom materije: narava ni manifestacija "duha", ampak rajši
njegova bistvena limita.

III.

Čeprav zgodovinski pojem narave kot dimenzije socialne spremembe ne
obsega teleologije in naravi ne pripisuje "plana", si naravo zanišlja
kot subjekt-objekt kot kozmos z lastnimi možnostmi, nujnostmi in slu-
čajnostmi. In te možnosti lahko obstajajo ne le v smislu njihove v
teoriji in praksi vrednostno osvobodjene funkcije, temveč tudi kot no-
silci objektivnih vrednosti. V tem smislu so preiščljene v takih izra-
zih kot "skrunitev narave", "zatiranje narave". Skrunitev in zatiranje
pomeni, da se človeška akcija zoper naravo, človekov medesebojni odnos
z naravo, pregreši zoper določene objektivne kvalitete narave - kvali-
tete, ki so bistvene za stopnjevanje in dovršitev življenja. To je
objektivno tako utemeljeno, da je osvoboditev človeka do njegovih člo-
veških sposobnosti zvezana z osvoboditvijo narave - da je "resnica"
prisodljiva naravi ne le v matematičnem, temveč tudi v eksistenčnem
pomenu. Emancipacija človeka vsebuje spoznanje take resnice v stvareh,
v naravi. Marksistično videnje spet priteguje staro spoznavno teorijo
kot spominjanje (recollection): "znanost" kot ponovno odkritje resnič-
nih form stvari, v vzpostavljeni dejanskosti sprevrjenih in utajenih;
gre za stalno materialistično jedro idealizma. "Ideja" kot termin za te
forme ni le "gola" ideja, ampak predstava, ki rasvetljuje, kaj je na-
pačno, sprevrnjeno v načinu, po katerem so stvari "dane", kaj je zgre-
šeno v njihovem vsakdanjem zaznavanju, v pohabljenem izkustvu, ki je
delo družbe.

Tako spominjanje (recollection) ni pomnenje (remembrance) Zlate pre-
teklosti (ki ni nikoli obstajala), otroške nedolžnosti, primitivnega
človeka itd. Spominjanje kot epistemološka sposobnost je prej sinteza,
ki spet sestavlja koščke in drobce, ki jih lahko najdemo v sprevrženi
človeškosti in v sprevrženi naravi. Ta spet zbrani material je postal
področje donišljije; represivne družbe so ga sankcionirale v umetnosti
in to kot "pesniško resnico" - samo pesniško resnico, in zato nič kaj
pri dejanskem spreminjanju družbe. Te predstave lahko poimenujemo kot
"prirojene ideje", ker nikakor ne morejo biti dane v neposrednem iz-
kustvu, ki prevladuje v represivnih družbah. Dane so bolj kot horizont
izkustva, pod katerim se neposredno dane forme stvari pojavljajo kot
"negativne", kot zanikanje njihovih inherentnih možnosti, njihove res-
nice. V tem pomenu so "prirojene" človeku kot zgodovinskemu bitju; one
sane so zgodovinske, ker so možnosti osvoboditve vedno in povsod zgo-
dovinske možnosti. Donišljija kot spoznanje ohranja nerazrešljivo na-
petost med idejo in dejanskostjo, med potencialnim in aktualnim. To
je idealistično jedro dialektičnega materializma: transcendenca svo-
bode onstran danih form. In v tem pomenu je marksistična teorija zgo-
dovinski dedič Nemškega idealizma.

Tako postane svoboda "regulativni pojem una", ki vodi prakso spremin-
janja dejanskosti skladno s svojo "idejo", tj. s svojimi lastnimi mož-
nostmi - da osvobodi dejanskost njeni resnici. Dialektični materiali-
zen razume svobodo kot zgodovinsko, empirično transcendenca, kot silo
socialne spremembe, ki spreminja svojo neposredno formo tudi v socia-
listični družbi - ne v smeri vse večje produkcije, ne v smeri Pekla ali
Raja, temveč v smeri neke vse bolj miroljubne, radostne borbe z neu-
klonljivim odporom družbe in narave. To je filozofsko jedro teorije

permanentne revolucije.

Svoboda kot taka sila je ukoreninjena v primarnih nagonih noških in žensk, je življenjska potreba po stopnjevanju njihovih življenjskih instinktov. Prvi pogoj je sposobnost čutov, da izkusijo ne le "dane", ampak tudi "skrite" kvalitete stvari, ki bi lahko pripomogle k izboljšanju življenja. Radikalna redefinicija senzibilnosti kot "praktične" desublimira idejo svobode, ne da bi opustila njeno transcendentno vsebino: čuti niso le osnova za epistenološko konstitucijo dejanskosti, temveč tudi za njeno transformacijo, njen prevrat v interesu osvoboditve.

Človeška svoboda je torej ukoreninjena v človeški senzibilnosti: čuti ne samo "sprejenajo", kar jim je dano v obliki, v kateri se pojavlja (razumevanje); prej raziskujejo oziroma norejo raziskovati sami, v svoji "praksi", nove (bolj prijetne) možnosti in zmožnosti, forme in kvalitete stvari ter tako poganjajo in vodijo njihovo realizacijo. Emancipacija čutov bi napravila svobodo tako, kot še ni: čutno potrebo, smoter življenjskih instinktov (Eros).

V družbi, ki temelji na odtujenem delu, je človeška senzibilnost otopela: ljudje zaznavajo stvari samo v formah in funkcijah, v katerih jih daje; tvori, uporablja obstoječa družba.²¹ Tako se obstoječa družba reproducira ne le v razumu, v zavesti ljudi, temveč tudi v njihovih čutih; nobeno prepričevanje, nobena teorija, nobeno nodrovanje ne more razbiti te ječe, če se fiksirana, postvarjena senzibilnost individuov ne "razpusti", odpre k novi dimenziji zgodovine, dokler se ne zruši zatiralna familiarnost z danim objektom sveta - zruši v drugi odtujitvi: odtujitvi od odtujene družbe.

Danes se v revoltu zoper "potrošniško družbo" senzibilnost prizadeva postati "praktična", sredstvo za radikalno rekonstrukcijo, za nove načine življenja. Postala je sila politični borbi za osvoboditev.²² To pa pomeni: individualno emancipacijo čutov predpostavljano kot začetek in sploh kot temelj obče osvoboditve; svobodna družba se nora ukoreniniti v novih instinktivnih potrebah. Kako je to mogoče? Kako lahko nastane "človeškost", človeška solidarnost kot "konkretno občā" (in ne kot abstraktna vrednost), kot dejanska sila, kot "praxis", v individualni senzibilnosti; kako lahko nastane objektivna svoboda v najbolj subjektivnih človekovih sposobnostih?

Soočeni smo z dialektiko občega in posameznega: kako lahko človeška senzibilnost, ki je principium individuationis, proizvede tudi poobčujoč princip?

Spet se obračam k filozofskemu obravnavanju tega problema v Nemškem idealizmu: tukaj je intelektualni izvor marksističnega koncepta. Za Kanta: Obči senzoriij (čiste forme intuicije) konstituira posamezno združeno zgradbo čutnega izkustva in tako validira obče kategorije razumevanja. Za Hegla: Refleksija vsebine in načina mojega neposrednega čuta z-gotovostjo razkrije "Mi" v "Jasu" intuicije in percepcije. Ko je še nereflektirana zavest dosegla točko, na kateri postane zavest sebe in svojega odnosa do svojih objektov, kjer je izkusila "trans-senzibilni" sveta "za" čutno pojavnostjo stvari, odkrije, da smo ni sami za zaveso pojavnosti. In ta "ni" se razkrije kot socialna dejanskost v borbi med Gospodarjem in Služabnikom za "medsebojno spoznanje".

To je preokretna točka na poti, ki vodi od Kantovega navora po spravi med človekom in naravo, svobodo in nujnostjo, občin in posameznim do Marxove materialistične rešitve: Heglova Fenomenologija prelamlja s Kantovo transcendentno koncepcijo: zgodovina in družba vstopita v spoznavno teorijo (in v samo strukturo spoznavanja) in odpravita "či-

tost" a priori; prične se materializacija ideje svobode. Toda približni pogled kaže, da je bila ista tendenca prisotna že v Kantovi filozofiji; v razvoju od Prve do Tretje Kritike.

1) V Prvi Kritiki je svoboda subjekta dana le v epistemološki sintezi čutnih data; svoboda je odrinjena v transcendentalno čisto sintezo Ega: to je noč a priori, s katerega učinkovitostjo transcendentalni subjekt konstituira objektivni svet izkustva; teoretično spoznavanje.

2) V Drugi Kritiki je področje praxisa doseženo s stipulacijo avtonomije moralne osebe: njena noč ustvariti vzročnost brez zlamljanja obče vzročnosti, ki vlada naravi: nujnost. Cena: podrejenost senzibilnosti kategoričnemu imperativu uma. Odnos med človeško svobodo in naravno nujnostjo ostaja skrit.

3) V Tretji Kritiki sta človek in narava združena v estetski dineziji, toga "drugačnost" narave je skrčena in pojavlja se Lepota kot "simbol moralnosti". Zveza med področjem svobode in področjem nujnosti tu ni zamišljena kot gospostvo narave, ne kot upogib narave pred človekovini nameni, ampak tako, da pripisuje naravi idealno namenskost nje same: namenskost brez namena.

Toda samo marksistična koncepcija odkriva ob ohranjanju kritičnega, transcendentnega elementa svobode in naravne nujnosti; subjektivne in objektivne svobode. Ta zveza pogojuje osvoboditev: revolucionarni praxis, ki naj odpravi institucije kapitalizma in jih nadomesti s socialističnimi institucijami ter odnosi. Toda v tem prehodu mora emancipacijo čutov spremljati emancipacija zavesti, da tako vsebuje totalnost človeškega bivanja. Individui sami se norajo spremeniti v samih svojih instinktih in senzibilnosti, če so za zgraditev kvalitativno drugačne družbe v asociaciji. A zakaj poudarek na estetskih potrebah v tej rekonstrukciji?

IV.

Marx ne govori o oblikovanju objektivnega sveta "skladno s zakoni lepote" kot o potezi svobodne človeške prakse samo mimogrede in zunaj siceršnje bogatosti svoje misli. Estetske kvalitete so bistveno nenasilne, neoblastniške (k temu se bom povrnil v tretjem poglavju)²³ - kvalitete namreč, ki so ločene od socialne dejanskosti in prakse kot take na področju umetnosti ter v represivni uporabi termina "estetski" kot pripadajočega samo sublimirani "višji kulturi". Revolucija bi razveljavila to represijo in rekaptirala estetske potrebe kot subverzivno silo, zmožno nasprotovanja dominirajoči agresivnosti, ki je izoblikovala socialni in naravni univerzum. Sposobnost biti "receptiven", "pasiven", je predpogoj svobode: gre za zmožnost videti stvari v njihovi lastni pravici, izkusiti v njih priloženo radost, romantično energijo narave - energijo, ki je tam, da bi bila osvobojena; tudi narava pričakuje revolucijo! Ta receptivnost sama so tla kreacije: ne nasprotuje produktivnosti, ampak destruktivni produktivnosti.

Le-ta pa je postajala vse bolj razločna poteza noškega gospostva; ker je "moški princip" vladajoča duhovna in fizična sila, bi bila svobodna družba "definitivna negacija" tega principa - bila bi feminizirana družba. V tem pomenu pa nima ničesar opraviti z matriarhatom katerekoli vrste; predstava ženske kot matere je sama represivna. Ta predstava transformira biološko dejstvo v etično in kulturno vrednoto ter tako podpira in zagovarja družbeno zatiranje ženske. Na kocki je prej vzpon

Erosa prek agresije in to v moških in ženskah; in v civilizaciji moške prevlade to pomeni "feminizacijo" moškega. Ta bi izražala odločilno spremembo v instinktivni strukturi: oslabitev primarne agresivnosti, ki v kombinaciji z biološkimi in socialnimi faktorji vlada patriarhalni kulturi.

V tej transformaciji postaja Women's Liberation Movement (Gibanje za osvoboditev žensk) radikalna sila vse do stopnje, na kateri transcendirá celotno sfero agresivnih potreb in dejanj, celotno socialno organizacijo in delitev opravil (division of functions). Z drugimi besedami, gibanje postaja radikalno do stopnje, na kateri ne meri več samo na enakost znotraj opravil in vrednostne strukture vzpostavljene družbe (kar bi bila enakost razčlovečenja), temveč prej na spremembo v strukturi sami (prvi pogoj so osnovne zahteve po enakih možnostih, enakih plačah in po osvoboditvi od prezaposlenosti v gospodinjstvu in skrbi za otroke). Znotraj vzpostavljene strukture niso svobodni niti moški niti ženske - in razčlovečenje moških je lahko le večje od razčlovečenja žensk, odkar moški ne trpijo le pri tekočem traku in delu na njen, temveč tudi pod standardi in "etiko" "skupnosti biznisa" ("business community").

In navzlic temu bi bila osvoboditev žensk daljnosežnejša kot osvoboditev moških, ker je bilo zatiranje žensk z družbeno uporabo njihove biološke konstitucije konstantno jačano. Nosečnost, materinstvo se ne predpostavlja le kot njihova naravna funkcija, temveč tudi kot dovršitev njihove "narave" - in odkar se reprodukcija vrste dogaja znotraj monogamne patriarhalne družine, pomeni isto biti žena. Zunaj te zgradbe je ženska prevladujoče še vedno igrača ali začasen izhod za seksualno energijo, ki ni bila potrošena v zakonu.

Marksistična teorija smatra seksualno eksploatacijo kot primerno, izvorno eksploatacijo in Women's Liberation Movement zavrača degradacijo ženske v "seksualni objekt". Tóda težko je prenegati občutek, da tukaj vstopajo v boj zoper buržoazno-kapitalistično organizacijo družbe represivne kvalitete značilne prav zanjo. Predstava ženske kot seksualnega objekta in njena menjalna vrednost na trgu zgodovinsko razvrednotita prejšnje represivne predstave ženske kot matere in žene. Te prejšnje predstave so bile bistvene za buržoazno ideologijo med zdaj že preideno periodo kapitalističnega razvoja: periodo, v kateri je v dinamiki ekonomije učinkovalo še nekaj "skritoposvetnega asketizma". V primerjavi je sedanja predstava ženske kot seksualnega objekta desublimacija buržoazne moralnosti - kakarakteristične za "višji stadij" kapitalističnega razvoja. Tudi tukaj je blagovna forma univerzalizirana: sedaj vdira na prej posvečena in branjena področja. (Žensko) telo, kot ga vidi in plastično analizira Playboy, postaja zaželeno blago z visoko menjalno vrednostjo. Dezintegracija buržoazne morale, nogoče - a cui bono? Bodino gotovi, ta nova predstava telesnosti pospešuje prodajo, in plastična lepota lahko tudi ni resnična stvar, pa vseeno stinulira estetsko-čutne potrebe, ki morajo postati v svojem razvoju nezdružljive s telesom kot instrumentom odtujenega dela. Tudi moško telo je izdelan objekt seksualne predstavnne kreacije - prav tako plasticizirane in deodorirane... čista menjalna vrednost. Po sekularizaciji religije, po transformaciji etike v orwellijansko hipokrizijo - ali je zdaj "socializacija" telesa kot seksualnega objekta nogoče ena zadnjih, odločilnih stopnic k dovršitvi družbe menjave: dovršitev, ki je začetek konca?

Vendar je publiciteta telesa (sedaj ženskega telesa) kot objekta razčlovečujočega in to še toliko bolj, odkar laska gospodujočemu moškemu kot agresivnemu subjektu, za katerega je ženska tukaj, da si jo vzame, da jo položi. V naravi spolnih odnosov je, da sta oba, moški in ženska,

objekt in subjekt hkrati; erotična in agresivna energija sta zlitii v obeh. Višek agresije moškega je prav tako kot višek pasivnosti ženske socialno pogojen. Toda pod socialnimi faktorji, ki določajo moško agresivnost in žensko receptivnost, obstaja naravno nasprotje: ženska je, ki "uteleša" - razumimo to v literarnem pomenu - obljubo miru, sreče, prenehanja nasilja. Nežnost, receptivnost, čustvenost so postale poteze (ali omejene poteze) njenega telesa - poteze njene (zatrte) človečnosti. Te ženske kvalitete so seveda lahko socialno določene z razvojem kapitalizma. Proces je resnično dialektičen.²⁴ Čeprav je skrčenje konkretnih individualnih sposobnosti v abstraktno delovno silo vzpostavilo neko abstraktno enakost med moškini in ženskani (enakost pred strojem), je bila ta abstrakcija v primeru žensk manj popolna. V materialnem procesu proizvodnje so bile zaposlene v manjšem obsegu kot moški. Ženske so bile polno zaposlene v gospodinjstvu, družini, ki je bila predpostavljena za sfero realizacije buržoaznega individuala. Kakorkoli že, ta sfera je bila izolirana od proizvodnega procesa, kar je prispevalo k omejenosti žensk. Kljub temu pa je svet kapitalizma s to izolacijo (ločitvijo) od odtujenega dela onogočil ženski da je Izvrševalni princip (Performance Principle) ni toliko brutaliziral, da je ostala bližje svoji senzibilnosti: ostala je bolj človeška kot moški. Da bi bila predstava (in stvarnost) ženske določena z agresivno, moškogospodujočo družbo, še ne pomeni tudi tega, da je treba to določitev zavreči, da torej mora osvoboditev žensk premagati žensko "naravo". Izenačenje moškega in ženske bi bilo tako nazadujoče: bilo bi nova forma ženskega sprejemanja moškega principa. Tudi tukaj je zgodovinski proces dialektičen: patriarhalna družba je ustvarila predstavo ženske, žensko protisilo, ki še vedno lahko postane eden od gróbarjev patriarhalne družbe. In v tem pomenu ženska tudi drži obljubo osvoboditve. Ženska je, ki drži na Delacroixjevi sliki zastavo revolucije in vodi ljudstvo na barikade, Nina uniforme; njene prsi so gole in njen lepi obraz ne kaže sledi nasilja. Toda v rokah ima puško - za prenehanje nasilja se je še vedno treba boriti...

Prevedel Pavle Zgaga

O P O M B E

- 1- Herbert Marcuse: Counterrevolution and revolt; Beacon Press, Boston 1972 - str. 59-78: II. Nature and Revolution; op. prev.
- 2- Herbert Marcuse: An Essay on Liberation; Beacon Press, Boston 1969 (Esej o oslobodenju, Stvarnost, Zagreb 1972), op. prev.
- 3- Glej H. Marcuse, Boj za razširitev sveta lepote, nenasilja, in miru je političen boj; Tribuna XXII/3, str. 11; op. prev.
- 4- Glej Murray Bookchin, "Ecology and Revolutionary Thought" ter "Towards a Liberatory Technology" v Post-Scarcity Anarchism; Ramparst Press, Berkeley 1971.
- 5- Glej Alfred Schmidt, Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx; Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt 1962.
- 6- Karl Marx: The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, Dirk J. Struik ed.; International Publishers, New York 1964, str. 139 (337).
- (Opomba prevajalca: Citate iz Rokopisov navajam po slovenskem prevodu v Marx-Engels Izbrana dela I., CZ 1969. Poleg paginacij citatov v angleškem prevodu so v oklepajih ustrezne strani v navedeni slovenski izdaji.)
- 7- Ibid., str. 141 (339).
- 8- Ibid., str. 141 (339).
- 9- Ibid., str. 139 (338).
- 10- "sonce je predmet rastline... kot je rastlina predmet sonca..."
Ibid., str. 181 (384).
- 11- Ibid., str. 139 (338).
- 12- "Zaradi stvari" - ilustracuja:
V Jugoslaviji prodajajo lesene gravirane deske, ki so na eni strani poslikane z barvitimi, lepimi rožnatimi vzorci, druga stran pa je neposlikana. Deske nosijo napis: "Ne poškoduj mojega lepega obraza, uporablaj drugo stran." Otroški antropomorfizem? Točno. Toda ali si norda predstavljamo, da imajo ljudje, ki so prišli na to idejo, in tisti uporabniki, ki ji posvečajo pozornost, precejšen naraven, instinktiven odpor do nasilja in destrukcije, da imajo zares "človeški odnos" do predmeta, da je zanje stvar del življenjskega okolja, in tako prevzema poteze živega objekta? (Mi Jugoslovani zadevo seveda poznamo: gre za deske, ki naj služijo rezanju čebule, pa tudi mesa. Izdeluje pa jih ne več samo Suha roba, ampak tudi industrija. Zanimivo bi bilo preneisliti, kaj se dogaja s tem proizvodom "otroškega antropomorfizma" neodtujenih balkanskih hord v razmerjih industrijske proizvodnje in prodaje v Souvenirs prodajalnah. - Opomba prevajalca.)
- 13- Intervju za New York Times, 15. marec 1971.
- 14- Theodor W. Adorno: Aesthetische Theorie; Suhrkamp, Frankfurt/Main 1970; str. 100, 107.
- 15- Critique of Judgement, S 58.
- 16- Marx, loc. cit., str. 114 (309).
- 17- Ibid., str. 114 (309).
- 18- Ibid., str. 181 (384).
- 19- Ibid., str. 139 (338).

20- Nadutost, ošabnost; op. prev.

21- O naslednjem glej moj An Essay on Liberation; Beacon Press, Boston 1969; str. 36 in dalje.

22- Bitka za Peoples Park v Berkeleyu, ki se je srečala z brutalno silo oboroženih varuhov zakona in reda, kaže na eksplozijo senzibilnosti v politični akciji.

23- To poglavje nosi naslov Art and Revolution; op. prev.

24- Ta dialektika je center (še neobjavljene) razprave Angele Davis Marxism and Women's Liberation. Ta razprava, napisana v ječi, je delo velike ženske, borke, intelektualke.

UDK 001.1 : 172

ETINE HRIBAR

ZNANOST IN APOLOGIJA

"Apologetiki obstaja tedaj v pačenju najenostavnejših ekonomskih razmerij in specialno v zatrjevanju enotnosti v odnosu do nasprotja."

(MEW 26. 2-501)

1. D e j s t v o

Vsaka znanost, kolikor je znanost, začne z dejstvi. Tako tudi klasična politična ekonomija, vključno z Ricardom (Marx zabeleži že v Ekonomsko-filozofskih rokopisih in ponovi v Teorijah o presežnih vrednostih, da Ricardo izhaja iz navzočega dejstva kapitalistične produkcije). Kaj pomeni dejstvo?

Dejstvo je za znanost najprej neka težava. Nekaj nejasnega, kar zato zahteva razjasnitev. Takšno dejstvo je bila v klasični politični ekonomiji presežna vrednost, ki jo Ricardo napačno enači s profitom. "Vrednost dela kot vrednost produkta, ki ga ustvarja. Vrednost produkta zato kot vrednost dela, ki producira produkt, ali vrednost wages. Presežek vrednosti produkta čez vrednost wages = presežna vrednost." (MEW 26. 2-408) To je dejstvo. Težava je v tem: Od kod tedaj presežna vrednost (za Ricarda profit) tistemu, ki ne dela? Kako pojasniti iz principa, da je nanreč delo izvor vrednosti in zato tudi presežne vrednosti, pojavnno zadevo, da pripada presežna vrednost tudi tistemu, ki je ne proizvaja?

"Ricardo reši težave s tem, da jo in principle predpostavlja kot nenavzočo in to je dejansko edini način rešiti neko težavo principialno. Le da se da to napraviti na dva načina. Ali da pokažemo, da je protislovje s principle videz, videz, ki izhaja iz razvoja stvari same. Ali s tem, da težavo, kakor napravi Ricardo, na neki točki zatajino, vzamemo tedaj to kot izhodišče, od koder bomo njen obstoj razjasnili na drugi točki." (MEW 26. 2-26)

Dejstvo kot težavo torej kljub napačnemu izhodišču lahko začnemo znanstveno razreševati na ta način, da težavo začasno abstrahiramo ter svojo analizo usmerimo le na tisto plat dejstva, pri kateri ne prihaja do nerešljivega nasprotja med bistvom in pojavom. Tako Ricardo ostane pri temeljni pravilni ugotovitvi, da je vrednost blaga z vanj vloženim delovnim časom ter težavo nastajanja presežne vrednosti pretvori enostavno v problem prelivanja profita. "V tej obliki vključuje že golo formuliranje problema svoje lastne rešitve." (MEW 26. 2-31) Dejstvo se je iz težave pretvorilo v problem, v nekaj načeloma vselej že rešljivega. Kajti problem je formulirano dejstvo, tj. po subjektu znanstvene analize izpostavljeni objekt analize. Zato je princip destruiranja, razgradnje in razrešitve problema že vsebovan v principu kon-

strukcije dejstva kot problema. Treba je izvesti le izpeljavo, ki naj potrdi ali zanika samo konstruiranje (formuliranje). Rezultat izpeljave je tako pozitivna ali negativna razrešitev problema, toda v vsakem primeru razrešitve.

2. R e d u k c i j a

Ricardo je vrh politične ekonomije kot čiste pozitivne znanosti, tj. znanosti "znotraj buržoaznega horizonta" (MEW 26. 1-12). Njen začetek "očetje moderne ekonomije", so za Marxa fiziokrati. Zakaj? Ker so bili prvi, ki so sistem blagovno-kapitalskih odnosov kot dejstvo sprejeli, čeprav znotraj njegovega lastnega horizonta, v problem.

Bili so prvi, ki so ta sistem začeli miselno formulirati, ga torej kot dejstvo najrazličnejših pojavov reducirati na njegovo bistvo, na njegove zakone, da bi ga lahko zajeli v sistem misli oziroma miselni sistem. Tako je nastal fiziokratski sistem politične ekonomije, prvi znanstveni sistem politekonomskega sistema. "To je dejansko prvi sistem, ki je analiziral kapitalistično produkcijo ter je pogoje, znotraj katerih je produciran kapital in znotraj katerih kapital producira, predstavil kot večne naravne zakone produkcije." (MEW 26. 1-20) Tudi ta napačna predpostavka o zakonih sistema blagovno-kapitalske produkcije kot večnih naravnih zakonih torej v začetku znanstvene analize za samo to analizo še ni ovira. Celo več. Znanstvena analiza se sploh ne bi mogla začeti, če bi se morala takoj ozirati na vse. Analiza se mora omejiti. Treba je torej poznati zgodovino nastajanja vsaj ene znanosti, da bi lahko sodili o nastajanju neke druge znanosti.

"Fiziokratom ne smemo očitati, da so, kakor vsi njihovi nasledniki, te predmetne načine bivanja, kot so orodje, surovine etc., dojeli ločeno od družbenih pogojev, znotraj katerih se pojavljajo v kapitalistični produkciji, na kratko, v obliki, v kateri so elementi delovnega procesa sploh, neodvisno od njihove družbene oblike, kot kapital in napravili s tem kapitalistični način produkcije za večno naravno obliko." (MEW 26. 1-12) Toliko manj, ker oblike, tj. zakoni sistema te produkcije dejansko učinkujejo, kot da bi bili naravni zakoni.

Ko so postopali tako, kakor so, se fiziokrati politični ekonomiji kot družboslovni znanosti pravzaprav šele dali eksaktnost in s tem težo, ki so jo imele in jo imajo "pozitivne znanosti" (MEW 26. 1-146), tj. naravoslovne znanosti. "Njihova velika zasluga je bila, da so te oblike dojeli kot fiziološke oblike družbe, kot iz naravne nujnosti produkcije same izhajajoče oblike, ki so neodvisne od volje, politike itd." (MEW 26. 1-12) Analitično-secirani postopek političnega ekonomista kot družboslovca in fiziologa kot naravoslovca sta in morata biti zato na tej točki istovetna.

Politična ekonomija je za Marxa fiziologija kapitalistične produkcije. Kolikor je prava znanost, "prodira takorekoč v fiziologijo buržoaznega sistema... v notranjo fiziologijo buržoazne družbe" (MEW 26. 2-162). Analiza je seciranje. Kajti analizirani sistem funkcionira kot "organizem" (MEW 23.-16), ki ima takšno in takšno anatomijo. Prav za to "anatomijo buržoazne ekonomije" (MEW 13-8) pa gre. Secirati je treba do začrnih celic organizma, do "ekonomske celične oblike". Nekemu, ki vso zadevo motri od zunaj, tj. z znanstvenega vidika, se ves ta posel, zlasti analiziranje nekakšne celične oblike družbe, zdi prav gotovo odveč: "Neizobraženemu človeku se njena analiza zdi zgolj preganjanje s smeš-

nimi malenkostmi (Spitzfindigkeit: pretanjenost). Dejansko gre tu za smešne malenkosti, toda le toliko, kolikor gre za to v mikrološki anatomiji." (MEW 23-12) Postopek redukcije je nekomu lahko nekaj malenkostnega in smešnega, toda le tistemu, ki ne ve, za kaj gre.

Fiziokratska analiza še ni bila zadosti redukibilna. Fiziokrati različne oblike blagovno-kapitalskega sistema, blaga in njene "vrednosti sploh še niso reducirali na njeno enostavno substanco, delovno kvaliteto ali delovni čas" (MEW 26. 1-14). Potem, ko je A. Smith fiksiral abstraktne kategorije, "trdnejša kratka imena, ki jih je dal po fiziokratih analiziranim razlikam" (MEW 26. 1-13), je to storil šele Ricardo.

Smith, čeprav je fiksiral kategorije, še ni odkril njihove dejanske povezanosti in medsebojne utemeljenosti. Zato tudi ni odkril pravih zvez med pojavnimi oblikami in njihovim notranjim bistvom. Podobno je bilo z njegovimi nasledniki. "Ricardo pa končno intervenira in zakliče znanosti: Stoj! Temelj, izhodišče fiziologije buržoaznega sistema - za popačenja njegove notranje organske sovisnosti in življenjskega procesa - je določitev vrednosti z delovnim časom." (MEW 26. 2-163) Residuum redukcije je delovni čas.

Delovni čas je notranja enotnost vseh kategorij sistema blagovno-kapitalskih odnosov, konkretnije; notranja enotnost vseh oblik buržoaznega bogastva. Marx zato Ricardov postopek oziroma metodo, do katere se je z Ricardom prikopala politična ekonomija, označi takole: "Klasična politična ekonomija skuša zavesti različne fiksne in druga drugi tuje oblike bogastva z analizo na njihovo notranjo enotnost... Reducira zato rento na surplus profit, s čimer preneha biti kot posebna, samostojna oblika ter je ločena od svojega navideznega izvora, tal. Odstrani obresti ditto njene samostojne oblike in pokaže nanjo kot na del profita. Tako je vse oblike revenue in vse samostojne podobe, nazive, pod katerimi participirajo sodelavci na vrednosti blaga, reducirala na obliko profita." (MEW 26. 3-491). Torej pravilna redukcija, čeprav politična ekonomija ne loči med profitom in presežno vrednostjo. Tuš znotraj napačnih predpostavk so možne pravilne rešitve.

Na določeni stopnji razvoja znanosti je to, delovanje v protislovjih, celo neizogibno. "Klasična ekonomija si je v tej analizi včasih v protislovju; večkrat poskuša neposredno, brez srednjih členov, izvesti redukcijo in pokazati na identiteto izvorov različnih oblik. Toda to nujno izhaja iz njene analitične metode, s katero mora začeti kritika in zapopadanje. Nima interesa razviti različnih oblik genetično, temveč jih z analizo zvesti na njihovo enotnost, ker izhaja iz njih kot danih predpostavk. Toda analiza je nujna predpostavka genetične analize, zapopadanja dejanskega procesa oblikovanja v njegovih različnih fazah." (MEW 26. 3-491) Redukcija na notranjo enotnost, na residuum, ne le omogoča, ampak je predpogoj nadaljnje raziskave: zasledovanje srednjih členov, posredovanje med bistvom in pojavnostjo. Če ti srednji členi, členi posredovanja niso bili odkriti na poti redukcije oziroma so bili preskočeni, to nikakor ne pomeni, da jih zdaj ni mogoče odkrivati po vzvratni poti.

*Zares smešno je nekaj drugega. Zagotavljati, da v Kapitalu ne gre za "analitično-redukcijsko metodo", marveč za sintetiziranje, medtem ko naj bi šlo za analitično-redukcijsko metodo v "nezrelih" Ekonomsko-filozofskih rokopisih.

3. Konfrontacija s principom

Odkritje residuiuma, notranje enotnosti sistema, je odkritje njegovega principa. Odkritje tega, po kakšnem principu funkcionira sistem. Zasledovanje srednjih členov je iskanje sovisnosti med pojavnostjo, med raznolikim dogajanjem na površini in med notranjo enotnostjo sistema. To zasledovanje, ki ga Ricardo delno opravi v prvih dveh poglavjih svojega dela *On the principles of political economy, and taxation*, je torej konfrontacija pojavnih oblik gibanja s principom gibanja.

"Celotno Ricardovo delo je torej vsebovano v njegovih prvih dveh poglavjih. V njem so razvita buržoazna produkcijska razmerja, so razvite torej tudi kategorije politične ekonomije, konfrontirane s svojim principom, vrednostnim določilom, in vpotegnjene v razračun, koliko mu ustrezajo direktne ali kako je z navideznimi odkloni, ki jih ona pri- našajo v vrednostno razmerje blag. Vsebujeta njegovo celotno kritiko dosežanje politične ekonomije, kategorični prelom z vseskoznim protislovjem med ezoteričnim in eksoteričnim Smithovim načinom notrenja in prek te kritike obenem posredujeta povsem nove in presenetljive rezultate. Od tod velik teoretični užitek, ki ga nudita ti dve prvi poglavji, ker dajeta na skoncentriran način kritike v širino potekajočih in stekajočih se starih ter celotni buržoazni sistem ekonomije predstavita kot podvržen temeljnemu zakonu, izkoncentrirajoča iz razpršenosti in raznovrstnosti pojavov kvintesenca," (MEW 26. 2-166)

Princip gibanja sistema je istoveten s temeljnim zakonom tega sistema. Redukcija sistema na njegovo notranjo enotnost je redukcija sistema na ta temeljni zakon ali temeljno določilo sistema. Naloga znanosti je, da ne dopusti protislovja med zunanjin in notranjin, med površino in globino, med pojavnostjo in bistvom, med perifernostjo in centrom sistema. Redukcija sistema na njegov princip je zato hkrati redukcija zunanjega na notranje, površine na globinsko jedro, pojavnosti na bistvo, perifernosti na center. In narobe: perifernost je treba razložiti iz centra, pojavnosti oblike in raznolikosti gibanja iz njegove gibalne bistvene enotnosti, površinska dogajanja iz dogajajoče globinskoti, zunanje simptome iz notranje strukture (anatomije).

Princip je namreč kvintesenca. Kaj je kvintesenca? Beseda sama je sestavljena. Nastala je na osnovi latinske sintagme: quinta essentia, ta pa je prevod za grško: pempte eusia. Gre torej za neko peto bitnost. To je tisti element, ki je poleg prvih štirih (zemlja, voda, ogenj, zrak), torej konkretnih, čutnih in zato vidnih elementov, nadčuten in zato neviden, pa vendarle prve štiri elemente opredeljujoči element. Tako je tudi vrednostno določilo tisto določilo, sicer ne peto, pač pa glede na "trinitarno formulo" četrto, ki ni vidno, a je vendarle mogoče samo iz njega razložiti tako sam obstoj kapitala, rente in mezde, kakor vse sovisnosti, ki obstajajo med temi tremi elementi. Le tako pridemo do principialne oziroma kvintesenčne razložitve in utemeljitve,

Stopnjo znanstvene kvintesenčnosti, tj. principialnosti doseže politična ekonomija torej šele z Ricardom. Njegov kategorični prelom z nasprotjem med ezoteričnim in eksoteričnim pristopom do analiziranega sistema je redukcija eksoteričnega pristopa na ezoterični. Ezoteričnost je princip: kvintesenca eksoteričnosti, zaradi česar te zadnje ne more imeti nikakršne zaresne samostojnosti. Če takšno samostojnost kaže, jo je treba spregledati prav kot navidezno samostojnost. Hkrati pa to pomeni, in v tem je jedro Ricardove kritičnosti, na katero opozarja Marx, da "ne ljubi" dogajanj na površju, v vsakdanjem življenju, ni mogoče pojasnjevati in opravičevati z naključjem, napakami itd. Četudi je na-

ključje, je to naključje principa, naključje notranje enotnosti in nujnosti. Nepravilnosti so nepravilnosti po pravilu in zaradi pravila.

In zaključek o postopku znanosti: Brž ko znanost doseže stopnjo, ko ne more in noče več pristajati na protislovje med eksoteričnim in ezoteričnim, ko je sposobna reducirati pojavnost na princip, torej razlikovati med bistvenim in pojavnim, ne more dalje, ne da bi bila kritična. Lastno bistvo klasične politične ekonomije in vsake znanosti je njena kritičnost. Da je kritična, izhaja iz same njene metode oziroma njena lastna metoda ji zapoveduje kritičnost.

Kakšna je tedaj metoda klasične politične ekonomije na njenem višku, Ricardova metoda?

"Ricardova metoda obstaja v tem: Izhaja iz določila vrednostne velikosti b laga z delovnim časom in potlej raziskuje, če so ostala ekonomska razmerja, kategorije, v protislovju s tem določilom vrednosti ali daleč jo modificirajo." (MEW 26. 2-161)

V tem postopku Ricardo nima nikakršnih ozirov. Ker mu je bilo edino izhodišče določilo vrednosti, princip obstoječega sistema, mu je bil edini kriterij presoje seveda prav na tem principu temelječi kriterij vrednosti: ali se v določenem procesu, tj. produkcijskem procesu, vrednost veča ali ne, ali nekdo prispeva k ustvarjanju in večanju vrednosti ali ne. V odnosu do človeka kot delavca se je to vprašanje zato zvedlo na vprašanje: Ali je glede na blagovno-kapitalske odnose seveda, produktiven ali neproduktiven, ali njegovo delo prinaša profit (presežno vrednost) ali ne. In da bi bil čimbolj produktiven v tem smislu, mora biti vanj samega vloženega čimmanj delovnega časa, mora biti čim cenejši.

V razmerju do delavca Ricardova brezobzirnost zato zadobiva cinični ton. Vendar je Marx že v Bedi filozofije docela jasen: "Gotovo, Ricardov jezik je ciničen kot le kaj. Metati proizvodne stroške klobukov in vzdrževalne stroške človeka v isti koš, se pravi spreminjati človeka v klobuk. Toda ne kričimo preveč zoper cinizem. Cinizem je v stvarih in ne v besedah, ki označujejo stvari." (MEW 4-83) Na določeni znanstveni ravni Ricardov cinizem zato ni pomanjkljivost, marveč prednost. Znanost se ne sme ustrašiti pekla, v katerega je vstopila, če se ji je to že zgodilo, temveč mora v njem vzdržati in ga prikazovati takšnega kakršen je. Z begom ali zastiranjem oči pred tem, kar je, se stvari ne da niti kritično osvetliti niti spremeniti.

Cinični jezik ni že tudi jezik cinizma. Dokončna, iz Teorij o presežni vrednosti, Marxova ocena Ricarda zato je: "Ni vulgarno s strani Ricarda, če proletarca enači z mašinerijo ali tovorno živaljo ali blagom, kajti 'produkcija' (z njegovega gledišča) zahteva, da so zgolj mašinerija ali tovarna žival ali, ker so v buržoazni produkciji, dejansko zgolj blago. To je stoično, objektivno, znanstveno. Dokler se to lahko dogaja brez greha do njegove znanosti, je Ricardó zmeraj filantrop, kakor je bil tudi v praksi." (MEW 26. 2-112) Boljše ocene o človeku kot čistem znanstveniku ni mogoče dati.

4. Z n a n s t v e n a p o š t e n o s t

Iz Marxove ocene Ricarda lahko potegnemo nekaj nadvse pomembnih "stranskih zaključkov". Namreč o znanosti in o razmerju med človekom kot znanstvenikom, človekom znanosti in človekom prakse ali človekom v praksi. Človek v znanosti in človek v praksi nikakor nista istovetna

človeka, oziroma konkretnije, ponašanje človeka v znanosti nikakor ne sme biti odvisno od njegovega ponašanja, njegovih pozicij, njegovih prepričanj, njegovih želja in hotenj, njegovega zavzemanja v praksi. In narobe: človekova praktična pozicija ne sme biti kriterij njegove znanstvene pozicije, kar pomeni, da napake v praksi še niso dokaz znanstvenih napak, dobra praktična dela še ne dokaz dobrega znanstvenega dela.

Med teorijo in prakso ni vnaprejšnjega skladja. Narobe. Med njima lahko obstaja ali celo mora obstajati nasprotje. Vse je odvisno od proučevane stvari same. Če je stvar sama činična, v najboljšem primeru stojična, pomeni filantropizem v znanosti - in tega ne manjka - prikrivanje dejanskega stanja, pomeni praktično ljudomrzništvo.

Kar povezuje človeka v njegovem praktičnem in njegovem znanstvenem delovanju, je zato lahko le in samo poštenost, ki pa se sprevrča v svoje lastno nasprotje, če poprej ne loči obeh ravni, tj. znanstvene in vsakdanje praktične: osebne, politične in siceršnjih ravni. Poštenost je biti brezobziren v znanosti in obziren v vsakdanjem življenju, čeprav je seveda dosti lažje obzirnost, oziranje na vse strani v znanosti nadomeščati z brezobzirnostjo v vsakdanjem življenju.

Naj se dogaja karkoli, znanstvenik kot znanstvenik mora analizirati "stoično, objektivno, znanstveno". Le v tem primeru se ne pregreši zoper znanost in ostane znanstveno pošten in le tako bo sploh mogel zadeti na "kritične momente" stvari same, analiziranega objekta (sistema) ter na tej osnovi znanstveno utemeljiti svojo praktično kritiko,

Znanstvena poštenost je predpogoj poštene znanosti. "Ricardova brezobzirnost z njegovega stališča torej ni bila le znanstveno poštena, marveč znanstveno zapovedana (namreč na ravni znanosti - TH.); če nadaljnji razvoj produktivnih sil mori zemljiško lastništvo ali delavce. Če ta razvoj razvrednotuje kapital industrijske buržoazije, mu je prav tako vseeno... Tu je torej znanstvena poštenost. Če je Ricardovo dojetanje nasploh v interesu industrijske buržoazije, je to le. ker in kolikor njeni interesi koincidirajo s produkcijo ali produktivnim razvojem človeškega dela. Kjer stopi v nasprotje s tem, je do buržoazije Ricardo prav tako brezobziren; kakor je sicer nasproti proletariatu in aristokraciji." (MEW 26. 2-111) Če se praktični interesi ujemajo z znanstvenimi rezultati, toliko boljše torej za interese in toliko slabše za morebitna "nezaželjena" dejstva. Zato (si) Marx ni dal prej miru, za kar je žrtvoval najlepša leta svojega življenja, dokler ni znanstveno dokazal, da se bistveni interesi proletariata ujemajo z rezultati znanstvene analize najglobljih tendenc kapitala samega. Ta znanstvena brezobzirnost, ta znanstvena poštenost, ki je bila značilna tako zanj kot za Ricarda, je potemtakem tisto, za kar sta se Marx in Engels - tudi v odnosu do funkcionarjev lastne partije - nenehno zavzemala. V svojem temeljnem, analitičnem delu mora biti znanost "parteilos: nepartijna" (MEW 26. 3-192). Če naj navsezadnje partiji nudi kaj več kot zgolj pristransko podporo; več, tj.: "znanstveno zmago".

Znanstvena poštenost in brezobzirnost (nepriustranost), če so stvari take, torej ne moreta mimo stoičnega ali celo ciničnega jezika. S tem ne potoneta v območje vulgarnega, temveč narobe, iz njega se šele dvigneta. Kaj pa je tedaj vulgarno?

5. Kaj je vulgarno

Prvi, najnevtralnejši pomen, ki ga ima pojem vulgarnega pri Marxu, je pomen nečesa vsakdanjega, k vsakdanjemu življenju ljudi spadajočega. Pomeni prostaškega, neokusnega, neslanega tu še niso navzoči. Vulgarne predstave so predstave zdrave pameti, naivne zavesti, naivne v odnosu do znanstvene zavesti kot kritične zavesti. Gre torej za odnos in razliko med vulgarno (naivno, zdravo) zavestjo in znanstveno zavestjo. Ne le za odnos in razliko, ampak tudi za nasprotje in protislovje.

Konkretno opisuje Marx to protislovje prek prikazovanja protislovja v Smithovi teoretični misli: "Smith sam se giblje z veliko naivnostjo v nekem nenehnem protislovju. Po eni plati zasleduje notranjo sovisnost ekonomskih kategorij ali zakrito strukturo buržoaznega ekonomskega sistema. Po drugi postavlja zraven sovisnost, kakor je navidezno dana v pojavih konkurence in se torej predstavlja neznanstvenemu opazovanju, povsem enako kot v procesu buržoazne produkcije praktično zajetemu in zainteresiranemu. Ta dva načina dojetanja - pri čemer en prodira v notranjo sovisnost, takorekoč v fiziologijo buržoaznega sistema, drugi pa le opisuje, katalogizira, pripoveduje in privaja do shematizirajoče pojavne oblike tisto, kar se na zunaj kaže v življenjskem procesu tako, kakor se kaže in pojavlja - potekata pri Smithu ne le neomejevano drug ob drugem, ampak drug skoz drugega in sta si neprestano v protislovju." (MEW 26.2-162) Z znanstvenega vidika je torej velika naivnost sprejemati stvari zgolj tako in take, kakor se kažejo in pojavljajo, zgolj kot fenomene vsakdanjega izkustva.

Nič manjša naivnost ni v prepričanju, da je napravljen znanstveno bistveni napredek, če te fenomene vsakdanjega izkustva potlej deskriptivno obdelamo: opišemo, katalogiziramo in shematiziramo. Ta posel je še zmeraj posel v območju zdrave pameti, običajne tj. vulgarne, neznanstvene zavesti. Deskripcija še ni analiza. Huje: deskripcija in znanstvena analiza se kot taki izključujeta, sta si v protislovju, kakor sta si v protislovju vsakdanje in znanstveno izkustvo.

Že v času Nemške ideologije Marx ugotavlja: "V navadni zavesti je stvar postavljena na glavo." (MEW 3-593) Smithovo nihanje v protislovju med deskripcijo vsakdanjega izkustva, med pojavnostjo obstoječega produkcijskega sistema in med kvintesenčno znanstveno analizo tega sistema zato ni toliko rezultat njegove subjektivne napake, kolikor posledica protislovnosti samega proučevanega sistema ter vsakdanjega izkustva o njem.

Za blagovne sploh, zlasti pa za kapitalne odnose je namreč značilno, da v njih ljudje ne vedo, kaj delajo. Ko menjajo blago, mislijo, da menjujejo stvari, medtem ko dejansko vsa menjava temelji na ekvivalenčnosti vložene abstraktnega dela. "Ljudje torej svojih delovnih produktov ne postavljajo v medsebojne odnose kot vrednosti zato, ker jim te stvari veljajo kot zgolj stvarni ovoji enakovrstnega človeškega dela. NAROBE. Ker svoje raznovrstne produkte enačijo v menjavi drugega z drugim kot vrednosti, enačijo svoja različna dela drugo z drugim kot človeško delo. Tega ne vedo, toda to delajo. (MEW 23-88) V teh odnosih obstaja med vedenjem in delovanjem, med zavestjo in dejstvi potemtakem narobnost: spretnost in zato protislovnost. Prav zato je tudi deskripcija tega, kar ljudje vedo, njihovih vsakdanjih predstav neizogibno v protislovju z znanstveno analizo tega, kar ljudje delajo. Najsi bodo izjave ljudi še tako odkrite, poštene in najsi bo ravno tako pošten tudi zapis teh izjav, znanstvena resnica ne bo prišla na dan.

Proglašati resnico deskripcije za znanstveno resnico je torej ali velika naivnost ali pa neposredno nasprotje resnice: zavestna laž. Pri

klasičnih političnih ekonomistih gre za naivnost, za nezavedno mešanje zdravorazumarskih (vulgarnih) in znanstvenih (teoretskih) elementov.

6. Apologetika

Zavestno mešanje vulgarnih in znanstvenih elementov ali stopnja dalje, zavestna uporaba znanstvenega jezika pri deskripciji vsakdanje vulgarnih predstav, pomeni pretvarjanje naivne apologetičnosti zdravega razuma v zavestno doktrinarno apologetiko. Pomeni pretvarjanje "religije vsakdanjega življenja" (MEW 25-838) v "religijo vulgarizatorja" (MEW 26. 3-445).

Apologeti uporabljajo znanstveni jezik. To hkrati pomeni, da njihovo vulgarizatorstvo ni v neposrednem odražanju naivne apologetike vsakdanjega izkustva, vsakdanjih vulgarnih predstav, marveč je zavestno podpiranje teh predstav prek zlorabljanja znanstvenih rezultatov. Njihova vulgarnost je vulgarnost druge stopnje. Zdaj šele dobi pojem vulgarnega pri Marxu pomen prostaštva. Vulgarna zavest apologetikov ni vsakdanje naivna, marveč prostaška zavest. Zdrava pamet v prostaški preobliki.

Ker je med vsakdanjim izkustvom in znanstvenim izkustvom neizogibna pa protislovna enotnost, se teoretsko ostajanje na ravni vsakdanjega (vulgarnega) izkustva lahko vzdržuje le z vulgariziranjem znanstvenega izkustva. Teoretska vulgarna zavest potemtakem že predpostavlja določeno razvojno stopnjo tiste znanosti, katere vulgarizatorica je. Pri čemer ji je posej olajšan s tem, da znanost sama, dokler je še v principialnem razvoju oziroma dokler je še na sledi za svojim najglobljim principom, vsebuje prvostopenjske vulgarne elemente. "Brž ko je politična ekonomija dosegla določeno širino razvoja - torej p. A. Smithu - in si nadala trdne oblike, se v njej od nje loči element, ki je kot predstava gola reprodukcija pojava, se od nje loči kot posebna razlaga ekonomije njen vulgarni element." (MEW 26. 3-481) Vulgarni, iz vsakdanjega izkustva izhajajoči element Smithove politične ekonomije je obravnava kapitala, rente in mezde kot samostojnih stvari; neuvidenje tega, da se za to "trinitarno formulo" skriva družbeni, medčloveški odnos in da ima svoj temeljni skupni imenovalac v delovnem času.

Medtem ko je Ricardo skušal reducirati navidezno (pojavnost) samostojnost momentov trinitarne formule na njihovo notranjo enotnost, torej poglobiti znanstveno analizo A. Smitha ter odstraniti njen vulgarni element, je za apologetske ekonomiste značilno, da vztrajajo prav na tem vulgarnem, površinskem, fetišističnem elementu.

"Oblike rente in vir rente izražata razmerje kapitalistične produkcije v najbolj fetišistični obliki. To je njen bivanje, kakor se javlja na površini, ločeno od zakrite, sovisnosti in posredujočih vmesnih členov. Tako je zemlja vir zemljiške rente, kapital vir profita in delo vir mezde. Sprevrnjeno obliko, v kateri se izraža dejanska sprevrnitev, nahajamo seveda v predstavah agentov tega produkcijskega načina. To je način fikcije brez fantazije, religije vulgarizatorjev. Vulgarni ekonomisti - treba jih je docela razlikovati od ekonomskih raziskovalcev, ki smo jih kritizirali - dejansko prevajajo predstave, motive v kapitalistično produkcijo zajetih nosilcev taistih, v katerih se reflektirajo le po svojem površinskem videzu. Prevajajo jih v doktrinarni jezik, toda s stališča vladajočega dela, kapitalistov, zato ne naivno in objektivno, temveč apologetsko." (MEW 26.3-445)

V tem razmerju sta si pojma vulgarno in apologetsko torej sinonima. Zdaj ne gre za vulgarne predstave nasploh, temveč za vulgarne, vsakdanje predstave določenega dela družbe. Objektivnosti in naivnosti zato ni več. Nadomeščeni sta z razredno subjektivnostjo, tj. zainteresiranostjo. Znanstvena objektivnost je zdaj vpotegnjena v igro interesov. Še več: interesom podrejena. V službi interesov.

Ne gre več za naivno apologetičnost vsakdanjega izkutsva, za naivno apologetske predstave, marveč za zavestne apologetike, za zavestne vulgarizatorje, za zavestne ponarejevalce znanstvenih rezultatov in znanosti same. "Človeka pa, ki skuša znanost akomodizirati nekemu ne iz nje same (kakorkoli zmotna bi že mogla biti), temveč od zunaj, njej tujemu, vnanjemu interesu sposojenemu stališču, imenujem prostaškega." (MEW 26. 2-112) Vsiljevati znanosti karkoli od zunaj je za Marxa nekaj prostaškega. To je najgloblji pomen znanstvene vulgarnosti. Na tej prostaškosti (vulgarnosti) korenini potem vsakršna apologetičnost.

Takšen prostak je bil za Marxa Malthus: "njegova znanstvena prostaškost, njegovi grehi zoper znanost" (MEW 26. 2-118), njegovo pretvarjanje znanstvene brezobzirnosti v brezobzirnost do bede delavcev, medtem ko je bil poln obzirnosti do ubogih zemljiških lastnikov, ki jih je razlaščal industrijski kapital, je prignala Marxa do zapisa, da ljudstvo z Malthusom pred seboj nima "nikakršnega homme de science, temveč kupljenega advokata njegovih nasprotnikov, nesramnega sikofanta vladajočega razreda" (prav tam).

///

Čeprav Ricardova redukcija še ni bila znanstveno zadostna, ji Marx vseeno da priznanje kritičnosti: "Preračunavanje rente na industrijski kapital je že kritična formula politične ekonomije, ki ugotovi notranjo sovisnost rente s profitom kot njenim temeljem." (MEW 26. 3-475)

S tem smo prišli do nadaljnje zožitve pojma apologetičnosti. Apologetik je za Marxa vselej advokat vladajočega razreda, advokat vladajočih interesov: "znanost pači za te interese" (prav tam). Apologetika je vselej apologetika vladajočih interesov, vladajočih idej. Zato vselej tudi tako ali drugače plačana, se pravi: odkupljena.

Nič čudnega, da je najvišja in poslednja oblika apologetike zato po Marxu profesorska oblika apologetike: "Poslednja oblika je profesorska oblika, ki gre na delo 'historično' in z modrim primerjanjem povsod izbira 'najboljše', pri čemer je ne zanimajo protislovja, temveč popolnost." (MEW 26. 3-492) Njihova temeljna dolžnost in osnovno veselje je "slaviti obstoječe kot zakon" (MEW 25-801) in zato "na forsiran način odčvekati" (MEW 26. 3-492) protislovja in nasprotja, ki se sicer kažejo.

Osnovna lastnost apologetikov je zato dobronamernost, namreč do obstoječega sistema. "Dobronamerna dobra volja odkriti v buržoaznem svetu najboljšega od vseh možnih svetov nadomesti zato v vulgarni ekonomiji vsakršno nujnost ljubezni do resnice in znanstvene raziskovalne težnje." (MEW 25-852) Znanstveno raziskovalna težnja je nadomeščena z gonom po 'nagradah', ljubezen do resnice z ljubeznijo do brisanja in gladenja, lakiranja nasprotij, da se ja ne bi iz bleščave najboljšega vseh možnih svetov pokazala kakšna špranjica ali celo razpoka.

Njihovo največje veselje je "banalne in samovšečne predstave agentov buržoazne produkcije o njihovem lastnem najboljšem svetu sistematizirati, pedantizirati in proklamirati kot večne resnice" (MEW 23-95,

pripomba), tj. "ordinarne predstave prevajati v doktrinarni jezik" (MEW 26. 3-49). Apologetska zavzetost, dobronamerna, kolikor je je, branilka najboljšega vseh možnih svetov, bo v takšni kritiki odkrila seveda le zlonamerno podtikanje, v nosilcu kritike pa osebno najslabšega od vseh možnih ljudi. Apologetik se kajpada sploh nima za apologetika, saj čemu pa naj bi bil najboljši od vseh možnih svetov potreboval apologijo, marveč se ima prav za dobronamerne (konstruktivnega) kritika, ki skrbi za to, da se ta najboljši svet ne bi poslabšal, da se na njem ne bi pojavile kakšne razpokice in če se že pojavijo, da so čimprej zamašene, zapolnjene in zglajene.

Ker pa lak ostaja lak, nekaj površinskega ter zato ob notranjih tenzijah nemočnega, ob notranjih protislovjih nenehno poka. To je po eni strani dobro, nenehno daje delo apologetikom, jih vzpodbuja v njihovi gorečnosti, skratka: poskrbljeno je za njihovo preskrbljenost. Po drugi strani pa vse skupaj opominja, da nekaj morda le ni v redu, da so morda celo v nevarnosti, da jim nekaj grozi. Od tod "slaba vest" (MEW 23-21) apologetov in "najhujše, najbolj malenkostne in najbolj mrzke strasti človeške narave" (MEW 23-16) zoper "svobodno znanstveno raziskovanje" (prav tam). Takšen teror, kakršnega je v imenu obstoječega najboljšega izmed vseh možnih svetov sposobna izvajati nad svobodno znanostjo apologetika, zmore v imenu umišljenega najboljšega izmed vseh možnih svetov le še utopizem.

Svobodno znanstveno raziskovanje, svobodna znanost je tam, kjer imamo opravka z najboljšim izmed svetov, odveč. Kajti tu mora biti znanost zainteresirana, zainteresirana za blesk in samoobstoj tega popolnega in bleščečega sveta. Mora biti pristranska (partijna) in obzirna do tega sveta, brezobzirna ne le do nasprotnih stališč, ampak že do dvonov, ki bi se šele utegnili pojaviti.

Vendar znanost, ki je v službi vnanjih interesov, ne zasluži več imena znanost. Nesvobodna znanost ni znanost. Znanost je svobodna ali pa je ni. Vprašanje seveda je, kje se svoboda začne in kje se povsem neha, kje jo vnanji interesi povsem pokopljejo. Meja je na meji kritičnosti. Brez nepristranske kritičnosti ni svobodne znanosti.

Kljub svoji ujetosti v "buržoazni horizont" se zato iz njene nepartijne brezobzirnosti "pojavi grobo cinični značaj klasične ekonomije kot kritika obstoječega stanja" (MEW 23-21) vendarle kot svobodna znanost, neobčutljiva za "pedsodke takomenovanega javnega mnenja" (MEW 23-17). Vsaka znanost potrebuje za svoje delovanje določen horizont, določene predpostavke, na katerih se ne more in tudi ne sme ozirati, da bi se lahko trdno postavila na svoje noge in začela s preučevanjem, analizo danega. Meje tega danega porajajo njeno lastno "nezadostnost" (MEW 26. 2-161), nezadostnost njenega horizonta in njenih predpostavk. Toda tako znotraj teh meja, dokler se horizont ne zapre, kakor zunaj njih, je zmeraj prostora tako za kritičnost kot za apologetičnost. Kakor človek se tudi znanstvenik ne more osvoboditi svoje svobode.

UDK 702, 01

JANKO ZLODRE

PERCEPCIJA, IDENTIFIKACIJA IN VREDNOTENJE PROSTORSKIH MANIFESTACIJ
KOMUNICIRANJA IN KOMUNIKACIJ

Koncepti in dimenzije obstoječega prostora, tega nam še vedno nedo-
jemljivega naravnega fenomena, so zgodovinsko in kulturno pogojeni.
Odkrivanje neskončnih prostorov, ki so človeškim čutom in mislim še
vedno neznan, je mogoče z odkrivanjem novih konceptov in dimenzij
obstoječega prostora. Arhitekturni prostor in prostor arhitekture
nista definirana. Obstajajo misli in ideje o prostoru arhitekture,
misli določenega časa, določene kulture. Misli, ki so sprejete kot
definicija prostora, kot definicija nekega absolutnega sveta arhitek-
ture. V zaznavanju in spoznavanju dimenzij prostora določenega časa
nam omejuje vsakršna definicija, vsebinska določenost pojma ali logič-
no opredeljevanje pojma arhitekture, saj spoznanje končno ni defini-
cija, ni zaprta logična struktura.

Definicije in kategorije obstoječega sveta arhitekture, jezik arhitek-
ture so del njenega mitskega sveta. Obstoječi svet arhitekture, svet
arhitektov, mistifikatorjev preteklosti in sedanjosti je izmišljen
svet. Izmišljena zgodovina, velika iluzija manjšine, iluzija, prodaj-
ana kot kolač, naslada, sveta relikvija, katere nosilci so, kot pravi
John Berger, daleč od stvarnosti. Preplašeni od sedanjosti in bodoč-
nosti, ljudje, za katere je edina bodočnost preteklost. Ko govorimo
o svetu arhitekture, mislimo na obstoječe misli arhitekture in njene
nosilce, ki so del tega dolgočasnega, posivelega in mračnega prostora
na Aškerčevi cesti, del ljubljanskega mediokritetskega in konfor-
mnega okolja.

Spoštujemo kreativne lažnivoce, nosilce in ustvarjalce lažnega sveta
arhitekture, zgodovinske osebnosti, meščanske kulture Zahoda. Toda
kaj naj rečemo o anonimnejših, ki prenašajo to že narejeno laž, o sve-
čenikih zlatega teleta, za katere je obstoječa laž naravna in edino
mogoča.

"Arhitektura ni univerzalni fenomen, skupen katerikoli družbeni skup-
nosti, nekaj, kar bi bilo predmet antropologije. Arhitektura je do-
ločen historično omejen fenomen, ki pripada neki družbi v nekem tren-
utku njenega razvoja. Arhitektura je zgodovinski fenomen, ki je del
sveta buržoazne kulture dominacije, je definirana in določena forma
organizacije buržoaznega habitata (habitat-naravni dom)." (Izvrlečki
iz dokumenta kongresa latinsko-ameriških študentov arhitekture.)

Čutenje, doživljanje in dojemanje arhitekturnega prostora je lahko
le večdimenzionalno. Bistvo arhitekturnega prostora je vizuelna po-
javnost, arhitekturni prostor je primarno estetski fenomen. To spre-
jemamo, če sledimo obstoječi ideologiji arhitekture. Prostor naj bi
bil rezultat procesa, ki ga imenujemo umetnost oblikovanja prostora
oziroma umetnost prostora. Cenjeni Cullen je cilj tega "kreativnega"
procesa definiral takole: "Naš prvotni cilj je manipulacija z elemen-
ti mesta, da vplivamo na emocije." Prostor, ki ga arhitektura obrav-
nava, naj bi bil fizični pojav. Opazujemo in registriřamo formo, ma-
so, volumen, ploskev, prazno, polno itd. Kaj v resnici pomenijo te
splošno veljavne kategorije obstoječega jezika arhitekture, obstoje-
če estetike arhitekture. Ali nam omogočajo odkrivanje resnice pros-
tora ali vsaj določenih dimenzij prostora in človeka? Če je umetnost
"spoznavanje resnice", kako to, da je lahko manipulacija s človeškimi

čustvi? Vprašanje je skorajda nepotrebno. Jasno, je razlika med filozofskim pomenom umetnosti in pomenom arhitekture kot umetnosti. Umetnost oblikovanja prostora je, kot Cullen lepo pravi, umetnost manipulacije. Beseda manipulacija že sama po sebi jasno konotira določene pomene.

Pri identifikaciji in vrednotenju prostora Stare Ljubljane (Mestni trg, Stari trg) izhajamo iz prejšnje misli: Umetnost prostora, okolja je manipulacija.

Vrednotenje prostora na osnovah in kategorijah estetike arhitekture, nauka o lepem v arhitekturi, je nesprejemljivo. Vrednotenje prostora Stare Ljubljane vključuje obenem tudi poizkus demistifikacije umetnosti prostora. Spomniimo se nekaterih vrednosti, kot sta lepota in red, ki karakterizirajo in so osnova obstoječe umetnosti prostora. Spomniimo se nekaterih družbenih vrednosti in ciljev, katerih nosilci so bili in so še danes arhitekti, kot sta red, higiena. Ena osnovnih karakteristik obstoječe estetike arhitekture, katere nosilci ji s silo svojih glasov in udarcev podaljšujejo travme, je glorifikacija lepega in pejorizacija grdega. To stališče jasno nakazuje manipulativni značaj obstoječe umetnosti, kjer umetnost ni izraz človeške ustvarjalne moči, temveč njegove ustvarjalne nemoči. Umetnost ni samo "Lepo", kategorija grdega je v sodobni umetnosti enakopravna kategoriji lepega. Lepo in Grdo v arhitekturi sta nosilca določenega ideološkega in ne le estetskega pomena. Lepo in Grdo v sodobni arhitekturi sta odraz ustvarjalne nemoči, toda Grdo sprejemamo kot vrednost, pa čeprav gre za Grdo, ki je ustvarjalno nezavedno, saj je prek tega Grdega mogoče spoznati resnico o stvarnosti določenega prostora v določenem času. Osnovna potreba človeka v prostoru ni "emotional impact" ali "visual reasure". Potreba človeka v družbi in prostoru je v naprej zamišljena in predstavljena kot ena najvažnejših potreb, ki pa je v ostrem nasprotju z najosnovnejšo človeško potrebo - potrebo po svobodi. Umetnost oblikovanja okolja ni igra z raznimi pojavi prostora, temveč je resnično oblikovanje prostora, politični, revolucionarni in kreativni proces. Oblikovanje prostora in arhitekture je mogoče edino s spoznavanjem človeka, njegovega bistva in njegovih potreb, je mogoče edino z vse večjim udejstvovanjem človeka v kreativnem oblikovanju okolja. S spoznavanjem meja obstoječega, s prevladovanjem obstoječe stvarnosti, z negacijo obstoječega sistema arhitekture in izhajajoč iz zgodovinske realnosti je osvobajanje človeka v prostoru možno. Negacija obstoječega sveta arhitekture ne pomeni tudi negacijo sveta samega, ampak pomeni nasprotno - to je afirmacijo sveta in človeka. Negacija je del procesa osvobajanja človeka, je odpor do mitske in ideološke misli sodobnega sveta, do mitske in ideološke misli arhitekture.

Percepcija, zaznavanje vtisov zunajega sveta s čutili, je del procesa komunikacije, katerega funkcija je prenos informacij. Sestoji iz prej omenjene percepcije (sprejemanje signala), vrednotenja (memoriranje, postavljanje odločitev) in transmisije (ekspresija informacij). Percepcija arhitekture in prezentacija percipiranega je v neki meri odvisna od tistega, kar vemo in v kar verjamemo v arhitekturi. Pri zaznavanju in prezentaciji prostora podlegamo obstoječim konvencijam, ustaljenim in splošno znanim metodam in pravilom. Govorimo o percepciji, ki je svojstvena arhitekturi in arhitektom in je del izkušnje o prostoru, "prakse v prostoru". Percepcija in ekspresija prostora ter percepcija in ekspresija v prostoru sta biološki funkciji vsakega človeka in nista le privilegij določenega sloja za to pripravljenih ljudi (arhitektov). Sposobnost spoznavanja in odkrivanja prostora je vezana na družbeno prakso; realizacija biološke funkcije je možna le, če postane družbena funkcija vsakega človeka. Arhitektova percepcija in

prezentacija prostora, zgrajena na obstoječih konvencijah, je daleč od spoznavanja prostora, primernejši izraz bi bil prepoznavanje značnega. Celoten proces je vezan na niz priučenih predpostavk o arhitekturi in prostoru. Daleč od sedanjosti nan obstoječe metode in pravila percepcije, katerih izvori segajo v renesanso, onemogočajo percepcijo in prezentacijo stvarnosti, obenem pa tudi mistificirajo preteklost. Prostor je fizični, družbeni in kulturni fenomen. S tem niso upoštevani vsi fenomeni prostora, saj naš namen v tem trenutku ni obravnava fenomenologije prostora.

Navedena delitev prostora ni tudi stvarna delitev, saj je fizični, družbeni in kulturni prostor nedeljiv. To je prostor človeka. Delitev je metodološkega pomena in nam omogoča jasnejši pregled nad pojavi. Omogoča nam komparacijo pojavov, pomaga pri spoznavi konkretnega prostora, prostora Stare Ljubljane v njegovi celoti. Delitev, karakterističnega za obstoječo "prakso v prostoru" in "praksa s prostorom", nima samo metodološkega pomena, temveč je tudi stvarna.

Če sprejmemo kot izhodišče to delitev, je prostor rezultat medsebojno odvisnih procesov, od katerih vsak zase obdrži svojo samostojnost. Iz delitve izhaja tudi definicija prostora. Ko govorimo o arhitekturi, mislimo še vedno na fizični prostor, na prostor, ki naj bi bil množica izmerljivih fizičnih fenomenov specifičnega časa. Cilj prakse pa je upravljanje in kontrola teh fizičnih pojavov. Bistvo te prakse je funkcionalno in operativno v okvirih družbenega "statusa quo". Prostor, ki je rezultat človeške prakse, je kulturni fenomen, saj sta praksa in kultura medsebojno odvisni (kultura-izpostavljanje določenih človeških odnosov). Če sprejmemo hipotezo, da so v stvarnosti vsi kulturni fenomeni sistemi znakov oziroma komunikacijski fenomeni, da je kultura komunikacija, tedaj arhitekturo sprejemamo ne samo kot možnost funkcioniranja, temveč tudi kot možnost sporočanja. Kljub velikemu številu sporočil arhitekture je bilo najpogosteje identificirano estetsko sporočilo (karakteristika zgodovine arhitekture; arhitektura sama sebe označuje po zakonih estetskega sporočila-Eco). Sodoben prostor, prostor naše vsakdanjosti in arhitektura Stare Ljubljane sta nefunkcionalna, pa čeprav pojem funkcionalno nosi ozke dimenzije, ozek pomen še iz časov "internacionalnega gibanja". Ugotovitev je možna kljub pomanjkanju empiričnih podatkov. Nefunkcioniranje prostora Stare Ljubljane je del naše vsakodnevne izkušnje.

Ta splošen zaključek je zadosten za nadaljnje razmišljanje o sporočilu arhitekture Stare Ljubljane, o ideološkem pomenu preteklosti in sedanjosti prostora.

Pomen arhitektonskih znakov ni stalen, nespremenljiv. Primarne in sekundarne funkcije, kjer "primarno" in "sekundarno" nimata vrednosti aksiološke diskriminacije, se sčasoma izgubijo, vračajo in menjujejo. (Eco) Možna je trditev, da se primarna funkcija Stare Ljubljane ni spremenila, toda le v primeru, če stanovanje dojamemo kot čisti pojem. Stanovanje je namenjeno človeku, zato moramo vprašati, kdo stanuje. Pojem stanovanje vsebuje tudi ideološki pomen, zato se vprašamo, kako se stanuje. Sedanja primarna funkcija se očitno ne more istovetiti z nekdanjo funkcijo stanovanja. Arhitektura nam ne daje samo informacije o funkcijah, ki jih denotira (označuje), ampak tudi informacijo o določeni ideologiji, kontira (pomen označenega) določeno ideologijo. Naše stališče do ideologije preteklosti in sedanjosti ni afirmativno; ne beležimo le misli nekega časa, naš odnos do ideologije je kritičen, saj ideologija ni samo množica idej, temveč je manifestacija realnosti. Stara Ljubljana je jedro srednjeveške Ljubljane, mesto je bilo vitalni center trgovine, fokus agrikulturnega viška, center lokalnega področja. Mesto je bilo družbena, politična in kulturna celota, simbol

skupnosti, družbenega razreda (meščanskega), simbol presežka kapitala, dela in počitka. Na obstoječi prostor srednjeveške Ljubljane je vezano celovito sporočilo skupnosti, ki se reflektira v prostorih te skupnosti.

Osnovno sporočilo prostora in arhitekture prostora srednjeveške Ljubljane je sporočilo o realni moči pridobljene moči (predmetne, politične, kulturne itd.).

Moč meščanskega razreda in sporočilo te moči, ki je vezano na prostor, je jasna v zgodovinskem kontekstu. To je moč, ki jo je meščanski sloj imel in zato bil, to je moč, ki se pojavlja, kot realnost in ne kot fikcija.

Sporočila naše vsakdanjosti, vsakdanjosti prostora Stare Ljubljane ne moremo razumeti kot neko splošno celovito sporočilo. Prostor Stare Ljubljane je še vedno fizična celota, ki je nosilec sporočil, toda ta prostor ni več družbena celota. Ravnotežja nekdanjega življenja ni; ga tudi ni mogoče ponovno vzpostaviti, ker je historični kontekst prostora drugačen. Prostor, ki je nekoč odražal celovito sporočilo, še vedno prisoten. Ohranjeni fizični prostor Stare Ljubljane ni nosilec samo enega sporočila, je večpomenski, njegov pomen je večdimenzionalen. Delitev obstoječega prostora in njegova identifikacija je možna. Prostor Stare Ljubljane delimo na tri karakteristične prostore, od katerih je vsak nosilec nekega sporočila: na prostor kot umetniški objekt, del zgodovine umetnosti s točno določenim pomenom, na prostor arhitekture vsakdanjosti s funkcijami potrošnje, posebnega tipa potrošnje, na prostor stanovanjske skupnosti. Vsa sporočila obstoječih prostorov so nosilci vrednosti.

Arhitektura vsakdanjosti, novo v starem prostoru je oblika masovne komunikacije, dejavnost, ki je namenjena človeškim skupinam, da bi zadovoljila neke njihove potrebe in jih prepričala, naj žive na določen način. Arhitektura je nekaj več kot pojav masovne komunikacije, če izhaja iz premis družbe, v kateri živi arhitektura, ki je kritična in ki prinaša nekaj novega, ko se sama s svojim obstojem kritično ozira na predhodno ideologijo, (Eco) kar ni slučaj v novi arhitekturi Stare Ljubljane, ki sprejema družbeno ideologijo, njene formalne in vsebinske karakteristike so del širšega družbenega in kulturnega prostora, kjer je prisotna ideologija potrošnje. Novo je ozko vezano za funkcijo potrošnje in za vse, kar ideologija potrošnje vsebuje, zato pri analizi obstoječega sprejemamo arhitekturo kot obliko masovne komunikacije (masovna komunikacija kot medij potrošnje).

Vrednosti potrošniške kulture, masovne kulture, ki so realnost Stare Ljubljane, so v nasprotju s proklamiranimi družbenimi vrednostmi. Masovna, potrošniška kultura je reproduktivna, brezlična in stereotipna; afirmira in akcentira repetitivno kulturo tako, da je pojem ustvarjalne, inventivne kulture izveden na premodificirano ponavljanje in potenciranje istega (Sterle). Kultura, ki reproducira dano stvarnost, jo obenem tudi glorificira.

Raznolikost in gostota vizuelnih sporočil prostora sta prividni, lažni, kljub zunanjim, formalnim razlikam, čeprav je ta formalna vrednost oporečna in ne prinaša česa novega. Obstoječi jezik arhitekture služi samo enemu sporočilu: kupi-bodi. Sporočilo ni del procesa spoznanja. Namesto sporočilo bi lahko rekli dražljaj, ki nas k nečemu vzpodbuja, ki nas vzpodbuja k akciji, ki ni rezultat spoznanja naših stvarnih potreb, dražljaj, ki je del lažne, hipnoidne kulture situacije, kjer akcija ni več zavestna, temveč so osnova delovanju pogojni refleksi, formirani s številnim ponavljanjem sporočil-dražljajev, medijev masovnih komunikacij.

Prostor srednjeveške Ljubljane je bil rezultat realne moči, ki si jo je pridobil določen družbeni razred, in sporočilo moči družbenega

razreda. Sporočilo današnjega prostora ni sporočilo o moči, ki stvarno obstaja, temveč je sporočilo o moči, ki jo lahko šele dosežemo, a je v resnici nedosegljiva, ni sporočilo ljudi samih, pač pa sporočilo izven ljudi, sporočilo, ki govori, kako naj se spreminjajo, kako naj menjajo svoje življenje.

Simbolično funkcijo preteklosti Stare Ljubljane je zamenjala nova simbolična funkcija. Arhitektura, del zgodovine prostora Stare Ljubljane je nosilec estetskega sporočila. Ob že omenjenem sporočilu o moči potrošnje se estetsko sporočilo pojavlja kot sporočilo lastne moči arhitekture. Estetska moč je institucionalizirana, je predstavljena in zaščitena z obstoječimi institucijami. Umetniški objekt sugerira kulturno avtoriteto, formo dostojanstva, modrosti, ki je superiorna "vulgarnemu" "materialnemu" interesu. Arhitektura pripada našemu kulturnemu nasledstvu, nas spominja na to, kaj pomeni biti "kultiviran" Evropejec. Arhitektura kontira bogastvo in spiritualno, obenem predstavlja luksuz in kulturno vrednost. Arhitektura je avtoriteta za sebe in po sebi.

Identifikacija arhitekture preteklosti in prostora potrošnje ni slučajna. Potrošnja je proces, kjer se preteklost prodaja bodočnosti. Medij nikdar ne nudi konstatacije, zasnovane na lastnih standardih, pač pa je opis kvalitete, vezan na tradicijo; če bi uporabljal strogo sodoben jezik, bi sporočilo izgubilo zaupanje.

To, da je sporočilo preteklosti, ki jo izrablja medij, nejasno in nedorečeno, je prednost, s katero se leta okorišča. Bistvo ni razumevanje sporočila, temveč reminiscenca določenih kulturnih vrednosti. Zgodovina postaja s posredovanjem masovnih, vizualnih komunikacij mit. Vizualne komunikacije se poslužujejo vizualnega jezika s historičnimi dimenzijami ali pa uporabljajo prostor s historičnimi dimenzijami.

Kontrast med prostorom potrošnje in prostorom arhitekture na eni strani in samo stvarnostjo stanovanjske skupnosti na drugi strani je presenetljiv. Kontrast dveh svetov, sveta arhitekture in sveta potrošnje, ki predstavljata en svet, in sveta stanovanjske skupnosti, njihovo vzporedno obstajanje in prevladovanje sveta moči predmetov nam kaže cinizem masovne kulture, kulture potrošnje, nam kaže cinizem arhitekturne prakse.

Julia Kristeva

REVOLUCIJA PESNIŠKE GOVORICE

Tekst, ki sledi, je vzet iz tretjega dela knjige Revolucija pesniške govornice: avantgarda na koncu XIX. stoletja (Lautréamont, Mallarmé). Prvi del razvija teorijo signifikacije kot prakse subjekta, izhajajoč na eni strani iz Heglove dialektične logike in na drugi strani iz Freudove teorije nezavednega. Drugi del je posvečen lingvističnim in semiotičnim analizam konkretnih tekstov. Tretji del poskuša osvetliti kompleksne odnose med prakso te avantgarde, ki je predmet analize, in posebnostmi njej sodobne kapitalistične družbe. Označevalna praksa ni nikakršna "inertna praksa", ki bi bila že po tem, da se dogaja znotraj govornice, nepovratno odrezana od "baze", temveč operira prav na poti označevalnega procesa, ki je sam del "baze", ki pa so ga mehanicistične teorije izrinile-potlačile z isto gesto, kot so celotno problematiko subjekta proglasile za "idealistično". Konceptcija socialnih procesov - in problemov v njih - pa postane možna šele z materialistično teorijo subjekta in njegove prakse (ki je vedno že označevalna).

Poslanstvo poezije je težko. Ne vmešava se v politične dogodke, v način vladavine, ne dotika se zgodovinskih obdobj, državnih udarov, atentatov, dvornih intrig. Ne govori o bojih, ki jih včasih bije človek s samim seboj, s svojimi strastmi. Odkriva zakone, ki omogočajo teoretično politiko, vesplošni mir, spodbijanje Machiavellija, zvitke, ki sestavljajo Proudhonovo delo, psihologijo človeštva. Pesnik mora biti koristnejši kot kateri koli drugi pripadnik svojega rodu.

Lautréamont: Poezije

1. Marx in razredni boj v Franciji

Restavracija cesarstva zaznamuje konec revolucionarnih vrenj, ki so leta 1848 zamajala novo buržoazno državo. Utopični socializem, nadaljevalec Revolucije, najde svoj izraz v februarških in junijskih barikadah, njegov negativni naboj pa usahne že v trenutku, ko doseže splošno volilno pravico, od katere se bo okoristil le centralizirani državni aparat, ki ga zastopa in odraža nastop mini-diktatorja Napoleona III. v državnem udaru. Revolucionarni proces buržoazije, ki je zajel tudi ljudstvo, privede po navidez paradoksalni logiki zgolj do Aufhebung (ukinitve-ohranitve) institucij starega režima, in to prav v trenutku, ko se uresniči ena najsvetejših želja Revolucije - splošna volilna pravica. Kot da bi ta skrivaj in zahrbtno speljala destruktivni zanos buržoazne Revolucije v kolesje državnih institucij, v katere se je sicer zapletla že od vsega začetka, socialni organizem pa v toku tega procesa ni mogel drugače, kot da je sledil neizprosni logiki institucije, nalagajoč si Vladoarja, Hierarhijo, Aparate prisile itd. Drugo cesarstvo daje karikaturo tega procesa. Buržoazne institucije pa, ki

sledijo po letih 1870/1 z Mac-Mahonom in tretjo republiko, zgolj prevzamejo ta državni aparat in njegove juridične in ideološke podaljške, da bi tako lahko kontrolirale rast potrošnih dobrin. Mnogo je bilo že govora o konzervativizmu buržoazije kot razreda na oblasti: potrebe po razvoju produktivnih sil zahtevajo piramidalno socialno strukturo, na čelu ji stoji država, ki jo predstavlja monarh ali predsednik republike, njeno funkcioniranje pa omogoča kasta tehokratov. Socialisti in radikalci opustijo vsakršno, tudi utopično revolucionarno težnjo; daleč od tega, da bi se prepuščali kakršni koli utopiji, raje vodijo produkcijske enote prelevljeni v pogosto podkupljive drobne šefe.

Vulgarno sociološka marksistična analiza je v taki usodi buržoazije videla neizogibno nujnost: Razvoj produktivnih sil zahteva centralizacijo oblasti v rokah državnega aparata in nastanek prožnih pravnih in političnih struktur, ki dovoljujejo svobodno podjetništvo, konkurenco in privatno iniciativo; ta proces predstavlja prav splošna volilna pravica ali splošneje, parlamentarno življenje z levimi in desnimi tokovi ter njihovimi niansami, ki bodo v začetku XX. stoletja postali stranke. Ta analiza, ki počiva na oceni ekonomske situacije in razporeditve prebivalstva v sistemu produkcije in reprodukcije, se pravi na razredni analizi, sicer ni zadostna (kasneje se k temu povrnemo), vendar pa pojasnjuje bistvene vzroke, ki vodijo k formaciji buržoaznih državnih struktur, in upošteva tudi igro buržoaznih političnih tokov. Čeprav Marx ni mogel "prodreti do poslednjih ekonomskih vzrokov",¹ pa je vendar "na osnovi svojega materialističnega pojmovanja (in) iz danega ekonomskega položaja"² prvi pojasnil, kako je proletarijat nezmožen polastiti se državnega aparata (industrijska revolucija se je šele začela), kako drobna buržoazija služi le za oporo interesom velike, zlasti bančne (pod Louis-Philippom), kako so se ji izbojevale pridobitve odtegnile (državni udar Napoleona III., pokroviteljstvo nad splošno volilno pravico), brž ko je boj ponehal in so institucije začele urejati stvari po svoje. Marx ugotavlja, da se je "obdobje revolucij od spodaj začasno končalo; sledilo je obdobje revolucij od zgoraj".³ Iz tega lahko sklepamo, da Marx še vedno verjame, da bo ta "zgoraj", se pravi nadstavba, državni aparat buržoazne republike, nadaljeval revolucionarno delo, čeprav je že čutili tudi njegovo skepsa: "... republika je bila samo nov plesni kostum za staro buržoazno družbo".⁴ V Osemnajstem brumairu je ta skepticizem glede revolucionarnih možnosti buržoaznih institucij že zelo izrazil. Buržoazija, tako velika kot drobna, nastopa kot razred, ki je nosilec strukturiranja, ne pa tudi nosilec sprememb, razred, ki postavlja pregrade-rezmejitve (danes bi rekli "territorializira"), ni pa kritičen: Marx ji postavlja nasproti proletarijat, v katerem se nadeja možnosti permanentne revolucije, revolucije, ki neprestano kritizira samo sebe: "Nasprotno pa proletarske revolucije; kakršne so revolucije XIX. stoletja, nepretrgoma kritizirajo same sebe ..."⁵ Danes se nam med vrsticami teh Marxovih zapažanj postavlja ugotovitev, ki je Marx ne formulira direktno, ki pa je ves čas podlaga njegovih analiz: vedno, kadar se revolucionarni proces izoblikuje, ustali, realizira, dobi državno ali ideološko strukturo, pride do izdaje tega procesa samega, do redukcije na lokalne interese (enega razreda ali posebnega sloja v njem), na že dane ideološke sisteme, in v zadnji instanci na subjektivne identifikacije, ki jih v družbi predstavlja privatna lastnina.⁶ Marx pokaže nekatere mehanizme blokade, ki jih strukture nalože procesu: Najprej red, ki se izkaže za red državne ureditve, saj mu Marx postavlja za nasprotje anarhijo: "Ko se pojavi "rdeči strah", ki so ga kontrarevolucionarji neprenehoma klicali in zaklinjali, se ne pojavi z anarhistično frigijsko čepico na glavi, temveč v uniformi reda, v rdečih vojaških hlačah." ⁷ Nato v istem zamahu omilitev protislovij: Montanija izda revolucijo, ker si ne priza-

deva, "da bi odpravila obe skrajnosti, kapital in mezдно delo, temveč zato, da bi omilila njuno nasprotje ..."⁸ Nadalje kot posledica te omilitve nasprotij krščanski humanizem, ki, sicer zavračajoč katolicizem, ohranja njegov najosladnejši aspekt, mit o univerzalnem bratstvu, ki naj ga pridiga socializem: socializem "po krščansko oznanja tisočletno cesarstvo in splošno bratovsko ljubezen, ali humanistično čenča o duhu, izobrazbi in svobodi, ali si doktrinarno izmišlja sistem sprave med razredi in blaginje vseh narodov."⁹ Končno kot še nadaljnja posledica, individualizem kot ideologija in kot princip produkcije, ki ga najbolje ponazarja parcializirani kmet. Ta kmet, ki je produkt razpada fevdalizma, sprva zahteva Gospodarja (na deželi glasujejo za Napoleona III.) in vero (župnik je važnejši od učitelja), četudi se kaže, ko industrializacija osiromaši deželo, sam radikalizira in služi za oporo v boju buržoazije proti aristokraciji in drobne buržoazije proti veliki ter tudi opusti religijo. "Tako sestavlja veliko maso francoskega naroda kratko in malo vsota istoimenskih količin, kakor je npr. krompir v vreči vreča krompirja."¹⁰ Čeprav imajo skupne ekonomske interese, pa ne tvorijo skupnosti, niso subjekt-skupnega-procesa: "...enakost njihovih interesov ne ustvarja med njimi nobene skupnosti..." To pomanjkanje kohezije v procesu, ta soudeležba, ki je zgolj soudeležba v produkciji dobrin in ne v negativiteti, v negativiteti, ki se dotika reprezentacije, govornice, oznacevanja (la significatione), dejstva, da "se ne morejo zastopati, ampak morajo biti zastopani."¹¹ Tukaj je krog sklenjen: takšen skupek individualnih zavesti, privatnih lastnikov, povezanih zgolj v produkciji, je obsojen na avtomatično podreditev izvršilni oblasti, državi. Red, ki je izviral iz omilitve razrednih nasprotij, opirajoč se pri tem na socializirajočo religijo, postane ali bo kmalu postal ideologija napredne buržoazije, ta red zahtevajo privatni lastniki za lastno reprodukcijo; takšen socialni sistem je vzpostavljen tako, da se enake količine postavijo druga ob drugo. To pač pomeni, da buržoazija "spremeni različne dele družbe v prav toliko oddeljenih družb."¹²

Vsa logika kapitalizma je zgoščena v tej kratki marksovski analizi: združitev takšnih celot (ensembles), katerih enotnost je logično nemogoča (celota vseh celot ne obstaja, je pa kljub temu postulirana), saj aplikacijo ali razmejitev teh celot, ki zagotavlja produkcijo, reprodukcijo in svobodno podjetništvo, nadzoruje izvršilna oblast, predstavnica te "zbirke", te "vreče krompirja", ali bolje, ki je ta "vreča" sama, vrečevina, ki "drži skupaj" krompir in mu pri tem hkrati dopušča gibanje. Seveda pa noben posamezni krompirček ne more predreti vreče in tudi barva vrečevine je z vidika krompirja kaj malo važna, da le imajo vrečo.

2. Iluzija o državi kot celoti vseh celot (ensemble de tous les ensembles)

Tukaj se nakazuje neko Marxovo odkritje, ki doslej še ni bilo dovolj upoštevano. Če vsak posameznik in vsak socialni organizem predstavlja celoto, pa celota vseh celot, kar bi morala biti država, ne obstaja. Država kot celota vseh celot je fikcija, ne more obstajati, tako kot ni množic v teoriji množic.¹³ Država je strogo vzeto samo zbirka (collection) vseh končnih celot. Da bi pa ta zbirka lahko obstajala in da bi lahko obstajale tudi posamezne končne celote, je potrebna neskončnost: obe propoziciji sta si ekvivalentni. Želja po tvorbi celote vseh končnih celot postulira neskončnost in obratno. Marx, ki je razkril iluzijo o državi kot celoti vseh celot, je videl v socialni enoti buržoazne republike zbirko, ki sicer sama po sebi tvori celoto (kakor

pač zbirka zaporednih števil lahko tvori množico), ki pa ji nekaj manjka: njen obstoj, ali če hočete njena moč, je odvisna od obstoja neskončnega, ki ga ne more vseboavati nobena druga celota. Marx je tako opravil s to iluzijo (ki je ne moremo povsem pripisati Heglu, kot bomo videli kasneje, in ki jo bo povzel tudi leninizem), iluzijo, da je mogoče osnovati takšno državo, ki bi organsko zaobjela totaliteto vseh individualnih hotenj. Sprevidel je protislovje, ki utemeljuje to skupkovno logiko (logique ensembliste) na družbeni lestvici in ki ga ta ne more odpraviti, če hoče še naprej funkcionirati. Vendar pa Marx ni potegnil konsekvence, da ta skupkovna logika, brez celote vseh celot, skupka vseh skupkov, hkrati zahteva obstoj neskončnega. Kaj v matematiki družbe igra vlogo tega neskončnega, zaradi katerega vse končne celote-skupki tvorijo zbirko, ki je tudi sam celota-skupek? To je vprašanje, ki se mu marksizem izogne. Z drugimi besedami, kaj v produkcijsko-reprodukcijskih odnosih pogojuje obstoj države, ki je zbirka vseh končnih celot-skupkov, ni pa celota vseh celot? To neskončno, ki se postavlja kot celota in tako na drugi strani poraja možnost končnih celot in operacij med njimi, a le pod pogojem, da je samo izključeno, to neskončno je prav neskončnost označevalnega procesa, kot se kaže v funkcioniranju nezavednega in katere realizacija v procesu je pesniška govorica. To problematiko je sociologizem vedno zanemarjal. Videli bomo, da ta neskončnost ne more biti razredna zavest, ki je zmeraj del sistema produkcije in pripada zbirki končnih celot-skupkov. Da bi neka socialna praksa lahko delovala kot ta neskončnost-opora socialne skupkovne logike, se mora ta praksa ločiti s prelomom v nekem drugem označevalcu - kot "želja" - ali z drugim statusom, ki pa se mora temeljno razlikovati od statusa znotraj državnega finitističnega koda. Prav to vlogo igrata "sveto" ("le sacré") in tekstualna praksa v razpoki (rupture) družbenih preokupacij, objektivno gledano pa hkrati vzvratno podpirata državni sistem in z njim koeksistirata. Zato je Marxovo formulo "republika je vreča krompirja" treba brati takole: Republika se opira na neskončno v obliki religije, misterija, poezije in brez teh "robov" (marges) bi ne mogla funkcionirati, "vreča" ne bi mogla držati. Dokler ta neskončna celota, ki jo za socialno skupkovno logiko predpostavljata tekst ali "sveto", ostaja zalog sistema, ohranjajoč hkrati razdaljo do njega, tako dolgo se skupkovna logika perpetuirala in z njo država-zbirka. Ko pa je prelom med končnimi veličinami in neskončnim sam podrt in ko neskončno neha biti opora, ki zagotavlja obstoj sistema, ampak okuži vse njegove elemente, tedaj je sama skupkovna logika postavljena pod vprašaj. Do take "okužbe" pride v diskurzu norosti, kjer je vsak morfem, leksem ali sintagma nosilec neskončnosti označevalnega procesa. Obstajajo pa teksti, ki, ne da bi padli v tak odklon, vnašajo neskončnost procesa v konstitutivne elemente lingvističnega sistema in v končne izjave znotraj socialnega koda (se pravi ideologeme, ki izražajo socialno kodirane odnose produkcije in reprodukcije) in ki s tem operirajo na tistih limitah, kjer pride v nevarnost skupkovna logika socialnega sistema. Teksti s konca XIX. stoletja pa fungirajo drugače: ostajajo neskončne celote - zunanje opore verigi skupkovne logike, njihova neskončnost pa ni inherentna sami enoti. Ta neskončnost, inherentna sami enoti (torej ne več kot opora) postane dejanska, ne da bi se direktno dotikala govorice v revolucionarnem, uporniškem aktu. Dokler pa revolucionarni akt ne zadeva govorice, ostaja ločen od svojega subjekta, ta pa se (kot smo videli) v njem dojema kot "ničen" ali kot "a'om". V tem smislu "pesniki", ki sicer ostajajo zaprti v državni hiši, ostajajo "mali suvereni"¹⁴ ali "hišni otroci", kljub temu igrajo radikalno subverzivno vlogo, ki je ne more prevzeti nobena druga praksa.

Zanimivo je, da se kapitalistična država, ki jo vidi Marx, ne razlikuje bistveno od Reicha, ki ga je kritiziral Hegel kot akumulacijo "krogov moči", ki reproducirajo individualne volje: "Akti, ki jih opravlja Reich v imenu Reicha, nikoli ne izhajajo iz celote, ampak iz neke posamezne asociacije z večjim ali manjšim obsegom... Takšne asociacije spominjajo na kup okroglih kamnov, ki bi radi sestavili piramido, ostajajoč pri tem povsem okrogli in nepovezani. Kakor hitro se piramida začne približevati cilju, zaradi katerega je bila zgrajena, pa se celotna zgradba sesuje ali pa se vsaj izkaže za nezmožno, da bi nudila kakršen koli odpor..."¹⁵ Heglov "kup okroglih kamnov" v Reichu in Marxova "vreča krompirja" v francoski državi se ne razlikujeta po svoji logiki in načinu funkcioniranja. Popolna država, za kakršno se zavzema Hegel v luči izkustva francoske revolucije in kritike Reicha; ni tista, ki jo je realizirala buržoazna družba po revoluciji. Ta država, ki naj bi bila emanacija skupne volje, zastopane v suverenu, zavračajoč navidezno demokracijo parlamentarnega sistema, kot so ga razvili na Angleškem, ta država, katere oblast naj bi bila logična reprezentacija socialnega dobrega, četudi se različni člani družbe v njej ne prepoznajo in četudi je za realizacijo te logike potreben določen razvoj državnih oblik - takšno državo Pojma je hotel udejanjiti Robespierre z vladavino terorja v imenu Boga. Njegov poraz, poraz jakobincev, je v kali že vseboval obsodbo etatističnega principa. Država se je izkazala za nezmožno, da bi postala udejanitev Pojma ali Boga, kar tudi pomeni, da je bila nezmožna izzvati proces, v katerem bi množice lahko postale subjekt (le devenir-sujet des masses), izkazala pa se je za ravno dovolj za upravljanje vmesnih stopenj, upravljanje družbe v kapitalističnem razvoju. Takšna država, ki je totalitarna, ki strukturira in je statična, pa ne bo mogla realizirati množstva in različnosti svobodnih subjektov. Zdi se, da je Hegel sam nakazal omejitve državne organizacije, ko je na koncu Filozofije prava pokazal na protislovja, ki se bodo pojavila med nacionalnimi državami: država je torej potrebna, dokler zgodovinski razvoj zahteva nacionalne okvire, njen obstoj pa je postavljen pod vprašaj, kakor hitro so ti okviri prekoračeni ali postanejo zavore.¹⁶

Komunistični manifest predvidi to internacionalistično, postetatistično situacijo in nalaga proletariatu njeno realizacijo, vendar pa buržoazija ni edina, ki vse do vključno XX. stoletja ohranja nujnost državne oblike. Leninova Država in revolucija opravičuje uporabo državne oblike za prehodno obdobje, diktaturo proletariata, toda ta objektivna nuja bo povzročila, da se bo proletarska država zavezala globoki logiki vsakega državnega sistema, logiki Reicha pri Heglu ali francoske buržoazije pri Marxu. Individualna iskustva - "kup kamenja", "vreča krompirja" -, ki se ne morejo realizirati kot subjekti v taki socialni organizaciji, najdejo vezivo (Logos), ki daje okvir in logiko njihovem procesu, zgolj v fragmentarnih praksah, zajemajoč in fetišizirajoč dele označevalnega procesa. Različne oblike umetnosti in njihov skupni imenovalac, misterij, tako zagotavljajo, da se vključijo v proces vsi subjekti, ki jim država odreja prostor v izoliranih skupkih z zapleteno medsebojno dominacijo. Čeprav lahko umetnost zadeva subjekte ne glede na njihov razredni položaj, pa vendar ne more postati prostor, v katerem bi lahko množice postale subjekt, dokler jih skupkovna logika kapitalistične socialno-ekonomske formacije nalaga svojo prisilo in jo s tem omejuje predvsem na družbeno privilegirane skupine.

3. Razredna zavest po Marxu in Lukacsu: davek produkciji

Heglovsko-marksovska metafora države, o kateri je bil govor, je najbrž preveč preprosta, da bi lahko pojasnila socialne in politične spremembe v populaciji znotraj buržoaznega režima. Kmetje, ki so v času Napoleona III. podpirali režim proti interesom drobne buržoazije, preidejo ob koncu drugega cesarstva sami na stran drobne buržoazije in podpro oportunistično in umerjeno republiko. Podpro torej industrijski razvoj, ki ga uresničuje tretja republika, čeprav ta razvoj uničuje podeželje, da bi mestom lahko priskrbel industrijski proletarijat. Vsak, kateri si že boji razred, je toliko, kolikor je v svojem razrednem statusu določen z mestom, ki ga zavzema v produkciji, nezmožen postaviti pod vprašaj sam sistem produkcije kot tak; lahko stori le to, da sledi njegovi evoluciji, ki jo diktira razvoj produkcijskih sil in kontrolira aparat državnega predstavnštva. Razredna zavest pomeni zavest prav o tej logiki, logiki drug ob drugega postavljenih skupkov, ki se lahko krepijo sorazmerno z razvojem produkcijskih sil in njihovega transferja v državi, vse to z enim samim ciljem: povečati produkcijo. S tem si ta razred pridobi ideologijo, se pravi možnost reprezentacije, tako da je izvršena oblast, ki nadzira moč posameznih skupkov, prisiljena registrirati vlogo in moč tega določenega razreda oz. skupka. To lahko privede, prav preko te reprezentativnosti v izvršni oblasti do izenačitve moči posameznih produkcijskih celot, do enakosti med razredi, torej do njihove odprave. Takšen rezultat pa postavi pod vprašaj samo logiko sistema kapitalistične produkcije: odprava razredne hierarhije predpostavlja, da produkcija dobrin ni končni cilj socialnega organizma, in hkrati s tem, da se protislovje, ki ga je produktivistična družba kanalizirala samo v sfero produkcije, odslej investira v proces subjektivnih neproduktivnih utroškov.

Nobená ideologija in noben filozofski sistem XIX. stoletja ne gre tako daleč, da bi postavil pod vprašaj samo logiko te družbe, ki temelji zgolj na produkciji dobrin. Sam Marx, ki sicer ugotovi redukcijo rezultatov revolucije po meri buržoazije in konzervativizem kmečkih mas, ki sprejemajo to mero za svojo, verjame, da bo proletarijat, ki nima dostopa do privatne lastnine in se torej razlikuje od kmeta in buržuja, da bo torej proletarijat napravil konec "parcelistični ideologiji" in da bo s tem izginila tudi ideologija krščanskega socializma, ki omogoča preobleko (replátirage) fevdalizma v meščanskem režimu in reprodukcijo tega režima samega: "... proletarska revolucija bo dobila zbor, brez katerega bi se moral solospjev pri vseh kmečkih narodih spremeniti v labodjo pesem."¹⁷ Res je, da Komunistični manifest in celotni sklop historičnega materializma predvidi radikalno spremembo sistema buržoazne produkcije od baze do nadstavbe, od privatne lastnine do družine, od reprodukcije vrste do užitka. Toda če pri realizaciji tega preobrata računamo samo na razredno zavest, potem pač računamo na en skupek-kolesček tega sistema, da bo postavil pod vprašaj logiko, katere rezultat je sam. Strukturnalna vzročnost vodi le do mutacije struktur, nikoli pa do njihovega preloma. Če nam je proletarijat kot produktivni razred utelešenje heglovske negativitete, potem nam ta negativiteta začne delovati kot izpopolnjevalec sistema produkcije: na ta način služimo industrijskemu razvoju, pospešujemo ga in z njim tudi koristimo, ki jih daje vsem slojem prebivalstva. Če je zgodovinsko poslanstvo proletarske razredne zavesti takšno, potem se izteče v tistem trenutku, ko nadaljnji razvoj družbe, se pravi njeno preživetje, njen užitek, postavi pod vprašaj ne le posamezni del produkcijskega sistema, temveč sam njegov princip, ki ga predstavlja država, družina, red, omilitev protislovij, egalitaristična mora-

la itd. Tedaj se preloma socialne strukture ne da več izvesti izhajajoč iz mesta subjektov v produkciji. Razredno zavest zamenja odnos subjektov do označevalnega procesa, vendar se z njo ne zlije, dokler v tem razredu samem ni bila opravljena "kulturna revolucija", ki bi ga iztrgala iz njegove vpetosti v strukture produkcije in iz identifikacij z njenimi mehanizmi. Brez tega procesa divinizacija proletariata le sledi divinizaciji ljudstva, ki jo je Marx razgalil pri buržoaziji: izvršni oblasti in njeni ideologiji zmeraj pridejo prav sile, ki pospešujejo sistem produkcije in reprodukcije, dobro pa se varujeta vsega, kar bi utegnilo postati sila utroška - zavržka tega sistema.

Znana je marksistična definicija, ki jo daje Lukacs za razredno zavest kot "ustrezno racionalno reakcijo, ki se jo na ta način priprišepimisli določeni tipični situaciji v procesu proizvodnje."18 V tej Lukacsevi koncepciji bomo opozorili na dva bistvena momenta: po eni strani se razredna zavest sooča z družbeno totaliteto, po drugi strani pa hkrati dobi to svojo totalno vizijo prav z svojega izvora v produkciji. Predpostavka pojma razredne zavesti je, da se totaliteta družbenega sistema razodeva na privilegiranemu mestu tega sistema samega - - v produkciji; to specifično pomeni, da lahko razredna zavest meri na bolj ali manj radikalno preobrazbo obstoječega sistema le iz natanko določenega položaja tega razreda v produkciji. Totaliteta je torej nišljena kot totaliteta produkcije, negativni naboj, ki ga je pojem totalitete vseboval v Heglovi filozofiji, je zničen. Tako nastane polna totaliteta, totaliteta brez rizika, njeni dejavniki, različne razredne zavesti v zgodovinskem procesu (fevdalna razredna zavest, buržoazna razredna zavest) pa v ta proces aktivno posegajo in v določenih smereh kanalizirajo objektivni razvoj produkcijskih sil. Negativiteta, ki je skozi to zabrisana, pa se moravendarle pojaviti, se izdvojiti, ko sistem produkcije proizvede novi razred:proletariat; tukaj privre na dan logično protislovje v teoriji razredne zavesti. Kot vsaka druga razredna zavest je tudi proletarska določena s svojim mestom v produkciji, vendar pa v nasprotju z ostalimi, izhajajoč sicer še vedno iz mesta v produkciji, proletariat vidi družbeno totaliteto, ki je kvalitativno različna od vseh prejšnjih. Ta resnična totaliteta ni več zaprta, pozitivna, preprosto-produktivno-reproduktivna, ampak odpravljaja samo sebe in s tem tudi proletariat in njegovo zavest. Paradoks je torej v tem, da je negativiteta ki je bila do tedaj oddeljena od družbene totalitete kot totalitete produkcije, ponovno vpeljana prav na mestu, ki je samo del te polne produkcijske totalitete brez negativnosti. "Premoč proletariata nad buržoazijo, ki je sicer v vseh drugih pogledih močnejša: intelektualno, organizacijsko itd., je izključeno v njegovi zmožnosti, da presoja družbo iz njenega središča kot povezano celoto in da od tod odločilno deluje spreminjajoč realiteto."19

Je ta prehod iz polne totalitete v samo sebe odpravljajočo totaliteto resnično paradoksalen? Vsekakor predstavlja objektivno težavo; saj "mora razredna zavest iz te pozicije, kazati isto notranjo strukturo kot zavest buržoazije."20 Kot posledica tega se kaže v proletarski zavesti nasprotje med "trenutnim interesom", "dejanskim psihološkim stanjem zavesti" proletariata, ki teži le k izpopolnitvi sistema produkcije (temu pravimo "ekonomizem") in "končnim ciljem", ki je resnična "proletarska razredna zavest". Ta je objektivno dana v "pravih instinktih proletariata"21, kot vsaka razredna zavest je nezavedna ("Razredna zavest je torej, abstraktno-formalno gledano, hkrati razredno določeno nezavedanje o lastnem ekonomskem in družbeno-zgodovinskem položaju procesa, ki tako dokončno najde svoj agens za sprejembo kapitalističnega sistema in za prehod iz "predzgodovine" v "kraljevstvo svobode". V okviru koncepcije procesa kot procesa produkcijskih odnosov išče marksistična teorija ta "agens" med tistimi sloji, ki so najkasneje nastali in ki so za kapitalistično produkcijo najbolj

neobhodno potrebni in odločilni, in ga tako najde v proletariatu. Prav v tej točki svoje refleksije pa se zdi, da hoče teorija preseči omejitve, ki si jih je sama naložila z omejevanjem procesa na produkcijske odnose. Proletariat kot razred, v svoji razredni psihologiji, pripada kapitalističnemu sistemu produkcije, katerega logiko sam ponavlja. Njegova revolucionarna razredna zavest nastopi šele tedaj, ko psihologiji produktivnega razreda prida koncepcijo procesu inherentne negativitete in to negativiteto uvede na samem mestu produkcije. Proletarska razredna zavest je torej prehodno mesto med negativiteto, oddeljeno od produkcijskega sistema, in tem sistemom samim. Toda kje se je ta iz produkcije izločena negativiteta nabirala pred nastopom proletarca? Delno v politiki, delno v kulturi. Če je takšno "nabiranje" videti utopično, pa je "zdej potrebno razumeti funkcijo utopizma kot bistvenega obeležja notranje gradacije razredne zavesti."²³ Z drugimi besedami, gre za ustanovitev politične organizacije proletariata, ki bo lahko vanj vnesla tisto razredno zavest, ki je že odprava razredne zavesti. Še težje je premisliti problem kulture v odnosu do te zavesti-anti-zavesti, saj "vprašanja kulture" "še danes (1920) zavzemajo skorajda izoliran položaj v proletarski zavesti: njihova organska povezava tako z neposrednimi življenjskimi interesi kot z družbeno totaliteto še ni prodrla v zavest."²⁴ Za Lukácsa kaže ta pomanjkljivost v odnosu do kulture na resnično slabost razvijajoče se proletarske razredne zavesti, slabost glede na samo njeno zastavitev: totaliteta zgodovinskega procesa, ki jo po definiciji reflektira proletarska razredna zavest, ni več totaliteta, če izključuje "kulturo".

Pojem "proletarske razredne zavesti" predpostavlja odpravo pojma "razredne zavesti", saj "proletarska razredna zavest" nastopi šele takrat, ko proletariat uvidi možnost drugačne totalitete od produkcijske, tiste, ki poraja razredno zavest, in ko spozna svoje lastno mesto kot negacijo mesta v produkciji sploh. Pojem "proletarske razredne zavesti" razkrije protislovje, ki je inherentno samemu pojmu zavesti; z razkritjem tega protislovja ta pojem odpravi oz. ga zvede na kvalitativno povsem različno raven, kjer "označevalna praksa" procesa ni (več) razredna zavest. "Razredna zavest" je torej proletarska le kolikor ni več niti zavest niti razredna zavest.

To, kar marksistična teorija misli v pojmu "proletarske razredne zavesti", ni razredna zavest, ampak dovršitev te zavesti, kolikor leta "temelji izključno na razvoju modernega procesa proizvodnje"²⁵, z uvedbo negativitete, ki spremeni produkcijo totalitete v neskončnost procesa. Proletarec lahko pride do takšne označevalne prakse socialno-simbolnega procesa le kolikor presega svoj položaj producenta. Subjekt tega, kar dialektični materialzem imenuje "razredna zavest", je torej takšen subjekt, ki v enem samem procesu totalizira tisto, kar v razrednih družbah ostaja deljeno: produkcijo/potrošnjo. Brez tega drugega pola, ki ga v buržoazni družbi predstavljata politika in kultura ali točneje politična in kulturna kontestacija in subverzija, je tak subjekt nemogoč. Brez tega pade nazaj v klasično razredno zavest, kakršno ima buržoazija, ali celo ostane pod ravnijo buržoazne vizije družbene skupnosti z njenimi možnostmi kulturnih in političnih sprememb, vizije, ki ima dolgo preteklost in je proletarski superiorna, kot je to pogosto poudaril Lenin, ko je spodbujal k vajeništvu pri buržoazni kulturi. Če je politična partija proletariata le razredna partija v tem smislu, da "temelji izključno na razvoju modernega procesa proizvodnje", potem samo utrjuje klasično razredno zavest in njeno vlogo kritika znotraj produkcijske družbe.

Če je res, da noben razred kot razred ne more odpraviti razredne družbe, potem "proletarska razredna zavest" označuje bodisi sindikalistično pozicijo, ki je vpeta v sistem kapitalistične produkcije, in

tako opusti radikalno revolucionarne cilje dialektičnega materializma; bodisi jo je potrebno misliti kot mesto protislovja, ki to razredno zavest spremeni v prakso neskončnega procesa, zajemajoč tako vse razrede in preko njih vso kompleksnost odnosov med subjekti in njihovimi označevalnimi praksami.

Če racionalizacijo tega procesa imenujemo "proletarska razredna zavest", potem storimo napako v tem, da eliminiramo proces in ga reduciramo samo na produkcijsko totaliteto in na položaj produkcijskega razreda v njej.

Če opustimo pojem "proletarske razredne zavesti", storimo napako v tem; da negativiteto izločimo iz produkcijskih odnosov v transcendenco religije in umetnosti.

Ti dve tendenci odraža ločitev politike in kulture v buržoazni družbi na koncu XIX. stoletja. Ta ločitev je simptom dejstva, da "proletarska razredna zavest" ne obstaja: nadomešča jo "razredna psihologija", negativiteta pa je izgnana v "elite". Razredna družba in posebej buržoazija se brani s tem, da to ločitev perpetuira, vendar to ne sme zakriti dejstva, da so proletarijat in pogosto celo njegove politične organizacije pri tej dvojnosti soudeleženi in sokrivi, ko odvrtačajo-izrivajo dialektični princip uvjanja negativitete v razredno psihologijo in/ali v logiko produkcije preko protislovij v politiki in kulturi.

Objektivni zgodovinski pogoji na koncu XIX. stoletja so dovoljevali le, da se je zastavil zgolj problem te ločitve. Literarna praksa avantgarde, ki zahteva to ločitev in jo celo poskuša proglasiti za večno; pa stremi tudi k njeni odpravi, kolikor je domnevni naslovnik te avantgarde takšen - takrat nemožen - subjekt, ki vključi razredne zavesti v proces, ki so mu le-te samo limite. Ta praksa se torej pridruži borbi za "končni cilj" dialektičnega materializma, vendar ostaja utopična, ker se ne meni za konkretne ekonomske pogoje njegove realizacije, pridruži se borbi za preseganje produktivistične zavesti, za vmeščanje protislovja v vse sisteme in vse raznovrstne prakse v družbenem procesu. Njena pozicija je preuranjena in zato se zdi, da je v zgodovinskem trenutku konca XIX. stoletja reakcionarna. Vendar pa vse od tedaj postavlja delavskemu gibanju problem, ki se ga bo lahko lotil šele z zaostankom (komaj da se ga loteva dandanes), skozi "svoje stalno vračanje k izhodišču, svojo nenehno samokritiko"²⁰: "zdaj pa je potrebno razumeti funkcijo utopizma kot bistvenega obeležja notranje gradacije razredne zavesti."²⁷

4. Analiza "želja" pred spoznavo zakonov. Elite

Lenin je uvidel bistveno socialno-demokratski, če že ne korporativistični značaj sponatne razredne zavesti proletariata. Partija, ki jo je organiziral, da bi odpravil to objektivno pomanjkljivost, pa se je kaj hitro spremenila v sredstvo za racionalizacijo ekonomskih pogojev, ki so proizvedli proletarijat, ukinitvev ali transformiranje teh pogojev pa se zastavi kot cilj revolucije. Ker je mehanicistični marksizen zreduciral proces, v katerem proletarijat postaja subjekt, na njegove ekonomske pogoje, je subjektiviteto v masah prepustil specialistom psihologije - nacistom, kot je to pokazal Wilhelm Reich.²⁸ Reich je ob soočenju s fašizmom in v refleksiji o zagatah komunističnega delavskega gibanja poskušal rehabilitirati pojem "razredne zavesti" s povsem novo vsebino, ki je mehanicistični ali etični sociologizem ne pozna: najprej je postavil razliko med razredno zavestjo množic in zavestjo partijskega aparata, nato je prvo definiral kot "progresivne

želje" v stalnem boju z "vezanostjo na tradicijo", pri čemer pa je ne zanima "razvoj produkcijskih sil", temveč je "orientirana k odrazom, oblikam in učinkom tega objektivnega mehanizma v subjektiviteti."²⁹ Reich tako postavi akcent na "subjektivno zavest ljudi"³⁰ in na "življenjske potrebe vsakogar na vseh področjih"³¹, vendar pa s tem ne eliminira funkcije revolucionarne avantgarde, temveč ji naloži za najvažnejšo nalogo analizo želja pri množicah pred poznavanjem ekonomskih in zgodovinskih zakonitosti. Jasno je, da pojem "želja" pri Reichu pomeni prelome-razpoke (ruptures) produktivno-reproduktivne verige, kot edino možno mesto proletarske revolucije, hkrati pa ta želja pri ljudskih množicah nujno objektivno obstaja. Ostaja pa vprašanje, ki ga Reich še zdaleč ni rešil ali poskusil rešiti: katera struktura (diskurzivna ali politična) bi lahko zajela in govorila te prelome? Reich odlaga "vprašanje partije" na kasneje (mogoče v nedogled), poudarja nujnost seksualne politike v "odsotnosti uporabne marksistične psihologije"³² in zahteva nove oblike diskurza in umetnosti, ki bi "ustvarile, razširile in čustveno zasidra le tisto atmosfero, ki tako kruto manjka in ki naj bi iz najširših množic naredila privrženca za revolucijo."³³ V vsem tem Reich implicitno opredeli osvoboditev subjektov kot osvoboditev tako seksualnosti kakor tudi govornice. V umetnosti nasploh in še posebej v tekstu se vse do konca XIX. stoletja konstituira govornica, ki izreka ta mesta preloma, mesta, ki jih ekonomistična razredna zavest potlači, mesta preloma, ki so lastna želji množic, ki pa jih le-te eksplicitno ne izražajo ali jih celo v kapitalistični družbi produktivizma in industrializacije ne morejo izraziti, mesta preloma, ki se torej umaknejo v izkustvo kulturnih elit, znotraj teh elit pa so dostopna le redkim subjektom, z rizikom (ali prednostjo) radikalizacije vse do norosti ali estetizma, pri čemer izgubijo svoje vezi z družbeno verigo - prav to je tudi naša osnovna teza.

OPOMBE

- 1) F. Engels: Uvod h. H. Marx: Razredni boji v Franciji (1895) MEID III., str. 7.
- 2) Ibid.
- 3) K. Marx: Razredni boji v Franciji, op. cit. str. 16.
- 4) Ibid., str. 47
- 5) K. Marx: Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, MEID III., str. 456/7.
- 6) Proces, ki se skriva za to stagnacijo, pa ne uide marksistični analizi: "če opazujemo buržoazno družbo v njeni celoti, vidimo, da je zadnji rezultat procesa družbene produkcije ta družba sama, z drugimi besedami človek sam v svojih družbenih odnosih. v tem gibanju se vse, kar ima fiksno obliko, kaže le kot prehodni moment, vključno s procesom neposredne produkcije." (Marx: Kapital, podčrtala J.K.)
- 7) Ibid., str. 483; 8) ibid., str. 489; 9) ibid., str. 504/5.
- 10) Ibid., str. 562; 11) ibid., str. 563.
- 12) Marx: Beda filozofije.
- 13) Cf. Bourbaki, v zvezi z odnosi med teorijo množic in delovanjem nezavednega pa tudi D. Sibony: Neskončno in kastracija v Scilicet 4.

- 14) G. Bataille: *l'Expérience intérieure* (Notranje izkustvo) Gallimard, 1954, str. 239.
- 15) Hegel: *Die Verfassung Deutschland*.
- 16) V tej točki se strinjamo z branjem Heglovih koncepcij države, ki ga je podal E. Weil. Pri Heglu se nam zdi namreč možno odkriti relativizacijo pojma države v luči mednarodnih odnosov, ki v njegovih očeh državo pokažejo kot posebno, individualno, naravno, arbitrarno, slučajno itd., se pravi kot moment, ki ga je treba preseči v dialektičnem procesu. Npr.: "Mednarodni odnosi so zelo razgibana igra strasti, interesov, namenov, naravnih darov in vrlin, nasilja, krivic in izprijenosti kakor tudi zunanje naključnosti ... igra, kjer je sam moralni totum, državna neodvisnot, izpostavljen naključju." (Filozofija prava, q 340) Ali pa: "Končno je država po eni strani neposredna realnost posameznega ljudstva in naravno določena. Kot izolirani individuum je ekskluzivna proti drugim individuum iste vrste. V njihovem odnosu sta prisotna arbitrarnost in naključje, ker splošnost prava med njimi sicer mora obstajati, ni pa realnost, prav zaradi avtonomne totalitete teh oseb." (Enciklopedija, 3. izdaja, q 545, podčrtal E. Weil v E. Weil: *Hegel et l'Etat*, Vrin, 1970 str. 76/7.)
- 17) Osemnajsti brunaire, op.cit. 569.
- 18) G. Lukacs: *Zgodovina in razredna zavest*, prim. Lukacs: *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, 1970, str. 111.
- 19) Ibid., str. 133; 20) *ibid.*, str. 133; 21) *ibid.*, str. 141.
- 22) Ibid., str. 112; 23) *ibid.*, str. 143; 24) *ibid.*, str. 145.
- 25) Ibid., str. 121; 26) *ibid.*, str. 141; 27) *ibid.*, str. 143.
- 28) Reich: *Masovna psihologija fašizma* (Mala edicija Ideja 1973).
- 29) Reich: *Kaj je razredna zavest?*, fr. prevod *Qu'est-ce que la conscience de classe?*. C. Sinelnikoff, 1971, str. 18-19.
- 30) Ibid., str. 20, podčrtala J.K.; 31) *ibid.*, str. 91, podč. J.K&
- 32) Ibid., str. 12; 33) *ibid.*, str. 72.

JULIA KRISTEVA se je rodila 1941 v Bolgariji. Od leta 1966 naprej aktivno deluje v Franciji. Delala je raziskave v okviru Centre National des Recherches Scientifiques, posebej aktivna pa je bila znotraj grupe Tel Quel. Doslej je izdala zbirko esejev Semeiotike, *Recherches pour une sémanalyse* (Raziskave za semanalizo), Seuil 1969, dalje *Le texte du roman* (Tekst romana), Haag 1970 (njena prva knjiga, čeprav izdana kasneje) in nazadnje svojo doktorsko disertacijo, *La révolution du langage poétique* (Revolucija pesniške govornice), Seuil, 1974, od koder je vzet tudi naš odlomek. Poleg tega je napisala številne članke in študije za vrsto francoskih strokovnih revij, predvsem pa za Tel Quel.

UDK 130.2:001

SLAVOJ ŽIŽEK

BELEŽKE K ADORNOVEMU STILU

Ob prvem prevodu v slovenščino kakega Adornovega dela¹ bomo skušali pokazati nekaj, kar mora pri nas bržkone delovati kot 'nemogoče': da je sam stil njegove misli (ne 'stil' v pomenu vnanjega esteticističnega dodatka/presežka glede na vsebino, marveč v strogem pomenu miselne prakse 'avtorja') mogoče dojeti iz 'strukturalistične' kategorije naddoločenosti. Izhajajmo iz Althusserjeve opredelitve te kategorije²:

"Naddoločenost označuje naslednjo bistveno lastnost protislovja: odražanje, v samem protislovju, njegovih eksistenčnih pogojev, se pravi njegove situacije v dominantni strukturi kompleksne celote. Ta "situacija" ni enolična. Ni niti njegova edina "zakonita" situacija (ki jo zavzema v hierarhiji instanc glede na določujočo instanco: ekonomijo v družbi) niti njegova edino "faktična" situacija (ali je - v opazovani fazi - dominantno ali podrejeno), marveč razmerje te faktične situacije do one zakonite situacije, se pravi resnični odnos, ki naredi iz te faktične situacije določeno "variacijo" strukture, in to dominantne, "nespremenljive totalnosti". (PM)

Kjer analiza abstrahira od tega razmerja zakonite situacije do faktične, se v omejitvi na zakonito situacijo sprevrže v abstraktno občost, ki so ji faktične situacije nevtralni primeri, česar druga stran je, da obilje 'konkretnih okoliščin', četudi na faktični ravni obrne samo tendenco k zakoniti situaciji, ne zadobi teorijske tematizacije. Naddoločenost pa naredi iz neskladja med zakonito in faktično situacijo (npr. iz razlike med v-zadnji-instanci-odločilno in dominantno določenostjo (protislovjem) temeljno teorijsko postavko, ki šele da konkrekcijo zakoniti situaciji: pojem naddoločenosti konceptualizira presežek 'konkretnih okoliščin', ki ga sicer eksploatira "kritika marksističnih dogem" (: 'zgodovina ni potekala po marksističnih zakonih' itd.). Banalna ugotovitev, da obča določenost nikoli ne more zaobseči vse vsebine posamičnega, je presežena z dejstvom; da ni posamična situacija ta, ki je - poleg obče določenosti - 'naddoločena' z 'okoliščinami', marveč je naddoločena samo obča/zakonita določenost. Sploh pa je navedeni odlomek temeljnega pomena, ker jasno izreče, da je osrednji smoter pojma naddoločenost prav premagati novoveško in širšo metafizično dvojnost "zakona" in "dejstva", torej naloga, ki si jo je na idealistični ravni zastavil prav Hegel. Dokaz temu, da pomeni naddoločenost obče določenosti/protislovja vselejšnjo specifičnost/konkrekcijo te občosti ter s tem - 'metodološko' gledano - nujnost vselejšnje konkretne analize, drugače povedano: da je v nji še kako ohranjena heglovska dediščina 'posredovanosti' občega s posebnim, zgodovinskosti; dokaz temu leži prav v okornem Garudyjevem 'očitku': "Ta naddoločenost je čista in enostavna nedoločenost." Seveda je, če vzamemo stvari abstraktno. Drugače povedano: če hočemo tam, kjer je potrebna konkretna analiza konkretne konst^olacije, uporabiti abstraktno-obče pravilo, zakon, potem je seveda vse, kar lahko rečemo, to, da 'vse vpliva na vse', kar je toliko kot nič. Tu se naravnost ponuja navezava na Korschevo kritiko poskusov poznega Engelsa, pobležje določiti razmerje ekonomske baze in nadzidave: Tako meri naddoločenost prav na

tisto, kar Korsch imenuje "načelo historične specifikacije": "Za marksista ne obstoji 'marksizem' nasploh, tako kot tudi ni 'demokracije' nasploh, 'diktature' nasploh ali 'države' nasploh. Obstoji samo buržoazna država, proletarska diktatura ali fašistična diktatura itd. In še te obstoje le na določenih stopnjah historičnega razvoja... Vse propozicije marksizma, vključno s tistimi, ki so navidez obče, so specifične." (Why I am a Marxist) Načelo, ki seveda nima nobene veze s pozitivističnim nominalizmom, kajti to zadeva vse propozicije, "vključno s tistimi, ki so navidez obče", tj. sama občest je vselej nad-določena s svojo konkrekcijo. Zato bržkone ni slučajno, če Althusser prodre do pojma naddoločnosti skozi kritiko istih misli poznega Engelsa o vzvratnem učinkovanju vrhnje stavbe na bazo, ki jih kot nezgodovinsko-abstraktno zastavitev problema zavrne tudi Korsch:

"Vsa vroče diskutirana vprašanja v polju historičnega materializma - vprašanja, ki so, če jih izrečemo v njihovi obči obliki, prav tako nerešljiva in brez pomena kot znani sholastični prepisno prvenstvu kokoši ali jajca - zgube svoj misteriozni in sterilni značaj, če jih izrazimo na konkreten, historični in specifični način. Friedrich Engels je na primer v svojih znanih pismih o historičnem materializmu, pisanih po Marxovi smrti, iz nepotrebnega upoštevanja očitka enostranosti, ki so ga proti Marxovi propoziciji, da 'tvori ekonomska struktura družbe realni temelj, na katerem se dvigujejo pravne in politične superstrukture in kateri ustrezajo določene oblike socialne zavesti', povzdignili buržoazni kritiki in kritiki, ki naj bi bili marksisti, dejansko sprejeli Marxov nauk. Nespametno je pristal na to, da lahko med superstrukture in bazo, med ideološkim razvojem ter ekonomskim in političnim razvojem, v veliki meri nastopijo takoimenovane 'reakcije' (Rückwirkungen), ter s tem uvedel v temelje novega revolucionarnega načina popolnoma nepotrebno zmedo. Kajti brez točne kvantitativne določitve tega, 'koliko' akcije in reakcije nastopi, brez točnega pokazaja pogojev, pod katerimi se pripeti eno ali drugo, postane celotna Marxova teorija historičnega razvoja družbe, kot jo interpretira Engels, neuporabna celo kot delovna hipoteza. Kot smo ugotovili, ne ponuja niti najmanjšega ključa glede tega, ali naj iščemo vzrok katerekoli spremembe socialnega življenja v akciji (Wirkung) baze na superstrukturo ali reakciji (Rückwirkung) superstrukture na bazo. In takšna verbalna izogibanja, kot so 'primarni' in 'sekundarni' faktorji, ali klasifikacija vzrokov v 'bližnje', 'srednje' in 'zadnje', tj. tiste, ki se izkažejo za odločilne 'v zadnji analizi', ne zadeva logike stvari. Ves problem izgine, čim obče vprašanje učinkov 'ekonomije kot take' na 'politiko kot tako', ali 'pravo, umetnost in kulturo kot take' in vice versa, nadomestimo z detajlno deskripcijo določenih razmerij, ki obstoje med določenimi ekonomskimi pojavi na določeni historični ravni razvoja in določenimi pojavi, ki nastopijo hkrati ali kasneje v vsakem drugem polju političnega, pravnega ali intelektualnega razvoja." (ibid.)

Marx se je tega jasno zavedal, ko npr. pripominja ob problemu neenakega razvoja materialne in umetniške produkcije, tj. protislovij med ravniho materialne in ravniho umetniške produkcije: "Težava je le v splošnem pojmovanju teh protislovij. Brž ko jih specificiramo, so že pojasnjena." (Uvod v Očrte) Specificirati obče protislovje pomeni zgodovinsko ga konkretizirati, vnesti v konkretne, historične pogoje njegovega obstoja, in prav vselejšnja naddoločnost protislovja je po Althusserju odnos obče zakonitosti do njenih pogojev eksistence. Seveda se je že sam Marx zavedal, da ne gre empiristični obrat primata občega nad posamičnim: če rečemo 'pravo se udejanja v rimskem in nemškem' ali če rečemo 'nemško in rimsko pravo sta oba pravi', v obeh primerih izostane naddoločnost občesti; ne pozabimo, da je prav nominalizem, značilen za

novoveške prirodne znanosti, najbolj utrdil vladavino abstraktne občosti, klasifikatoričnega uma. Dokaz temu je že mesto iz uvoda h Grundrisse..., kjer nahajamo skoro dobesedno formulacijo naddoločenosti; govora je o tem, kako

"so celo najbolj abstraktne kategorije, kljub temu, da veljajo - prav zaradi svoje abstrakcije - za vsa obdobja, vendarle v določenosti te abstrakcije same prav tako močno produkt zgodovinskih razmer in da so popolnoma veljavne le za te razmere in v njihovem okviru."

Tukaj zgodovinska konkrekcija prekoračuje red klasifikacije, po katerem vsako določeno razdobje nastopa zgolj kot posebnost, poseben primer občosti (npr. kapitalistična produkcija kot primer produkcije nasploh), ki v svoji abstrakciji enako velja za vsa razdobja: nasprotno, sama vsebina te abstrakcije je prav v svoji občosti spet določena z vsakokratno zgodovinsko konkrekcijo, tako da se kot čista/indiferentna abstrakcija udejanji šele v povsem določeni konstelaciji (npr. produkcija nasploh v svoji indiferentnosti do posebnih oblik produkcije se udejanji šele s kapitalističnim produkcijskim načinom). Naddoločenost, to je sama "določenost te abstrakcije" (Marx): ni stvar zgolj v tem, da bi vsako zgodovinsko razdobje določeni kategoriji, npr. produkciji, poleg običnih potez, ki veljajo za njen obstoj v vseh razdobjih, dodalo še specifične poteze; tu ne zadošča aristotelovska logika, v kateri differentia nastopa zgolj kot differentia specifica: nasprotno, to, kar bi moralo biti zgolj specifična razlika, vselej menja značaj same občosti genusa. Vzemimo še boljši Marxov primer: v vsakem zgodovinskem razdobju je sama občost produkcije 'obarvana' s posebno vrsto produkcije, ki takorekoč 'daje ton' celoti, ki nastopa kot produkcija kat' exochen (npr. v liberalnem kapitalizmu industrijsko podjetje v svobodni konkurenci); sama občost produkcije je torej zgolj navidez neutralno/indiferentno obča, v resnici predpostavlja odločujočo vlogo določene posebne vrste produkcije. (Tako tudi filozofski humanizen, katerega 'občečloveške' poteze maskirajo prvenstveno določene skupine, maskirajo razredno borbo.) In če se zgodovinska misel loči od nezgodovinske prav po tem, da ruši abstraktno-klasifikatorični odnos občega in posebnega, da izstavlja vpetost občega v gibanje posebnega, njegovo posredovanost s posebnim, tedaj naddoločenost ni nič drugega kot ime za konkrekcijo zgodovinskosti, osvobojeno refleksijsko-idealističnega momenta. Logika Imaginarnega par excellence je aristotelovska logika, ki je zasnovana na obsegu pojmov in omogoča hierarhično klasifikacijo. Naddoločenost (logika označevalca) pa je prav 'navzkrižna' določenost, ki prekoračuje/ seka/ krši klasifikatorični red hierarhije od občega do posamičnega: naddoločenost bi pomenila, da moment, ki na imaginarni površini klasifikacije nastopa kot omejeni, posebni pod-oddelek, 'v resnici', na simbolni Drugi Sceni igra odločilno vlogo določevanja celote, pri čemer imaginarni red hierarhične klasifikacije deluje prav kot maskiranje te odločilne vloge. Klasičen 'primer' (besedo pišemo v narekovajih, ker prav naddoločenost zaznamuje nemožnost neutralnih 'primerov') bi bil odnos filozofija/politika: v hierarhiji 'velikih' filozofskih sistemov tvori politika posebno, omejeno ontično področje, podrejeno vrhu hierarhije, tj. določeno z občim ontološkim ustrojem kozmosa; tako ostane ideološko zamračena odločilna vloga politične ravni za konstituiranje samega ontološkega ustroja celote 'univerzuma', kot se le-ta prikazuje v filozofemih. Prav naddoločenost je tisti 'paradoks', ki ga izključi nepozitivistična teorija razredov in meta-jezikov: paradoks tega, da element (na Drugi Sceni) zaobsega razred, katerega podrejeni element je (na sceni Imaginarnega), paradoks 'križanja', kjer element znotraj imaginarne scene re-presentira odsotno, ekscentrično mesto, ki določa celoto te scene. Jedro ideje naddoločenosti leži prav v tej asimetriji, neravnotežju Druge Scene glede na po-

vršino Imaginarnega, v tem, da imaginarna scena maskira lastno naddoločenoost s Simbolnim, premešča/zgoščuje 'resnično' konstelacijo s specifičnimi označevalnimi mehanizmi, tj. mehanizmi "dela sna". Tako poudarja že Freud, da moramo pri tolmačenju sanj paziti predvsem na to, kar pacient navede kot 'primer', 'razlago' tistega, kar bi moralo biti 'osnovna misel', ker gre ponavadi za premestitev težišča, ker gre v resnici prav za to, kar se kaže kot goli 'primer', 'dopolnilo' itd. "Najmanjše znotrajstvene poteze so relevantne za absolutno, saj mikrološki pogled razbije lupine po meri subsumirajočega višjega pojma nemočno uposamičjenega in razruši njegovo istovetnost, prevvaro, da je zgolj primer." (JE) Da je torej "razdelitev sveta na glavne in postranske zadeve ... vselej že služila temu, da se je ključne pojave skrajne družbene nepravilnosti nevtraliziralo kot gole izjeme" (MM), da je tisto, kar se na površini kaže kot izjema, skrajni primer itd., ravno mesto, kjer vdre na dan zakrita 'resnica' obstoječega 'sveta', to je tisto, kar uhaja platonsko-aristotelovski klasifikatorični logiki višjih in nižjih pojmov, tisto, kar skuša zapopasti 'strukturalistični' pojem naddoločenoosti, določenoosti z "Druge Scene": od psihoanalize, kjer v simptomih, napakah, sanjah, torej navidez 'obrobnih' pojavih, prihaja na dan 'resnica' subjekta, ki govori, do historičnega materializma, kjer npr. navidez mejni primer gospodarske krize nastopi kot instanca, ki v resnici situacijo 'normalizira' (uskladi ponudbo in povpraševanje). (Ob tem - mimogrede - vidimo, kako tisto, kar ponavadi v 'kritikah' strukturalizma nastopa kot 'struktura' (hierarhično-klasifikatorični red), prav ni struktura, kako je 'strukturalna struktura' prav kršitev/prekoračitev te 'strukture'!) Ta določenoost z druge scene torej vselej spodnese abstraktno občost, pomeni njeno vselejšnjo (nad-)določenoost po vsakokratnem mestu njene 'lokacije'. To pomeni - strogo vzeto - 'materializem': da se obča določenoost nikoli ne more iztrgati (nad-)določenoosti po mestu svoje materialne lokacije, svojega vplisa v konkrekcijo tekstualne mreže. Zato je prav neopozitivizem ali - obče vzeto - objektivna distanca pozitivnega znanstvenika do svojega objekta, ki dobi teorijski izraz v nalaganju metajezikov v formalni logiki; v nemožnosti, da bi prišli do mesta samega subjekta, strogo vzeto veliko bolj stopnjevan 'idealizem' kot pa spekulativni idealizem nemške klasične filozofije. Tu je že Hegel 'na robu materializma': vtem ko npr. skusi, da ni mogoča obča klasifikacija filozofskih smeri, obča definicija filozofije, kajti tista občost 'filozofije nasploh', ki naj bi bila medij tako 'naše lastne' kot 'drugih' filozofij, je neizbrisno zaznamovana z mestom, od koder govorimo mi sami, z našo lastno filozofijo. Tu ne pomaga reči, da pač izstavimo zgolj tisto, kar je naši lastni in drugim filozofijam skupnega, kajti manjka nam prav tisto stvari sami vnanje mesto, od koder bi lahko 'primerjali' sebe in drugega - prav ta medij primerjave je, kot pravi že Hegel, tisto v 'primerjavi' predpostavljeno, toda bistveno, tista resnična 'naša lastna pozicija'. Laž klasifikacije je v tem, da vmeti razliko na raven posebnega: da npr. med dvema 'idealizmoma' najprej predpostavi tisto obče, obema skupno, razliko pa vidi zgolj v posebnem; v tem izrine naddoločenoost same občosti, ki jo vselej 'aficira' ta posebnost, ki dobi vsakokrat drug 'ton'. Zato Heglu enotnost dialektičnega procesa ni v abstraktno-obči enakosti različnih momentov, marveč v samem zaporedju, 'notranji povezanosti', različnih ravni v posebno vpete, po posebnem (nad-)določene občosti. Enotnost razvoja filozofije je v umnem zaporedju različnih določitev tega, kaj je filozofija, tj. vsaka filozofija, vsak moment obče filozofije, 'filozofije nasploh', vnovič definira celoto filozofije, ali - kot pravi Hegel - celota, občost, je vsa prisotna v vsakem svojih momentov.

Do naddoločenosti pridemo, ko afirmiramo radikalno razsrediščenost, nezvedljivost določenosti občega s - kot pravi Althusser - eksistenčnimi pogoji, s konkretno materialnega vpisa, ko torej te določenosti občega po posebnemvpomenu konkretne konstelacije vpisa ni mogoče več zvesti na samoposredovanje same občosti, tj. ko občost ne obvlada več gibanja svojega posredovanja s posebnim, marveč se skuša nezvedljivost tega kompleksa posredovanja (Althusser: "vselej-že...") na neposredovanost absolutnega posredovanja. Hkrati lahko točno obmejimo pozicijo Heglovega absolutnega idealizma: dejstvo, da ostane pri njemu občost sama tista, ki obvladuje gibanje svojega posredovanja s posebnim, da ostane Hegel 'idealist', pomeni prav to, da z absolutnim subjektom ukine razsežnost intersubjektivnosti, naddoločenosti, razsrediščenosti subjekta.³

Kako pa je z Adornovim stilom? Poslužimo se dela, v katerem so stvari gotovo opisane bolje, kot bi to zmogli mi: navedimo nekaj daljših odlomkov iz poglavja o Adornu v knjigi Fredrica Jamesona Marksizem in oblika:

"Morda je edini način, da človek v raztrganem svetu ostane veren heglovskemu duhu sistematizacije, v tem, da je namerno nesistematičen. V tem smislu je Adornova misel globoko heglovska, (ona) obdeluje svoje motive v resnično heglovskem duhu, s tem pa se sooča s svojim glavnim formalnim problemom: kako pisati poglavja fenomenologije, ko ne obstoji več možnost celote? Kako analizirati del kot del, ko celote ne moremo več ne le ugledati marveč niti si zamisliti? Kako še dalje uporabljati termina "subjekt" in "objekt" kot nasprotji, ki imata lahko smisel zgolj, če predpostavljata možnost sinteze, ko pa se takšne sinteze ne da niti zamisliti, kje šele, da bi bila prisotna v konkretnem skustvu?...

Če se zdaj obrnemo h krajšim delom, še posebej k tisti seriji, Beležkam o književnosti, ki so morda Adornovo remekdelo, tedaj vidimo, da se le-te kot mentalne dejavnosti sestoje iz zaznavnega beleženja in osamljevanja, celo praktičnega iznajdevanja in prvega poimenovanja tistih kategorij ali sestavnih delov, iz katerih je bila verižno sestavljena večja dialektična forma. Vzemimo za ilustracijo njegove metode dela predmete nekaterih izmed njih - odnos naslova do del, občutljivost za interpunkcijo, uporabo uvrženih tujih besed in fraz, fizičen vtis knjig: -: v njih nahajamo dialektično samozavedanje, naglo oddtujitev, ki omogoča, da najbolj pristne elemente bralnega skustva vidimo na nov in čuden način, kakor da jih gledamo prvikrat, s čimer se nam obelodani nepričakovana razčlenitev dela na določene kategorije ali dele. Iz-hodiščna predpostavka je tudi tu skrajno obsežna mreža notranjih odnosov, tako da nas prav zaznava nečesa navidez zasebnega in vnanjega - - naprimer nagnjenosti določenega romanopisca k temu, da postavlja nad svoja poglavja napise - kot heuristično načelo vodi k tistim globljim formalnim kategorijam, po katerih je organizirana površina. Ti eseji so torej konkretna izdelava tiste formalne kategorije, ki jo je ustvaril sam Adorno in ki smo jo preje opisali z imenom opombe pod črto (fusnote)...

Ti eseji tvorijo potentakem odlomke ali opombe pod črto neke totalnosti, ki se nikoli ne udejanji; skoraj bi rekel, da tisto, kar jih združuje, ni toliko njih tenatska vsebina kot, z ene strani, njih stil kot nekaj trajno pričujočega v času procesa samega dialektičnega mišljenja, z druge strani pa njihove osnovne intelektualne koordinate. Kajti to, kar jim je kot fragmentom skupnega, kljub razpršenosti njihovega surcvega materiala, je prav skupna zgodovinska situacija, tisti zgodovinski trenutek, ki na takšen ali drugačen način obeležuje in deformira vse kulturne pojave, ki jih proizvaja in zaobsega, in ki služi kot okvir našega razumevanja teh fragmentov. In sam jezik zlokobno in opominjajoč aludira na to konkretno situacijo: ta upravljani svet, ta institucionalizirana družba, ta industrija kulture, ta ranjeni subjekt - to je

podoba naše zgodovinske zdajšnjosti, ki predstavlja glavni Adornov sociološki prispevek, ki pa vendarle, kot smo preje poudarili, nikoli ni direktno izražena v obliki teze. Namesto tega se prikazuje kot niz napotovanj k stanju stvari, za katerega se predpostavlja, da nam je že pristno znano, k realnosti, ki jo, kot se predpostavlja, še kako dobro poznamo...

... opomba kot takšna označuje trenutek, v katerem sta tako sistematsko filozofiranje kot empirično proučevanje konkretnega pojava na sebi lažna, in v katerem živa misel, stisnjena med to dvoje, za trenutek dalje živi v malih gostih črkah na dnu strani. ...

Meni se vendarle zdi, da stoji za to indirektnostjo globoko stilistična motivacija. Rekli smo že, da Adornu - kot, sicer, Heglu in vsem dialektičnim mislecem, v kolikor so resnično dialektični - misliti dialektično ne pomeni nič več in nič manj kot pisati dialektične stavke. To je nekakšna stilska pokora analogna tisti, ki vlada v umetniškem delu, v katerem oblika samih stavkov, bolj kot kakršnokoli zavestno razmišljanje, določa izbiro surovega materiala. Tako se tudi tu kvaliteta ideje ocenjuje z vrsto stavka, v katerem je izražena. Kajti če je dialektično mišljenje misel o misli, misel, povzdignjena na drugo potenco, konkretna misel o določenem predmetu, ki se hkrati v toku samega dejanja mišljenja zaveda lastnih intelektualnih dejanj, mora biti takšna zavest o sebi vgrajena tudi v sam stavek. In če je za dialektično mišljenje značilno, da vključuje povezovanje nasprotnih ali vsaj pojmovno različnih pojavov, lahko rečemo za dialektični stavek zares isto, kot so nadrealisti rekli za sliko, da namreč moč rase v zarmerju s tem, v kakšni meri so v nji povezane realnosti med sabo oddaljene in različne. Če Adornovo delo nikjer ne poda tiste preproste trditve o upravljanem svetu, ki bi jo lahko imeli za predpostavko tega dela, če se nikjer ne trudi, da bi izrazil v direktnih socioloških terminih tisto teorijo o strukturi "institucionalizirane družbe", ki služi kot skrivna objasnitev in ključ vseh pojavov, ki jih analizira Adorno, razlog temu zato ni zgolj dejstvo, da spada ta material prej v bazo kot pa v ideološko materijo in da je že vsebovan v klasični marksistični ekonomiji, marveč prej občutenje, da so takšne direktne izjave, takšne direktne predstavitve preproste vsebine stilsko napačne, ta stilska napaka pa je sama na sebi znak in odraz bistvene napake v samem procesu mišljenja. Kajti v čisto sociološkem prikazovanju se miselni subjekt umakne in navidez pušča, da pride socialni pojav na vidik objektivno, kot dejstvo, kot stvar na sebi. Kljub temu pa opazovalec še nadalje zavzema določeno stališče glede na opazovano stvar, in njegove misli še nadalje ostajajo zavestna dejanja, četudi se jih več ne zaveda kot takšnih. Tako moramo direktno predstavitev vsebine same zase, naj gre za sociološko ali filozofsko pisanje, obsoditi kot vračanje nazaj k tisti pozitivistični in empiristični iluziji, ki jo je moralo prevladati dialektično mišljenje. (Pa vendarle, četudi se tistega, kar bi Sartre imenoval "totalnost, ki se je ne da totalizirati" v Adornovem sistemu, njegovega odsotnega centra, ne da pojmovno opisati kot določeno pozitivistično "teorijo družbe" v lastnih terminih, četudi je obstoj takomenovane "objektivne misli" ukinjen s samo piščevo opredelitvijo za sistem zavesti o sebi, obstoji drugi način, na katerega lahko priključimo to odsotno totalnost. Do te končne kvadrature kroga je Adorno pripel v svojih dveh poslednjih in najbolj sistematičnih, najbolj specialno filozofskih delih, v Negativni dialektiki in Estetični teoriji.

Zdi se mi, da tvori bistveno tezo Negativne dialektike in Adornovo končno filozofsko stališče pravzaprav teorijska izjava tiste metodologije, ki smo jo videli na delu v konkretni, praktični obliki, v bolj zgodnjih estetskih in kritičnih zapisih. Tam smo namreč videli, da se o vsebini

umetniškega dela v skrajni liniji sodi po njegovi obliki in da prav udejanjena oblika podaja najbolj zanesljiv ključ življenjskih možnosti tistega družbenega trenutka, iz katerega nastaja. To metodološko odkritje pa dokazuje svojo vrednost tudi na področju filozofske misli; praksa negativne dialektike predpostavlja stalno oddaljevanje od oficialne vsebine določene ideje + naprimer od "dejanske" narave svobode ali družbe kot stvari na sebi - v smeri raznih določenih in protislovnih oblik, ki so jih sprejele te ideje in ki s svojimi pojmovnimi omejitvami in pomanjkljivostmi neposredno predstavljajo slike ali simptome omejenosti te konkretne družbene situacije. Tako stoje stvari že od samega začetka in glede same ideje dialektike, ki je pri Heglu imela "kot svoj temelj in svoj rezultat prvenstvo subjekta ali, povedano v dobro znanem jeziku uvodnih pripomb k Logiki, istovetnosti in neistovetnosti". Toda bistveno obeležje modernega doživljanja sveta tvori prav to, da je takšna istovetnost nemogoča in da je prvenstvo subjekta iluzija, da v današnjih zgodovinskih pogojih subjekt in vnanji svet nikoli ne moreta doseči takšne končne istovetnosti ali sprave/odrešitve. Pa vendar, če se ta končna sinteza, h kateri se giblje dialektična misel, pokaže za nedosegljivo, ne smemo misliti, da lahko katerikoli od polov te sinteze, katerikoli od pojmovnih nasprotij, ki so njen subjekt in objekt, kaj bolj zadovolji sam zase. ... Tako lahko negativna dialektika zgolj potrdi pojem in vrednost končne sinteze, hkrati pa v vsakem konkretnem primeru, pri katerem naleti, negira njeno možnost in realnost...

Tako naprimer Adorno v svojem klasičnem eseju o družbi pokaže ne le to, da je vsaka možna ideja, ki si jo ustvarimo o družbi, nujno delna in nepopolna, neustrezna in protislovna, narveč da so sama ta formalna protislovja dragoceni pokazatelji našega položaja glede na konkretno realnost družbenega življenja v sedanjem trenutku. ... Tako protislovja čiste misli končno odražajo protislovja svojega objekta, in to prav v trenutku, v katerem se nam je zazdelo, da ta začetna pojmovna protislovja popolnoma preprečujejo dostop k realnemu objektu, ki bi mu morala ustrezati. ...

Zato lahko rečemo, da predstavlja "negativna dialektika" poiskus reševanja filozofije in same ideje filozofiranja iz fetišizacije v času, iz optične prevare njenega zasebnega obstoja in trajnosti."

To radikalno zavračanje, da bi 'izrekli temeljno misel', neposredno 'imenovali stvar', pot od 'primeru' do 'primeru', od 'opombe' do 'opombe', gibanje "od posebnega k posebnemu" (E) ni utemeljeno zgolj vnanje - 'stilsko' - kajti kaj je ta odskok od prazne, abstraktne občosti 'temeljne misli' k njeni konkrekciji, vpetosti v gibanje "posebnega", drugega od samega koraka k naddoločenosti te občosti?

V Adornovih delih sploh nima opravka z običajnim 'razvijanjem temeljne misli', 'vsebinska' razdelitev na 'poglavja' vselej deluje kot v jedru vnansa, naknadna razmejitev - 'glavni tok' preprosto manjka, gre za skupek 'opomb pod črto', povezanih/posredovanih z navzkrižnimi preskoki itd., torej po poteh, ki razbijejo linearno razvijanje - tok, primerljiv kvečjemu z govorom analiziranca v procesu analize, njegovimi 'prostimi asociacijami', tok, ki ga v sodobni teorijski konstelaciji - kot (ne zgolj stilski) 'vrh' kritične teorije - lahko navežemo edinole na tistega, ki je v drugem polju, polju 'strukturalizma', pravtako dosegel 'vrh', na Lacana. Ni bila Negativna dialektika zgolj za časa izdaje Žargona... work in progress, samo Adornovo delo v celoti je work in progress, iz katerega se občasno - 'za objavo' - izrežejo odlonki, urede v poglavja itd.⁴

Teorijo opombe-pod-črto nahajamo že pri Derridaju; opomba-pod-črto je v organizaciji feno-teksta reprezentant same tekstualnosti, pisanja: dodatek/dopolnilo ('glavnemu tekstu', 'temeljnemu toku'), odnik od

'glavnega toka', odložitev 'stvari sane', naknadnost, ki ji - v metafizični ekonomiji - pripada mesto tistega 'drugotnega', 'postranskega', ki pa je prav kot taka reprezentant - v imaginarnem polju fenoteksta - izrinjene produktivnosti teksta. Znova lep primer naddoločenosti: tisto, kar se na površini 'menjave', 'komunikacije', 'reprezentacije', kaže kot drugoten/naknaden dodatek itd., drži - na tej imaginarni sceni - mesto sane produktivnosti, neme prakse, ki producira celotno polje reprezentacije kot svoj učinek.

Naj kdo skuša podati 'osnovni miselni tok' Žargona... (ali Negativne dialektike ali...): stvar je nemogoče izvesti, lahko bi govorili zgolj o osnovnih 'miselnih motivih', ki se variirajo, ponavljajo itd.; tako bi lahko za Adorna rekli isto, kot pravi Barthes za Levi-Straussa: da "z opustitvijo običajnega dojetja "razvijanja misli" predlaga novo retoriko variacije in nas tako obvezuje k odgovornosti oblike, ki je nismo vajeni v delih iz področja družbenih znanosti" (KSM). Oblika ni več neutralen/esteticistični dodatek/presežek, marveč neposredno sam nosilec resnice: "odgovornost oblike", o kateri govori tu Barthes, seveda ni drugega kot Jamesonova "stilaska pokoritev".

Vse kritike Adorna, ki hočejo pokazati 'nezadostnost njegovega temeljnega zasnutka' itd., že s samim pristopom izdajo/potlačijo njegovo temeljno prakso.

Če bi neposredno izrekli 'temeljno misel', ne bi šlo zgolj za 'stilsko' neokusnost, ki jo vsi prav dobro poznamo, marveč za osnovno teorijsko laž. Kajti s tem bi se misel - 'strukturalistično' rečeno - zaprla v svoje imaginarno središče, organizirala okoli identičnega Središča/Temelja.

Adornovo temeljno misel 'Celota je laž' edinole na ta način še zdaleč ne zadene očitek 'slabe neskončnosti'.

Tista Celota, ki je ne-resnica, je sama imaginarna celota/Središče/občost; afirmacija ne-identičnega je afirmacija njene vselejšnje 'fragmentarnosti', vpetosti v gibanje "posebnega", tj. naddoločenosti. Prav skozi nanos na 'strukturalistični' pojem naddoločenosti kot spodbitja imaginarne Celote, izstavljanja njene razsrediščenosti, lahko lepo pokažemo, da ne gre za predheglovske raven.

Gre torej za "naglo oddaljitev" kot odtujitev imaginarni Celoti/Sceni, ki omogoči izstaviti "globlje formalne kategorije, po katerih je organizirana površina" - razsrediščeno, asimetrično (glede na površino Imaginarnega) simbolno artikulacijo; artikulacijo, ki jo - kot že pri Freudu - seveda izdajajo na površini prav navidez 'obrobne', postranske premestitve.

Tako bi morali 'nesistematično sistematičnost' Adornove misli interpretirati prav kot izstavljanje 'sistema' naddoločenosti, ki ruši fetiš imaginarnega sistema, tj. ki izstavlja povezave/posredovanja, ki se s stališča imaginarnega sistema kažejo kot poljubna/vnanja, prekoračujoča/kršeča 'racionalno'/sistemsko 'povezanost stvari (ali idej)'. Kajti strukturalna 'struktura', tj. naddoločena struktura brez imaginarnega središča, točneje: struktura, 'sistem posredovanj', glede na katerega je njegovo Središče, Izvir itd. vselej že prenešeni/potvorjeni površinski učinek, je prav ta adornovska 'nikoli udejanjena totalnost', totalnost, katere 'središče' vselej manjka, je vselej odsotno.

Od tod, iz tega temeljnega vsebinskega vprašanja, dobi pomen npr. Adornova afirmacija eseja in njegov posmeh fetišu Hauptwerk-a, ki še obvladuje nemške teoretike; od tod - iz te "odgovornosti stila" - se ponuja navezava na sodobne francoske strukturaliste, katerih 'daljša', 'temeljna' itd. dela so (npr. pri Derridaju) pravtako le zbirke esejev.

In če je pač naddoločenost temeljna kategorija materialistične dialektike, tedaj moramo reči, da je že sam Adornov 'stil', njegova lastna

praksa pisanja, 'materialistični obrat Heglove dialektike', torej materialističnodialektična.

Če Adorno govori o potrebi, ohraniti subjekta v njegovi ne-identičnosti, tedaj je san njegov stil odgovor na to potrebo - gibanje "od posebnega k posebnemu", stalen odskok od 'vsebine', 'stvari same' itd. Kajti - daleč od tega, da bi strukturalizem pomenil objektivirajočo, meta-jezikovno misel - ta odskok od vsebine, oddaljitev, v kateri se v jezik vpiše subjekt, dobi šele v strukturalizmu svoje pravo ime: označevalec, ki "reprezentira subjekta za drugi označevalec", za razliko od znaka, ki reprezentira nekaj (vsebino) za nekoga. Požentaken lahko postavimo enačaj "naddoločenost ali simbolna določenost" (Lacan): simbolna določenost, 'autonomna' določenost s samim redom označevalca, ki prekoračuje 'vsebinsko' povezanost, to je mesto, na katerem se v govor vpiše subjekt v svoji neidentičnosti. In če dialektičnost misli "rase v razmerju s tem, v kakšni meri so v nji povezane realnosti med sabo oddaljene in različne", je treba na tem razbrati prav naddoločenost kot 'autonomno' simbolno določenost, ki prekoračuje 'povezanost stvari' ali 'idej', tj. 'vsebinsko' povezanost, ki razveže imaginarna razmerja med logiko in 'realnostjo'.

Tu Adorno s samo svojo teorijsko prakso daleč presega ostale avtorje "kritične teorije"; drugače povedano, sama Adornova praksa pisanja že 'proizvede' (v pomenu, ki ga ta termin dobi pri Althusserju) odgovor na vprašanje ohranitve ne-identičnega, katerega domet je 'spoznan', 'priveden do pojma' v pojmu označevalca. Najlepše se to vidi ob Habermasovem poskusu afirmacije nezvedljivosti intersubjektivne prakse na predmetno proizvodnjo; poskusu, ki hoče teoretizirati, 'privedi do pojma', ohranitev neidentičnega, ki pa daleč zaostane za ravnijo Adornove prakse:

"Spoznanje, da konkretnih predmetov nikoli ne moremo do kraja opisati v eksplicitnem govorjenju, je trivialno. S tem, ko dajemo izjavo o nečem posebnem ..., ga vsakokrat zajamemo glede na neko splošno določilo; pomena posebnega pa se ne da "izčrpati" s stalnim subsumiranjem pod takšne splošnosti. Takoj ko pa se subjekti pogovarjajo drug z drugim (in ne o objektiviranih dejstvih), si stopijo nasproti z zahtevo medsebojnega priznavanja, da so nenadomestljivi individuumi v svoji absolutni določenosti. Takšno priznavanje zahteva paradokсно storitev, da se s pomočjo načelno splošnih določitev in takorekoč skozi njih zajame polna konkretnost tistega, ki pravzaprav ni identičen s temi splošnostmi." (PPP)

V tem ko govor meri na "objektivna dejstva", v tem ko se giblje na ravni informacije/denotacije/govora o nečem, nalaga abstraktno-obče opredelitve, tlači tisto ne-identično; posredovanost občega in posebnega, preboj abstraktne občosti nastopi šele z razsežnostjo intersubjektivnega dialoga. Tu gre seveda za Habermasovo dvojnost produkcije in interakcije: govor o "objektivnih dejstvih" je jezikovni modus, ki pripada produkciji, izza njega stoji "interes tehničnega razpolaganja", tj. giblje se na teoretično-tehnični ravni (razmik med čistim teorijskim zorom in vnanjo, 'realno' dejavnostjo); enotnost praktičnega dejanja ohranja edinole intersubjektivna interakcija v nezvedljivi razliki do produkcije kot dejavnega odnosa do objektivnosti.

Kako tematizirati preboj abstraktne občosti = praktični značaj govora = zajetje subjekta v njegovi neidentičnosti? Če določenost po tistem, o čemer (po referentu ali označencu), četudi je govora o samem subjektu, ostane na ravni abstraktne občosti, ki izključuje subjekta v njegovi neidentičnosti, tedaj kot edino mesto vpisa subjekta v njegov govor preostane san označevalec v njegovi autonomiji. Govor je praksa, govor presega abstraktno občost prav in edinole v meri, v kateri preneha delo

vati kot odraz/izraz, v kateri na mesto imaginarne določenosti po referentu ali označencu/smislu stopi autonoma določenost po samem ređu Simbolnega, po označevalnih mehanizmih, ki prekoracujejo imaginarno 'povezanost stvari' ali 'idej'. Tista konkrekcija materialne lokacije obče določenosti, o kateri je bilo govora, nad-določenost te določenosti, to je njen vpis v avtonomno označevalno artikulacijo. "Simbolna določenost ali naddoločenost" (E), v tem se skriva odločilni vpogled: dokler govor ostane znak, v osnovi ne-avtonomen (četudi nezvedljiv) medij, sredstvo mišljenja, praktične komunikacije itd., na koncu vselej zgubimo razsežnost zgodovinskosti/neidentičnosti/resnice. Kar pravi Lukacs ob dialektiki subjekta in objekta (da prava 'giblјivost pojnov' nastopi šele v refleksiji njune posredovanosti, tj. da vsaka dialektika, ki abstrahira od temeljnega sklopa posredovanosti subjekta in objekta, kljub še tako poudarjeni 'giblјivosti', 'dialektičnosti' itd. ostane zavezana trdni istovetnosti 'stvari'), moramo prenesti na razmerje imaginarno-'realne' ravni do Simbolnega: na imaginarno-'realni' ravni ima istovetnost vselej prednost pred razliko; zaobseženost razlike z istovetnostjo (kot istovetnostjo istovetnosti in neistovetnosti) pri Heglu je zgolj pokaz njegovega ostajanja v mejah Imaginarnega, 'materialistični obrat' Hegla kot afirmacija materije v pomenu ne-identičnega mora nujno potekati na ravni označevalca. Prav in edinole v tem presežku nad abstraktno občostjo, v njeni naddoločenosti-avtonomni simbolni določenosti, se v jezik vpisuje subjekt: "paradoksalni učinek; da se s pomočjo načelno obćih opredelitev zajame polna konkretnost tistega, kar pravzaprav ni istovetno s tem obćim", se kaže za učinek naddoločenosti, ki subvertira v govoru o "objektivnih dejstvih", v znaku vladajočo razliko obće/posebno. Če pri Lacanu "govor ne razlikuje več primera od ideje", tedaj se prav na ta način skuša izslediti evokacijo subjekta govora v njegovi "absolutni določenosti". Od tod pa vidimo nesmiselnost očitka, po katerem Lacan razpusti subjektivnost v objektivnih strukturah: kot da ni njegova namera prav v tem, da bi se naućili prisluhniti tisti besedi, ki reprezentira samega subjekta kot še-ne-objektiviranega, še-ne-Jaza, vzpostavljenega z imaginarnimi/zrealnimi identifikacijami.

Materialistična teorija označevalne prakse, to je tisto, kar manjka Habermasu, zaradi česar se za označitev procesa interakcije, procesa, ki bi moral ohraniti sled neidentičnega, mora zateći k formulam, ki pravzaprav - kot pripadajoče idealizmu - že predpostavljajo skrito jedro prvenstva istovetnega (samorefleksija itd.). Naddoločenost ali simbolna določenost, se pravi; vsa zgodovinskost, ki jo nahajamo v neposredno/navidez trans-simbolnih praksah, je že 'avtonomni' učinek Simbolnega. Označevalna praksa zato ni niti ena izmed praks niti nomen totalitetnega Praxisa marveč pravzaprav edina praksa v strogem pomenu. Red Simbolnega kot mesto resnice, to je edini način ohranitve jezika kot prakse brez zapsdlosti spekulativnemu idealizmu, kajti sam govor je lahko praksa, /samo/spremenba v stvari sami, edinole če je sam općra resnice, ne zgolj njen izraz/odraz. Kot pri Heglu je tudi na ravni označevalca govor sam praksa prav v tisti meri, v kateri presega abstraktno občost, nasprotipostavljenost obćega in posamičnega. Kajti abstraktno občost presega prav skozi naddoločenost, naddoločenost pa pomeni 'avtonomno' določenost samega Simbolnega, govor sam kot mesto resnice. Roland Barthes piše: "Jacques Lacan nadomešća tradicionalno abstraktnost pojnov s popolnim prodorom slike v polje govora, tako da govor ne ločuje več primera od ideje in sam postane resnica." (KSM) Obe trditvi sta sami zase dovolj razumlјivi (1. govor ne ločuje primera od ideje, gre pač za 'slikovito' metaforično izražanje'; 2. govor sam postane resnica, se pravi, da ni pasivni odraz, marveč strukturira naše dojemanje 'realnosti') in ju je torej kaj lahko zvesti na že znano

raven (misel o vselejšnji metaforičnosti, konotativnosti itd. vsakdanjega jezika, ter transcendentni simbolizem; teže je uvideti njuno istovetnost, ki šele odpre razsežnost vsake od njiju pri Lacanu: da se zamaje klasična razlika občega pojma do posamičnega primera, to pomeni, da postane sam govor mesto resnice. Zamajanje razlike ideja/primer je nanreč sama vselejšnja naddoločenost obče določenosti/ideje/pojma, ta naddoločenost pa je pri Lacanu sinonim za simbolno določenost, tj. 'avtonomno' določenost po samem redu Simbolnega. Naddoločenost je raven, na kateri govorica ne deluje več kot 'odsev realnosti' ali 'realnost' kot odsev strukturiranosti govorice, pri čemer je 'medij' tega odsevanja sama zavest, ki ji v jezikovni strukturi odseva struktura 'realnosti' ali ki si s strukturacijo jezika 'ustvarja' način, kako ji je dana realnost. Točneje: govorica ni več dojeta na ravni imaginarnih dvojic imaginarno-realno, znotraj-zunaj, subjekt-objekt, pa naj bo zunaj/objekt izraz znotraja/subjekta ali znotraj/subjekt odsev zunaja/objekta. Njeno mesto glede na to imaginarno/zrealno relacijo? Drugo Mesto, mesto označevalne artikulacije, kjer se označevalci vežejo v verige po svoji 'avtonomni' logiki. Na ravni analize: interpretacija - tako kot v Heglovi Fenomenologiji duha - ni takšno ali drugačno, bolj ali manj ustrezno tolmačenje nasebne, interpretaciji vnanje Stvari same, 'objektivne' želje, marveč temeljna (samo-)sprememba 'ekonomije' same želje, tj. z interpretacijo se spremeni prav Stvar sama, resnica, artikulacija označevalnih 'investiranj'/vnestitev. Kot da Lacan - navkljub vsem epistemološkim distinkcijam - ne spodnese tla dojetju psihoanalize kot posebne znanosti s svojim objektom že s temeljnim stavkom: "Psihoanaliza je resnica." Proces analize ni odraz, izraz itd. resnice, je resnica sama. Ali, kot povzema Barthes:

"strukturalizen bo vselej le "znanost" več..., če mu ne bo uspelo postaviti v središče svojega iskanja prav razbitje znanstvenega jezika, se pravi, če mu ne bo uspelo, da "se bo pisal". Kako naj mu ne postane vprašljiv tudi tisti jezik, ki mu služi za spoznavanje jezika?" Gre za "ukinjanje iz logike izvirajočega razlikovanja, po katerem je delo jezik-objekt, znanost pa metajezik, s tem pa omajanje varljivega privilegija, ki ga vidi znanost v razpolaganju s suženjskim jezikom." (KSM)

To 'približevanje znanstvenika piscu' nahajamo pri vseh strukturalistih, ki zaslužijo to ime, od najbolj 'pozitivističnega' med njimi, Levi-Straussa, ki v Mitologikah "z opustitvijo običajnega dojetja "razvijanja misli" predlaga novo retoriko variacije in nas tako obvezuje k odgovornosti oblike" (KSM). Pri vseh, ki zaslužijo to ime, torej ravnopri vseh, kjer strukturalizen že ni zgolj "znanost več", kjer je že praksa. Tako vidimo, da izjave o strukturalizmu kot "dejavnosti", praksi, ki jih nahajamo od Althusserja ("teoretična praksa") do Sollersa (teorija tekstualne prakse mora sama zopet biti praksa), daleč od tega, da bi pomenile samoobsebiunevnost, primerljivo z znanstvenim postopkom v sodobnih neopozitivističnih teorijah znanosti, predpostavljajo zlom znanosti kot teorije. S tem strukturalizen ni "stališče", "pozicija" med drugimi, marveč se dojema kot praksa; ni - če naj povzamemo Althusserja - predvsem nova teorija prakse (tj. o praksi), marveč nova praksa teorije, mesto, kjer se teorija zave lastne vpetosti v jezikovno prakso, kjer se zlomi distanca meta-jezika, ki jo vzpostavlja od Platona naprej. Korscheva formula, da je treba metodo historičnega materializma uporabiti na samem historičnem materializmu, na njegovi lastni zgodovini, ni izraz metodološke zmede, marveč temeljno načelo sleherne zgodovinske misli; na isto, ne na abstraktno 'analiziranje analitikov', marveč na analizo same teorije analize, na razkrivanje v sami teoriji delujočih mehanizmov "dela sanj", označevalnih premestitev, nadomestitev itd.; meri Lacan.

Toda mar Jamesonovi (in Barthesovi) stavki ne zadevajo nekaj že davno preseženega, stari pozitivistični objektivizem? Mar ne zaznamujejo zgolj najbolj elementarnega koraka k samorefleksiji? Še zdaleč ne, in tu preži na nas nevarnost, da nas zavede tradicionalna Jamesonova (in Barthesova) terminologija: tisti subjekt, za katerega afirmacijo gre tu Jamesonu (in Barthesu), še zdaleč ni subjekt samorefleksijo, ki je - kot bi rekel Adorno - prikrito že zaznamovan s postvarnostjo, ki je - kot bi rekel Lacan - že 'odtujeni', imaginarni subjekt, gre namreč za samega 'subjekta' tega gibanja 'posredovanja', naddoločenosti, za - kot bi rekel Lacan - subjekta označevalca, subjekta, ki se vpiše v jezik edinole v omenjenem odskoku od 'oficijalne vsebine'.

Tu lahko zgolj nakažemo nezvedljivost tega subjekta, tj. subjekta, ki se vpiše v odskok od vsebine, subjekta, ki je na delu v praksi Adornovega pisanja, na (klasičnega) novoveškega subjekta gospostva. Če rečemo, da je mesto vpisa tega subjekta 'odskok od vsebine', tedaj to - kot je jasno iz doslej povedanega - mislimo radikalno in dobesedno: 'vsebina' je in ultima analysi sam označenec, 'pomenska intenca', gra za radikalno 'autonomijo' samega označevalnega "procesa izjavljanja" glede na njegov 'rezultat', izjavo, ki jo pač nosi/'oživlja' določena 'pomenska intenca':

"Govor, brez katerega se ničesar ne zaznamuje, se vseskozi upira za-znamovanju tistega, ki zaznamuje, kot takega, se pravi tistega, ki ga imenujemo čisti subjekt ali, bolj preprosto, subjekt, ki govori. Če bi bilo drugače, bi izginila distanca, zaradi katere v vsakem besednem dejanju posredujeta dva procesa, tista dva, ki so ju lingvisti ločili kot "proces izjavljanja" in "proces izjave". Odkritje nezavednega pomeni, da je Freud na vprašanje: 'Ali subjekt ve, kaj dela, ko govori?' odgovoril ne. Pomeni, da se subjekt ne more hkrati pomeniti in učinkovito pomeniti svoje lastno dejanje pomenjanja." (M. Safouan)

Navidez lahko k temu pripomnimo: Mar ni vsebina filozofskega pojma samorefleksije, samozavedanja kot samoodnosa, prav to sovpadanje pomenjanja in dejanja pomenjanja? Mar s tem, ko vztraja pri distanci med "procesom izjavljanja" in "procesom izjave", strukturalizem resnično ne obtiči na ravni objektnega, objektivirajočega jezika, kjer lahko zgolj vsaki ravni priredimo nov meta-jezik, ne da bi prišli do meta subjekta?

Toda prav na ta način bi najbolj usodno zagrešili raven označevalca: Kajti prav označevalec je tisto mesto samega subjekta, ki ga vselej izda, potvori, potlači "proces izjave", tj. na 'vsebinu', imaginarnega označenca usmerjena znakovna raven. Temeljno skustvo strukturalizma ni v tem, da je treba subjektivni samoodnos/samorefleksijo vzeti kot imaginarni videz in jo razrešiti v 'objektivni' strukturi (nesmiselna operacija, katere domet je nujno posebnostnoznanstven), marveč obratno, da je prav že filozofski pojem samorefleksije tisti, ki - kot enotnost subjekta in objekta misli - subjekta že 'objektivira', 'odtují', ga že zvede na zrcalno raven subjekta/objekta, torej že zgubi strogo 'ekzistencialno' raven nefetišiziranega/neobjektiviranega subjekta. Drugače povedano, da je v nji resnični "subjekt izjavljanja", subjekt, ki govori (je govorjen), že izvzet, postavljen na varno.

Označevalec ni mesto, na katerem subjekta 'objektiviramo' v učinek postvarelih 'struktur', je obratno mesto, na katerem šele spregovori kot 'čisti' subjekt, osvobojen imaginarnih identifikacij, zrcalne relacije subjekt-objekt, ki ga vselej že 'objektivira'/'odtují'.⁵ Zato je seveda raven označevalca, "procesa izjavljanja", nezvedljivo razsrediščena glede na "proces izjave": a ne tako, da bi šlo za nedostopno 'objektivnost', ki bi obvladovala subjekte za njihovimi hrbtji, marveč prav zaradi - če smemo tako reči - njene 'absolutne bližine'

subjektu; gre za mesto samega subjekta, ki ga subjekt nikoli ne more 'objektivirati' v izjavah, ki je glede na imaginarno raven izjave, skoznjo pomenjenega, označenca, vselej že razsrediščeno: "Zunanost diskurza je središčna, ta distanca je notranja." (J.-A. Miller)

Zato moramo navidez paradoksalno reči, da je filozofska refleksija - ne zgolj v strogem novoveškem pomenu, marveč kot sam temeljni filozofski obrat k ontološki ravni, od Platona dalje - tista, ki pravzaprav vselej že zgubi pravo 'eksistencialno' raven, na kateri smo sami postavljeni v vprašanje. 'Definicija' psihoanalize - ena izmed 'definicij' pri lakanovcih, "naučiti se umreti", se navidez pokriva z 'definicijo' filozofije, ki jo najdemo na njenih začetkih, v Platonovem Faidonu. Toda Sokrat, ki se mu pripisuje to opredelitev, "je lahko rekel" (jaz) nimam prav" edi nole potem, ko je postavil svoj "jaz" in njegovo postavitev na varno mesto, izven aktualne smrti, kot da obstoji le končna (finale) smrt ali katerokoli "vrhovno dobro", ki naj se ga priznava ali želi. Toda tu nam bolj malo pomenita Sokrat ali to, da je spet je kastracije in zapolnitev temeljne nepolnosti privid, ki nujno očaruje filozofijo: gre za nezavedno in za psihoanalizo. Če psihoanalizirati resnično pomeni naučiti se umreti..., tedaj obstoji v tem "naučiti se" vsa nevarnost, s katero zaznamuje "progresistična" zahodna civilizacija vse, kar zadeva uk: da se učinek resnice v nji pogrezne v vednost; nevarnost, da se naučimo zgolj vedeti o smrti, ne pa sposobnosti umreti, kar zahteva, da se sami postavimo v to zadevo ... In če ni malo ljudi, ki izidejo iz psihoanalize tako celi, ne bomo si drznili reči tako nedotaknjeni, tedaj predvsem zato, ker obstoji velika razlika med umreti - se pravi živeti prekoračitve, "vsprejemati", imeti v sebi prelome - in med biti pokojen ali definiran (četudi kot analitik), se pravi v vednosti; v skrajni točki "biti na tekočem". Pravtako kot obstoji razlika med tem, da smo zmožni reči "nimam prav"; da bi rekli, da smo resnično po krivem, in tem, da damo vedeti, da obstoje zmote in da smo nedotaknjeni, vsenaokoli celi: to je "biti sposoben priznati svoje napake". In politični status vednosti v tej družbi je zgolj dal temu logičnemu problemu - artikulacije diskurza - razsežnosti določene civilizacije." (IC)

Ta "politični status vednosti" je pozicija gibanju 'stvari same' izvze tega subjekta gospostva, meta-pozicija nadrejenosti, distance do objekta, "ki se ga da označiti in ki je torej brez učinka na tistega, ki ga lahko označuje, razmejuje, za katerega se predpostavlja, da ga pozna" (IC), se pravi: odnos znaka, ki govori o stvareh, ki ni sam dogajanje resnice, zajemajoče samega subjekta govora, kar seveda "zahteva, da se sami postavimo v to zadevo", ne pa, da smo "nedotaknjeni", "vseskozi celi". In ne gre zgolj za to, da bi se nekakšna vsaj načeloma zunajjezikovna raven družbenih razmerij, ki žive skozi jezik, v jeziku utelesila v obliki znaka, marveč je pozicija znakovne distance samo jedro odnosa gospostva v tim. 'zapađni civilizaciji'.

Označevalec zaznamuje prav protipol nalaganju medsebojno izključenih ravni meta-govorice: kajti da meta-govorica ne obstoji, to ne pomeni nesmisla, da smo zaprti v začetno polje objektnega govora, marveč prav obratno, da nikoli ne obstoji sam objektni govor, v katerega se ne bi vpisal subjekt. Označevalec je prav tisti v neopozitivizmu, njegovi formalni logiki prepovedani 'kratek stik', kjer se križata govoriča in njena meta-govoriča. Označevalec je protislovje 'zgodbe v zgodbi'. Z izključitvijo meta-jezika iz ravni 'prvega' jezika, z navidez nedolžno operacijo, ki naj zgolj prepreči paradoks, si formalna logika zapre pot premisleka evokacije subjekta govora v govoriči.

Samorefleksijo bi potentakem lahko opredelili kot način, kako si metafizična raven izjave, znaka v pomenu meta-jezika (ne zgolj jezika o jeziku, marveč v širšem in hkrati strožjem pomenu, ki ga je dal temu

terminu O. Mannoni: meta-jezik je sam jezik, ki govori o stvareh, tj. ki nastopa kot vnanji/neutralen medij 'denotacije', 'informacije' itd.), prisvoji, a hkrati potvori subjektivno označevalno re-representacijo. Tu je treba Adornovo misel sprostiti idealističnih okvirov - ne skozi nekakšno vnanjo 'materialistično kritiko', marveč s pokazom, kako te okvire razbija njegova lastna praksa. "Dialektično mišljenje" kot "misel o misli, misel, povzdignjeno na drugo potenco, konkretno misel o določenem predmetu, ki se hkrati v toku samega dejanja mišljenja zaveda lastnih intelektualnih dejanj", je treba sprostiti tega idealističnega, samorefleksijskega okvira, in za tem, da "mora biti takšna zavest o sebi vgrajena tudi v sam (dialektični) stavek", razbrati prav to, kar pri Lacanu nastopi kot "nemožnost meta-govorice", čistega govora o 'vsebini', govoricice kot neutralnega/prozornega medija, v kateri se ni bi vpisal sam subjekt. Govorica sama je vselej že 'dialektična' prav v meri, v kateri nikoli ni zgolj prozoren znak, v kateri se vanjo vselej in nujno vpiše odskok od neposredne 'vsebine', ali - povedano z Lacanovimi besedami - v kateri se v "proces izjave" vselej vpisuje "proces izjavljanja" (Jameson: "lastno intelektualno dejanje").

Daleč od tega, da bi ob tem vpisu šlo za zavest o sebi, refleksijsko samozavedanje, je prav ta vpis samega subjekta v govorico onstran (s strani subjekta 'zavestno intendirane') 'vsebine', 'pomena' itd. vsebina Freudovega pojma Nezavednega.

(In bržkone je prav to ostajanje v idealističnih okvirih samorefleksije, samozavedanja itd. tisto, ki Jamesona zavede v kritiko strukturalizma, temelječo na nesmiselnem očitku, po katerem strukturalizem ostane na ravni meta-jezika, tj. ne doseže ravni samo-refleksije⁶: kot da ni temeljni stavek strukturalizma prav to, da "ne obstoji meta-govorica" (Lacan)!)

Tako gre - konkretno - tudi ob Adornovih mislih o protislovnosti pojmov družbe, ki prav na ta način pričajo o lastni vpetosti v (protislovno) družbo, daleč od tega, da bi nam njih protislovnost preprečevala dostop do objekta, navidez za dobro znani obrat iz objektivne/neutralne vednosti k samorefleksiji, k nas-same-zavedajoči resnici, historičnomaterialistično rečeno: k premisleku naše lastne vključenosti v gibanje 'stvari same', totalnost družbene prakse, od koder se seveda protislovnost miselnega zapopadanja izkažejo za 'odraz' protislovlj v 'stvari sami', od koder - in v tem historični materializem ohrani heglovsko dediščino posredovanja subjekta in objekta - kritika ni zgolj kritika 'nepravilnega', ideološkega spoznanja, ki bi ga bilo treba nadomestiti s 'pravilnim', 'ustreznim' spoznanjem nasebne 'stvari same', marveč (ta kritika) vselej hkrati zadeva 'stvar samo', je kritika samega predmeta spoznanja, njegove nepravilnosti, tj. 'odtujenosti' itd., v kateri korenin 'nepravilnost', tj. ideološkost temu predmetu ustreznega spoznanja; skratka, od koder je treba, kot pravi Marx, iz conflicting dogmas preiti h conflicting facts, ki 'utemeljujejo' prvi navidez zgolj miselni spor, protislovlje itd. Tako marksistična kritika nikoli ne vpraša zgolj po abstraktni 'točnosti' določene ideologije (npr. 'ali bog zares obstoji ali ne'), marveč se vselej obrne k nosilcem te ideologije, reflektira njih mesto v družbeni delitvi dela itd.

Zgolj navidez: Seveda je raven nas-same-zadevajoče resnice ohranjena, seveda ne gre za to, da bi se znova vrnili k objektivni/neutralni 'vednosti'. Toda sam 'objekt', 'stvar sama', v katero naj bi bil vključen spoznavni proces, spremeni svoj značaj. Najlepše lahko to pkažemo ob vprašanju totalnosti, in na tem mestu moramo poudariti temeljni 'metodološki' prelom z naravnostjo "kritične teorije" v njenem začetnem liku, ki - sledeč že Lukacsu v Zgodovini in razredni zavesti - vidi 'metodološko specifičnost' historičnomaterialistične, proletarske po-

zicije formalizma, razcepa med obliko in vsebino itd. - na stališču totalnosti; totalnosti, ki je seveda subjektivno posredovana totalnost, tj. totalnost, katere nosilec je proletariat kot zgodovinski subjekt; dejanska podlaga heglavskega subjekta kot substance. Adornova afirmacija prizmatičnosti/fragmentarnosti, 'totalnosti z odsotnim središčem', njegova zatrditev neresničnosti Celote, je smiselna zgolj skozi svojo posredovanost z zgodovinsko predhodno obliko proletarske pozicije kot pozicije totalnosti, kot njena zgodovinska negacija.

"Vselej govorim resnico; ne vso, ker nikoli ne dospemo do tega, da bi jo rekli vso. Reči vso, to je nemogoče, materialno: besede manjkajo. Prav s tem nemožnim se resnica drži realnega." (Lacan, Télévison) Ali, kot bi rekel Adorno: prav v nemožnosti, priti do enega/totalitetnega/zaobsegajočega pojma (družbe itd.), skozi vselejšnjo fragmentarnost naših pojmov (o družbi itd.), skozi njih protislovnost, skozi laž sleherne Celote, skozi 'prizmatičnost' resnice, se potrjuje materializem, nezvedljivost heterogenega/neidentičnega, protislovja, na subjektovo samozrcaljenje.

In ne gre za to, da bi zgolj mi (spoznavajoči) bili odsekani od družbe kot Celote, da bi nam Celota bila nedosegljiva itd.; obratno, če naj ohranimo (kljub afirmaciji vselejšnje fragmentarnosti/prizmatičnosti zapopadanja) raven nas-same-zadevajoče resnice, naše lastne vpetosti v gibanje 'stvari same', in ne zgolj vednostni 'skepticizem', moramo reči, da že 'stvar sama', družba, 'na sebi' ni Celota, marveč sklop 'posredovanj' brez središča.

Če torej "protislovja čiste misli končno odražajo protislovja svojega objekta, in to prav v trenutku, v katerem se nam je zazdelo, da ta začetna pojmovna protislovja popolnoma preprečujejo dostop k realnemu objektu, ki bi mu morala ustrezati", tedaj moramo od tod narediti radikalni sklep: da je že sam "realni objekt" 'simbolno posredovan', označevalno artikuliran, drugače povedano: da je že sam 'realni objekt' "totalnost, ki se nikoli ne udejanji", struktura z odsotnim, vselej manjkajočim središčem itd. Zato se ne smemo začuditi, če nahajamo v tistem, kar Adorno izstavlja kot vselejšnjo družbeno/zgodovinsko posredovanost sleherne neposredne vsebine, izvrstne primere strukturalne/diferencialne določenosti; skušajmo najprej točneje opredeliti red označevalca kot diferencialen:

"Bi bilo morda še kaj, na kar bi me radi opozorili?"

"Na čuden pripetljaj s psom tisto noč."

"Pes ponoči ni počel nič posebnega."

"Saj prav to je tisto čudno", je dodal Sherlock Holmes." (Srebrni plamen, v Spomini Sherlocka Holmesa)

Ta odlomek iz zgodbe o Sherlocku Holmesu (ki nas mimogrede pouči o bistveni sorodnosti detektivovega postopka s postopkom označevalne analize, Holmesove "znanosti dedukcije" z analizo) izda osnovno potezo označevalca, ki so jo v obliki negativne ali "minus" veličine odkrili že ruski formalisti (kar priča o tem, da so že prebili njegov prag, kljub upravičeni Levi-Straussovi kritiki njihovega formalizma):

"Lingvistični pojav, da lahko sam izostanek pripone odigra vlogo posebne pripone, je nanreč na očiten način pokazal notranjo, sistemsko organiziranost jezika, v kateri inata prisotnost in odsotnost, + in -, isto distinktivno vlogo. V skladu s tem, vendar na književni ravni, je na primer Jurij Tinjanov interpretiral izostanek celih stihov ali kitic pri Puškinu: ta izneverjena pričakovanja, kondenzirana z negotovostjo, so poetsko funkcionalna in zelo sugestivna ter vstopajo v pesnikov oblikovno-estetski postopek. In tako kot je B. Courtenay ali F. Saussureju nulta pripona bila "odortira", skozi katero lahko dospemo do notranje korelativnosti v jezikovni strukturi, prav tako so tudi Pu-

škinove "beline" omogočile vstop v književno strukturo." (predgovor N. Petkovića k J. Lotman, Predavanja iz strukture poetike)

Tukaj vidimo temeljno razliko strukturalnega pojma strukture do običajnega: za razliko od pozitivno-znanstvenega pojma strukturalni pojem strukture, jezika kot "sistema", jezik dojame kot celoto njegovih pozitivnih in negativnih, "plus" in "minus" veličin. Jezik - če smemo tako reči - ni zgolj to, kar je, marveč je celota tega, kar on je in tega, kar on ni, kajti to, kar on ni, je pravtako njegov specifični nedostatek, ki tvori celoto s tem, kar on je. Da ina sama odsotnost pozitivno vlogo, da je postavljena na isto raven s prisotnostjo, to je mogoče le v okviru paradigmatskega sistema, kjer tvorita prisotnost in odsotnost označevalno diado. To dejstvo, da "imata prisotnost in odsotnost, + in -, isto distinktivno vlogo", da je prav to, da ni pes počel nič posebnega/čudnega, "tisto čudno", kjer gre pravtako kot pri Puškinu za "izneverjeno pričakovanje", predpostavljajoče paradigmatski, diferencialni, torej označevalni sistem, je tisto, česar ni najti nikjer v "realnosti", kar je posebnost Simbolnega. Kajti v "realnosti" lahko sicer prisotno pošilja k odsotnemu (pepel k ognju), ne more pa sama odsotnost nečesa pošiljati k nečemu drugemu. To je mogoče le v sistemu, kjer je istovetnost elementa edinole v njegovi razliki do drugih elementov, tj. kjer je vsak element zgolj svezjenj razlikovalnih potez do ostalih elementov: edinole tako postane odsotnost pozitivna distinktivna poteza, postane element na isti ravni s 'pozitivnim' elementom, saj je istovetnost obeh zgolj v njuni razliki. Ali, kot pravi Adorno: "Kasneje odkrita sredstva in oblike glasbenega oblikovanja zadevajo in spreminjajo tradicionalna sredstva, predvsem pa oblike sovsnosti, ki jih tvorijo. Vsak trozvok, ki ga danes še uporabi nek skladatelj, že zveni kot negacija nedten osvobojenih disonanc. Nima več neposrednosti, ki jo je nekoč imel in ki se potrjuje z njegovo današnjo uporabo, marveč je nekaj zgodovinsko posredovanega. V tem je njegovo lastno nasprotje. Ko se to nasprotje, ta negacija, zamolči, postane vsak tak trozvok, vsak tradicionalistični obrat afirmativna, krčevito potrjujoča laž, enaka govorjenju o srečnem svetu, ki je v navadi v drugih področjih kulture. Ne obstoji nikakršen pramsisel, ki bi ga bilo treba v glasbi vnovič vzpostaviti." (Impromptus)

Tudi tu gre za "izneverjeno pričakovanje", le da v takorekoč zrcalni obliki: Medtem ko ina pri Tinjanovu izostanek stiha ali kitice 'pozitivno' vlogo, nam tu "izneveri pričakovanje" prav dejstvo, da ostane stvar ista kot v preteklosti, da se ničesar ne spremeni. Neposredno-fetišistično vzeto trozvok vselej ostane trozvok, toda zgodovinska posredovanost se izpriča s tem, da 'se stvar spremeni prav s tem, ko ostane ista'. Nikakor ni slučajno, da gre že pri Tinjanovu za zgodovinsko napetost: razsežnost zgodovinske posredovanosti odpre edinole in prav izstavitev 'minus-veličin', ki zrušijo fetišistični privid pozitivne danosti obravnavanega predmeta, tj. ga vneste v sklop 'posredovanosti', ki razreši neposredovanost njegove istovetnosti v križišče razlik. Že Marcuse očita pozitivistični jezikovni analizi, da si s tem, ko pristane na pozitivno dani univerzum 'tega, kar se da misliti', zapre dostop do

"sredstev izražanja katerihkoli drugih vsebin od tistih, ki jih individuuma daje družba. Lingvistična analiza nahaja očiščeni jezik kot gotovo dejstvo in ta osiromašeni jezik vzame takšnega, kakršnega ga je našla, izolirajoč ga od tistega, kar v njem ni izraženo, četudi to (neizrečeno) pripada obstoječemu univerzumu razsojevanja kot element in faktor smisla". (EČ)

Strukturalna analiza pomena a priori prebije to raven pozitivistične

analize, ker je - kot smo videli - samo njeno 'načelo' v tem, da tudi tisto odsotno, negativno, neizraženo "pripada obstoječemu univerzumu razsojevanja kot element in faktor smisla", da je npr. nezvedljiv 'faktor smisla' Puškinove pesni to, da v nji določen stih ali kitica manjka, da je dalje prav po tem Puškinova poezija zgodovinsko posredovanega, ina smisel šele iz te posredovanosti. Izvrsten primer 'minus'- veličine, odsotnosti kot v fetišizmu-neposredno-danega spregledanega "faktorja smisla", najdemo že v Komunističnem manifestu: "Fraze o svobodnem kramarstvu imajo prav tako vse druge visokodoneče fraze naše buržoazije o svobodi sploh smisel le v nasprotju z nesvobodnim kramarstvom, kolikor gre za zaslužjenega meščana srednjega veka, ne pa v odnosu do komunistične odprave kramarstva, buržoaznih proizvodnih odnosov in same buržoazije."

Konkretna posredovanost, razlika, ki šele da smisel tem izjavam, je seveda ideološko zastrta v govorjenju o svobodi nasploh; laž ideologije je v tem, da v navidezni občosti svobode nasploh potlači vsakokratno kvalitativno določenost svobode: za katero svobodo gre? Od tod lahko pojasnimo strukturalistično razlikovanje Simbolnega in Imaginarnega, razsrediščenost Simbolnega glede na Imaginarno, nest. označevalca kot Drugo Mesto glede na fetišizem Imaginarnega: Imaginarno je prav polje našega neposrednega-fetišističnega odnosa do realnosti, kjer ima istovetnost prednost pred razliko, kjer spregledamo zgodovinsko posredovanost, sklop razlik, ki stvari, za katere gre, šele poda njeno istovetnost. Simbolno, 'struktura' v pomenu Drugega Mesta pa ni drugo imaginarno mesto, npr. metafizična polnost/istovetnost bistva pod mnogoterostjo 'imaginarne' površine pojavov, marveč zgolj polje artikulacije razlik, 'posredovanj'. "Identificirati enako pomeni tudi ločevati ga od neenakega, in ravno v tem leži kvalitativnost. ... Pojem ratia se spremeni v svoje nasprotje, če samo kvantificira in tako osiromašuje predmetnost." (Hörkheimer-Adorno) Povzetek Adornove misli iz Negativne dialektike, ki bi ga kot temeljnega pripoznali tudi 'strukturalisti', in to prav v pomenu zoperstavitve 'tehnološkemu' umu, ki meri na kvantifikacijo, zenačenja razlik v abstraktni istovetnosti, in v katerem se radikalizira osnovna metafizična težnja k istovetnosti: 'struktura' je prav (nezaveden) red kvalitativnih razlik, spregledana v površinskih/imaginarnih istovetnostih, ne - kot pri pozitivnih značnostih - zvedba površinske-kvalitativne mnogoterosti na kvantificirajoče/zenačujoče pravilo, niti - kot v metafiziki - zvedba površinskih razlik na globinsko istovetnost bistva. Daleč od tega, da bi s tem hoteli preprosto postaviti na isto raven strukturalizem in Adorna, nan gre zgolj za osnovno vmetitev: problem obeh je, kako prebiti logiko abstraktnega/kvantiteta/istovetnosti, ki vlada v pozitivnih znanostih, problem obeh je, kako prebiti metafizični fetišizem 'neposrednosti izvira', tj. kako afirmirati nezvedljivost momenta posredovanja. (Tu lahko razpršimo nesporazum: 'struktura' v strukturalističnem pomenu je ne le nezvedljiva na 'pozitivne' sisteme, marveč pomeni prav v teh 'pozitivnih' sistemih izrinjeno dimenzijo njihove zgodovinske 'posredovanosti'. Drugače povedano, 'pozitivni' sistem, npr. hierarhična 'struktura' oblasti, pripada fetišistični/imaginarni ravni, in njegovo strukturalno dojetje je možno edinole tako, da ga 'historiziramo', da se mu 'otujimo' (v Brechtovem pomenu), da se iztrgamo njegovi neposredno-samoobsebiunevni danosti in ga uzremo v njegovih predpostavkah/posredovanjih.)

Korelativen temu nastopu razsrediščene/naddoločene totalnosti je seveda pojem "povsem Drugega" kot 'pravega predmeta težnje/hrepenenja', kajti prav "povsem Drugo" je pravo, vselej odsotno 'središče', ki se ga 'ne sme imenovati', katerega sleherno imenovanje/določitev je že njegova 'pozitivizacija'; je prav tista "končna sinteza": težnja k nji nosi

kritično teorijo, ki pa hkrati "negira njeno možnost in realnost v vsakem konkretnem primeru, na katerega naleti". Seveda je povsem jasno, da leži 'družbeni koren' tega obrata iz klasičnega hegllovsko-marksovskega pojma totalnosti k prizmatični/fragmentarni, naddoločeni totalnosti z odsotnim središčem v zlorabi tistega revolucionarnega vala po 1. svetovni vojni, katerega teorijski 'izraz' je vzpon marskizma ob in po 1. svetovni vojni, tj. v celotnem sklopu 'odpovedi proletariata' itd.; toda paziti moramo, da tega premika ne dojamemo zgolj 'negativno', kot 'izraza nerevolucionarne situacije' itd., od koder bi vnovičen nastop revolucionarne situacije prinesel (na ravni teorije) vrnitev klasičnega pojma ne-razsrediščene hegllovske totalnosti.

Tu se nam zdi nezadosten predvsem sam Jameson, ki Adornovo radikalno vztrajanje pri nedosegljivosti sinteze, laži sleherne totalnosti, emfatični neresničnosti sleherne Celote, itd. še vedno skuša dojeti s sumljivo kategorijo 'pretiranega pesimizma', 'pretiranega poudarjanja neuspeha sleherne misli' itd., ki potentakem spregleda, da ne gre za 'pre-tiranje' temeljnega 'tira'/okvira, marveč da je ta 'pretiranost' sama temeljna poteza Adornovega miselnega postopka. Tu bi se seveda končno morali vprašati, koliko ta nezadostnost Jamesona ne korenini v določeni nedorečenosti samega Adorna, tj. koliko misel "povsem Drugega" ne ostane (Heglovsko rečeno) še vedno pozicija "nesrečne zavesti", odsekane od absoluta, Vrhovnega Dobra, in hkrati zavedajoče se te lastne distance do absoluta, koliko je torej ne zadene sama Heglova kritika "nesrečne zavesti", sploh sleherne pozicije od subjekta ločene transcendentne/nasebne resnice: da je nezadostnost od resnice/absoluta odsekanega končnega subjekta vselej hkrati znamenje nezadostnosti samega absoluta.⁸

Gre namreč za to, če misel "povsem Drugega" še vedno ne ostane skrajna varianta pozicije "lepe duše" (razvite v Heglovi Fenomenologiji), ki vztraja pri svojem 'idealu', 'resnici', hkrati pa a priori zavrača sleherno posredovanje tega 'ideala' z dejanskostjo, njegovo 'povnanjenje', ki torej živi od tega, da - lahko sicer z nedosegljivo sardončno miselno ostrino - prinaša na dan laž vseh dejavnih poiskusov "sprave".

Vprašanje, ki ga Adorno nalaga (in katerega odgovor - kot že rečeno - nahajamo v sami njegovi miselni praksi), se torej glasi: kako ohraniti "prvenstvo objektivnega", nezvedljivost heterogenega/neidentičnega, ne da bi nas implicite zadela Heglova kritika slabe neskončnosti, "nesrečne zavesti" itd.

Tu, kjer bi se stvari morale pričeti, tu bomo končali; z namigom seveda, da nahajamo odgovor na to vprašanje 'priveden do pojma' v Lacanovi misli, kjer se "povsem Drugo" kot objekt težnje-hrepenenja premešča v "objekt a", 'pravi' objekt želje. Z namigom, ki na tem mestu ostane gola trditev.⁹

O p o m b e :

- 1) Žargon pravšnjosti, GZ-1972, prev. B. Debenjak
- 2) Tu bomo zgolj dopolnili razvijanja v našem prispevku K vprašanju strukturalizma, Časopis... 1.
- 3) Glede zgodovinske vsebine te kategorije naddoločenosti naj zgolj opozorimo, kako osamosvojitve 'abstraktne občosti', proti kateri nastopi naddoločenost, ni drugega kot miselni 'izraz'/učinek delitve dela, tj. osamosvojitve idealnega/načrtovalnega pola delovnega procesa; potemtakem nas ne sme začuditi, če že sama Adornova 'metoda' meri na ukinitev teorijske delitve dela (kar se površinsko kaže kot 'nedopustno' prehajanje iz 'filozofije' v 'sociologijo', iz te v 'psihologijo' itd.). To problematiko smo skušali širše razviti v knjigi Znak/označitelj/pismo (pred izidom v Mali kolekciji Ideja, Beograd).
- 4) Zato gre -- četudi se Adornovih del zaradi "stilske pokoritve", o kateri govori Jameson, že prime značaj 'umetniškega dela' -- za nekaj drugega od tistega, na kar meri npr. Korsch, ko pripominja, da imajo Marxova za javnost redigirana dela (18. brumaire, Kapital I.) značaj umetniške celote: gre pravzaprav za prelom med 'klasično umetnostjo' (ki razvije skladno, 'lepo zaokroženo' totalnost, in ki ji pri Marxu odgovarja skladnost teorijske predstavitve (Darstellung za razliko od procesa raziskave; predstavitve, v kateri -- kot pravi sam Marx -- predmet 'zaživi', se zdi, da imamo opravka s 'samogibanjem pojma') in 'moderno' umetnostjo, katere 'totalnost' je nujno razpršena, fragmentarna, prizmatična.
- 5) Razmerje subjekt-označevalec smo seveda širše razvili v že omenjeni knjigi Znak/označitelj/pismo.
- 6) prim. Projekcija strukturalista (v srbohrv. prev. spuščen odlomek iz Marksizma in oblike), v zborniku Marksizam i strukturalizam, Delo, Beograd 1974.
- 7) Diferencialnost označevalca: to hoče reči sam Jameson, ko opredeli -- navidez nesmiselno, kajti: mar ni dialektika prav konkretno zapopadanje, tuje slehernemu vnanjemu primerjanju, saj se zaveda lastne vpetosti v proces stvari same, ki nam ne dovoljuje nobene izvzete točke zrenja, od koder bi lahko 'stvari primerjali' -- dialektično metodo kot "komparativno metodo": gre za to, da stvar dojamemo v konkretnem sklopu njenih posredovanj, kjer je za njeno istovetnost konstitutivno tako to, kar ona je, kot to, kar ona ni, tj. kjer ima tudi to, kar je v nji odsotno, prav kot odsotno 'pozitivni' pomen, kvalitativno določujoč njeno istovetnost.
- 8) Učinki tega se jasno pokažejo ob dojetju moderne umetnosti, kjer se njen odmik od urejene totalnosti 'klasične' umetnosti, razkroj dotlejšnje 'naravne' podlage (v književnosti in slikarstvu: neposredne 'kvazirealnosti', v glasbi: tonalnosti), razkroj "izraza" v osamosvojitvi "materiala", tolmači pretežno 'negativno', kot odraz/učinek raztganosti sodobnega sveta, "onemitve subjekta" itd., pri čemer ostane spregledana v vsej pravi avantgardi pričujoča afirmacija avtonomne 'produktivnosti', nezvedljive na "izraz", odraz itd. -- tu leži morda meja Adornovega še vedno gnoseološko zaznamovanega dojetja umetnosti.
- 9) Zaradi česar pač končajmo z vnovičnim napotilom v našo knjigo Znak/označitelj/pismo, kjer je širše razvita ta plat Adornove misli ter premik iz "povsem Drugega" k "objektu a", kjer torej nimamo več opravka z golo trditvijo.

Literatura:

- Adorno, T.W.: Minima moralia (Suhrkamp, Frankfurt 1969) (MM); Impromptus (Suhrkamp, Frankfurt 1968); Žargon pravšnjosti (CZ, Ljubljana 1973) (JE); Negative Dialektik (Suhrkamp, Frankfurt 1966).
- Althusser, L.: Pour Marx (Maspero, Paris 1965) (PM).
- anon.: L'infini et la castration, v Scilicet 4 (Seuil, Paris 1973) (IC).
- Barthes, R.: Književnost, semiologija, mitologija (Nolit, Beograd 1971) (KSM).
- Derrida, J.: De la grammatologie (Minuit, Paris 1967).
- Doyle, A.C.: Srebrni plamen, v Spomini Sherlocka Holmesa (Prešernova družba, Ljubljana 1962).
- Engels, F.: Stiri pisma o historičnem materializmu, v Marx/Engels: O historičnem materializmu (CZ, Ljubljana 1956).
- Habermas, J.: Philosophisch-politische Profile (Suhrkamp, Frankfurt 1971) (PPP).
- Hegel, G.W.F.: Fenomenologija duha
- Jameson, Fredric: Marksizam i forma (Nolit, Beograd 1974); Projekcija strukturalista, v Marksizam i strukturalizam (Delo, Beograd 1974).
- Korsch, Karl: Why Am I a Marxist, v Three Essays on Marxism (Pluto Press, London 1971).
- Lacan, J.: Ecrits (Seuil, Paris 1966) (E); Télévision (Seuil, Paris 1974).
- Marx, K.: Komunistični manifest (v Izbrana dela II., CZ, Ljubljana 1971); Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Europäische Verlagsanstalt - Dietz, 1953).
- Marcuse, H.: Čovjek jedne dimenzije (Sarajevo 1968) (EČ).
- Miller, J.-A.: Delovanje strukture (Časopis ... 2/3 - Problemi 136/7).
- Petković, N.: predgovor k J. Lotman, Predavanja iz strukturalne poetike (Sarajevo 1970).
- Pihler, B.: Horkheimer-Adorno, v Anthropos III-IV, 1971.
- Safouan, M.: De la structure en psychoanalyse, v Qu'est-ce que le strukturalisme? (Seuil, Paris 1968).
- Žižek, S.: K vprašanju strukturalizma, v Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo št. 1; Znak/označitelj/pismo (Ideje, Mala kolekcija, Beograd 1975).

ALFRED SOHN-RETHEL

OSNOVNE POTEZE ZGODOVINSKOMATERIALISTIČNE SPOZNAVNE TEORIJE

UVODNA OPOMBA

Naslednji tekst je v glavnem nemški prevod članka iz angleškega komunističnega partijskega časopisa "Marxism Today" iz aprila 1965. Pravim "v glavnem", ker sem tu pa tam prevod dopolnil v interesu večje funkcionalnosti kot diskusijski material o problematiki oblike vrednosti, ki so jo sprožila moja dela o umskem in fizičnem delu (geistige und körperliche Arbeit). Ker angleški spis nikakor ni imel takega namena, so bile smotrne dopolnitve k stvari in večja podrobnost argumentacije, posebno v poznejših delih, kjer se pomen oblike vrednosti ponakne bolj v središče. Zadnji oddelek, "Sklepi", je napisan čisto na novo. Partijska redakcija mi ga v sedanji obliki tudi nikoli ne bi sprajela.

Nekaj teoretičnih uvodnih pripomb se zdi na boljše razumevanje sedanjega spisa in njegovega namena še na mestu. Najprej k njegovemu naslovu: Prevzel sem ga v prvotni obliki, čeprav teh besed danes ne bi več uporabljal. Naziv "zgodovinskomaterialistična spoznavna teorija" (geschichtsmaterialistische Erkenntnistheorie) je točno vzeto contradictio in subjecto. Pojem o "spoznavi" ("Erkenntnis")+ v tem pomenu, kakor je za osnovo vsej teoretični filozofiji in spoznavni teoriji od njunih prvih začetkov s Pitagorom, Heraklitom in Parmenidom vse do Wittgensteina in Bertranda Russela itd., je fetiški pojem (Fetischbegriff), ki postavi nek ideal o bistvu (Wesensideal) "spoznave nasploh", proste vsakih zgodovinskih in ekonomskih zvez. Da je Marx iz svojega mišljenja izključil spoznavno teorijo v tem smislu, je dejansko zelo utemeljeno, in sploh ni motivirano z odvisnostjo od Hegla, kakor pogosto argumentirajo. Toda zgodovinsko gledano ina ta fetiški pojem dejansko svojo osnovo v "spoznavi" takšne vrste, ki jo karakterizira ločitev od ročnega dela (Handarbeit); spoznava torej, ki je po bistvu izraz in orodje razrednega gospostva tistih delov te ali druge družbene formacije, ki ne delajo, nad tistimi, ki delajo. Samo spoznava te osanosvojene intelektualne vrste je bila vzrok za teoretično filozofijo, in spekulativno mišljenje " prvih filozofov"++ samo je bilo prva manifestacija le-tega.

Z ročnim delom povezano mišljenje, torej duhovni dosežki (Geistesleistung) producentov v svojem delu, pa nasprotno ni nikoli sprožilo "filozofije" sistematično spekulativne vrste. Šele ločitev glave in roke je ustvarila razcepljenost človeškega bitja, zaradi katere se je človek razločeval od narave kot "človek", ker je bil nadarjen s filozofsko zavestjo o sebi.

*Odločil sem se za dosledno prevajanje nemškega "Erkenntnis" s slovensko "spoznavo" in ne "spoznanjem", ker je s tem poudarjen njen nedovršni značaj. - Op. prev.

++Izraz opozarja na pomembno marksistično delo "Die ersten Philosophen" (Prvi filozofi) prof. Georgea Thomsona, 1961 v Akademie-Verlag/DDR v nemškem prevodu.

Marksisti so zadnji, ki naj bi se vedli kot preziralci filozofije, ker edini razumejo, kje so njeni vzroki. Toda brezčasni fetiški pojem spoznave per se, ki je v rabi v vladajoči spoznavni teoriji, je zanje nesprejemljiv, ker se ta pojem spoznave že od začetka prilagaja samo idealističnim miselnim merilom. Za dosledno materialistično mišljenje je potrebno, da se problemski pojem o spoznavi prenese v prostorsko-časovni relacijski okvir zgodovine. To se zgodi, če namesto o "spoznavi" nasprotno govorimo o umskem delu in njegovi ločitvi od ročnega dela ali tudi o njegovi možni enotnosti z njim. S tem spoznavna vprašanja nehajo biti predmet neke izolirane metafizične discipline, pač "spoznavne teorije", in postanejo integrativen del zgodovinsko-materialističnega razumevanja določenih epoh, za katere se postavljajo ta vprašanja, kot celot.

Kritična razrešitev spoznavne teorije v zgodovinski materializem (Geschichtsmaterialismus) torej nikaor ne pomeni odprave spoznavnih vprašanj. Razrešitev se nasprotno zato imenuje "kritična", ker naj ta vprašanja, ki jih na fetišističnih tleh samo navidezno rešijo ali celo kratko malo zavrnejo tudi le postavitev vprašanja, v zgodovinskem materializmu najdejo stvarne odgovore. Obratno pa absorpcija spoznavne teorije metodično obogati materialistično razumevanje zgodovine, in sicer razumevanje vseh treh: razvoja produktivnih sil, ekonomije družbenih produkcijskih razmerij in specialno seveda tvoritve ideologij, nastajajočih na tej bazi, in oblikovnogenetične razlage (formgenetische Erklärung) družbeno nujnih načinov mišljenja. Tu, v teh slednjih, se spoznavnoteoretična vprašanja prezentirajo na novo, toda zdaj spreminjena v praktično miselna vprašanja, pomembna za prihodnost, na katera so možni politično miselni odgovori.

Izraz "oblikovnogenetična razlaga", ki smo ga tu uporabili, je potreben kratkega pojasnila, ker ga uporabljamo kot sprejemljiv sinonim za dialektiko. Antitetična ločitev genetičnega obravnavanja snovi in brezčasovnega dožemanja oblike je značilnost meščanskega opazovanja zgodovine, ki je v obravnavanju snovi empiristično, v obravnavanju oblike pa idealistično. Oblika se identificira z duhom, in nikjer bolj odločno kot v klasični nemški filozofiji; področje oblik konstituira duhovno imanenco. Na ta način se oblika prikazuje kot znotrajduhovno (innergeistig) območje in celota pojavov kot prostorskočasovni zunanji svet. Med obema ni nič skupnega in že sploh ne kake prostorskočasovne geneze oblik. Ta omejenost vlada nad vseni meščanskimi zgodovinskimi znanostmi, in danes bolj ozkosrčno kot kdajkoli prej. Velicina klasične nemške filozofije je seveda v tem, da je v njej klica za kritično likvidacijo antitetike. Že pri Kantu je transcendentalna sinteza funkcija časa, in pri Heglu se končno svet resnice in vrednot združi v eno s prostorskočasovnim svetom dogajanja (Ereigniswelt) v zgodovini. Vsaj po logiki, ki je pri Heglu postala logika časovno pogojene resnice, tj. dialektika. Naziv "dialektika" je za nas pomenben zaradi vsega tega, kar je Marx položil vanj. Toda o tem, kaj to je, je danes tako malo jasnosti in složnosti, da se zdi primerno uporabljati nek vmesni termin, ki lahko privede iz besedne debate in k spoznavnemu razumevanju o danih dosežkih. Tuto tudi nikakor nočem dogmatično vztrajati pri tem, da je oblikovnogenetična razlaga zdaj skozinskoz isto kot dialektična razlaga, da ne bi o tem prišlo do nove besedne debate. Dovolj je povedati, da noben način mišljenja ne more imeti pretenzije dialektičnega značaja, v katerem se zgodovinskosti (Historizität) oblike ne zadosti ali v katerem se sploh izgubi, kot se po večini dogaja pri francoskih strukturalistih. Esencialna razlika Marxovega načina mišljenja od vseh drugih je ta, da pojmuje obliko kot neločljiv del prostorskočasovnega sveta bivanja (Seinwelt), v kateri se sama spreminja in razvija, in da to ni samo proklamacija dobrih namenov, tem-

več uresničen dosežek Marxa.

V nobenem kontekstu postulat oblikovnogenetične razlage ne dobi večje metodološke pomembnosti kot v kontekstu zgodovinske geneze načinov mišljenja, specialno geneze abstraktnega razuma, s katero je povezana ločitev glave in roke. Tu se neko zgodovinskomaterialistično početje podaja direktno v povirje spoznavnoteoretičnega idealizma. Ali zahteva abstraktna spoznavna oblika, kot sta logika in matematika, brezčasno pojmovanje in nobenega drugega, ali pa je dostopna za genetično razlago, to je tu v središču raziskovanja, ki se mora torej ukvarjati z oblikovno analizo v obsegu, kakršen je za marksistične spise nena- vaden. Jasno naj bo, da preokupacija z obliko tu ni posledica posebne ljubezni do formalizma, temveč sledi iz narave raziskanega predmeta in neri na to, da vprašanjem oblike v zgodovini iztrga njihov resnični politični pomen, namesto da bi ostala pri njihovi formalizaciji in odtujitvi v idealizmu in pozitivizmu.

Poudarek na oblikovnih aspektih ekonomije in ekonomskih kategorij je že pri Marxu samem izstopajoča poteza njegovega načina mišljenja nas- proti meščanskemu. Poučni način, kako se to dogaja, osvetljuje znane- nito besedilo kritike, ki jo Marx s tega vidika že v analizi blaga iz- vaja na meščanskih ekonomistih. Za razumevanje tudi moje zadeve je lahko samo koristno, da to tukaj znova poudarimo: "Ena od temeljnih pomanjkljivosti klasične politične ekonomije je ta, da se ji iz anali- ze blaga in še posebej blagovne vrednosti nikdar ni posrečilo najti oblike vrednosti, ki jo šele napravi za menjalno vrednost. Prav po svojih najboljših predstavnikih, kakor sta A. Smith in Ricardo, obrav- nava obliko vrednosti kot nekaj popolnoma indiferentnega ali za samo naravo blaga zunanjega. Vzrok ni le v tem, da analiza velikosti vred- nosti popolnoma absorbira njeno pozornost. Je globlje. Vrednostna oblika delovnega produkta je najbolj abstraktna, pa tudi najbolj sploš- na oblika meščanskega načina produkcije, ki prav z njo dobi označbo kot posebna vrsta družbene produkcije in s tem hkrati svojo historično označbo. Če jo torej napak notrimo kot večno naravno obliko družbene produkcije, potem nujno prezremo tudi specifičnost vrednostne oblike, torej blagovne oblike, v nadaljnjem razvoju denarne oblike, kapitalne oblike itd..." (Marx, Kapital I, str. 94, op. 32, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961).

Vidimo, da je zgodovinskost epoh in produkcijskih načinov tu neločljivi- vo povezana z oblikovnimi značilnostmi, torej ravno s tistimi elementi, ki jih v meščanskem mišljenju iz zgodovinskega izrinejo v brezčasno. Tudi pri Marxu je genetično, zgodovinsko pojmovanje oblik, torej obli- kovnogenetična postavitev nalog, očitno ena od glavnih karakteristik potez njegove dialektične metode. Zavestno varčna uporaba besede dia- lektika pri meni in njena nadomestitev z novim načinom izražanja ne pomeni oddaljevanja od dialektike. Poudarja samo samostojni značaj moje raziskave, ki hoče biti presojena po svojih lastnih zaslugah in se ne misli okoristiti z avtoriteto Marxovega imena in Marxove termi- nologije. Nasprotno tudi pri bralcu apelira na samostojno miselno dej- vnost.

V kontekstih miselno- in spoznavnologičnih interesov moramo vsi marksiz- zen na novi bazi šele najti. Diskusija o problematiki vrednostne obli- ke, ki ji hoče služiti naslednji tekst, je mišljena kot korak v tej smeri.

Osnovne poteze zgodovinskomaterialistične spoznavne teorije

"Ni zavest ljudi tista, ki določa njihovo bit, temveč narobe, njihova bit določa njihovo zavest."¹

Če so nam vodilo te Marxove formulacije, lahko z vidika oblikovne analize "zavesti" razlikujemo tri glavne epohe "družbene biti", ki jim pripadajo karakteristične oblike zavesti:

1. Samorasla plemenska družba (prakomunizem) - jezik
2. Zgodnja razredna družba (bronasta doba) - število in pisava
3. Blago producirajoča družba (antična in moderna) - pojmovno mišljenje

Naslednji prispevek se ukvarja z vzroki nastanka pojmovne oblike mišljenja (begriffliche Denkform), torej samo s tretjo stopnjo - toda da bomo naš problem lahko uvrstili v njegovo historično perspektivo, je potrebno, da se predhodnih stopenj vsaj kratko dotaknemo.

1. Jezik in prve oblike človeške zavesti

"Jezik je star toliko kot zavest - jezik je praktična, tudi za druge ljudi eksistirajoča in torej tudi zane šele eksistirajoča zavest, in jezik nastane, ko zavest, šele iz potrebe, muje občevanja z drugimi ljudmi. (...) Zavest je torej že od vsega začetka družben produkt in to ostane, dokler sploh eksistirajo ljudje."²

To karakteristično Marxovo spoznanje je pozneje potrdil Pavlov v svojih raziskavah o pogojnem refleksu. Po teh raziskavah se bistvo jezika in besede razlagata v soglasnosti z naravo "sekundarnega signalnega sistema", ki vključuje abstrakcijo in mišljenje. Izhajajoč iz teh spoznanj je poten George Thomson skušal historično rekonstruirati nastanek človeške zavesti.

V tesnem soglasju z Engelsonom³ je ta marksistični učenjak naredil za prepričljivo, da se je zavest razvila kot produkt "kolektivnega dela na bazi uporabe orodja in jezika" (Thomson, op. cit., str. 20). "Tri značilnosti, ki sme jih razločevali - orodje, jezik, kooperacija - so deli enega samega procesa, produkcijskega procesa. Ta proces je specifično človeški, in njegova organizirajoča enota je družba" (ibid., str. 21).

Med bistvene poteze zavesti v teh začetnih epohah spada:

a) da je docela praktične narave; je vedenje, kako je stvari treba narediti, ne kako bi jih bilo mogoče razložiti (Samo za zavest, ki si prizadeva za razlago, lahko - z našega vidika - velja za uporabno presojanje po nerilih "znanosti".),

b) da posameznik nima zavesti o samem sebi zunaj svoje socialne skupine in naravi ne stoji nasproti kot individuuum; nasprotno, njegovo pojmovanje o ureditvi narave ima poteze njegove skupinske ureditve,

c) da "dokler je delo ostalo kolektivno, (je bil) proces za posamezne udeležence nerazumljiv"; zanje je razločljiv od magije, "zato lahko rečemo, da je magija nastala v delovnem procesu kot njegov subjektivni aspekt" (ibid., str. 31).

2. Pisava in število

Z ekonomskega vidika je bila skupna lastnina prakomunizma osnovana na takem produkcijskem nivoju, ki je zagotavljal konaj golo subsistenco. Šele z začetkom neolitika se je produktivnost stalno dvigala nad ta nivo in je tako onogočila izkoriščanje in razredno gospodstvo. Diferencirajoča se delitev dela, začetki metalurgije (baker in bron), končno obdelovanje in vodno gospodarstvo v dolinah z naplavino velikih orientalskih tokov od Nila do Hoang-hoja so ustvarili v postopnem razvoju

ekonomsko bazo za velike civilizacije bronaste dobe. Lahko se omejimo na stari Egipt kot model.

Ogromni naraščajoči presežni produkt še naprej kolektivno gospodarečin vaških skupnosti aproprira - zbira, kopiči, porabi - vrhnji razred uradnikov, duhovnikov in generalov v službi vsestrmjujoče teokracije faraona. Akumulirani presežni produkt subsistenčnih sredstev se načrtno uvrednoti kot kapital v naravni obliki. Služi za vzdrževanje mnogovrstno zaposlenih človeških množic sekundarnih producentov, razčlenjenih na vojsko in sužnje v vojnem ujetništvu, gradbene delavce (pri templjih, piramidah, namakalnih zgradbah itd.), obrtne producente (orožje, ladje itd. in visokorazvita luksuzna produkcija za vrhnji razred), transportne delavce, mornarje, rudarje itd.; in služil je kot plačilo za oskrbo z inozemskimi materialijami po poti državne zunanje trgovine. Samo ta zunanjegospodarski promet ima obliko blagovne menjave, torej recipročnega prilasčanja tujih delovnih produktov, medtem ko temelji notranjegospodarska baza vsega na direktni in enostranski apropraciji presežnega produkta, torej ima obliko - v Marxovih besedah - "direktnega gospodstvenega in hlapčevskega razmerja".⁴

V teh produkcijskih razmerjih so bile dosežene velike uske pridobitve, in zastopamo stališče, da se le-te opirajo na oblike, ki so izšle iz prakse direktnega in enostranskega prisvajalnega občevanja med vrhnjim in spodnjim razredom. To prisvajanje kot regularna institucija je naredilo za nujno potrebno štetje in izoblikovanje elementarnih načrtov računanja, in sicer v pisni obliki za dokumentarično kontrolo tega občevanja in njegove aktive in pasive. Enotne mere vseh vrst so bile potrebne, soglasne razdelitve časa, poznavanje in izračunavanje prostornosti običajnih skladiščnih zgradb za različne produkte. To vse je predpostavljalo pisavo. Tu so v simbolnih vrednostih, v znakih razpravljali o produktih ter o producentih in njihovi produkcijski dejavnosti, toda ne s strani producentov, temveč njihovih izkoriščevalcev. Te duhovne pridobitve torej niso nastale v občevanju med človekom in naravo, temveč v občevanju ljudi med seboj, toda ne kot naravnih individuov, temveč kot družbenih razredov čisto določene vrste, in ta razredna razmerja določene zgodovinske vrste so tista, ki naj veljajo za genetični in formalni, recimo torej oblikovnogenetični vzrok nastanka teh uskih dejavnosti. In razvidno je tudi, da ta vzrok nastanka spremlja ločitev teh uskih dejavnosti od ročnega dela, od dela in eksistenčnega načina izkoriščanih producentov.

Dobra ilustracija je nastanek geometrije pri Egipčanih, ki ga Herodot, kot je znano, razlaga z nujnostjo nove odmeritve polj po upadu Nila. Po prvem videzu je to bilo usluga kmetom, da bi jim olajšali obdelovanje zemlje v novem letu, in tako se je, kaže, prikazovalo tudi večini zgodovinarjev grške in rimske antike. Toda svoji avtoriteti Herodotu so sledili samo na površju svojih vnaprejšnjih idej, kot se to pri zgodovinarjih neredko dogaja. Herodot sam je veliko bolj specifičen. On navaja, da so odmerjali polje zato, da bi odmerili davke, ki jih je bilo treba plačati od vsakega polja v naslednjem letu. Zenljenerec torej h kmetom ni prišel kot eden od njih, temveč v galoniranem suknjiču faraonovega uradnika, in samo kot tak je pripeljal s seboj svoje geometre. Te geometre so imenovali z imenom, ki ga Herodot prevaja v grščino s "harpenodapti", dobesedno "pritrjevalci vrvi" ali "konopca", torej specialisti ali celo virtuozi neke umetnosti, ki se je še danes poslužujejo vrtnarji pri zakoličenju svojih gred. To gotovo ni pol tako duhovno, kot si tudi naši zgodovinarji radi predstavljajo modre Egipčane, vendar pa pojasnjuje mnogo bolje kot vsak študij starih papirusov, kako so Egipčani lahko prišli do svojega presenetljivo natančne

ga poznavanja ndr. velikosti. Sploh pa umske dejavnosti Egipčanov še ninajo teoretične kvalitete znanosti, njihovi nosilci se bili duhovniki, še ne filozofi. Po drugi strani v civilizacijah bronaste dobe gospodujoči razredi še niso zgubili kontrole nad družbenim procesom, in možno je, da sta ti dve dejstvi v neki notranji zvezi. Prve filozofe najdemo šele pri Grkih, v obdobju začenjajoče se blagovne produkcije.

3. Pojmovno mišljenje

Filozofsko mišljenje nastane v antični Grčiji najprej z zgodnjimi jon-skimi, še na pol mitologizirajočimi filozofi, potem ok. 5000 pr.n.št. s prvimi strogo pojmovnimi misleci Pitagoron, Heraklitom in Parmenidom. Nastanek filozofskih, pojmovno abstraktnih miselnih načinov lahko imamo za atribut civilizacije v Engelsovem smislu.

"Civilizacija je (...) tista družbena razvojna stopnja, na kateri se delitev dela, iz nje izvirajoča nenjáva med posamezniki in oboje obsegajoča blagovna produkcija popolnoma razvijejo ter zrevolucionirajo vso prejšnjo družbo. Produkcija vseh prejšnjih družbenih stopenj je bila v bistvu skupna, (...) in dokler poteka produkcija na tej osnovi, ne more zrasti producentom čez glavo, (...) kakor se dogaja to redno in neogibno v civilizaciji. Toda (...) blagovna produkcija postane polagoma gospodujoča oblika,"⁵ nanreč tudi oblika znotrajdružbenih produkcijskih razmerij, ne samo oblika zunanjega prometa med različnimi skupnostmi in državami kot na predhodnih stopnjah. Dodamo naj, da se prvo kovanje novcev (ok. 700 pr.n.št. v Joniji) pojavi v odločilni premeni, ko blagovna produkcija prežame tudi notranji sestav družbe in prav s tem postane splošno gospodujoča ekonomska oblika. Vsekakor jo Engels privzema v svojo strnjujočo definicijo:

"Stopnjo blagovne produkcije, s katero se civilizacija, prične, ekonomske označuje uvedba: 1. kovinskega denarja, z njim denarnega kapitala, obresti in oderuštva; 2. trgovcev kot posredniškega razreda med producenti; 3. privatne zemljiške lastnine ter hipoteke in 4. suženjskega dela kot gospodujoče oblike produkcije."⁶

Sklepe, do katerih je prišel Engels v svoji raziskavi z ozirom na učinke blagovne produkcije in denarnega gospodarstva na družbeno življenje, je v najnovejšem času nadaljeval in bistveno pospešil George Thomson, ki v že omenjeni knjigi prepričljivo prikazuje, da je izoblikovanje blagovne produkcije tudi korenina, iz katere se razvija filozofija. Svoj splošni način pojmovanja formulira takole:

"V svojem Kapitalu je Marx podal prvo znanstveno eksaktno analizo tistih skrivnostnih stvari, imenovanih blago. Neko blago je materialen predmet, vendar le-ta šele zaradi svojega družbenega razmerja do drugih vrst blaga sam postane blago. Njegovo bivanje (Dasein) kot blago je čisto abstraktna realnost. Istočasno (...) je opredeljujoča značilnost civilizacije. (...) Zato je torej civilizirano mišljenje od svojih najzgodnejših časov do naše sedanosti obvladno od blagovnega fetišizma, kot je to imenoval Marx, to je od napačne zavesti, ki jo ustvarjajo družbena razmerja blagovne produkcije. V zgodnji grški filozofiji lahko vidimo to napačno zavest sredi postopnega razvoja in nalagajoč svetlo nove, iz blagovne produkcije vzete pojmovne kategorije, kot da te kategorije izhajajo iz narave, namesto iz družbe."⁷

Ta sklep pa, se zdi, sproža vprašanje, ki ni tako nepomembno.

a) Dve na videz protislovni materialistični konceptiji

Kako se to izvajanje osnovnih kategorij mišljenja iz blagovne produkcije, ki ga zagovarja Thomson ujema z akceptirano spoznavno teorijo

dialektičnega materializma? Kategorije, za katere gre, so pojmi kot "substancā", "biti", "velikost" in "kvantiteta", abstraktni prostor in čas, čisto ali enakomerno gibanje itd., pojmi torej in načela, ki niso nepodobna tistim, o katerih pravi Engels v "Anti-Dühringu":

"Od kod pa jeni je nišljenje ta načela? Iz samega sebe? Ne, (...) čisto idejno področje se omejuje na logična shemata (...); tu pa gre le za oblike biti, zunanjega sveta, in teh oblik ne more nišljenje nikdar črpati in izvajati iz samega sebe, temveč le iz zunanjega sveta. S tem pa se ves odnos obrne: principi niso izhodišče raziskovanja, temveč njegov končni rezultat; ne uporabljamo jih pri naravi in človeški zgodovini, temveč jih iz njih abstrahiramo; ne ravnata se narava in carstvo človeka po principih, temveč so principi le toliko pravilni, kolikor se skladajo z naravo in zgodovino. To je edino materialistično pojmovanje stvari in temu nasprotno pojmovanje gospoda Dühringa je idealistično."8

To Engelsovo stališče je prevzel Lenin in ga izoblikoval v teorijo odseva (Abbildtheorie), v teorijo refleksije kot zrcaljenja (Widerspiegelung).9 Toda Thomsonova koncepcija, čeprav kaže očitne razlike v primeri s prvo, nedvomno ni idealistična, kajti tudi po njej nišljenje svojih osnovnih kategorij ne črpa iz sebe, temveč iz zunanje realnosti, namreč iz realnosti blagovne produkcije, torej ene od oblik "družbene biti ljudi", kot se Marx izrazi v uvodoma citirani formulaciji o določujočem vzroku (Bestimmungsgrund) "zavesti".

Engels pa nasprotno govori o "zunanjem svetu", in ne moremo dvomiti o tem, da izvajanje te vrste, kot ga podaja Thomson, ni bilo tisto, kar je imel v mislih Engels, ko je pisal navedene stavke. Torej kaže, da imamo tukaj, vsaj na prvi pogled, neko določeno nezdržljivost dveh materialističnih pojmovanj, od katerih si prva razlaga spoznavne principe iz neke korenine v naši lastni "družbeni biti", druga pa jo izvede z "abstrakcijo" iz "zunanjega sveta". Ta navidezna diskrepanca sili k razjasnitvi, in najbolje je mogoče priti do nje s pomočjo sistematičnega dognanja (Ergründung) implikacij Thomsonovega načina pojmovanja. To se zdi ten bolj vredno truda, ker Thomsonova teorija najatančneje uresničuje vodilno idejo historičnega materializma, po katerem je "družbena bit" ljudi tista, "ki določa njihovo zavest", kot Marx to formulira v uvodnem citiranem stavku. Drugič obeta, kar ni znogla še nobena materialistična teorija, da bo specifične kategorije izvedla iz specifičnih vzrokov biti (Seinsgründe). Tretjič meri na razumevanje določenih nastopajočih spoznavnih oblik iz njihove zgodovinske epohe in bi torej začela dejansko zgodovinskomaterialistično spoznavno teorijo.

Ključ do tega razumevanja bo mogoče najti samo v poglobljeni oblikovni analizi blagovne menjave, ker je ravno ta po Thomsonovi tezi, ki jo tukaj preverjamo, vir abstrakcije, iz katere naj bi se izvajal abstraktni način nišljenja, ki je karakterističen za epohe s popolnoma razvito blagovno produkcijo. Naše izhodišče je zato Marxova blagovna analiza v začetnih poglavjih "Kapitala".

b) Marxova analiza blaga

Marx poudarja abstraktno naravo blaga in govori o "vrednostni abstrakciji" (Wert-Abstraktion) in "blagovni abstrakciji" (Waren-Abstraktion). Ta izraza pomenita abstrakcijo od uporabne vrednosti blaga, ki se uveljavlja v menjavi. Govoreč o blagu piše: "Njegove telesne lastnosti upoštevamo sploh samo, kolikor ga delajo porabno, torej za uporabno vrednost. Po drugi strani pa je prav abstrakcija od uporabne vrednosti blaga tisto, kar je očitno značilno za menjalno razmerje med različni-

ni vrstani blaga.¹⁰ Uporabna vrednost blaga temelji na njegovih snovnih lastnostih (stoffliche Beschaffenheit), na čutno empirični realnosti blaga kot stvari. Abstrakcija od uporabne vrednosti, ki je značilna za menjalno razmerje, zato indicira neko abstraktnost, ki je očitno v tesnem sorodstvu s "čistini" razumskimi kategorijami spoznavnoteoretične observance. Samo uporabnovrednostne lastnosti stvari vsebujejo njihovo diferenciacijo po času in kraju, tako da morajo residualne oblike iz abstrakcije dobiti značaj brečasne univerzalnosti.

Marx pojmuje abstrakcijo od uporabne vrednosti kot objektivno, zgolj faktično in slepo učinkujočo kavalnost menjave. Daleč od tega, da bi temeljila v namenih in mislih akterjev, se dogaja neopaženo od akterjev, ki jo povzročijo. "Tega ne vedo, toda to delajo."¹¹ Posestniki blaga so prevarane žrtve učinkov in povratnih učinkov, v katere zaplete akterje abstrakcija, ki so jo sami izvršili. Šele post festum, pravi Marx, se z gotovimi rezultati razvojnega procesa se začne razmišljanje o nastalih oblikah, v katerih je zasuta resnica. Kajti "posredujoče gibanje izgine v svojem lastnem rezultatu in ne zapusti nobenega sledu."¹²

Od kod pa ima blagovna menjava to abstraktno funkcijo? Kateri je v zadnji instanci glavni vzrok le-te? To je očitno odločilno vprašanje. V očeh večine meščanskih ekonomistov in sociologov je Marxov nauk o fetiškem značaju blaga kvečjemu neobvezna spekulacija brez zadostne utemeljitve v realnosti, ki jo oni seveda razumejo le kot empirično realnost. Toda na kaj Marx opira svojo tezo, na čem temelji? Če skrbno zasledujemo odvajanje (Ableitung) pri Marxu skozi njegovih dvajset ali več logičnih korakov nazaj do začetne premise, iz katere izhajajo, vidimo, da opozarja na funkcijo izenačevanja menjanega blaga, ki je menjavi neodtujljiva, kot osnovno izhodišče. Že na tretji strani piše, da "morajo biti" razne vrste blaga, ki se v različnih proporcijah menjavajo, "... menjalne vrednosti, ki lahko druga drugo nadomestijo ali ki so med seboj enako velike. Iz tega sledi, prvič: ustrezne menjalne vrednosti določenega blaga izražajo nekaj enakega. Drugič pa: menjalnavrednost 1 mora biti sploh samo način izražanja, 'pojavná oblika' neke vsebine, ki se od te razlikuje."¹³ Pozneje, na začetku analize vrednostne oblike, najdemo: "x blaga A = y blaga B, ali: x blaga A je vredno y blaga B. (...) Skrivnost vsake oblike vrednosti tiči v tej enostavni obliki vrednosti. Njena analiza pomeni zato tudi poglavitno težavo."¹⁴ In spet: "Da bi odkrili, kako se skriva enostavni izraz vrednosti kakega blaga v odnosu med vrednostmi dveh vrst blaga, moramo najprej razmotriti ta odnos popolnoma neodvisno od njegove kvantitativne plati. (...) Platno = suknjič je podlaga enačbe."¹⁵

c) Postulat ekvivalence

To enačbo je Marx akceptiral kot fundamentalni postulat, ki ga razen citiranja ni bilo treba posebej dokazovati. Dejansko je bil skupna osnova vsake ekonomske teorije vrednosti vse do Marxa, vključno s klasično pred Marxom. Vendar je znano, da so komaj 4 ali 5 let po izidu prve knjige Kapitala meščanski ekonomisti prišli na dan s subjektivističnim naukom o vrednosti, s teorijo neje koristnosti, katere najizrazitejša poteza je tajitev postulata ekvivalence. Ta šola reducira vrednost na "logiko dejanja izbire" (Pareto), in izbira predpostavlja različnost, ne enakost vrednosti. Sicer to stališče naredi idealizen za metodološko osnovo ekonomije, toda naj bo kakorkoli že, na vsak način menjalne enakosti vrednosti odtlej ni več mogoče obravnavati kot aksiomatično resnico. Postulat ekvivalence je potrebno utemeljiti, njegovo veljavnost dokazati. Ne samo, da bo to znova potrdilo analizo blaga; analiza bo s tem neizbežno doživela razširitev in poglobitev, in ta razširitev zajema - če ne vse ne vara - tudi privzetje spoznavne

problematike v analizo blaga in ekonomije.

Za dosego te naloge je odprtih več poti, med temi predvsem tista, ki bi opravila polnovredno kritiko subjektivistične ekonomije in njeni konceptiji o gospodarskem vrednostnem računu in racionalnosti posvetila na dno. Samo v kratkem članku je to očitno nemogoče. Nanesto tega izbiramo skrajšan postopek, ki ima razen kratkosti še to prednost, da zastre vso ekonomsko problematiko velikosti vrednosti in določanja vrednosti ter dovoljuje izključno koncentracijo na vprašanje oblike blagovne menjave in blaga.

d) Dejanje uporabe in dejanje menjave (Gebrauchshandlung und Tauschhandlung)

Za naš skrajšani postopek potrebujemo definicijo uporabne in menjalne vrednosti, ki po tej strani zadostuje Marxovi teoriji, po drugi pa je tudi subjektivistični teoretiki ne morejo a linite zavreči. Taka najbolj enostavna definicija je: da naj za uporabno vrednost velja aspekt kakega blaga kot predmet dejanja uporabe, za menjalno vrednost pa njegov aspekt kot predmet dejanja menjave. To je manj tautološko, kot se zdi. Problematika se s stvari preloži v dejanja z njimi, torej v prakso (gledj prvo tezo o Feuerbachu). Kajti tako se pokaže, da je poleg stvarne različnosti obeh vrst dejavnosti važna še okoliščina, da druga druga časovno in krajevno-antitetično izključujeta. Dejanje uporabe in dejanje menjave nista samo materialno različni, temveč se bistveno razločujeta tudi v času. To stanje vsebuje vzrok abstraktnosti menjalnega postopka. Postopek je abstrakten, ker se sploh lahko dogaja samo ob fiktivni "abstrakciji" od dejanja uporabe. Antitetično prostorskočasovno izključevalno razmerje med uporabo in menjavo kot dejanj ima torej za našo analizo specifičen pomen in ga je treba v njegovem bistvu natančno razumeti.

Na čem temelji časovna ločitev, kakšne vrste je njena nujnost?

Medtem ko je blago podvrženo menjavi, ~~pod njegovimi~~ lastniki, mora ostati izvzeto iz vsakega dejanja uporabe. Vzrok je ta, da dejanja menjave služijo samo eni sami vrsti spremembe, spremembi posesti namreč, tj. spremembi različnih vrst blaga samo znotraj njihovega družbenega statusa kot lastnina. In da se ta zgolj družbena sprememba kot priznana praksa in po svojih lastnih pravilih lahko izvrši, mora biti za čas, ki ga zahteva ta sprememba, materialna uporaba blaga izključena. Ali bolj točno, naravni ali materialni status blaga, njegov status kot predmet dejanja uporabe, mora biti nogoče imeti za nespremenjenega. Ali ta predpostavka v danem primeru ustreza dejstvu, lahko pustimo v nemar. Kar blagovna menjava zahteva kot pogoj svoje možnosti, je, da kontrahirajoče stranke lahko suponirajo in dejansko postulirajo, da bo med transakcijo (ki sestoji iz kontrahiranja in izročitve blaga) fizični status blaga, kolikor aficira njegovo uporabno vrednost, ostal nepoškodovano isti. In kolikor se ta postulat nanaša na človeška dejanja, ga je mogoče neokrnjeno uveljaviti. Kjerkoli se dogaja blagovna menjava, se zato dogaja ob efektivni eliminaciji ali "abstrakciji" od uporabne vrednosti. To ni abstrakcija v mislih, temveč abstrakcija dejanja, v prostorskočasovni praksi menjave. Stanje ne-dogajanja dejanj uporabe je predpogoj dogajanja dejanj menjave. Institucija, ki rabi uresničitvi tega stanja, je trg. Eliminacija uporabe kot dejanja seveda ne pomeni, da uporaba kot smoter blaga, torej kot njegova uporabna vrednost, v menjavi nima nobene vloge. Nasprotno, uporabna vrednost zelo živo zanima menjajoče. Toda zaposluje jih le v njihovih predstavah in fantaziji, samo subjektivno; zanimanje se na trgu ne sme spremeniti v dejanje. Na trgu, v izložbah blago miruje, pripravljeno edino na spremembo posesti. Uporabi je samo na ogled. Neko blago, zaznanovano s stalno ceno, je pod fikcijo neke identične takšnosti (Beschaffenheit), ki

je ne more spremeniti ne narava ne človeška roka. To ne izključuje njegovega ogleda (Inaugenscheinahme) in skrbne presoje, pomerjanja in preskušnje, niti njegovega predvajanja, to je od dejanske uporabe blaga lahko celo virtualno razločljivo. Kljub temu pa vsa ta priprava na trgu služi samo za doznanje (Kenntnisnahme) in oblikovanje sodbe pri odjemalcih, in pri vsej identičnosti takšnosti (Sosein) ostane od jemanja blaga v uporabo (Ingebrauchnahme) ločeno z nepremostljivo nejo. Na trgu neka nevidna pregraja, trda kot steklo, ločuje subjekt in objekt. Iz območja golega pojava pride blago v realnost predmetne prakse šele s prenosom iz javne sfere v privatno sfero novega lastnika. Pri zadostni razvitosti kapitalističnega produkcijskega načina se tržna sfera razprostira skozi ves čas in ves prostor družbe, in ponudba blaga po stalnih cenah se posploši. Tukaj gospodujočim pravilom se subjektivni idealizen 18. stoletja prilaga kot ulit.

Ločitev dejanja menjave in dejanja uporabe je menjavi lastna (v smislu posestne spremenbe med lastniki blaga, ki temelji na recipročnosti in dogovoru) od vsega začetka. Vsaka menjava blaga predpostavlja, da ostane fizična realnost blaga med transakcijo nedotaknjena. To ni ovi- ra, da je dejanje menjave samo fizičen proces, dejanje s prostorskočasovno realnostjo. Samo zaradi svoje enake prostorskočasovne realnosti se menjava in uporaba izključujeta. Pred nami je torej paradokсно stanje, da ima dejanje, ki ima opraviti samo z družbenim statusom blaga in kontradiktorično izključuje ukvarjanje z njegovim fizičnim statusom, samo kljub temu fizično realnost. Abstraktnost, ki izvira iz eliminacije uporabe, je torej lastnost nekega fizično realnega dejanja, dasi samo za ljudi, ki razumemo njegov smisel kot dejanje menjave.

Kako nam tukaj dognano stanje pomaga k utemeljitvi postulata ekvivalen- ce, lahko na tem mestu samo nakažemo. Popolnoma na dlani je, da sub- jektivistična tajitev ekvivalence izhaja iz kontrarnega nespoznavanja menjalnega fenomena, iz njegove interpretacije s pojmi uporabe in za- dovoljevanja potreb ob popolnem zanemarjanju njegove realnosti kot družbene oblike občevarja in njegove iz tega izvirajoče oblikovne do- ločenosti (Formbestimmtheit). Postulat ekvivalence zraste iz menjalne abstrakcije, natančneje iz oblikovne identitete, ki ustvarja abstrak- cijo med obema vrstama blaga, med obema menjalcema in njunimi medseboj- nini odnosi. Abstrakcija po svoji strani pa je navezana na reciproč- nost posestne spremenbe kot "menjave", torej na njeno družbeno-mečlo- veško naravo. Samo enostranska prisvojitvev, najsi bo rop ali pa ter- janje tributa ali pa tudi prisvojitvev od narave, ne zahteva ločitve apropiacije od uporabe (zaužitje lahko predstavlja prisvojitvev). S tem objekti enostranske apropiacije ne dobijo abstraktne vrednosti, ki bi bila različna od njihove fizične koristnosti. Abstraktna vred- nost je pojem, ki je sploh kencipiran samo zadelj možne enakoveljav- nosti različnih uporabnih objektov v družbenem relacijskem območju men- jave. Na menjalno abstrakcijo kot bazo oblike vrednosti se navezuje raz- širjena analiza.

e) Oblikovni elementi menjalne abstrakcije

Izraz menjalna abstrakcija uporabljan v smislu abstraktnosti, ki je dejanju menjave lastna s tem, da se po svojem bistvu dogaja ob dejan- ski ločitvi od vsakršnega dejanja uporabe. Izraz torej ni identičen z Marxovima pojma vrednostna abstrakcija in blagovna abstrakcija, ki se nanašata na abstraktno delo; nasprotno pa se podreja terminoma blagovna oblika in oblika vrednosti.^{15a} Menjalna abstrakcija pa ima z blagovno abstrakcijo skupno to, da se odtegne zavesti akterjev v dejanjih, v katerih jo ti povzročijo. V teh dejanjih so posestniki blaga zavzeti od svojih poslovnih interesov in ne morejo hkrati videti oblikovnih implikacij svojega ravnanja. Zavest o abstrakciji v aktu abstrakcije

je nemožnost v sebi, ker bi abstrakcija sama izostala, če bi bila zavest naravnana nanjo namesto na menjavanje.

Za spoznavnoteoretične namene tega članka je glavni poudarek znotraj menjalne abstrakcije na določitvi menjalnega akta v ožjem smislu, kjer se strnejo bistveni delni elementi abstrakcije, ki ga lahko štejejo za njeno pravo shemo. Shema opisuje akt prenosa posesti blaga med njegovimi menjalci kot: čisto gibanje substanc, ki se s postopkom materialno sploh ne spreminjajo in ki so možne izključno kvantitativne diferenciacije, skozi abstrakten prostor in abstrakten čas. Te določitve se bodo zdele tudi brez formalnega izvajanja, ki ga tu ne moremo opraviti, v svojem izvoru iz menjalne abstrakcije dovolj verjetne, da bi lahko rabile za nemene razlage.

Poudarek je naten, da so elementi menjalne abstrakcije čisti elementi forme, ki - odtegnjeni vsakršnemu zaznavanju - ne dopuščajo drugega dojemanja kot refleksijo v čistem pojmu. Toda ne izhajajo iz pojma, ne iz mišljenja! Izvirajo iz "družbene biti", namreč kot slep, toda vendarle spoznaven in odvedljiv rezultat procesa menjave, torej iz kavzalitete človeškega ravnanja, to je prostorskočasovnih, zgodovinskih dejanj. Ni človeško mišljenje tisto, ki iz svoje notranje spontanosti rodi te oblikovne abstrakcije, temveč je obratno družbena oblikovna abstrakcija blagovne menjave tista, ki ustvari čisto mišljenje in z njim ločitev umskega in fizičnega dela (Kopfarbeit und Handarbeit).

Dokaz te teze povzroča svoje bistvu ustvarjajoče težave. Vendar pa je možno, čeprav ne brez truda, po golen navodilu tu podanega opisa menjalne abstrakcije priti do natančne in popolne določitve njenih oblikovnih elementov. Vsakdo pa, ki se ne bo ustrašil truda, bo odkril, da se po tej poti oblikovnogenetično razložijo tisti pojmi, ki so po tradiciji znani kot čisti razumski pojmi (reine Verstandesbegriffe) in ki pomenijo, bodi v ontološki ali epistemološki interpretaciji - osrednji problem, na katerem si je teoretska filozofija od "prvih filozofov" do danes zaman lomila zobe. 16

f) Racionalno jedro spoznavne teorije

Kajti v čem je, gledano z marksističnega stališča, racionalno jedro teoretične filozofije? V vprašanju: Kako je možna veljavna spoznava narave iz drugih virov kot iz virov ročnega dela? Filozofija je v bistvu tako stara kot ta problem. V antiki je bila naloga filozofov, da s sredstvi umskega dela spoznava naravo, v novem veku postane ta spoznava naloga naravoznanstva (Naturwissenschaft), medtem ko filozofi od Descartesa naprej skušajo razlagati prav naravoznanstvo in njegovo možnost. V obeh epedah je spoznava narave s sredstvi duha nepogrešljiva nujnost za gospodujoče razrede neke družbe, ki temelji v antiki na enostavni, v novem veku pa na kapitalistični blagovni produkciji. Tu kot tam je gospodstvo nad produkcijskim procesom prešlo od manualnih producentov na razred ne-delavcev, ki gospodujejo kot kapitalisti, tj. s sredstvi denarne oblasti. Veljavna spoznava narave iz drugih virov kot iz virov ročnega dela je bila v tistih časih in je še danes nepogrešljiva družbena nujnost.

Seveda na tem mestu ne more biti ne priložnosti ne namena, da bi se spuščali v najrazličnejše odgovore, ki jih je ta problem doživel v 2500 letih zgodovine filozofije tja do Wittgensteina, Deweya ali Bertranda Russela. Tu naj zadostuje, da opozorimo na to, da so ti odgovori vseskozi izraženi z brezčasno nezgodovinskimi pojmi, tako da se posebne potrebe družbe, ki izvirajo iz blagovne produkcije, prikazujejo kot nespremenljiva naravna nujnost. Temu miselnemu načinu postavljanja nasproti marksističen odgovor: spoznava narave, ki v družbah z bla-

govno produkcijo postane nujna, kategorialno temelji na menjalni abstrakciji. Menjalna abstrakcija je prostorskočasovna, zgodovinska korenina brezčasnega, ahistoričnega mišljenja. V oblikah tega mišljenja razumljena narava je narava v blagovni obliki.¹⁷

g) Gibanje in materija

Ta izjava mora tu ostati nedokazana teza, ker je njena potrditev v posameznostih na tem mestu nemogoča. Za njeno oporo pa naj navedemo dve splošni karakterizaciji sodobnega naravoznanstva in miselnega načina, na katerem temelji. Prva je Engelsova: "Gibanje je način bivanja materije. Nikoli in nikjer ni bilo in ne more biti materije brez gibanja. Gibanje v vesoljstvu, mehanično gibanje manjših mas na posameznih nebesnih telesih, molekularno nihanje v podobi toplote ali električnega ali magnetnega toka, kemično razkrajanje ali spajanje, organsko življenje - v tej ali drugi izmed teh oblik gibanja ali v več hkrati je vsak posamezen snovni atom sveta v vsakem danem trenutku".¹⁸ (podčrtal Engels)

Druga je Russelova:

"Teorija, da fizikalni svet ni nič drugega kot razgibana materija, je bila osnova priznanih teorij o zvoku, toploti, svetlobi in elektirciteti."¹⁹

To obvezno medsebojno druženje materije in gibanja izvira iz Galilejeve definicije vztrajnostnega principa.²⁰ Ta definicija je bila sklepnik za izdelavo matematičnih in eksperimentalnih metod, s katerimi je Galilej postal utemeljitelj modernega naravoznanstva. Kako razlagamo, izhajajoč iz naše teze, spoznavnoteoretično njene notranje možnosti?

V luči Galilejeve definicije vztrajnosti dobi gibalna shema menjalne abstrakcije pomen minimuma tistega, kar sploh še je fizičen dogodek. Gibalna shema menjalne abstrakcije tu postane metodološka spojka med matematiko in naravo. Naravni fenomen, ki ga je po tej elementarni obliki mogoče konstruirati kot "sestavljeno gibanje", postane tako ipso facto podredljiv oblikovnim elementom menjalne abstrakcije in dostopen matematični obravnavi. Temu točno ustreza dejanski postopek kvantificirajoče spoznave narave. Postavi se hipoteza v matematični formulaciji in se verificira s konfrontacijo z naravo ali pravilneje s konfrontacijo s skrbno izoliranim specifičnim naravnim dogodkom, za katerega hipoteza vsebuje definicijo. Ta konfrontacija se dogodi v eksperimentu. Če eksperiment prinese prepričljivo verifikacijo, se hipoteza povzdigne v "naravni zakon", ki zdaj v izolacijskih pogojih eksperimenta v enakomernem ponavljanju jamči isto kavalnost. To jamčenje je eden brezštevilnih rezultatov modernega kvantificirajočega raziskovanja narave, od katerih so odvisni kapitalistični podjetniki pri instalaciji serijskih fabrikacij blaga za trg, torej v procesu uvrednotenja svojega kapitala. Te serijske fabrikacije so povečani, sicer pa natančni posnetek laboratorijskih eksperimentov sodobnega eksaktnega naravoznanstva. S tem se zaključuje ne samo znanstvenologični, temveč tudi tehnološki in tudi političnoekonomski krožni tok, o katerem tu zastopana teza obeta sistematičen odgovor na Marxovih tleh. Spoznava narave iz drugih kot iz virov ročnega dela, nanreč iz umskega, ki je od ročnega dela nepremostljivo ločeno, je dejansko neizogibna nujnost kapitalistične blagovne produkcije.

h) Refleksija menjalne abstrakcije

V pretresanjih zadnjih dveh razdelkov (f in g) smo sponirali, da je menjalna abstrakcija vstopila v zavest in si naredila adekvatno pojmovno obliko. Po naši ekspoziciji menjalne abstrakcije je to nedopustna supozicija. Kajti prvič: abstraktna ni zavest menjajočih temveč samo

njihovo dejanje. Drugič pa zavest o abstrakciji sploh lahko nastopi šele post festum in ne in actu. Tretjič je zavest o abstrakciji možna samo v čisti pojnovni obliki, brez posredujočih sprehodov, brez možnega direktnega izpričanja njene geneze. Kako je torej mogoče razložiti to genezo?

Tu se moramo spet omejiti na odgovor, poln abstraktne splošnosti, tako rekoč na princip odgovora. Zavedanje menjalne abstrakcije je možno samo, če se abstrakcija pojavi sama zase. To se zgodi samo v obliki denarja, in sicer kovanega denarja. "Enostavna oblika blaga je tedaj, klica denarne oblike", pravi Marx v sklepnem stavku svoje analize oblike vrednosti.²¹ To analizo predstavljamo tu kot znano, vendar naj poudarimo nekaj poglavitnih točk.

i) K evoluciji kovanega denarja

Na osnovni stopnji "enostavne, posamične ali slučajne oblike vrednosti" menjalna abstrakcija še ne dobi kakega ločenega izraza, naj gre za menjalna dejanja med samoraslini skupnostni na prazgodovinski stopnji ali za izolirane akte naturalne menjave. Na višji stopnji "totalne ali razvite oblike vrednosti" množica posestnikov blaga stopi v mrežo večstranskih menjalnih razmerij okrog različnih številnih vrst blaga. V tej indirektni menjavi stopi ena vrsta blaga nasproti vsem ostalin, katerih menjavo posreduje. Čeprav to blago, ki figurira kot "posebna oblika ekvivalenta" še ne prevzame kake "vrednostne podobe", ki bi bila različna od njegove uporabnovrednostne "naturalne podobe" (gebrauchswerte "Naturaligestalt"), pa posebnost njegove funkcije vendarle izstopa v postulatu, da ga je treba med časom, ko na ta način fungira, sponirati kot prosto vsake materialne spremenbe. Ta postulat nedvomno ne izvira iz njegove uporabne vrednosti. Po drugi strani pa se blago, ki služi kot ekvivalent, izbere tako, da je temu po možnosti primerno. Na ta način se prikazuje v vrednostni obliki osnovani značaj splošne zavesti kljub temu spet vezan na posebnost njegove določene uporabne vrednosti. Obliko vrednosti tu torej zakriva še naturalna oblika, čeprav ali prav zato, ker daje le - tej fetišu podoben blesk. Še posebej v primeru, ko je ta posebna oblika ekvivalenta vezana na žlahtne kovine. Sicer le-te opravljajo svojo funkcijo že v internacionalnem merilu in torej dobijo za svojo ekvivalentno obliko praktično splošno in univerzalno veljavo. "Toda vse to je še zelo nerazvito; žlahtne kovine začenjajo postajati pretežno in splošno denarno blago, toda še ne kovano, ki se zamenjava še zgolj po čisti teži."²² V tej vlogi splošnega ekvivalenta dolga stoletja obdržijo svojo surovo kovinsko obliko kot palice, kepe ali zrna, vsakokrat jih je treba žagati ali raztopiti, stehtati, preveriti njihovo čistino itd., skratka, treba je ravnati z njimi ustrezno njihovi kovinski naturalni obliki. Prav te fizikalne operacije pa so zato, kar zahteva trg, sitne ovire in nepopolnosti, ki jih prej ali slej odpravi-jo s kovanjem denarja. Ta daljnosežni korak se je prvič v zgodovini dogodil ok. 680 pr.n.št. na jonski strani Egejskega morja, v Lidiji ali Frigiji.

"Iz Jonije se je novi prometni medij razširjal preko Egejskega morja v Aigino, Evbojo, Korint in Atene in malo pozneje v grška sadišča v Italiji in na Siciliji. Torej je bila grška družba prva, ki je temeljila na denarnem gospodarstvu. Pomembnost tega razvoja so redkokdaj zaslužno ovrednostili."²³

Uvedba in hitra razširitev kovanja denarja je zanesljivo merilo močnega povečanja trgovine v tisti epohi, s katero je blagovna produkcija, z Engelsovimi besedami, "vstopila v stadij svojega popolnega razvoja."

j) Avtonomni razum

S kovanjen denarja se je dosedanje razmerje, v katerem je bila vrednostna oblika blaga podrejena njegovi naravni obliki, obrnilo: družbena oblika vrednosti se za svoje funkcionalne namene poslužuje določene in posebne naravne oblike. Naravni snovi je tu naravnost vžigosano, da ni določena za uporabo temveč samo še za menjavo. Avtoriteta, ki kuje denar - pa naj je bil to v začetku privatni trgovec ali pa "tiran" z uzurpirano kraljevsko oblastjo - garantira težo in čistino kovancev in obljublja, da bo kovance, ki so se do določene mere obrabili, nadomestili s polnovrednimi. Kovanec je torej stvar, ki je konformna s postulat menjalne abstrakcije, abstraktna stvar, za čutno narejena oblikovna abstrakcija (sinnlich gemachte Formabstraktion). Osnovi te stvari trdi občevalna praksa, da je materialno nespremenljiva, da je snov, nad katero čas nima oblasti in ki se vendarle potika v svetu materialnih stvari, da mu služi za "ekvivalent" in jo obvlada.

Očitno je torej in v mojih očeh nujno prepričevalno, da je kovani denar s tem, da je stvar, ki je konformna s postulat denarne abstrakcije, iskana spojka, zaradi katere menjalna abstrakcija iz družbene biti žene k zavesti in lahko postane pojmovna abstrakcija. Vsakdo, ki ima v žepu kovance in razume njihovo funkcionalno uporabo, mora imeti v glavi čisto določene pojmovne abstrakcije, ali se zdaj tega zaveda ali ne. Kajti kovance obravnava dejansko tako, kot da bi bili iz neuničljive in neustvarjene substance, ki ima vrh tega še zelo čuden način gibanja med stvarmi na trgu. O svojih novih pojnih si bo posestnik denarja morda sam dal zelo neglena pojasnila, in morda mu čisto uide, da se in v čem se razlikujejo od fizične nature njegovih kovancev in sploh od zaznavnega sveta. Kljub temu pa je historično dolocljivo dejstvo, da so tu postali potrebni pojmi v natančnem in formalnem smislu besede, ki se nanašajo na isti svet, o fizični takšnosti, katere priča zaznava ravno nasprotno. Samo za to, da bi se poslužili denarja za njegove očitne komercialne namene in si zagotovili vse profitne možnosti, ki postanejo z njim dosegljive, pa reflektira na zavest o pri tem sproženih abstrakcijah gotovo ni potrebna. Nasprotno pa zavedenje (Bewusstwerdung) le-te v posameznem, tj. njim primerno oblikovanje mišljenja, besedne označbe in definicije v zvezi z njimi, raziskava njihovih notranjih povezav in protislovij med seboj (kakor mirovanje in gibanje, substanca in atom, kontinuum in diskretum, itd. itd.) ter njihovega odnosa in vendarle nasprotnosti do čutnega sveta, itd. - to ni več stvar trgovske bistrornosti, ki je iznašla kovanje denarja, temveč rezultat velikanskega miselnega napora, ki so ga Grki inenovali "filozofija" in katerega prvi začetki segajo nazaj do ene ali dveh generacij po prvotnem kovanju denarja. S tem ni rečeno, da zavedenja menjalne abstrakcije ne moremo imeti za avtomatično nujnost po poti mehanične determinacije, temveč je potencialiteta ekonomskega razvoja, ki je pogojena in jo je tako nogoče jasno in razločno definirati. In kar spodbuja tak napor, ni ekonomski interes v ožjem smislu, temveč so razredni interesi, v katerih se ljudje reprezentativno identificirajo s svojo družbo. Grška filozofija, ki naj bi, če smo z našo teorijo na pravi poti, preko tega napora do posameznosti postala dostopna kritiki" (v enfatičnem Hegloven in Marxoven smislu besede), je razumljiva kot ideološki dosežek (Leistung) antičnih trgovskih in denarnih kapitalistov kot tistega razreda, ki je organiziral grško in rimsko družbo kot skupnost prilaščanja (Aneignungsgemeinschaft) denarnih lastnikov, pri kateri producenti niso bili udeleženi, temveč so bili njen prednostni objekt prilaščanja kot sužnji. Sužnji niso imeli pravice posedovati denar in - ustrezajoč temu kriteriju - niso bili

Kar zdaj s tem, da je menjalna abstrakcija postala pojem (Begriffwerdung der Tauschabstraktion) dobi svojo obliko in zgodovinsko stopi v bivanje, je od ročnega dela konstitucionalno ločen, logično neodvisni intelekt. Njegova neodvisnost izvira iz tega, da so oblike, v katerih se giblje, neposredno družbene oblike, namreč elementi menjalne abstrakcije, ki je na osnovi blagovne produkcije nosilec družbenega nekusa. Od tod univerzalna splošnost pojnov "čistega" intelekta. Toda čeprav izvira samo iz neposredno in prvotno družbene narave njegovih pojmovnih oblik, pa ima neodvisnost intelekta samo tisti individuum, ki misli v teh oblikah. Kakorkoli posredovano, je neodvisnost neodvisnost individualnega intelekta, in v njem je posredovanje izbrisano.

k) Napačna zavest

Minogrede smo že omenili, da v menjalni abstrakciji čas postane nehistoričen čas in prostor negeografski prostor; postaneta "abstrakten čas" in "abstrakten prostor", brezkončen čas in brezmejen prostor. V tej določenosti (Bestimmtheit) postaneta okvir pojmovanja narave kot golega sveta objektov, ki je v antitetičnem nasprotju s človeškim svetom družbe. Ta pojem o naravi prej ni obstajal, in popolnoma nezdružljiv je s človeškimi in družbenimi pomeni smisla (Sinnbedeutung), ki navdihujejo magične in mitološke predstave o naravi. Narava in človeški svet si stojita nasproti brez pojmovnega posredovanja, brez antropomorfnih umesnih instanc. Narava v tem noven objektiven smislu je neposredni in izvoljeni spoznavni objekt neodvisnega intelekta, za razumevanje in raziskovanje katerega je iz virov menjalne abstrakcije opremljen s primernimi pojmovnimi sredstvi. Vsem iz menjalne abstrakcije izvirajočim pojmom je skupen brečasovno nezgodovinski značaj, ki označuje tudi ta pojem o naravi kot kvantificirajoči objektivni svet. V menjalni abstrakciji družba sama sebe izbriše. To je skrivnost tega objektivnega pojma in njegove družbene geneze kot tudi njegove veljavnosti za naravo.

V tej genezi izvirajoči neodvisni čisti intelekt nima nobenega sledu svojega izvora. Z genezo je zanj izbrisan v genezi. Postal je človeška posest kot najbolj nedognana od vseh ugank, kot njegova nerazumljiva razunska možnost. Abstraktni razum more storiti družbeno nujno, vendar to dela z napačno zavestjo. Uganka je filozofskozgodovinsko zapečaten v dolgem seznamu imen - logos, nous, intellectus purus, ego cogitans, duh, transcendentalni subjekt idr. Toda senca napačne zavesti intelektu ne zastira samo njegovega lastnega bistva, temveč je razprostrta čez vse področje družbenih odnosov in udejstvovanj in človeku naredi njegovo lastno zgodovino nespoznatno.²⁴

Sposobnost abstraktnega razuma nastane človeku na uvideven način ob odločilnem obratu v zgodovini, ob katerem zgubi kontrolo nad družbenim procesom. Njegova neodvisna, iz inherentne logike usmerjevana "ratio" mu tako služi samo še kot nepogrešljiva luč, da bi se znašel v svojem v temo zavitem svetu. Toda prav ta konstelacija omogoča nadarjenost njegovega mišljenja z idejo resnice, s kritičnim in samokritičnim smislom. Ideja resnice se v zgodovini pojavi kot posestvo napačne zavesti. Je napačna ideja resnice, popačena od ločenosti abstraktnega razuma od ročnega dela, od "živega dela" v Marxovem smislu. Znotraj te ločenosti je vprašanje po brečasno absolutni resnici, na katerega a priori ni mogoče odgovoriti. Ta protislovna povezanost napačne zavesti in ideje resnice konstituirata čudni in čudoviti fenomen filozofije in njene diskusijske skupnosti, ki se vleče skozi vse epohe blagovne produkcije. Temelji na skupnem, iz menjalne abstrakcije izvirajočem pojmovnem inenovalcu. Prag preseženja samega sebe (Selbstaufhebung) doseže v Heglu, ki spozna temo ki vlada v razunskih pojnih, v njeni splošni

in prvotni naravi in prodre do dialektične koncepcije resnice kot časovno pogojene in procenzualne. Toda tudi on razume nalogo kot inenentno duhovno - "spanetovati razum" ("den Verstand zur Vernunft zu bringen"), kot pravi. Šele Marx stopi iz filozofije (vendar ne iz filozofske diskusijske skupnosti) in dojame, da "gre za to, da svet spreneni-
no", torej odstranimo temo ustvarjajočo blagovno produkcijo in jo nadomestimo s svobodno asociacijo producentov.

Sklepi

Zdaj moramo pojasniti tudi navidezno protislovje, ki smo ga dognali med spoznavnoteoretičnimi pojmovanji Engelsa in Lenina po tej strani ter G. Thomsona in mene po drugi strani. V resnici tega protislovja sploh ni. Obe strani pojmujeta osnovne spoznavne pojme razuma kot abstrakcije, ki izhajajo iz biti in ne iz mišljenja. O tem fundamentalnem stališču materializma ni razlike v mnenju. Razlika je samo v vprašanju, kako je treba misliti abstrakcijski proces. (Abstraktionsvorgang), s katerim razum pride do svojih neizogibno potrebnih spoznavnih pojmov. O tem pa se Engels in Lenin nista izrekla, medtem ko G. Thomson in jaz prezentirava k temu vprašanju decidirano teorijo. Izrazi, kot so "odsev", "refleksija", "zrcaljenje", ("Abbildung", "Reflexion", "Widerspiegelung"), ki jih pogosto uporabljajo v obravnavah o materializmu, so samo besedni pojmi, ki veliko prej označujejo manjkanje izpeljane teorije, kot da bi sami lahko nadomeščali tako teorijo ali jo naredili nepotrebno. Znak za to je njihova pavšalna splošnost, ki se specificirane razlage za posamezne spoznavne pojme niti ne loti. Ti besedni pojmi so takorekoč etiketa za posodo, katere vsebino je treba šele najti. G. Thomson in jaz se ukvarjava s to vsebino. V mojih pojmih jo je nogoče strniti takole:

Abstrakcijski proces, ki vsebuje razlago za spoznavne pojme razuma, je celotni družbeni proces blagovne produkcije sam. Je zgodovinski proces neke realne abstrakcije (Reälabstraktion), ki se dogaja v izmenjavi blaga in zaradi katere le-ta lahko služi kot vehikel za podružbljanje v zameno za kolektiviteto produkcije v poprejšnjih epohah. Ta preokret sovpada z nastopom kovanega denarja, v katerem menjalna abstrakcija pride do svojega občutnega prikaza (sinnfällige Darstellung). Način, kako se realna abstrakcija menjava s tem vsili zavesti in formira abstraktni razum, je nogoče v nemetaforičnem smislu inenovati "refleksijo", ker je reflektirana bit sama že abstraktna, nanreč denar, abstraktna stvar. Proces menjava ni mišljenje toda ima obliko mišljenja, abstrakcijsko obliko "čistega" mišljenja. Oblike abstraktne zavesti so neposredno proizvodi družbene baze, toda zavest teh oblik je mnogovrstno posredovana in težavno pridelan del nadzgradbe. Ta relacija daje specifične razlage posameznih pojmov. Prav tako daje razlago spoznavne funkcije, za katero so ti pojmi pripravi. Kajti menjava blaga ne ustvarja oblik, ki jih posreduje reflektirajoči zavesti, temveč jih samo abstrahira. In sicer jih abstrahira od narave, od naravne baze, ki je osnova družbe.²⁵ V spoznavni dejavnosti se abstraktna narava tako kot rezultat slepih, objektivnih posredovanj, aplicira na konkretno (gelangt die abstrakte Natur zur Anwendung auf die konkrete). Na ta način se pojasni uganka, kako pride do spoznave narave, ki je za prakso izkoriščanja nujno potrebna iz drugih virov kot iz virov ročnega dela.

Ta teorija je precizna potrditev Marxove teze, ki smo jo postavili na začetek tega spisa in ki kot noben drug stavek formulira kvintesenca historičnega materializma. Z našo teorijo se v posameznem dokaže, kako v primeru "čistega razuma" in njegovih spoznavnih pojmov "družbena bit ljudi določa njihovo zavest". Ta način razlage pojmov razuma, ki so v svoji vsebini brezčasni, je skozinsko zgodovinski. Pokaže se zgodovin-

aka povzročitev (Verursachung) te nezgodovinske oblike zavesti.²⁶

Pokažemo, da je abstraktna razumska oblika spoznave vezana na čisto določene, na balgovni produkciji temelječe družbene formacije. Če se končajo te družbene formacije, potem se konča tudi veljavnost te vrste spoznave in zavesti, ki jo karakterizira ločitev od ročnega dela. Socialistična družbena formacija mora temeljiti na strukturalni določenosti (Strukturbestimmtheit) delovnega procesa sedanje visokopodružbljene produkcije. Ni potrebno veliko vpogleda v oblikovne povezanosti, ki izhajajo iz tega, da bi vedeli, da taka družbena baza zahteva enotnost intelektualnega in manualnega dela. Spoznanje, na kakšen način postane ta enotnost možna, zahteva oblikovne analize na podobni ravni kot pričujoče. Za zgraditev socialistične (in komunistične) družbe pa seveda ne zadostuje, da se spozna enotnost glave in roke samo v njeni možnosti, treba jo je z zavestjo uresničiti in prakticirati, in to zahteva celoten in popoln zgodovinskomaterialističen vpogled v kavzalcijo družbeno potrebnih miselnih oblik sploh. Na splošno so družbeno potrebne spoznavne oblike neke epohe določene s formacijo družbene sinteze, družbene povezanosti te epohe. Družbena sinteza je podvržena pomembnim zgodovinskim spremenbam, in s temi se spreminja družbeno potrebni miselni način.

Z ločitvijo roke od glave je povezana ločitev ekonomske in spoznave. Med kategorijami blagovne ekonomije in kategorijami spoznave narave ni nobenega logičnega posredovanja. Ta antitetični dualizem je izraz nenadzorljivosti (Unkontrollierbarkeit) in breznačrtnosti družbenega procesa na bazi blagovne produkcije; socializem postulira njegovo izginotje. Oba dela dualizma izvirata iz blagovnega razmerja in zraseta iz njega kot dvojčka iz istega jajca, vsak v svojem ločenem bistvu, vsak s svojim razvojem po svojih lastnih notranjih zakonih. Ključno obliko dualizma bi moralo biti nogoče spoznati iz blagovne analize. Da se to Marxovi analizi blaga ne dogodi, daje vzrok za njeno kritiko. Hiba se pokaže v neostri razmejitvi med "obliko vrednosti" in "substanco vrednosti", abstraktno obliko in abstraktnim delom. Sta oblika in delo oba abstraktna iz lastnega vzroka, ali pa je abstrakcija osnovana samo v obliki, in delo ni nič drugega kot abstraktificirani objekt? "Menjalni proces ne daje blagu, ki ga spreminja v denar, njegove vrednosti, temveč njegovo specifično obliko vrednosti." V tem že prej citiranem stavku iz 2. poglavja pride razmejitev do jasnega izraza. Toda v analizi 1. poglavja ne pride do nedvoumne izpeljave. Z metaforično rabo analitičnih pojmov, ki je lastna Marxovemu kritičnemu smislu, se to pogosto zatemi. Kljub temu postane prepletенost oblike vrednosti in substance vrednosti na vidnih mestih očitna. Tako piše v oddelku o fetiškem značaju blaga:

"Uporabni predmeti postanejo blago sploh samo zato, ker so produkti takih privatnih del, ki se opravljajo neodvisno eno od drugega. Kompleks teh privatnih del tvori družbeno celotno delo. Ker stopajo producenti v družbeni kontakt šele z menjavo svojih delovnih produktov, se tudi specifični družbeni značaji njihovih privatnih del pokažejo šele v okviru te menjave."²⁷

Toda od kod inajo dela, medtem ko so privatna dela, "specifično družbene značaje", ki jih ne dobijo iz menjalnega procesa, ampak nasprotno "se šele pokažejo v okviru te menjave", torej očitno že eksistirajo pred menjavo in neodvisno od nje? Seveda se zdi, da naslednji stavki to nesoglasje spet odpravijo:

"Ali, posamezna privatna dela se v resnici izkažejo kot člani družbenega celotnega dela šele s pomočjo odnosov, v katere postavi men-

vjava delovne produkte in z njimi njih producente. Le-ten se zato zdijo družbeni odnosi med njihovimi privatnimi deli kot to, kar so, tj. ne kot neposredno družbeno razmerje med osebami samimi v njihovih delih, temveč, nasprotno, kot stvarna (materialna) razmerja med ljudmi in družbena razmerja med stvarmi."

Kritično razstaviti to jedrnato Marxovo dikcijo je možno, čeprav ne lahko. "Neposredno družbena razmerja med osebami samimi v njihovih delih" so znamenja kolektivno opravljene produkcije, v kateri se družbeno celotno delo uveljavlja v svoji resnični identični podobi. V blagovni produkciji se dogaja ravno nasprotno. Tukaj se družbeno celotno delo uveljavlja v protislovni obliki. Ta protislovna oblika ima obliko "odnosov, v katere menjava postavi delovne produkte in z njimi njih producente". Družbeni menjalni proces delovnih produktov kot blaga, torej blagovna oblika delovnih produktov, je torej protislovna podoba družbenega celotnega dela. Torej smo vendarle spet pri "specifično družbenih značajih njihovih privatnih del", ki se menjajočim privatnim producentom pokažejo v nepravi obliki blagovnih razmerij njihovih produktov v menjavi in zato kot družbena razmerja med stvarmi oz. stvarna razmerja med ljudmi. V resnici družbeni značaji dela, ki spadajo v kolektivno produkcijo, še naprej trajajo, čeprav zdaj stojimo na tleh privatne lastnine. Podružbljajoča funkcija blagovne menjave torej ne izvira iz te občevalne oblike same, čeprav "stvari", ki jih spreminja v denar, ... daje njihovo specifično obliko vrednosti", temveč izhaja iz uveljavljanja privatnih del kot družbenega celotnega dela s pomočjo po krivici jim indiciranin "specifično družbenim značajem".

Iz tega premika podružbljajoče funkcije iz blagovne menjave v delo je nogoče pojasniti, zakaj je pri Marxu oblikovna analiza blagovne menjave izostala. Vloga blagovne oblike za formiranje zavesti posestnikov blaga ostane neizčrpna. Določenost forme abstraktnega razuma, v resnici epifenomen blagovne oblike, ostane skupaj s celotnim razvojem naravoslovja izključena iz materialističnega razumevanja zgodovine, antitetično dvojlično razmerje med ekonomijo in spoznavo pa nedojetno.

Vendar pa moram izrecno poudariti, da moja kritika Marxove analize blaga seveda ne služi njeni pavšalni zavrnitvi. Kritika sama je sploh še možna na tleh Marxovega miselnega stališča, z ravnanjem po učnem primeru njegove metode, ki ga je Marx sam postavil v analizi blaga. Ta kritika torej nasprotno služi razčistitvi in razširitvi Marxove analize blaga. Posebno pomen analize blaga za kritiko politične ekonomije ostane nezmanjšan. Pridruži se pa njen pomen za kritiko teoretične filozofije in v nadaljnjem smislu sploh za kritiko ideologije.

Dodatek

Po rezultatih pričujočega članka in moje medtem izšle knjige je nogoče še za eno stopnjo nadaljevati Engelsovo stopenjsko teorijo razvoja človeštva. Prav na kratko povedano:

"Divjaštvo" je stopnja gole kolektivne samohranitve človeštva v najhujših, omejenih plemenskih enotah. V naslednji stopnji "barbarstva" se začneja oblikovati izkoriščanje, še na kolektivni osnovi, v obliki direktnih razmerij gospodstva in hlapčevstva. V dobi "civilizacije", ki jo Engels identificira s peripetijami blagovne produkcije, se zgodi podružbljanje po poti individualizirane samohranitve, v oblikah zatajitve družbe sploh. Danes smo na pragu dobe, v kateri človeštvo lahko za-

pusti meje gole samoohranitve in preide k praktičnemu osvajanju narave. Za to že ima nenalo tistih potrebnih produktivnih sil, materialnih in intelektualnih pomožnih sredstev, ki pa so vklonjene s tem, da jih obstoječa lastninska ureditev sili v službo individualizirane samoohranitve. Ali pravilneje: s tem niso toliko vklonjene, tj. ovirane v svojem razvoju, kot popačene v svoji funkciji, nanreč spremenjene iz sredstev potencialnega praktičnega osvajanja narave v orožje potencialnega kolektivnega samouničenja človeštva. Vanj je nacifašizem že omogočil vpogled. Praktično osvajanje narave zahteva, vsaj na svoji prvi stopnji, vsedružbeno organiziranje, moderni komunizem. Tu se družbena sinteza premakne iz sfere prilaščanja in distribucije v sam podružbljeni delovni proces produkcije in zahteva nerazdružljivo enotnost unskega in ročnega dela ter naravoslovja in ekonomije.

Prevedel Peter Wieser

OPOMBE

- 1) Predgovor h Kritiki politične ekonomije, MEID IV, str. 105.
- 2) Nemška ideologija, poglavje Feuerbach, MEID II, str. 35/36.
- 3) Gl. Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka (iz: Dialektika narave).
- 4) "Za ljudske množice so se primitivna praskupnostna produkcijska razmerja spremenila v tributna razmerja, kar pa ni vključevalo radikalne spremenbe." (George Thomson, op.cit., str. 146). Ne glede na prikaz pri G. Thomsonu naj sa družbo bronaste dobe opozorimo na Gordona Childea, posebno na njegov kratki briljantni spis "The social implications of the three ages in archeological classification" v Modern Quarterly, Vol. 1,2 (March 1946).
- 5) F. Engels, Izvor družine etc., CZ, Ljubljana 1947, str. 136/137.
- 6) Ib., str. 138
- 7) G. Thomson, op. cit., str. 254.
- 8) F. Engels, Anti-Dühring, CZ, Ljubljana 1965, str. 40.
- 9) Lenin, Materializem in empiriokriticizem. Prim. tudi Adan Schaff, Zu einigen Fragen der marxistischen Theorie der Wahrheit, Dietz (DDR), 1955.
- 10) K. Marx, Kapital I, CZ, Ljubljana 1961, str. 46.
- 11) Ib., str. 86.
- 12) Ib., str. 107.
- 13) Ib., str. 45.
- 14) Ib., str. 58.
- 15) Ib., str. 59/60.
- 15a) Npr. kakor ustreza stavku: "Menjalni proces ne daje blagu, ki ga spreminja v denar, njegove vrednosti, temveč njegovo specifično obliko vrednosti." Kapital I, str. 104.
- 16) "V meščanskem pojmu objektivnosti vsebovana abstrakcija izvira iz podobne abstrakcije v družbi." (Christopher Caudwell, Crisis in Physics, 1939, str. 80). Caudwell je poleg G. Thomsona eden redkih

marksistov, ki so ubrali miselno pot, sorodno moji. (Caudwell je padel v španski državljanski vojni.)

- 17) Caudwell govori na že navedenem mestu o "kozmičnem trgu" in Newtonovo shemo čistega gibanja spravi v zvezo z menjalno abstrakcijo.
- 18) F. Engels, Anti-Dühring, str. 68.
- 19) History of Western Philosophy, 1946, str. 630.
- 20) V Newtonovi formulaciji se definicija glasi: "Vztrajnost je tista lastnost materije, zaradi katere le-ta tako dolgo obdrži svoje stanje mirovanja ali enakomernega prenočrtnega gibanja, dokler ga kak zunanji vzrok ne spremeni."
- 21) Kapital I, str. 83.
- 22) Prin. F. Engels, Izvor družine itd., str. 128.
- 23) G. Thomson, op.cit., str. 159/160.
- 24) O kompleksu "napačna zavest" prin. G. Thomson, op. cit., str. 288 sl. in A. Sohn-Rethel, "Necessary false consciousness" v Modern Quarterly, Vol. 3, No.1 (Winter 1947/48).
- 25) Za demonstracijo te trditve moram opozoriti na prvi del moje knjige "Geistige und körperliche Arbeit", Frankfurt 1970.
- 26) Preden bo napisana naslednja pozitivistična teorija znanosti, mora pisec denolirati tu prikazano teorijo.
- 27) Prin. Kapital I, str. 85.

UDK 141.826 (430)

MLADEN ŠVARC

VPRAŠANJE O RAZREDNI ZAVESTI

(WILHELM REICH IN DISKUSIJA O REKONSTRUKCIJI DELAVSKEGA GIBANJA)

I

Šestdeseta leta pomenijo dobo študentske revolte, dobo množičnih gibanj, stavk, protivojnih demonstracij, skratka dobo vrenja, ki doživi svoj višek leta 1968. Toda Johnsonova odpoved kandidaturi za predsednika ZDA, golistična volilna zmaga po dnevih barikad v Latinski četrti in seveda sovjetski izlet v Prago pomenijo ne le konec neke atmosfere pričakovanja in upanja, ampak tudi vrnitev že znanega. Množično gibanje se tako spet vrača pod okrilje ljudskih front, ukinejo vojaški nabor v ZDA, simbola novih hotenj postaneta Allende in Mitterand.

Tisto iskanje in odpiranje, tako značilno za zgodnja šestdeseta leta, se nam je že preživeto pokazalo v novi luči. Ponovno je odkrit tudi Wilhelm Reich. V luči izkušenj levega gibanja po 1968. letu se to odkritje oziroma reaktualiziranje kaže kot dvojno:

1. Wilhelm Reich se nam pokaže kot eden od ideologov leveice
2. Wilhelm Reich se ne kaže samo kot teoretik, čigar ideje so šele zdaj postale aktualne, ampak zmerom bolj postajamo pozorni na njegov prispevek levemu gibanju v njegovem času.

II

Wilhelm Reich končuje uvodno besedo k svoji knjigi "Množična psihologija fašizma" takole: "Če bo ta spis v stanju, da skrajša težavno pot, ki vodi h kritiki orožja, bo dosegel svoj cilj." (1) Ko se tako spomni Marxovega znanega stavka, se Reich opredeli. Njegova teorija je angažirana in ima razen znanstvenega pomena tudi politično težo. Vendar ta teža ne izvira iz kake množičnosti gibanja za seksualno politiko (Sex-pol). "Toda ni bilo niči enega samega profesionalnega politika, ki bi me blagovolil poslušati," (2) je Reich zapisal ob svojem predavanju na Dunaju (prav tako 1933). Wilhelm Reich se je namreč znašel izven množičnih delavskih strank. Prav nemoč političnih struj, ki jim skupno pravimo "contre le courant" ("proti toku"), pridobi na pomenu - seveda šele ob upoštevanju popolnega poloma tako pomeščanjene nemške socialdemokracije kot KPD z njenimi teorijami o social-fašizmu in s kampanjo proti lakoti. Tako situacijo bi lahko označili za pat-pozicijo, skratka za situacijo, ko se delavske stranke in stranci medsebojno nevtralizirajo, tako politično kot teoretično. Šele prebroditev pozitivizma omogoča takšno osvetlitev situacije. Če bi vztrajali na buržoaznem stališču in bi moč kakega gibanja merili samo po njegovi številčni, finančni ipd. moči, potem bi "contre le courant" bil povsem nepomemben. Toda potem si ne bi mogli nikoli razložiti strujanj na levi. Stalinistični pozitivizem ga prav tako zanika, hkrati pa svojo teoretično nemoč zakriva z etiketiranjem (ultralevičarji) ali pa s podtikanjem (fašistični agentje itd...)

Zmaga fašizma v Nemčiji je pomenila predvsem hud udarec delavskemu gibanju. Poudariti je treba, da bi edino delavske stranke bile možne postaviti se po robu prihajajočemu "novemu redu", saj se je meščanska demokracija povsem izvotlila in je obstajala le še kot forma, skratka kot možnost parlamentarne zmage nacizma. Fašizem je kot "najbolj ekstremni predstavnik ekonomske in politične reakcije" (3) uspel odriniti delavsko gibanje in to - kar Reich še posebej poudarja - v razvitih industrijskih deželah in v času, ko naj bi le-te bile zrele za socialistično družbeno ureditev. Gre torej za poraz delavskega gibanja, toda zato je treba analizirati vzroke zanj, iz analize fašizma bi morala rezultirati "nova praksa" (4). Reich ugotavlja, da so za poraz odgovorne pomanjkljivosti v marksistični oceni politične stvarnosti; saj marksistična politika ni oz. ni v zadostni meri upoštevala psihologijo množic in učinske mysticizma, torej sredstva hitlerjanske propagande. Samo objektivni ekonomski procesi in državna politika ne zadostujejo revolucionarni stranki. Če ni upoštevanja subjektivnega faktorja, množične ideologije itd., potem revolucionarna znanost ni razkrila povsem in do kraja takega novega socialnega fenomena, kot ga predstavlja fašizem.

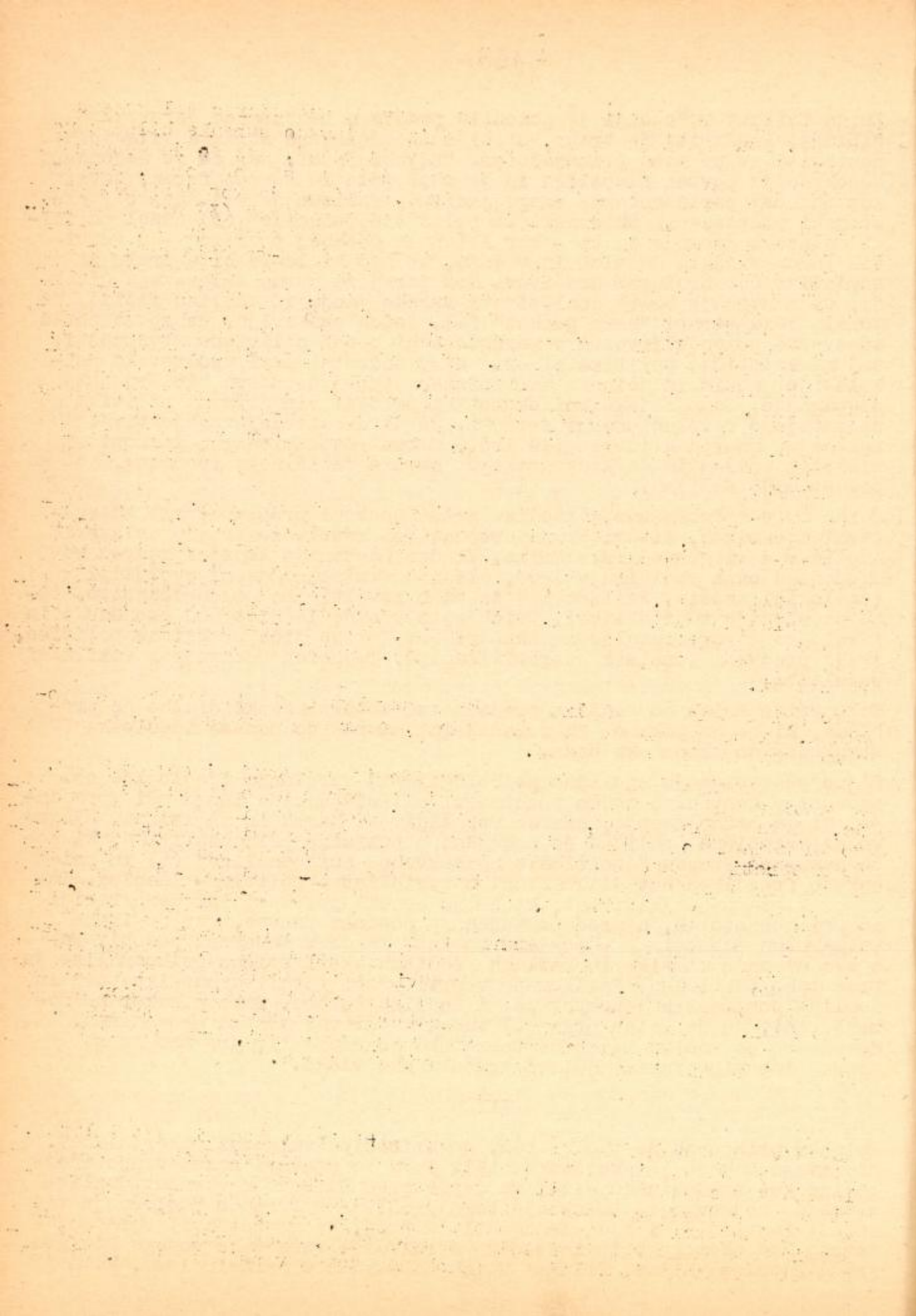
Reich že v začetku svoje analize pride do srži problema: gre za vulgarni marksizem, ki pričakuje avtomatično revolucioniranje delavskih množic v dobi gospodarske krize. Vendar nastanejo škarje: medtem ko ekonomska baza evoluirala v levo, sledimo ekstremno desni evoluciji v ideologiji množic. Fašizem ima za bazo revoltirano malomeščanstvo, temu pa sledijo tudi delavci. Reich zato vpelje ločnico med ekonomsko in ideološko stratifikacijo nemške družbe. Kar se tiče praktične politike, šteje predvsem ideološka stratifikacija. To Reich dokazuje z volilnimi rezultati.

Tako pride Reich od analize razredne strukture nemške družbe do problema, ki se mu pokaže za osrednjega, namreč do odnosa ideološke strukture do ekonomske baze.

Kljub postavljanju množične psihologije in vprašanja ideologije oz. zavesti v centralno točko pozornosti pa Reichu uide izprd oči vprašanje, ki ga bežno omenja, namreč vprašljivost Marxa in marksizma. Njegovo marksistično stališče je pogojeno s pozicijo psihoanalitika, ki kaže nasproti Freudu "sociološke konsekvence psihoanalize" (5) in pričakuje freudizem kot dialektični materialist - politik - ideolog. Tako mu tista pomanjkljivost, ki jo je opazil pri socialni demokraciji in pri komunistih, namreč pomanjkanje posluha za vse, kar je izven vulgarnega ekonomizma - postane usodna, le da v inverzni podobi. Fašizem ni samo mistika in razlaga fašizma skozi prizmo psihoanalize je prav tako parcialna. Fašizem je v prvi vrsti totalitarna diktatura in analiza posameznih aspektov še ni analiza celote. Zato nikakor ne moremo reči, da je Reich premagal enostranost vulgarnega ekonomizma. Seveda to ne zanika Reichove teoretske pomembnosti, gre nam le za pravo dimenzijo in za njegovo zgodovinsko vlogo.

III

Reichov prispevek je tudi v tem, da kritizira vulgarni materializem, ki izvaja zavest iz ekonomske biti. Toda ko postavi razumevanje ideologije kot zgodovinske sile, se odpre pred Reichom nevarnost dualističnega pojmovanja. Reševanje tega problema s frazo o "določanju v zadnji instanci" si je onemogočil že prej, ko je postavil vprašanje škarij med ekonomsko in ideološko strukturo. Vmes tako posega kot posrednik psihoanalize. Pri tem Reich na zapada v psihologizem, ki naj

iz S.A.P., da je možno politično združevanje šele pozneje in na širši osnovi. Tako eni kot drugi pa so v tem času pred vojno katastrofo pravzaprav z obema koncepcijama izražali isto vztrajanje v revolucionarnem bivanju. Prvine metafizike, s katerimi so se spopadali, sicer nezavedno-filozofsko, pa se kažejo tako v vztrajanju na akciji revolucionarne spremembe. V takem kontekstu je "globalna akcija" daleko iznad možnosti trenutka.

Trocki je končal svoj opus z briljantnim spisom "Sovjetska zveza v vojni" (8), ko nakaže možnost resignacije humanizma v minimalni program obrambe osnovnih človeških pravic. Nasprotno Wilhelm Reich s konceptom globalne akcije, ki je bolj prožen in bolj optimističen, postaja aktualen v realističnih sedemdesetih letih, ko se navdušenje prejšnje revolte pretvarja v širšo družbeno angažiranost.

O p o m b e :

- (1) W. Reich, Psychologie de masse du fascisme (PMF), Edition La Pensée Molle, 1970, str.4
- (2) W. Reich, La révolution sexuelle, Union générale d'éditions (10/18) Paris, 1971, str. 17)Préface de la 4e édition)
- (3) W. Reich, PMF, str. 5
- (4) W. Reich, PMF, str. 6
- (5) W. Reich, PMF, str. 4
- (6) W. Reich, PMF, str. 23
- (7) W. Reich, Que'st-ce que-est la conesscience de classe?, Sinelnikoff, Nitz, 1971, str. 91
- (8) Trotsky, Defense de marxisme, EDI, 1972

Tekst ni lektoriran

(...)

RECENZIJA

F. MENNE (izd.): Die neue Sensibilität. Alternative Lebensmöglichkeiten (Luchterhand, 1974)

Do tam kjer je prišel poststrukturalizem (Deleuze, Guattari, "pozni" Foucault...), je prišla tudi post-kritična teorija (Duhn, Schneider, Schwendter, Bückelman;...). Akcent se premika na marginalne skupine: seksualne manjšine, shizofrenike, zapornike, senzibilizirane politične, religiozne, skratka subkulturne skupine. Da, skupina.

V zborniku Nova senzibilnost nastopajo avtorji, ki so sociologi, psihoanalitiki, pedagogi, teologi. V večini so teologi. Učenci Metzja in Bultmanna, na eni strani, na drugi pa Marcuseja in Freuda; skratka radikalni teologi, ki se brez predsodkov soočajo z vsem, kar je aktualno na današnji sceni v Nemčiji in svetu. Vsaj nekatere bi se dalo uvrstiti v post-kritično teorijo (Menne, Dullaart). Razkrajanje hierarhične in večkrat reakcionarne Cerkve (in religije kot institucije).

Razne oblike skupinske dinamike se obravnavajo kritično, njih politična relevantnost je vseskozi reflektirana. Nekateri avtorji izhajajo iz izkušenj, ki jih je razvila protikultura (Menne, Dullaart, Lenz). Gibanje v tem okviru daje knjigi posebno privlačnost, kajti danes ne potrebujemo novih filozofij in novih teorij (hiperprodukcija la teh je očitna), ampak konkretne (sicer tudi teoretsko premišljene) alternative v vsakdanjem življenju, skratka "alternativne možnosti življenja". Samo individualni napor je tu brez smisla in vodi v akademsko životarjenje ali pa v apatijo.

"... Prva stopnja senzibilizacije je delo konkretnega posameznika na svojem samosebju (das Selbst), iskanje avtentične osebne življenjske zgodovine. Poizkusi napraviti samega sebe zopet za čutno reagirajoče "utelešeno" bitje, segajo od dihalnih vaj do fizikalno-kemičnega uvažanja "razširitve zavesti"; od telesnih kontaktov do (deloma psihoanalitično spremljajočih) poizkusov rekonstrukcije lastne emocionalnosti; od pozornega informiranja do zavestnega izpostavljanja nevsakdanjim izkustvom. Identiteta in avtentičnost se zdita dosegljivi samo še preko obveze ali pravice "postati drugi" (D.Solle). Programsko pri tem ni mišljeno predvsem stopnjevanje subjektivitete, ampak tudi občutena pozornost za ne-jaz. (str.11)

(...) Spomin in fantazija sta za Marcuseja (v tem je del Freudoven predstavam zopet lastni obrat) v svoji osnovi povezani. Fantazija predstavlja tu povezavo med potlačenimi vsebinami individualnega in kolektivnega spomina in realnostjo. Deluje kot duševna sposobnost, ki samo ohranja v sferi razvite zavesti visoko stopnjo svobode v razmerju do principa realitete. To dejstvo dela fantazijo za izkustveni modus nove senzibilizacije (str. 33).

(...) V skupnostih, v katerih je senzibilizacija možna kot trajajoče (praktično) izkustvo, naj bi bilo ravno novo senzitiviranje možno kot družbena forma skupine, vendar ne kot cilj pri katerem se lahko ostane, ampak kot izpolnitev v ozadju sociokulturne prakse. V tej ugotovitvi je drugače zaobseženo, da je treba razumeti seksualno revolto kot brezglavo mehanično negacijo tradicionalne kulture (kar ne izključuje indirektnih pozitivnih vplivov). Alternativno bi predstavljala

erotska skupinska kultura, v kateri so možne zapopadene in hotene sublimacije kot izraz avtentične neposrednosti (str.49-50).

(Iz razprave F. Menneja: Alte Kultur und neue Sensibilität. Versuch über gegenkulturelle Gruppenbildung).

(...) Propad primarne socializacijske instance družine, redukcija na potrošništvo porajajočo, toda konaj še vzgajanja sposobno atomarno družino in s tem povezan socializacijski deficit (oslabitev jaza, emocionalna labilnost, privatizacija in izolacija, zreducirane možnosti interakcije) postavlja skupino kot alternativno socializacijsko instanco za ravno takšno magično veličino z zdravilskimi kvalitetami. Od nje se pričakuje to, kar družina, šola in cerkvena skupnost ne morejo narediti: ojačanje jaza in razširitev avtentičnega, to je neodtujenega, samodoločujočega obnašanja, bazo za zaupanje, parcialne možnosti regresije, neomejeno interakcijo, emocionalno stabilizacijo.

(...) V ameriški protikulturi, v subkulturi ravno tako kot pri politično aktivistično angažirani levici je bila skupina na novo odkrita kot družbeno relevantna dejavnostna instanca, kot baza družbeno političnih procesov in kot eksperimentalno področje alternativne družbene prakse. Senzibilnost kot socialna kategorija je bila odkrita in prakticirana v subkulturnih skupinah, ne v National Training Laboratories in posvetovalnicah za podjetnike. To je druga veja skupinske dinamike. Ambivalentna dediščina, ki do danes dozoreva posledice: metološki zagon, ki je bil prvič po eni strani uporabljen v centrih dehumanizacije, v profitarsko orientirani industriji, na drugi strani je bil prakticiran v dejanski radikalnosti in izobilju v opozicijskih skupinah. Redkeje je bila ambivalentna praksa psihološkega raziskovanja ostreje demonstrirana.

(...) Z Carlom R. Rogerson razlikujemo med:

T skupinami (Training group ali terapeutska skupina). Izključno skopraj verbalni program s ciljem povečati pozornost za emocionalne načine izražanja, izkusiti povratni sklop lastnega obnašanja in izvršiti korekture, ustvariti skupino sposobno za delo v kateri je olajšano socialno učenje.

Tematsko centrirane skupine. Posebno od Ruth Cohn (1970) in Klause Vopela aplicirana forma skupinskega dela v kateri so iz "living learning" potrebe posameznika kot skupine ravno tako upoštevane kot drugi cilj: prilastitev znanja. Najvažnejše načelo se glasi: "Bodi svoj lastni Chairman in določi kdaj hočeš govoriti". (Schramm/Vopel)

Ta po načelih uspešnosti usmerjena metoda (rada je naslovljena na akademike) je visoko komercializirana.

Encounter-groups. Ta metoda gre daleč čez verbalni program. Rogers, eden od utemeljiteljev, govori o naslednjih delovnih fazah: upor proti ekspresivnim ali afektivnim osebnim izražanjem; opis prejšnjih občutkov; izraz negativnih občutkov; postavitev in obdelava osebno pomenbnih faktov, dogodkov ali doživetij; izraz neposrednih medčloveških občutkov; razvoj ozdravitvenega potenciala, začetek spremenb v obnašanju; katarza kot emocionalni proces sprostitve; osebni povratni sklop; konfrontacija; basic encounter (verbalna in neverbalna obdelava konfliktov: acting out, here and now); izraz pozitivnih občutkov; konec procesa; spremenba obnašanja.

Sensory-awakening metoda. To metodološko izhodišče, ki ga v ZRN prakticirata Ansgar Rank in Holandec Jan Velzeboer se koncentrira na intenziviranje čutnega zaznavanja. Z razširitvijo jaza hoče pojačati osebno interakcijo in prispevati k razširjeni socialni komunikaciji. Razen energetiziranih in sproščujočih vaj so pritegnjeni tudi agresijski

trening, deli Gestalt terapije (Perls), encounter metode (Rogers) in joge (Kirschner). Za ZRN svojevrstna kombinacija različnih metod treninga, ki se ne orientira po purističnih metodah profesionalizirane skupinske dinamike, ampak je razširjena v konkretnem socialno-pedagoškem delu (v delu z mladimi narkomani, v izobraževanju socialnih delavcev itd). Ta kombinacija različnih metod skupinske dinamike, ki jo je Schmidbauer zahteval šele leta 1973, je tu realizirana že nekaj let, ne s strani profesionalcev, ampak s strani socialnih pedagogov, teologov, ljudi v gledališču in politično angažirane mladine. Načela tega dela so:

1. ne razkrivati psihično slepih peg, ampak ojačati jaz tam, kjer udeleženci sami sebi optimalno pomagajo
2. delo v prostoru brez strahu in represije
3. eksponiranje udeležencev samo na osnovi svobodne odločitve
4. zadovoljstvo z eksperimentiranjem kot razširitvijo področja treninga
5. razširitev jaza v še zavarovanih in preglednih okvirih skupine, ki ima konsekvence tudi izven skupine (ne pride do oblikovanja "skupinskega ega")
6. neposredna navzočnost v skupinskem procesu (here and now) kot predpostavka za obdelavo osebnih konfliktov
7. ne harmonizirati, ampak dramatizirati konflikte; emocionalna, kognitivna in afektivna obdelava kot reševanje in premaganje konfliktov
8. namesto tuje interpretacije lastnega obnašanja, sprememba obnašanja le skozi samostojno samoizpoved
9. prekoračenje izkustev
10. acting out kot pot do lastnega izkustva, ki ni prenosljivo.

Razvoj še neizrabljenih možnosti, odprtje še neizrabljene individualne in socialne dinamike, razširitev socialne senzibilnosti, je cilj tega socialno pedagoškega izhodišča. Senzitivni trening (sensitivity training). Pod tem imenom nastopa večina tu opisanih oblik treninga. V ZRN so posebno postali znani treningi Däumlinga (DAGG, Bonn) in Günterja Ammona (DGG, Berlin). Za Däumlinga je senzitivni trening "skupinsko dinamični postopek, ki intendira k razširitvi zavesti in spremembi obnašanja" (1970), je "metoda naučiti se tega, česar se v privatnem in poklicnem življenju ne da, ali pa se težko nauči, namreč subtilno naravnati lastne in tuje načine obnašanja drug na drugega (Däumling, 1968).

(...) Problem transfera tesno sovпада z naslednjim očitkom: trening se dogaja v pedagoško svobodnem prostoru, na otoku, "na najhnetem osvobojenem področju" (Ammon, 1971).

(...) Odločilna pripomba, ki so jo med drugim formulirali Horn, Brügge in Giere se glasi: skupinska dinamika je "najbolj subtilno skupinsko delovanje poznega kapitalizma" (Brügge); "ne nudi nobene možnosti za politizacijo, nasprotno" (Horn), poizkuša "izključiti trdi svet vsakdanjosti" (Giere). V nasprotju s tem pojmom afektivno, emocionalno in kognitivno reševanje problemov, ki so tudi družbeno pogojeni za zelo politični proces. V skladu s stopnjo spoznanja, da je reševanje konfliktov in individualno ojačanje jaza nujna predpostavka za družbeno delovanje, bo očitek, češ da sta skupinska dinamika in senzitivni trening depolitizirajoča, sam sebe pripeljal do absurda... (Iz prispevka M. Schibilskega: Emanzipative Sensibilisierung. Hinweise für sozial-pädagogische Praxis, str. 126-135)

Knjiga, oziroma zbornik, je naravnano polemično. Tako, n.pr. avtorji prispevka Onnipotencia in nemoč - k problemu skupinsko - dinamičnega maksimalnega programa (str. 136-144) ugotavljajo, da Schibilsky na-

sproti tehnološko-manipulativni aplikaciji skupinske dinamike postavlja emancipatorno senzibiliziranje, ki pa da ina kvazi terapevtski značaj. Po mnenju avtorjev Schibilsky neupravičeno oži skupinsko dinamiko na socialno-pedagoško področje in zanemarja kreativno senzibilnost. R. Lenz pa n.pr. polemizira s teologom U. Gerberjem o vprašanju ali je senzibilnost teološka kategorija (str. 203-210) in 211-235). Zadnji štiri prispevki obravnavajo politično-kulturni aspekt cerkve in religije, gre za odnos med kristjani in marksisti v Čilu in Španiji. Značilna je marksistična usmerjenost in razumevanje za skupinsko delovanje, kjer spiritualna komponenta lahko šele pride do izraza.

Omenil bi nekaj pomembnejših del nemških avtorjev, ki obravnavajo problematiko skupinske dinamike: K. Horn (izd.): Skupinska dinamika in subjektivni faktor (Gruppendynamik und der "subjektive Faktor", Suhrkamp, 1972); W. Schmidbauer: Senzitivni trening in analitična skupinska dinamika (Sensitivitätstraining und analytische Gruppendynamik, Piper, 1973); H. E. Richter: Skupina (Die Gruppe, Rowohlt, 1972); H. E. Richter: Učni cilj solidarnost (Lernziel Solidarität), Rowohlt, 1974).

Dane Satar

Tekst ni lektoriran

UDK 140 . 8 : 301

odtujitev, postvarjenje, (ne)avtentičnost, emancipacija, projekt
Satar Dane: Sociologija in alienacija, Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

V tekstu, ki je del obsežnejše razprave, avtor obravnava koncept alienacije, kot sta jo formulirala švedski sociolog J. Israel in ameriški sociolog A. Etzioni. Pri prvem se izkaže, da pojem postvarjenja (reifikacija), ki je ustreznejši s semantične strani in teoretsko plodnejši, ravno tako implicira določene predstave o naravi človeka in družbe. Etzioni operacionalizira pojem odtujitve, vtem ko govori o neavtentičnosti družbene strukture, ki se nasproti naporom posameznikov po transformaciji kaže kot rezistentna in neodzivna. Relativna razodtujitev je možna z artikulacijo individualnega, kolektivnega in socialnega projekta.

V dodatku je govor še o nekaterih Marxovih in Marcusejevih ugotovitvah. V poglavjih, ki nosita naslov Vibracije in Protikultura kot možnost emancipacije, avtor sugerira, da je edina možna oblika razodtujenja sestop v temelje odtujitve. To pa pomeni revolucioniranje vseh možnih nivojev v vsakdanjem življenju.

UDK 140. 8 : 301

Entfremdung, Verdinglichung, (Nicht-)Authentizität, Emanzipation,
Projekt

Satar Dane: Soziologie und Entfremdung, Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Im Text, der Teil einer umfangreicheren Abhandlung ist, behandelt der Autor das Konzept von Entfremdung, wie es vom schwedischen Soziologen J. Israel und vom amerikanischen Soziologen A. Etzioni formuliert wurde. Beim Ersteren stellt sich heraus, dass der Begriff Verdinglichung, der zutreffender vom Semantischen her und theoretisch fruchtbarer ist, ebenfalls bestimmte Vorstellungen von der Natur des Menschen und der Gesellschaft impliziert. Etzioni operationalisiert den Begriff Entfremdung, indem er von der Nichtauthentizität der Gesellschaftsstruktur spricht, welche sich gegenüber Transformationsbestrebungen Einzelner als resistent und nichtresonant

erweist. Eine relative Dezalienation ist möglich mit der Artikulierung eines individuellen, kollektiven und sozialen Projekts. Im Anhang ist die Rede über einige Feststellungen von Marx und Marcuse. In den Kapiteln mit den Überschriften 'Vibrationen' und 'Gegenkultur als Emanzipationsmöglichkeit' suggeriert der Autor den Abstieg zu den Grundlagen der Entfremdung als einzig mögliche Form der dezalienation. Dies aber bedeutet das Revolutionieren aller möglichen Ebenen des Alltagslebens.

narkomanija, establishment, protikultura, kapitalaska družba, odtujeno delo, blagovna produkcija

Tomaž Mastnak: Ob narkomaniji, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Narashčajooe razsirjanje jemanja mamil je izraz zaostrovanja krize današnje pan-kapitalske družbe. Ta družba sama izrazito in neovrgljivo narkonanska, preganja jemanje mamil med uporno mladino, ker je le-to povezano z nasprotovanjem in bojem proti establishmentu. Sama mamila nimajo revolucionarnega značaja. Kot element protikulture pomagajo razkrivati simptome krize, jih blažijo; kažejo na sam temelj represije: odtujeno delo, produkcijo blaga, tiranijo menjalne vrednosti. Zavračanje takšnega dela je najhujši udarec kapitalski družbi in zato vzrok ostrih negativnih sankcij s strani sistema. Tudi čem vodi v indiferentizem, pasivizem in apatičnost, kar je redko, jemanje mamil ne more preoblikovati same predmetnosti: ostaja Eden v Eldoradu.

Narkomanie, Establishment, Gegenkultur, Kapitalgesellschaft, entfremdete Arbeit, Warenproduktion

Tomaž Mastnak: Zur Narkomanie, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Die wachsende Ausbreitung des Rauschgiftgenusses ist ein Ausdruck der Verschärfung der Krise der heutigen Pan-Kapital-Gesellschaft. Diese Gesellschaft, selbst ausgesprochen und unumstösslich narkomanisch, verfolgt den Rauschgiftgenuss unter der rebellischen Jugend, weil dieser mit der Gegnerschaft zum Establishment und dem Kampf gegen es zusammenhängt. Das Rauschgift selbst hat keinen revolutionären Charakter. Als Element der Gegenkultur trägt es zur Aufdeckung der Krisensymptome bei und entschärft sie; es weist auf die Grundlage der Repression selbst hin: auf die entfremdete Arbeit, die Warenproduktion, die Tyranie des Tauschwertes. Die Ablehnung einer solchen Arbeit ist der schlimmste Schlag für die Kapital-Gesellschaft und deshalb Ursache scharfer negativer Sanktionen von seiten des Systems. Auch wenn der Rauschgiftgenuss nicht zu Indifferentismus, Passivismus und Apathie führt, was selten vorkommt, kann er die Gegenständlichkeit selbst nicht umgestalten: er bleibt ein Eden im Eldorado.

devianca, (ne)normalno, vrednote, družba

Primož Južnič: Nekaj misli o deviantnosti in njenem pomenu za družbo;
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Devianca, kakor avtor ta pojem razume in ga uporablja, je nespoštovanje uradno določenih pravil in je vedno rezultat špekulacije - brez špekulacije z ustanavljanjem pravil jih nobeden ne more prekršiti. Predno je nekdo ali neka skupina proglašena za deviantnega, je vedno treba prej ustvariti pravila, ki določajo, kaj je normalno. Tako ta pravila nikakor niso večna. Na vsak način pa lahko ločimo pozitiven in negativen vid deviance.

Pri večini, tudi družboslovcev, ima devianca pejorativen prizvok "nenormalnosti". Zato moramo pri vsakem proučevanju takih pojavov zavzeti drugačen pristop, pristop družbeno angažiranega družboslovca, ki se ne more strinjati z obstoječo apologetsko razdelitvijo na normalno in nenormalno. Samo tak pristop nam lahko pokaže tudi pozitivne vidike deviantnosti. In samo na takšnem pristopu lahko zaznavamo deviantnost, ki je brez dvoma pomembna kot barometer družbe in njenih norm in vrednot. Nikakor pa ne bomo kaj rešili z "popravljanjem" posameznikov, kot način njegove vključitve v potrebe družbe.

Deviance, (ab)normal, values, society

Primož Južnič: Some thoughts about deviance and its social significance
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Deviance, as author understands it and uses it, is a disrespect of the officially determined rules and is always the result of speculation - without speculation no one can break the established rules. Before any individual or a group is called deviant, rules have to be formed which determine what is normal. Therefore these rules are never eternal. However, we can in any case differentiate between the positive and the negative aspect of deviance.

Most authors, among them also social scientists, deviance has a pejorative quality of "abnormality". That is why in each research of these phenomena, we have to take a different approach, the approach of the engaged social scientist who can not agree with the existing apologetic differentiation of the normal and the abnormal. Only this kind of approach can give us insight into the positive aspects of deviance. Furthermore, it is only in this way that we can perceive deviance, as an important barometer of society, its norms and values. Deviance can not be resolved by "improvement" of the individual as means of readjusting him to the needs of society.

UDK 329. 78 (73)

ameriška "nova levica", SDS, spontanost, revolucionarna organizacija, PLP

Rudolf Rizman: Ameriška "nova levica": Predhodniki in profil gibanja
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Esej, ki sestavlja obširnejšo študijo, obravnava zgodovinske korenine in organizacijski profil ameriške "nove levice". Posebna pozornost je posvečena SDS. Zgodovinski pristop pokaže, da počiva ideologija "nove levice" na bogati socialistični in radikalni tradiciji ameriške politične zgodovine. Evolucija in profil organizacije SDS sta osvetljena na osnovi temporalnega kriterija in specifikacije problemsko orientiranih političnih taktik in strategij. Trije znani R v SDS so se začeli z reformo in rezistenco ter zaključili z revolucijo. Ideološke alternative ameriške "nove levice" so locirane na skali slepi spontanizem - neuresničena revolucionarna organizacija. Podrobneje so razčlenjene posebnosti političnih metod in socialni izvor "novolevičarskih" aktivistov.

UDC 329. 78 (73)

American new left, SDS, spontaneity, revolutionary organization, PLP

Rudolf Rizman: American "new left": forebears and a profile of movement, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

This is only a part of the wider study which deals with historical roots and the organizational profile of the American "new left" movements. Special attention is devoted to Students for a Democratic Society (SDS). The historical approach shows that "new left" ideologies base on a rich socialist and radical traditions within American political history. The evolution and profile of SDS is analyzed on the basis of temporal criteria and specificity of issue-oriented political tactics and strategies. The three R's for SDS began with reform, resistance, and ended at revolution. Ideological and organizational alternatives are located within blind spontaneity-unrealized revolutionary organization scale. The essay articulates in detail the specifics of political methods and the social origine of the "new left" activists.

UIK 659. 11

ekonomska propaganda, informacija, reklama, proizvodnja-potrošnja, apeliranje, umetne potrebe, odtujitev, psihologija reklame

Irena Szarvaš: Ekonomska propaganda, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

"Ono što je zajedničko svim definicijama i u čemo se gotovo svi slažu, to je, da je propaganda sredstvo uticaja, obradjivanja, kontrole, menjanja, nagovaranja ili obezbeđivanja da se prihvati dato mišljenje, držanje, akcija ili ponašanje, ili promeni već usvojeno mišljenje. Ono što propagandu razlikuje od "informacije", sastoji se u cilju koji se pred njih postavlja." (Oreč) "Zbog toga je teško, skoro nemoguće povući razliku između informacije i propagande."

Mehanizem, s katerim ekonomska propaganda prilagaja človeka in njegove potrebe, oz. potrošnjo povečani proizvodnji, fundira v ustvarjanju umetnih potreb. To je neposredno povezano tudi s proizvodnjo kratkotrajnih dobrin in z umetnim zastarevanjem, s čimer se tudi zagotavlja povečana potrošnja. Da te vrednote postanejo človeku lastne, skrbijo poleg masovnih medijev, ki te vrednote vsiljujejo, še cela vrsta ideoloških pritiskov. V skladu s tem so se razvile specialne znanosti, ki naj bi jamčile uspeh. Sem spada v prvi vrsti tudi psihologija reklame.

UIK 659. 11

Wirtschaftspropaganda, Information, Reklame, Produktion, Konsumtion, Appellieren, Künstliche Bedürfnisse, Entfremdung, Werbepsychologie

Irena Szarvaš: Wirtschaftspropaganda, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

"Was allen Definitionen gemeinsam ist und worin sie fast alle übereinstimmen, ist, dass Propaganda ein Mittel zur Beeinflussung, Bearbeitung, Kontrolle, Veränderung, zum Ansprechen, zur Sicherstellung, dass ein gegebenes Denken, Verhalten, eine Meinung oder Handlung übernommen wird oder ein bereits angenommenes Denkverhalten verändert wird. Was Propaganda von "Information" unterscheidet, ist das Ziel, das ihnen gestellt wird. (...) Darum ist es schwer, fast unmöglich, eine Unterscheidung zwischen Information und Propaganda zu machen." (Oreč) Der Mechanismus, mit welchem Wirtschaftswerbung den Menschen und seine Bedürfnisse bzw. seine Konsumtion einer gesteigerten Produktion anpasst, gründet in der Erzeugung künstlicher Bedürfnisse. Dies ist auch unmittelbar verbunden mit der Produktion kurzlebiger Güter und der künstlichen Obsoleszenz, womit eine grössere Konsumtion gesichert wird. Dass diese Werte den Menschen eigen werden, dafür sorgen neben den Massenmedien, die diese Werte aufzwingen, noch eine ganze Reihe ideologischer Pressionen. Im Einklang damit haben sich Spezialwissenschaften entwickelt die den Erfolg garantieren sollen. Hierher zählt in erster Linie die Werbepsychologie.

UDK 72.01

percepcija-prostor, sporočilo, vrednotenje, ideologija potrošniške arhitekture, umetnost manipulacije, zgodovina, institucionalizacija estetike

Janko Zlodre: Percepcija, identifikacija in vrednotenje prostorskih manifestacij komuniciranja in komunikacij

V zaznavanju in spoznavanju dimenzij prostora določenega časa nas omejuje vsakršna definicija, vsebinska določenost pojma ali logično opredeljevanje pojma arhitekture, saj spoznanje končno ni definicija, ni zaprta logična struktura. Umetnost oblikovanja prostora je, kot Cull lepo pravi, umetnost manipulacije. Beseda manipulacija že sama po sebi jasno konotira določene pomene. Lepo in Grdo v arhitekturi sta nosilca določenega ideološkega in ne le estetskega pomena. Oblikovanje prostora in arhitekture je mogoče edino s spoznavanjem človeka, njegovega bistva in njegovih potreb, je mogoče edino z vse večjim udeleževanjem človeka v kreativnem oblikovanju okolja. Moč meščanskega razreda in sporočilo te moči, ki je vezano na prostor, je jasna v zgodovinskem kontekstu. Vsa sporočila obstoječih prostorov so nosilci vrednosti. Kultura, ki reproducira dano stvarnost, jo obenem tudi glorificira. Ob že omenjenem sporočilu o moči potrošnje se estetsko sporočilo pojavlja kot sporočilo lastne moči arhitekture.

UDK 72.01

Perzeption-Raum, Mitteilung, Wertung, Ideologie der Konsumarchitektur, Manipulationskunst, Geschichte, Institutionalisierung, Ästhetik

Zlodre, Janko: Perzeption, Identifikation und Wertung von Raummanifestationen, Kommunizieren und Kommunikationen
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

In der Wahrnehmung und Erkennung von Raumdimensionen einer bestimmten Zeit beschränkt uns jede Definition, inhaltliche Bestimmtheit des Begriffs oder logische Bestimmung des Begriffs der Architektur, denn Erkenntnis ist schliesslich keine Definition, keine abgeschlossene logische Struktur. Die Kunst der Raumbildung ist, wie Cull schön sagt, eine Kunst der Manipulation. Das Wort Manipulation konnotiert schön an sich klar bestimmte Bedeutungen. Das Schöne und das Hässliche in der Architektur sind Träger einer bestimmten ideologischen, nicht nur ästhetischen Bedeutung. Raumbildung und Architektur sind möglich nur als Erkennung des Menschen, seines Wesens und seiner Bedürfnisse, ist möglich nur als Erkennung des Menschen, seines Wesens und seiner Bedürfnisse, ist möglich einzi durch immer grössere Betätigung des Menschen in der kreativen Gestaltung seiner Umwelt. Die Macht der bürgerlichen Klasse und die Mitteilung dieser Macht, die am Raum gebunden ist, ist klar im geschichtlichen Kontext. Alle Mitteilungen der bestehenden Räume sind Träger von Werten. Die Kultur, die gegebene Realität reproduziert, glorifiziert sie gleichzeitig auch. Neben der schon erwähnten Mitteilung der Macht der Konsumtion erscheint die ästhetische Mitteilung als Mitteilung der eigenen Macht der Architektur.

UDK ool. 1 : 172

apologetika, kriza, odmislitev protislovij

Tine Hribar: Znanost in apologija, Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Apologetika obstaja v pačenju najenostavnejših družbenih (ekonomskih) razmerij in zlasti v zatrjevanju enotnosti, kjer so nasprotja. Samostojnost, ki jo privzamejo skupaj spadajoči in dopolnjujoči se momenti, je v krizi zničena nasilno. Kriza manifestira torej enotnost drug nasproti drugemu osamosvojenih momentov. Apologetske fraze, ki skušajo zanikati krizo, so pomembne toliko, kolikor vselej dokazujejo ravno nasprotno, kar skušajo dokazati. Hotenje po odmislitvi protislovij je tako obenem izrekanje dejansko navzočih protislovij; ki da naj bi nehala eksistirati samo zato, ker si je to nekdo zaželel.

UDK ool. 1 : 172

Apologetik, Krise, Wegphantasierenwollen der Widersprüche

Tine Hribar: Wissenschaft und Apologetik, Časopis za kritiko znanosti,
domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Die Apologetik besteht in der Fälschung der einfachsten gesellschaftlichen (ökonomischen) Verhältnisse und speziell darin, dem Gegensatz gegenüber die Einheit festzuhalten. Die Selbständigkeit, die die zueinander gehörigen und sich ergänzenden Momente gegeneinander annehmen, wird in der Krise gewaltsam vernichtet. Die Krise manifestiert also die Einheit der gegeneinander verselbständigten Momente. Die apologetischen Phrasen, um die Krise wegzuleugnen, sind sofern wichtig, als sie immer das Gegenteil von dem beweisen, was sie beweisen wollen. Das Wegphantasierenwollen der Widersprüche ist zugleich das Aussprechen wirklich vorhandener Widersprüche, die dem frommen Wunsch nach nicht existieren sollen.

UDK 141. 826 (430)

množična psihologija, razredna zavest množic, seksualna ekonomija,
contre le courant, minimalni program

Mladen Švarc: Vprašanje o razredni zavesti (Wilhelm Reich in diskusija
o rekonstrukciji delavškega gibanja), Časopis za kritiko
znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Avtor raziskuje vlogo Wilhelma Reicha v diskusiji o obnovi delavskega gibanja, ki je bila aktualna po prihodu fašizma na oblast v Nemčiji. Reichova teorija je angažirana teorija. W. Reich se je znašel izven množičnih delavskih strank v *contre le courant* in prav tu je zanimivo njegovo stališče kot kritika socialdemokratskega reformizma in hkrati stalinizma. Reich se sprašuje po vzrokih poraza delavskega gibanja. Iz analize fašizma bi morala rezultirati nova praksa, saj samo objektivni ekonomski procesi ne zadostujejo revolucionarni stranki, zato Reich analizira pomen subjektivnega faktorja, množične ideologije, socialni fenomen fašizma in kritizira vulgarni marksizem. Vendar pa je njegovo stališče pogojeno s pozicije psihoanalitikov in je njegova analiza zato prav tako šano parcialna. Zanj predstavlja revolucionarna akcija globalno akcijo in zato je tu prišel v spor z drugimi strujami: tedanje levice, posebej še pri trockistih. Medtem ko trockisti resignirajo v minimalni program obrambe človeških pravic, Reich s svojim prožnejšim konceptom ohranja svojo aktualnost.

UDK 141. 826 (430)

Massenpsychologie, Klassenbewusstsein der Massen, Sexualökonomie,
contre le courant, Minimalprogramm

Švarc, Mladen: Die Frage nach dem Klassenbewusstsein (Wilhelm Reich und die Diskussion über die Rekonstruktion der Arbeiterbewegung)
Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Der Autor untersucht die Rolle Wilhelm Reich in der Diskussion über die Rekonstruktion der Arbeiterbewegung, die nach der Machtergreifung des Faschismus in Deutschland aktuell war. Reichs Theorie ist eine engagierte Theorie. W. Reich fand sich ausserhalb der Massenarbeitparteien in *contre le courant* wieder und gerade hier ist sein Standpunkt als Kritik des sozialdemokratischen Reformismus und gleichzeitig auch des Stalinismus interessant. Reich fragt nach den Ursachen der Niederlage der Arbeiterbewegung. Aus der Analyse der Faschismus müsst eine neue Praxis resultieren, denn allein objektive ökonomische Prozesse genügen einer revolutionären Partei nicht, darum analysiert Reich die Bedeutung des subjektiven Faktors, der Massenideologie, das soziale Phänomen des Faschismus und kritisiert den vulgären Marxismus. Eine revolutionäre Aktion ist für ihn eine globale Aktion und darum kommt er hier in Konflikt mit anderen Strömungen der damaligen Linken, besonders mit den Trotzisten. Während die Trotzisten in Minimalprogramm der Verteidigung der Menschenrechte resignieren, bewahrt Reich mit seinem elastischeren Konzept seine Aktualität.

UDK 130.2 : 001

Strukturalizen, kritična teorija, naddoločenost

Slavoj Žižek: Beleške k Adornovemu stilu, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Skuša se nakazati možnost nečesa, kar mora v doslej vladajočih interpretacijah "strukturalizma" in "kritične teorije" izpasti kot nesmiselno in nemogoče: možnost navezave miselne prakse T.W. Adorna na v "strukturalizmu" razvito problematiko naddoločenosti kot simbolne določenosti in Simbolnega, označevalca kot re-rezentacije subjekta (za drugega označevalca). Uvodnemu orisu pojma naddoločenosti in (po knjigi F. Jamesona Marksizem in oblika povzetem orisu) Adornove miselne prakse sledi poiskus njenega 'križanja', kjer se Adornovo zavračanje linearnega 'razvijanja temeljne misli', vselejšnjo odnik od abstraktne občosti, izkaže za samo naddoločenost (abstraktne) občosti s konkrekcijo njenega materialnega vpisa, kjer se ne-identični subjekt, za katerega ohranitev gre Adornu, izkaže za samega subjekta označevalca, ki se vpiše v govorico v odskoku od 'vsebine', tj. v 'autonomni' določenosti samega označevalca. Zaključek skuša nakazati prelom Adorna z začetnim likom "kritične teorije" ter podati nekaj kritičnih pripomb.

UDK 130.2 : 001

Strukturalismus, kritische Theorie, Überdeterminiertheit

Slavoj Žižek: Notizen zum Stil Adornos, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo 4-5-6

Es wird versucht, die Möglichkeit dessen anzuzeigen, was sich in den bisher herrschenden Interpretationen des "Strukturalismus" und der "kritischen Theorie" als sinnlos und unmöglich erweisen muss: die Möglichkeit einer Anknüpfung der Denkpraxis T.W. Adornos an die in "Strukturalismus" entwickelte Problematik der Überdeterminiertheit als Symboldeterminiertheit und des Symbolischen, des *signans* als Re-Präsentation des Subjekts (für den anderen *Signans*). Dem einführenden Abriss des Begriffs Überdeterminiertheit und der Denkpraxis Adornos (nach dem aus F. Jameson's Buch "Marxismus und Form" entnommenen Abriss) folgt ein Versuch ihrer "Kreuzung", wo sich Adornos' Ablehnung einer linearen "Entwicklung des Grundgedanken", sein fortwährendes Abrücken von der abstrakten Allgemeinheit, als Überdeterminiertheit der (abstrakten) Allgemeinheit mit der Konkretion ihrer materiellen Einschreibung selbst erweist, in der sich das nicht-identische Subjekt, um dessen Erhaltung es Adorno geht, als Subjekt des *Signans* selbst erweist, der sich im Absprung vom "Inhalt", in die Sprache einschreibt, i.e. in der "autonomen" Determiniertheit des *Signans* selbst. Der Schluss versucht den Bruch Adornos mit der Anfangsform der "kritischen Theorie" aufzuzeigen und einige kritische Bemerkungen zu geben.

K A Z A L O :

1. Dane Satar: Sociologija in alienacija
15. Tomaž Mastnak: O(b) narkomaniji
36. Primož Južnič: Nekaj misli o deviantnosti in njenem pomenu za družbo
42. Irena Szarvaš: Ekonomska propaganda
55. Rudolf Rizman: Ameriška "nova levica": Predhodniki in profil gibanja
80. Herbert Marcuse: Narava in revolucija
92. Tine Hribar: Znanost in apologija
102. Janko Zlodre: Percepcija, identifikacija in vrednotenje prostorskih manifestacij komuniciranja in komunikacij
107. Julia Kristeva: Revolucija pesniške govornice
118. Slavoj Žižek: Beležke k Adornovemu stilu
138. Alfred Sohn-Rethel: Osnovne poteze zgodovinskomarksistične spoznavne teorije
158. Mladen Švarc: Vprašanje o razredni zavesti (Wilhelm Reich in diskusija o rekonstrukciji delavskega gibanja)
162. Dane Satar: recenzija: F. Menne: Die neue Sensibilität
- ... Sinopsisi

